

КОРІНЕНКО П. С.

**ПРАВОВІ ЗАСАДИ
АГРАРНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ
(др. пол. XX - початку XXI ст.).
ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ**

Тернопіль
2018

ББК 63.3 (4 Укр.)

К 66

Рецензенти:

Калаур І.Р., доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри цивільного права і процесу Тернопільського національного економічного університету

Падалка С.С., доктор історичних наук, професор, провідний науковий співробітник Інституту історії України НАН України

Терещенко В.Д., кандидат історичних наук, доцент Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

Рекомендовано до друку:

*Вченою радою Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка
(протокол № 6 від 30 січня 2018 р.).*

*Схвалено до друку радою Наукового товариства істориків-аграрників
(протокол №3 від 17 жовтня 2017 р.).*

Коріненко П.С.

К 66 Правові засади аграрної політики в Україні (др. пол. XX - початку XXI ст.). Історичний аспект: монографія / П.С. Коріненко. – Тернопіль: Осадца Ю.В., 2018. – 368 с.

ISBN 978-617-7516-56-8

У монографії на основі широкого кола опублікованих та неопублікованих джерел, історичних, юридичних, економічних фахових видань висвітлено правові засади аграрної політики в Україні другої половини XX - початку XXI ст.

Проаналізовані історіографія та джерелознавча основа, зміни в аграрній політиці на зламі двох епох: радянської доби і в перші десятиріччя незалежності України, зумовлені цими історичними подіями аграрні реформи. Розглядаються також напрацювання Верховною Радою, Кабінетом Міністрів України, адміністрацією Президента України правових засад аграрної політики.

ББК 63.3 (4 Укр.)

ISBN 978-617-7516-56-8

© Коріненко П. С., 2018

© ФОП Осадца Ю.В., 2018

25-річчю історичного факультету

*Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка - присвячується*

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	5
РОЗДІЛ I. Методологія, історіографія та джерела дослідження.....	12
РОЗДІЛ II. Адміністрування - головний засіб здійснення аграрної політики та регулювання земельних відносин в Українській РСР (1945 - 1950-й рр.).....	51
РОЗДІЛ III. Основні завдання аграрної політики в західних областях Української РСР (1945 - 1950 рр.).....	71
РОЗДІЛ IV. Співіснування адміністративних методів і реформ в управлінні сільським господарством Української РСР (початок 1950-х - середина 1980-х рр.).....	95
РОЗДІЛ V. Початок переходу в управлінні аграрним сектором економіки від адміністрування до правових норм в добу перебудови (1985 - 1991 рр.).....	131
РОЗДІЛ VI. Формування законодавчої бази реформування аграрного сектора економіки та її застосування в добу незалежності України.....	140
ПІСЛЯМОВА	185
ПОСИЛАННЯ	198
ДОДАТКИ	218

ПЕРЕДМОВА

Аграрна політика, її вироблення і реалізація завжди перебували в центрі уваги громадськості, різних верств населення України незалежно від наявності чи відсутності у них земельних ділянок. В сучасних умовах актуальність цих проблем значно підвищується у зв'язку з проведенням аграрної реформи, приватизації землі, становлення багатокладної економіки на основі Земельного кодексу України.

Ми розглядаємо аграрну політику через призму економічних, соціальних потреб суспільства. При цьому виходимо із того, що її результати багато в чому залежали і будуть залежати від юридичного супроводу. Саме тому в означеній праці ця проблема висвітлюється на основі сучасних законодавчих актів і нормативних документів: Конституції України, Земельного кодексу України, Указів Президента України, Декретів і постанов Кабінету Міністрів України, відомчих нормативних документів, що регулюють завдання та основні напрями реалізації аграрної політики.

Україна – земля давньої самобутньої хліборобської культури. У землеробській країні основною продуктивною силою у сільському господарстві була і залишається земля. «Земля, – записано у Статті 14 Конституції України, – є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави» [1].

Українське селянство з давніх часів ціною великої праці освоїло значні території, годувало себе і усе суспільство, у лихі часи боронило свою державу, жило і продовжує жити духовну скарбницю української нації.

Українське селянство завжди хотіло бути господарем на землі. У боротьбі за це право воно пройшло надзвичайно важкий, а інколи і трагічний історичний шлях, оскільки наша земля, родючість якої не має аналогів у світі, була об'єктом численних ворожих дій з боку найближчих сусідів. Вони намагалися захопити, якщо не всю територію України, то хоча б

якусь її частину. Так склалося історично, що, захопивши наші землі, пануючі іноетнічні владні структури утверджували вигідні їм юридично-правові норми, які протягом багатьох віків позбавляли українських селян можливості не тільки бути господарем на своїй землі, але й володіти нею у достатній кількості.

Ця обставина призводила до їх незадовільного матеріального становища, консервації знарядь праці, ускладнювала підвищення культурного рівня. Усі вищеназвані явища мали місце і тому, що український народ, після знищення у середині XIII ст. Золотою Ордою нашої держави Київської Русі, не мав своєї державності, яка могла б його захищати, утверджувати свою нормативно-правову базу в аграрних відносинах, яка б гарантувала право українців на землю. У період бездержавності іноземні уряди не рахувалися з інтересами українського селянства.

У радянську добу, в результаті насильницької колективізації, українські селяни не тільки не одержали права на одноосібне господарювання на землі, на яке вони так сподівалися, але й були позбавлені права власності на землю. Вся земля була оголошена державною власністю. Проти українських селян радянська влада вчинила голодомор, примусила їх віддати землю до колгоспів і запровадила її колективний обробіток.

На початку 1940-х років німецьке керівництво шляхом жажливої війни намагалося розширити свій «життєвий простір» за рахунок українських земель. На окупованих німецькими та румунськими військами українських територіях утверджувалася власність на землю німецьких та румунських окупантів. Українські селяни ними були перетворені на безправних рабів, мільйони їх загинули у німецьких концтаборах та на фронтах війни.

Повоєнна аграрна політика радянської влади була спрямована на те, щоб у найкоротші строки повернути земельні відносини, організаційно-господарські форми на селі до того стану, в якому вони були у довоєнні роки.

Колгоспи і колгоспники залишалися лише користувачами, а держава була єдиним власником землі.

Спочатку перебудови в аграрному секторі економіки постала потреба змінити й правову систему колгоспного ладу, який функціонував на основі суспільної (державної) власності на землю.

У 1991 році, з проголошенням незалежності України, розпочалася нова аграрна політика стрижневим компонентом якої стало відновлення власності сільгоспвиробників на землю та засоби виробництва і на цій основі передбачалось забезпечити продовольчу безпеку держави, подальший розвиток українського села.

Зауважимо, що в українському селі на різних етапах історичного розвитку поряд з приватною формою власності на землю існували й інші, зокрема, общинна (суспільна), подвірна, кооперативна та державна. Проте не було такого становища, окрім радянської доби, щоб існувала лише одна, державна форма власності на землю. Історичний досвід радянської доби засвідчує, що то був малопродуктивний шлях у розвитку сільського господарства. У ті роки пригнічувалася ініціатива і підприємливість українських сільгоспвиробників.

Саме тому ми вважаємо, що на сучасному етапі в аграрній політиці не варто допускати абсолютизації лише однієї, приватної форми власності на землю, органам влади бажано створювати умови для нормального функціонування й інших форм власності. Не варто також штучно прискорювати процес купівлі-продажу земель сільськогосподарського призначення. Лише умови чесної конкуренції сільгоспвиробників мають визначити доміанти у цій досить важливій справі.

Верховна Рада України усвідомлює свою історичну відповідальність, протягом багатьох років відтерміновує введення у дію Закону, яким передбачається дозвіл на купівлю та продаж земель сільськогосподарського призначення, тобто запровадження ринку землі. Така

обережність, на наш погляд, пов'язана із тим, що існує ймовірність того, що у земельні відносини, які мають суто внутрішній характер, можуть втрутитися іноземні громадяни, їхні бізнесові структури. Українці у результаті цього можуть втратити своє найбільше багатство – землю.

У 2000 році, відповідно до указу Президента України «Про невідкладні заходи щодо прискореного реформування аграрного сектора економіки», в аграрній політиці розпочався складний і глобальний процес трансформації усього укладу селянського життя, формування нової психології селянина-власника, справжнього господаря. Пройдений з того часу шлях реформування засвідчив, що ще не усі аграрії усвідомили велику відповідальність власника, яка полягає у тому, що потрібно берегти землю, її родючість, примножувати її віддачу.

Слід зауважити, що уже з'явилися проблеми, на які суспільство поки-що не може дати вичерпних відповідей. Найскладнішою із них є проблема функціонування в Україні різних форм власності на землю та ефективності нових організаційно-господарських суб'єктів.

На селі відбулися багатовекторні перетворення, зокрема розпаювання землі, отримання сертифікатів на право власності на земельну частку (пай) і оформлення Державних актів на право власності. Розпочалось самостійне господарювання на землі, створених на базі колишніх колгоспів нових господарських структур: колективних сільськогосподарських підприємств (далі - КСП) та досить стрімке припинення їх господарювання. Одночасно мають місце дещо гальмівні процеси у розвитку фермерських господарств. Вони були і залишаються і через не до кінця розроблену нормативно-правову базу, її суперечливість. У той же час мають місце надшвидкі темпи розширення земельних площ агрохолдингів, агрофірм. Є загроза виживанню особистих селянських господарств (далі: ОСГ), особистих підсобних господарств (далі – ОПГ) – все це реалії сьогодення.

Виникає питання: суттєве збільшення земельних власників, розмаїття організаційно-господарських структур та юридично-правових умов їх сільськогосподарської діяльності, що існують на даний час – це позитивний процес в аграрній політиці, чи негативний?

У зв'язку з цим суспільно значимою є потреба дати науково обґрунтовані рекомендації, поради, з боку юристів, економістів, хоча з впевненістю можна сказати, що лише час визначить чи збережуть свої земельні паї селяни і відповідно свій економічний потенціал, які із названих нових суб'єктів господарювання в аграрному секторі економіки будуть найбільш ефективними і домінуючими у виробництві сільгосппродукції.

Актуальність наукової реконструкції аграрної політики на зламі двох епох: радянської доби з середини ХХ ст. і у роки незалежності України з початку 1990-х років полягає у тому, що за своєю суттю і спрямованістю вона має глибинне історичне коріння і значною мірою впливає із процесів формування сталих і результативних інститутів володіння, користування, розпорядження землею, впровадження сучасних форм землекористування тощо.

Одним із напрямів аграрної політики в Україні на сучасному етапі є зміна суті й характеру відносин власності на землю, майно, що потребувало оперативного правового оформлення та врегулювання зазначених відносин. Законодавче регулювання вказаних змін у сільському господарстві України залишається поки-що надзвичайно суперечливим і все-таки за останню чверть ХХ ст. та початок ХХІ ст. аграрна сфера пережила колгоспний період, монополію держави на землю, вступила в період розвитку й перетворення її в багатокладне сільськогосподарське виробництво, в основу якого покладено принцип денационалізації землі.

Мета дослідження полягає у тому, щоб на основі конкретно-історичного матеріалу прослідкувати основні етапи формування правових засад аграрної політики з другої

половини ХХ ст. і до сьогодні, її характер, суть, розкрити спонукальні мотиви державних структур до змін, зокрема щодо запровадження ними реформ, пошук шляхів їх реалізації, з'ясувати їх вплив на вирішення основних завдань аграрного сектора економіки України.

Як відомо, економіка має такі складові: промисловий і аграрний сектор, торгівля (внутрішня і зовнішня), освіта і наука. В кожному із цих напрямів, виходячи із суспільних потреб, органи державної влади розробляють цілі й засоби їх реалізації, тобто відбувається цілеспрямована діяльність (політика) у чітко визначеному часі й просторі.

Ми маємо намір прослідкувати зміни в аграрній політиці на чотирьох етапах історичного розвитку: радянської доби повоєнних часів; початку 1950-х і до середини 1980-х рр.; перебудови (перехідний етап від адміністративно-командної системи до ринкових відносин) і доби незалежності України (реалізація курсу на утвердження ринкових відносин). Спробуємо дослідити певні закономірності в аграрній політиці, її специфіку на кожному із вище названих етапів.

Аграрна політика в свою чергу має свої складові. Ми зосередимось на аналізі земельних відносин (землекористування, землеволодіння, землерозпорядження) та діяльності організаційно-господарських суб'єктів господарювання. Земля - головний засіб виробництва і від того, в якому правовому полі відбувається аграрна реформа, яке відношення до землі мали і мають селяни, які існували і існують виробничі структури, багато в чому залежить і вирішення основного завдання аграрної політики - забезпечення продовольчої безпеки держави.

При цьому будемо послуговуватися ключовими юридичними документами, які, як правило, визначали і продовжують визначати сутність аграрної політики в Україні. Специфікою і до певної міри складністю у цій справі є те, що Комуністична партія в роки радянської влади була правлячою (державною) партією. Постанови з'їздів, пленумів ЦК КПРС, ЦК Компартії України, по суті мали виконувати функції

юридичних документів. Хоча, як ми усвідомлюємо, до їх підготовки залучались досвідчені юристи, що працювали в наукових установах, все таки часто не економічна, а політико-ідеологічна доцільність їх появи суттєво впливала на зміст і пропоновані способи реалізації окреслених юридичних завдань.

Ще однією особливістю юридичного супроводу аграрної політики радянської доби було те, що Компартія України на своїх з'їздах, пленумах могла лише дублювати відповідні рішення з'їздів та пленумів ЦК КПРС. В такому ж положенні були ради усіх рівнів. Рішення сесій рад народних депутатів могли носити уточнюючий характер відповідно їх регіону. Цей фактор суттєво обмежував, а інколи (кукурудзяна епопея) негативно впливав на стан справ в аграрному секторі економіки Української РСР.

В добу незалежності України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів, Президент України підготували велику кількість законів, постанов щодо реформування аграрного сектора. Має місце потужна діяльність відповідних органів, їх юридичних служб. На жаль, кількість не завжди рівнозначна якості. Це відбувається, на наш погляд тому, що органи влади приступили до, по суті, революційних змін в аграрному секторі економіки.

Керівництво держави, лідери політичних партій, громадських організацій постійно наголошують на тому, що в Україні відбувається процес будівництва правової держави. З огляду на це висвітлення процесу формування правових засад аграрної політики як одного із важливих напрямів державотворення має практичне значення. Це надає можливість підтвердити в сучасній історії саме такий курс, з'ясувати здобутки і проблеми на цьому шляху.

Хронологічні рамки дослідження окреслені періодом від другої половини ХХ до початку ХХІ століття.

РОЗДІЛ І.

Методологія, історіографія та джерела дослідження

Методологія дослідження.

Дослідження правових засад аграрної політики в Україні середини ХХ - початку ХХІ ст. потребує використання широкого спектру теоретико-методологічного інструментарію. Специфіка запропонованої проблематики ставить перед автором завдання витворити таку методологічну систему, у межах якої вдасться оптимізувати сутнісні аспекти даної проблеми.

До теоретико-методологічної палітри дискурсу залучені кілька продуктивних методів, передусім метод аналізу та синтезу, що дає змогу науково систематизувати історіографічне надбання з історії аграрної політики окресленого нами періоду, з'ясувати погляди істориків-аграрників, юристів, економістів, їх вклад у дослідження аграрної проблематики в українському селі другої половини ХХ – початку ХХІ ст.

Такою ж мірою корисним є історико-порівняльний метод. Він застосовується в якості засобу співставлення аграрної політики радянської держави з другої половини ХХ ст. і сучасної доби з метою виявлення її закономірних рис та особливостей. Цей метод застосовано також в якості засобу співставлення заявлених цілей аграрних реформ у 1950- 1980-ті рр. та досягнутими у ході їх проведення результатами.

Затребуваним у контексті вивчення поведінки селянства в умовах аграрних реформ постає проблемно-хронологічний метод, що дає можливість виокремити у темі дослідження певні проблеми, визначити внутрішню періодизацію окремих етапів, простежити зміни щодо формування правових засад, їх впливу на аграрну політику та результати запроваджених аграрних реформ зокрема.

Метод статистичного аналізу допоміг, з одного боку, показати кількісні зміни у виробничій сфері українського

села з огляду на те, що тривалий час мало місце адміністративно-командне управління аграрним сектором та на економічні наслідки реформ. З іншого боку з'являється можливість дослідити динаміку чисельності сільського населення, яка на окремих етапах неодмінно впливала на зміни в аграрній політиці, які до того ж були нею здетоновані.

Виходячи із зазначених методологічних засад у висвітленні обраної теми, ми керувалися передусім принципом історизму, який передбачає розгляд подій та явищ минулого у зв'язку з конкретно-історичними умовами їхнього існування. Ми його використовуємо для з'ясування діалектичної мінливості та постійності в аграрній політиці, її правового забезпечення.

Важливим для адекватного відтворення історичних процесів є принцип об'єктивності, що виявляється у потребі добирати максимальну кількість джерел, які б дали змогу всебічно висвітлити та проаналізувати досліджувану тему у всій її складності, багатогранності й суперечливості, з урахуванням усієї сукупності позитивних і негативних сторін їх змісту, незалежно від того, чи подобаються вони досліднику чи ні. У нашому випадку була потреба використовувати джерела історичного, юридичного і економічного характеру.

Принцип системності спонукає враховувати багатofакторність історичного процесу та орієнтує на комплексне його осмислення, дозволяє розкрити мотивацію поведінки державних структур, окремих осіб при запровадженні аграрних реформ.

У 1940-х–початку 1950-х рр. в умовах панування єдиної державної форми власності на землю в аграрній політиці були відсутні явні ознаки будь-яких змін. Перерозподіл державними структурами земель між окремими користувачами відбувався шляхом адміністрування. Уряди СРСР, УРСР обласні, міські, районні ради народних

депутатів видавали відповідні постанови, які належало неухильно виконувати колгоспам та радгоспам.

Запровадження з початком перебудови в аграрній політиці Української РСР орендних відносин, сімейного підряду, визнання на державному рівні права приватної власності – усі ці кроки не одразу, але неухильно вели до глибинних трансформацій і в аграрному секторі економіки зокрема.

У виконанні поставленої мети та завдань важливу роль відіграють категорії, зокрема такі як: аграрна політика, аграрна реформа, земля, земельні відносини, землеробство, земельний фонд, земельний пай, земельний кадастр, форми власності на землю (державна, кооперативна, приватна, комунальна), землеволодіння та землекористування, землерозпорядження, оренда землі, аграрне питання, аграрний сектор економіки, колективне господарство (колгосп), радянське господарство (радгосп), агропромисловий комплекс (АПК), колективне сільськогосподарське підприємство (КСП), сільська громада, селянське господарство та інші.

Ми будемо використовувати термін «трансформації», який в останні роки все більше вживається у категоріальному апараті вітчизняної науки. Автори Великого тлумачного словника сучасної української мови дають таке означення цього терміна: трансформація – це зміна, перетворення виду, форми, істотних властивостей [1].

Верховна Рада України, Кабінет Міністрів, Президент підготували низку законів, постанов, розпоряджень, які в своїй сукупності суттєво розширяють, вводять в науковий обіг наукову термінологію з аграрної політики.

Аграрна політика – складова частина економічної політики. Вона повинна підвищувати продуктивність сільського господарства на засадах технічного прогресу; раціонального використання робочої сили; забезпечення гідного життєвого рівня сільського населення на основі зростання особистих прибутків. До завдань аграрної політики можна віднести заходи

щодо стабілізації аграрного ринку; забезпечення прийнятних цін для споживачів. У межах аграрної політики формується аграрне законодавство, яке регулює правові земельні відносини між суб'єктами господарювання, узаконює існування чи ліквідацію окремих суб'єктів господарювання на землі. Вона включає такі напрями як земельна, сільськогосподарська, агрономічна політика та землеоблаштування.

Аграрна реформа - завжди пов'язується з аграрною політикою держави. Метою аграрної реформи є намір змінити систему землеволодіння і землекористування, сформувати певну систему аграрних відносин, яку можна назвати моделлю сільського господарства на більш-менш тривалий період часу.

Аграрна реформа має тенденцію дозрівати, виношуватися, наблизитися. Державні кола і громадська думка намагаються нащупувати основні вектори змін, обдумувати засоби реалізації, шукати прихильників, тобто тих, хто буде залучений до реалізації змін. Юридичні служби від управлінських структур отримують завдання, їх націлюють на обґрунтування цього процесу, адже йдеться про долі мільйонів людей та їх економічне становище. В іншому випадку може бути експериментаторство, яке, як правило, не має наукового підґрунтя і розраховано на нетривалий період часу до того ж з досить не передбачуваними економічними і соціальними наслідками.

Аграрна реформа - це засіб для вирішення важливих для всього суспільства господарських завдань, наприклад, суттєво покращити продовольче забезпечення населення України, здійснити перерозподіл земель задля зняття соціальної напруги, змінити форму власності на землі задля підвищення ефективності їх використання тощо.

Аграрне право - це самостійна галузь системи права України, яка об'єднує правові норми, що врегульовують аграрні відносини. Його предметом є врегулювання аграрних відносин[2]

Аграрне питання – це питання про соціально-економічні закономірності розвитку сільського господарства, про земельні відносини, воно проявляється у способах володіння і користування землею.

Агропромисловий комплекс (АПК) – сукупність галузей народного господарства, зайнятих виробництвом, переробкою, збереженням і доведенням до споживача сільгосппродукції. Складовими АПК є виробництво засобів виробництва для сільського господарства; сільське господарство; торгівля, переробка, збереження, транспортування сільгосппродукції. Землі колгоспів і радгоспів, що входили до АПК, були державною власністю.

Аграрний сектор сільського господарства – рільництво, тваринництво, овочівництво, садівництво, тобто ті галузі, які виробляють продукти харчування і сировину для ряду галузей промисловості, насамперед для харчової та легкої.

Аграрні відносини - економічні відносини в суспільстві, пов'язані з володінням і користуванням землею, головним засобом виробництва в сільському господарстві. Вони включають в себе майнові, організаційно-правові відносини.

Земельна реформа – є одним із напрямів здійснення аграрної реформи у певних хронологічних рамках. В сучасній Україні вона є складовою частиною економічної реформи, здійснюваної у зв'язку з переходом економіки держави до ринкових відносин. Завданням цієї реформи є перерозподіл земель з одночасною передачею їх у приватну або колективну власність, забезпечити найбільш ефективно і раціональне використання ґрунтів сільгосппризначення, введення платності землекористування, підвищення ефективності праці на землі тощо.

Земельне право - це сукупність земельно-правових норм, що регулюють на засадах різноманітності форм власності на землю правовідносини щодо використання, відтворення та охорони земель, захисту прав і законних інтересів суб'єктів земельних відносин та дотримання встановленого земельного правопорядку.

Земельний кодекс – законодавчий акт, який регулює земельні відносини і пов’язані з ним відносини власності, це джерело земельного права, свідчення активності юридичних служб в процесі реформування аграрного сектора.

Земельний фонд – загальна площа земель, які входять до адміністративно-територіальної одиниці.

Землеробство – обробіток землі для вирощування сільгоспкультур.

Роздержавлення земель - це перереєстрація колгоспів у колективні сільськогосподарські підприємства (КСП) з подальшим розпаюванням земель.

Приватизація землі - безоплатна передача земельних ділянок з юридичним оформленням права колективної або приватної власності юридичними чи фізичними особами з метою збільшення виробництва сільгосппродукції фермерськими господарствами, використання земель ОПГ, присадибних ділянок селян, дач міських жителів, садівництва. Ці завдання покладені на місцеві ради народних депутатів. Приватизація земель - це формування багатокладності економіки. Право на приватизацію земель мають тільки громадяни України. Вони отримують Державний акт на приватизацію землі, який реєструється у відповідних органах [3].

Приватизаційний майновий сертифікат - особливий вид державного цінного паперу, який засвідчує права власника на безоплатне одержання у процесі приватизації частки майна державних підприємств.

Власність на землю юридичних осіб - це КСП, спілки селян, кооперативи, акціонерні товариства.

Власність на землю фізичних осіб - це фермерські господарства.

Сертифікат - це письмовий документ, що засвідчує право земельної власності. Він видається місцевими органами управління.

Приватизація земельних ділянок - вони надані у приватну власність селянам для ведення підсобних

господарств. Вони уже давно їм належали і це формально потрібно було узаконити.

Право власності на землю (це приватна власність на землю).

Правові засади аграрної політики ми розглядаємо як регулювання органами влади аграрної політики, її основних напрямів .

Правові засади приватизації земель - це закони Верховної Ради України, постанови Кабінету Міністрів України зокрема: постанова Верховної Ради України «Про земельну реформу » від 18 грудня 1990 р.; постанова Верховної Ради України «Про прискорення земельної реформи і приватизацію земель» від 13 березня 1992 р.; Земельний кодекс України від 13 березня 1992 р.; Декрет Кабінету Міністрів України «Про приватизацію земельних ділянок» від 26 грудня 1992 р.; Указ Президента України «Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сфері сільгоспвиробництва» від 10 листопада 1994 р.; Указ Президента України «Про порядок паювання земель, переданих у колективну власність сільгосппідприємствам і організаціям» від 8 серпня 1994 р.; Указ Президента України «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформи аграрного сектора економіки» від 3 грудня 1999 р. та ін.

Оренда землі - це засноване на договорі строкове платне володіння і користування земельною ділянкою, наданою орендареві для проведення підприємницької діяльності [4]

Оренда землі – форма землекористування, за якою власник землі надає земельну ділянку іншій особі (орендареві) для використання її на певний строк за винагороду (орендну плату). У Законі «Про оренду землі» (Ст. 1) та у Земельному кодексі України 2001 року (Ст. 93) дано наступне визначення оренди землі: це засноване на договорі строкове платне володіння і користування земельною ділянкою необхідною орендареві для проведення підприємницької та іншої діяльності. Об'єктом оренди можуть бути земельні ділянки, що перебувають у власності

громадян, а земельний сертифікат є тим документом, що тут використовується.

До 1990-х років - право брати землю в оренду надавалось лише фермерам, орендодавцем була не приватна особа, а сільська рада. В 1997 році виданий указ Президента України «Про оренду землі». В 1998 році Верховна Рада України прийняла відповідний Закон, згідно якого орендодавцем є:

1) громадяни та юридичні особи України, у власності яких перебувають земельні ділянки;

2) органи місцевого самоврядування, сільські, селищні, міські ради (земельні ділянки, що перебувають у комунальній власності).

Орендарі земельних ділянок - юридичні та фізичні особи, яким на підставі договору оренди належить право володіння і користування земельною ділянкою. Ними можуть бути:

1) районні, обласні, Київська, Севастопольська міські державні адміністрації, Рада Міністрів Автономної Республіки Крим та Кабмін України.

2) Органи місцевого самоврядування, селищні, міські ради;

3) громадяни України, юридичні особи, релігійні, громадські організації, міжнародні об'єднання та організації, а також іноземці і держави, іноземні юридичні та фізичні особи без громадянства.[5].

Об'єкти приватизації сільськогосподарських земель - землі колгоспів, кооперативів, сільськогосподарських акціонерних товариств, землі садівничих товариств, земельні ділянки для ведення ОПГ, земельні ділянки для фермерських господарств тощо.

Земельний пай - це частка землі, яка на безоплатній основі надавалась колишнім членам колгоспів, кооперативів, а також пенсіонерам з їх числа, спадкоємцям (при наявності сертифіката). Величина земельного паю визначалась за обрахунками кількості осіб, що претендували на його отримання, а також наявності величини земель

сільськогосподарського призначення. Підставою для виділення земельної ділянки у натурі (на місцевості) є рішення сільської, селищної, міської ради чи райдержадміністрації.

Майновий пай в натурі - це рухоме і нерухоме майно колгоспів і радгоспів. Його отримували засновники КСП та члени колгоспів.

Земля – основний засіб праці для виробництва продуктів сільського господарства, що задовольняють потреби людей [6].

Землі – угіддя сільського господарства. Земельна ділянка – частина землі у певних межах та місцем розташування.

Земельні відносини – це суспільні відносини людей, що пов’язані з володінням і користуванням землею, складовим елементом усієї системи виробничих відносин кожної конкретно взятої епохи. За своєю соціальною природою вони належать до економічного базису суспільства.

Земельні відносини регламентуються в основному системою юридичних норм. Завдання цієї регламентації полягає у тому, щоб створити такий порядок, який охороняв би суспільно необхідну систему розподілу, впорядкування і використання земельних ділянок. У ст. 2 Земельного кодексу України земельні відносини визначаються як «суспільні відносини щодо володіння, користування і розпорядження землею», тобто відносини власності на землю як головним засобом виробництва у сільському господарстві. Близьким до цього визначення цієї категорії є дефініція дана авторами Економічного словника [7].

Земельне законодавство - це Кодекси й інші нормативно-правові акти у галузі земельних відносин. Воно регулює земельні відносини з метою забезпечення права на землю громадян, юридичних осіб, територіальних громад та держави.[8]

Землі сільськогосподарського призначення - ті, що надані для виробництва сільгосппродукції, здійснення сільськогосподарської науково-дослідницької діяльності та

ін. Вони можуть бути у власності і користуванні. До земель сільськогосподарського призначення належать сільськогосподарські угіддя (рілля), багаторічні насадження, сіножаті, пасовища та перелоги.

Державне право є забезпечує створення юридичних засад; перетворення земельних правовідносин, закріпити мету, завдання, принципи та межі реформування земельних правовідносин у просторі, часі; визначати повноваження і зобов'язання органів державної влади, окреслювати напрями та способи здійснення земельної реформи.

Земельна реформа - це процес створення організаційно-правових, економічних, соціально орієнтованих засад для здійснення різних форм господарювання на землі [9]

Земельний кадастр – оцінка землеволодіння, що містить список землевласників, а також план земель, відомості про місце розташування, розмір, вид угідь та оцінку за дохідністю, правовий статус. Це єдина державна геоінформаційна система відомостей про землі, розташовані в межах державного кордону України, їх цільове призначення, обмеження у їх використанні, а також дані про кількісну і якісну характеристику земель, їх оцінку, розподіл землі між власниками і користувачами [10]

Приватизація - відчуження майна, що перебуває у загальнодержавній власності на користь фізичних і недержавних юридичних осіб. Об'єктом приватизації є також земельний фонд України.

Власність на землю – це економічна категорія, за допомогою якої характеризуються стосунки між людьми, їхніми колективами у процесі використання землі (землекористування) з приводу привласнення матеріальних благ. Власність на землю реалізується тоді, як починає приносити дохід. Дохід може бути індивідуальним (приватним) і сумісним (колективним) Звідси розрізняються дві основні форми власності на землю: приватна (об'єкт приватної власності – юридична чи фізична особа) і колективна (державна) форма власності. Приватна земельна

власність – містить три складові: землеволодіння, землекористування і землерозпорядження.

Землеволодіння – володіння землею на правах власності або оренди, що визначають права і обов'язки її власників. Правники дають ще й таке визначення: землеволодіння – право утримувати певну кількість землі у своїй власності [11].

Землекористування – користування фізичною чи юридичною особою землею на певних умовах. Є і таке визначення: землекористування – це можливість, закріплена законом використовувати корисні властивості землі, отримувати від неї доходи. При цьому важливо дотримуватися сівозміни, зберігати природній гумус, дотримуватися науково обґрунтованих норм застосування засобів стимуляції росту рослин та використання засобів їх захисту від шкідників, дбайливе відношення щодо обробітку земельних площ.

До певної умовності категорії «володіння» і «користування» збігаються, однак це повноваження різних суб'єктів абсолютно відмінних правовідносин, що базуються на різних юридичних нормах[12].

Землерозпорядження – право на відчуження землі, її продаж, дарування, передача в оренду, тобто це право юридичної чи фізичної особи вирішувати долю землі.

Земельний пай (частка) - перший етап приватизації землі набувався селянином в процесі розподілу земель. Може ним використовуватися особисто, або ж бути переданим у власність колективної організації як юридичної особи для спільного ведення сільського господарства. В Україні громадяни – члени КСП у 1990-ті роки поступалися своїм правом власності юридичної особи – КСП. При цьому право власності на свій земельний пай за ними зберігався на весь період його участі в КСП. За громадянами забезпечується право передавання, дарування, передати у заставу, у спадок свій пай [13].

Державна власність на землю - це ті землі, що належать народу України в особі його представницьких органів. Вона

існує у таких формах: повна державна власність на землі і часткова, власність на землю місцевих органів влади. В СРСР була повна державна власність на землю, усі землі були націоналізовані.

Приватна власність на землю – захист прав володіння землею юридичною чи фізичною особою. Вона передбачає конкретне межування, юридичне закріплення меж окремих володінь. Це передача земельних ділянок із власності держави у власність фізичних осіб, яке може здійснюватися за плату і безоплатно. [14]

Землеустрій – складова частина земельних відносин, це поділ землі на частки, це засіб зміни власника на іншого, присвоєння, перерозподілу земель.

Особисте селянське господарство (ОСГ) - створюється для задоволення особистих потреб шляхом вирощування, переробки і споживання сільгосппродукції, реалізації її надлишків та надання послуг з використанням інших осіб селянського господарства.

Націоналізація землі - безоплатна передача земельних ділянок у власність нації, всього народу, що проживає у межах територіальних кордонів держави [15]

Денаціоналізація землі - надане державою право виходу селян з колгоспів зі своїм земельним паєм і вибору ними форм господарювання на землі.

Мілітаризація земель сільськогосподарського призначення - відчуження напередодні і під час війни на вимогу Міністерства оборони СРСР частини земель колгоспів і радгоспів для потреб військових підрозділів.

Демілітаризація земель сільськогосподарського призначення - повернення у повоєнні роки за поданням облвиконкомів і Ради Міністрів Української РСР до Міністерства оборони СРСР земель попереднім користувачам (колгоспам і радгоспам).

Державний акт на землю - це юридичний документ, який засвідчує право його власника на довічне користування наданим йому земельним паєм.

Деколективізація - розколгоспнення селян, їхнє самозабезпечення шляхом вилучення земельних наділів через паювання і право отримання земельних паїв в натурі.

Мораторій на купівлю та продаж земель сільгосппризначення - відстрочка Верховною Радою України введення в дію відповідних юридичних норм.

Приватизація в аграрному секторі економіки - основний зміст аграрної реформи, включає приватизацію землі, реорганізацію колгоспів в інші виробничі сфери шляхом розподілу між членами колективу майна.

Колективне господарство (колгосп) – спільне господарювання селян на усупільненій землі. Винагорода за працю здійснювалася залежно від трудової участі кожного члена колгоспу.

Радянське господарство (радгосп) – спільне господарювання сільських робітників на державній землі. Винагорода здійснювалася залежно від трудової участі сільськогосподарських робітників, а також на певних ділянках могла бути фіксованою.

Колективне сільськогосподарське підприємство (КСП) – добровільне об'єднання громадян (лише засновників КСП) для спільного виробництва сільськогосподарської продукції, діяло на засадах підприємництва і самоврядування.

Фермерське господарство - зокрема, сімейне і родинне, є формою підприємництва громадян України, які виявили бажання виробляти товарну сільгосппродукцію, займатися її переробкою та реалізацією з метою отримання прибутку на земельних ділянках, наданих їм для ведення фермерського господарства відповідно до закону.

Сільська громада – це одночасно адміністративна і господарська одиниця. Цей термін у наш час вживається як означення жителів кількох сіл, селищ. Він набуває ще більшої ваги у зв'язку з початком в Україні адміністративно-територіальної реформи.

Селянське господарство – це праця на землі, утримання худоби, виготовлення реманенту тощо.

Таким чином, зусиллями науковців-істориків, правників, економістів, практиків аграрного сектора економіки сформульована система методологічних засад, розроблені основні термінологічні поняття. Особливо активно цей процес відбувається в останнє десятиліття. Революційна за своїм характером аграрна політика вимагає від науковців давати відповіді на досить складні процеси в ході аграрної реформи, теоретично обґрунтовувати правомірність і необхідність змін щодо форм власності на землю, завдання і перспективи господарювання на землі нових суб'єктів.

ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ.

Дослідження правових засад аграрної політики в Україні другої половини ХХ - початку ХХІ ст. в сучасній історичній науці передбачає таку парадигму наукового пізнання, яка ґрунтується на системному аналізі аграрної політики на різних історичних етапах.

Висвітлення цієї наукової проблематики стало однією із важливих ділянок вітчизняної історіографії останнього періоду. Однак розгляд теми правових засад аграрної політики в Україні ще не був предметом спеціального наукового дослідження. У полі зору нашого історіографічного огляду постали праці, у яких розглядаються ті чи інші аспекти селянствознавчої проблематики, дотичні нашій темі, зокрема, про правові засади основних суб'єктів господарювання на землі, вплив органів влади та місцевого самоуправління на селі на стан в аграрному секторі економіки тощо. Історіографічний аналіз у даному дослідженні є вибіркоким, оскільки нас цікавлять праці істориків, юристів, економістів, які безпосередньо, або дотично стосуються проблеми аграрної політики, і, у першу чергу, змін у цій царині.

Увесь комплекс наявної історичної, юридично і економічної літератури можна поділити на дві групи:

радянська історіографія середини ХХ - 1991 р.; сучасна українська історіографія, яка включає вітчизняні дослідження, опубліковані у період суверенної України.

З другої половини 1940-х і до початку 1950-х років тематика сільського господарства в українській історіографії не була широкою. В окремих випадках були спроби аналізувати стан сільського господарства у повоєнні роки, розкривати проблеми і здобутки у його відбудові. Про реформаторські перетворення в аграрному секторі економіки у повоєнні роки не досліджували, бо їх практично не було.[16]

Більш плідними, як для вивчення аграрної політики, питань землеволодіння і землекористування виявилися 1960-1980 рр. Значною мірою цьому сприяли засудження на офіційному рівні культу Й. Сталіна та демократичні перетворення періоду «відлиги».

З середини 1960-х і до середини 1970-х рр. за ініціативою академіка АН УРСР П.Трощака було здійснено крупномаштабний науковий проект - підготовлено науковцями України 25-ти томне видання «Історії міст і сіл Української РСР», яке охопило усі області України. Перед авторами цього наукового видання було поставлене завдання дослідити і зберегти для нащадків історію міст і сіл з давнини і до початку 1970-х рр. Аграрну політику з повоєнних років вони сприймали тільки з позитивної сторони. Опосередкованим підтвердженням саме такої оцінки були наведені ними чисельні фактичні і статистичні дані, зокрема щодо насичення колгоспів сільськогосподарською технікою, зростання врожайності зернових, збільшення поголів'я ВРХ тощо.

В Україні сформовано кілька провідних наукових центрів, які спеціалізуються на розробці проблем аграрної політики. В Інституті історії НАН України таку групу науковців представляють В.Даниленко, В.Марочко, С.Падалка (яку очолює доктор історичних наук, професор

С.В. Кульчицький). У коло їхніх інтересів попали проблеми українського села 20-80-х років ХХ ст.

В національному аграрному університеті у Києві успішно працює великий колектив вчених-аграрників, у науковому доробку яких чимало ґрунтовних монографій, там проведені наукові симпозиуми та конференції фахівців аграрників. Чимало дослідників займаються проблемами історії аграрної політики і в обласних центрах – Харкові, Львові, Вінниці, Миколаєві, Черкасах, Тернополі.

Підсумовуючи сказане, слід зазначити, що створені протягом 60-80-х років наукові центри з проблем соціально-економічної й аграрної політики держави, в наступні роки отримують наукові результати, які допоможуть критичному переосмисленню історичного процесу, новому розумінню уже відомих явищ в аграрному секторі економіки.

Помітним явищем вітчизняної історіографії стала опублікована у 1980 році узагальнююча монографія П. Панченка [17]. Книга є багатоаспектним комплексним дослідженням розвитку сільгоспвиробництва і загального становища українського села. Цікавим є те, що у ній автор буквально по свіжих слідах зробив глибокий науковий аналіз тогочасних процесів, які доволі стрімко змінювались. П. П. Панченко один із перших дав характеристику перших змін в аграрній політиці доби перебудови і спробував визначити можливі напрями подальшого реформування аграрного сектора економіки.

Із здобуттям у 1991 р. Україною незалежності і започаткуванням нової аграрної політики постала потреба буквально по свіжих слідах здійснювати аналіз, давати рекомендації щодо подолання негативних явищ. Відійшли у минуле, так звані, принципи класовості та партійності, які до того часу переважали в історіографії. Все це разом взяте сприяло зміні тематики наукових робіт, стали більш продуманими наукові конференції та симпозиуми, зокрема, і з аграрної проблематики. Панченко П.П. в своїх нових наукових працях почав переосмислювати уроки минулого.

Шаповал Ю.М. ретельно досліджував роль М.С.Хрущова у суспільно-економічних процесах, що відбувалися за його безпосередньою участю в Українській РСР [18]

Зміни форм власності на землю та господарювання, що відбулися в аграрній сфері України протягом ХХ ст. у сучасних умовах досліджуються в колективній монографії київських вчених-аграрників Л.Бернштейна, Г.Митрина, П.Панченка [19].

Досвід роботи створених у 1950–80-х роках агропромислових формувань досліджував також О.Бондарчук [20].

Протягом 1990-х років опубліковано чимало змістовних праць з історії аграрних відносин. Вони створені на основі раніше невідомих архівних матеріалів, пропонують нові концептуальні підходи до системного аналізу поземельних відносин.

Давно очікуваним, а відтак і знаковим явищем в історіографії історії українського селянства, став вихід двотомника «Історія українського селянства», до підготовки якого долучились найкращі фахівці з цієї тематики [21]. Тут уже відсутні марксистсько-ленінські концептуальні штампи, завдяки цьому історія українського селянства позбулася фальшивої риторики і нещирої апологетики колгоспного ладу. Усі розділи (а їх 19) по новому досліджують важливі етапи в історії селянства. Особливий інтерес викликає останній 19-й розділ «Українське селянство в незалежній Україні», де йдеться про демонтаж колгоспно-радгоспної системи господарювання, реконструкцію соціального статусу селянства. Його автори демонструють нове бачення, взятої до розгляду селянської проблематики, на підставі використання максимальної сукупності джерел, архівних матеріалів та літератури. На жаль, вони не звернули уваги на негативні кроки у тій надскладній соціально-економічній проблемі.

У 1999 р. вийшов у світ 13 том фундаментальної історичної праці «Україна крізь віки», присвячений періоду повоєнних років і аж до 1980-х рр. В.К.Баран і В.М.Даниленко у розділі «Україна в умовах системної кризи

(1946 -1980-ті рр.)» проаналізували стан в сільському господарстві в означений період, досить виважено підійшли до з'ясування причин кризи в сільському господарстві України. Вони відтворили основні тенденції у розвитку українського села, проаналізували складнощі переходу від адміністративно-командної системи до демократії. На їх думку, основною із них була адміністративно-командна система керівництва сільським господарством та неврахування людського фактора.

В наступному році вийшов 14 том колективної праці «Україна крізь віки». В.М.Литвин є єдиним його автором. Том має заголовок: «Україна на межі тисячоліть (1991 - 2000 рр.)». Автор вважає, що в ті роки не було політичної волі, достатньої законодавчої і нормативно-правової бази для реального реформування аграрного сектора економіки [22] Однак автор все-таки дає оцінку законам, постановам, що були прийняті Верховною Радою, Урядом з аграрної проблематики протягом 1990-х років.

У 2009 році С.С. Падалка опублікував цікаву монографію, в якій чи не вперше на той час розкрив складні і суперечливі механізми приватизації в Україні протягом 1990–2009 рр. Приватизаційним процесам в аграрній сфері присвячений останній розділ його роботи. Враховуючи суспільний інтерес до нових суб'єктів господарювання на селі (КСП, ОСГ, ОПГ, агрофірми і агрохолдинги), він розкрив механізми їх зародження, організаційні і фінансові аспекти діяльності.

В той же час коротко, але досить чітко, при чому на значному статистичному матеріалі, окреслив трансформаційні процеси в земельних відносинах, які уже відбулися на той час, і дослідив загальні тенденції в цій площині. На його думку, вони полягали в тому, що кількість землі у фермерських господарствах, особистих підсобних господарствах вчорашніх колгоспників (ОПГ) неухильно зростала [23].

З 1990-х рр. вчені аграрного університету розпочали роботу над такою науковою проблемою як становлення і дальший розвиток агропромислових комітетів. Досить таки затребуваною для науковців та громадськості стала їхня нова колективна праця «Соціально-економічні аспекти реформування в агропромисловому комплексі України (1991 - 1998 рр.)». В ній добре відомі наковці-аграрники подали своє бачення можливої реалізації аграрної реформи в Україні. Автори звернули увагу на об'єктивні та суб'єктивні чинники, що гальмували процес реформування аграрного сектора економіки. Одночасно у цій праці досить добре прослідковуються основні тенденції, які незаперечно отримують свій подальший розвиток у найближчому часі, зокрема, мова йде про місце та роль утвердження приватної власності на землю та нових підходів до вирішення проблеми ефективності сільського господарства новопосталими суб'єктами господарювання на землі.

У 2001 році редколегія «Українського селянина» (Черкаський університет) започаткувала рубрику «Аграрні аспекти економічних і політичних трансформацій ХІХ – початку ХХІ ст.». У публікаціях цієї рубрики її автори роблять акцент на політичні і економічні трансформації в аграрному секторі України. Зокрема, П.Панченко послідовно з використанням наявних нормативно-правових актів аналізує згубність для сільського господарства України у 1950-1960 рр. експериментаторства, що здійснювалися за ініціативою владних структур. Мабуть, він перебував ще під впливом загального осудження аграрної політики доби М.С.Хрущова і тому не зміг побачити, що все-таки то були не просто експерименти, а спроба реформування (хоч і у досить дозованому вигляді) аграрного сектора економіки через здійснення нової аграрної політики. Разом з тим, ми погоджуємось з його думкою, що попри усі нововведення, типу ліквідації МТС, встановлення нових закупівельних цін на сільгосппродукцію, нищення малих сільських поселень та інші дії – змін у землеволодінні і землекористуванні у ті роки

практично не було. Земля залишалася власністю держави, а колгоспи і колгоспники були лише її користувачами [24].

Чимало наукових проблем аграрної проблематики пройшли апробацію на Всеукраїнських наукових симпозіумах з аграрної історії у Черкаському національному університеті ім. Б. Хмельницького. У 2014 році відбувся уже 10-й симпозіум. На симпозіумі виступив один із сучасних практиків аграрної економіки, керівник агрокорпорації «Дніпро» П. Г. Душейко. Він звернув увагу учасників симпозіуму на те, що усі процеси, пов'язані з трансформаціями у сучасному аграрному комплексі, є об'єктивні і давно назрілі, хоч у сучасну добу українське суспільство та й історики по різному оцінюють нинішні новації з точки зору їх ефективності.

С. Кульчицький, досліджуючи цей же період у статті «Ринкові реформи в сільському господарстві» відзначає, що на сучасному етапі за темпами і глибиною реформування виробничих відносин сільське господарство істотно поступається індустріальним галузям хоч розуміння українською політичною елітою необхідності прискорення реформування аграрного сектора прийшло ще на початку 1990-х рр. Автор послідовно аналізує головні кроки владних структур у цьому напрямі, звертає увагу на значимість прийнятої 18.12. 1990 р постанови Верховної Ради України, «Про форми власності на землю», яка допускала існування поряд з державною колективною і приватною власністю на землю [25].

Ця норма була закріплена у Конституції України (1996 р.). Вона виявилась однією із найскладніших конструкцій для впровадження в українську правову дійсність. Найважливішою ланкою перебудови виробничих відносин в аграрній сфері вважалася земельна реформа, у ході якої, на його думку, мало бути відновлене гасло «Землю – селянам!» І першим кроком у формуванні приватної власності на землю стало її роздержавлення. На завершальному етапі аграрної реформи мають з'явитися приватні господарства, що

заступлять в усіх своїх функціях колективні сільськогосподарські підприємства [26].

В монографії «Червоний виклик історії комунізму в Україні від його народження до загибелі». Кн. 3.-К.:2013 С.В.Кульчицький аналізує стосунки між владою і колгоспами. На основі конкретних історичних фактів, статистичних матеріалів із господарювання колгоспів він дійшов висновку, що стосунки були у всі роки визискувальними з боку влади. Саме це призводило до того, що сільське господарство зоставалось найслабшою ланкою економіки [27].

Русначенко А. в 2015 р. опублікував Нариси з історії України. В книзі побічно з'ясовує причини кризових явищ в сільському господарстві. Так само, як і С.В.Кульчицький, він вважає, що їх похідною була адміністративно-командна система [28].

У 2015 р. Коріненко П.С. опублікував монографію «Трансформації земельних відносин в українському селі (IX - початок XXI ст.). Порівняльний аналіз» [29]. В ній на основі широкого кола опублікованих та неопублікованих джерел фахових видань висвітлено трансформації земельних відносин в українському селі. Останній розділ монографії присвячений аналізу аграрної політики в Українській РСР у повоєнні роки і в добу незалежності. Застосувавши порівняльний метод, автор досить ґрунтовно прослідкував особливості аграрної політики в умовах Української РСР і в добу незалежності, звернув увагу на досить широку нормативно-правову базу сучасної доби.

Аграрний сектор економіки України, його минуле і сучасний стан є благодатним полем для наукових досліджень економістів-аграрників. Над ними плідно працюють такі авторитетні науковці, як П. І. Гайдуцький, В. П. Горбулін, П. Г. Саблук, А. М. Третяк, Г. Черевко та інші [30]. Вони досліджують в основному господарську діяльність суб'єктів аграрного сектора на всіх етапах і особливо новачії та складнощі у сучасному агропромисловому секторі економіки

України, пропонують для органів влади цінні рекомендації по оптимізації аграрної політики на сучасному етапі і на перспективу. Разом з тим, для деяких наукових розвідок вчених-економістів притаманна перенасиченість статистичними матеріалами, які не завжди піддаються глибокому аналізу. В основі розроблюваних ними наукових проблем були і залишаються форми власності на землю, що склалися на сучасному етапі.

У 2002 р. А. Третяк видав монографію «Історія земельних відносин в Україні». Це була перша праця такого типу. В ній на основі численних документальних джерел у першому розділі розкриваються земельні відносини і землеустрій на території України у XVII–XX ст., а у другому – їхній розвиток в період незалежності України. А. Третяк стисло аналізує історію земельних відносин в українському селі. У той же час автор досить багато уваги приділяє дослідженню змін у землеустрої, який, на його думку, серйозно впливає на ефективність використання земель, є стрижнем для здійснення земельної політики та зміцнення прав власності на землю. В монографії чи не вперше на досить високому професійному рівні розробляються та уточнюються важливі теоретичні положення, він подає також свої дефініції важливих понять з аграрної проблематики, які незаперечно слугують і ще тривалий час будуть слугувати дослідникам аграрної політики у розробці даної проблематики.

Колектив науковців-економістів під керівництвом академіка В. П. Горбуліна опрацював усі доступні їм матеріали та джерела щодо стану аграрної політики. Власне, практично усі автори мали безпосереднє відношення до її формування в сучасну добу, що дало їм можливість підготувати ґрунтовну аналітичну працю, присвячену розгляду трансформацій в земельних відносинах доби незалежності України. Вони розглянули перші наслідки та основні проблеми впровадження реформ, чітко заявили про

своє бачення причин прорахунків, прогнозують формування земельного ладу в аграрній сфері.

Особливу цінність у цьому збірнику мають статистичні матеріали, які концентровано подаються в їх динаміці з 1990 до 2008 рр. включно. З них ми дізнаємося, що на 1990 р. присадибні земельні ділянки становили 9.206059 га, а у 2008 р. – 10 399 239 га. Під городництвом у 1990 р. було зайнято 812 055 га, а у 2008 р. – 1 735 039 га, садівництво громадян у 1990 р. здійснювалося на площі 2 059 899 га, а у 2008 р. – 2 692 515 га. Особистих підсобних господарств у 1990 р. не існувало, а у 2008 р. їх було уже 63 768 [31].

Г. Черевко, аналізуючи аграрну політику агрохолдингів, дійшов думки, що ці нові для аграрного сектора економіки суб'єкти господарювання мають велику перспективу у нарощуванні виробництва товарної продукції [32]. Ми з таким висновком вченого-аграрника погоджуємось. Однак, він упускає з виду таку небезпечну для суспільства тенденцію, як надмірне зосередження у цих структурах земельних угідь і ігнорування ними соціальної сфери на селі

Комплекс проблем аграрної реформи в Україні був розглянутий науковцями на Міжнародній науково-практичній конференції, що відбулася 29-30 вересня 2011 року в Київському національному аграрному університеті. Нас найбільше зацікавила доповідь С. М. Рогача: «Інституціональні засади трансформації земельних відносин в ринкових умовах». Він слушно зауважив, що політичні і економічні зміни зумовили необхідність трансформації земельних відносин в сучасних умовах, трансформаційні процеси обумовлені аграрною політикою, в основі якої є реформа земельних відносин. Її мета, на його думку, полягає у тому, щоб створювати інституціональні засади для більш ефективного використання земель сільськогосподарського призначення, рівноправного розвитку усіх форм власності і господарювання на землі. Визначальним в аграрній політиці має стати перехід до нових

структур підприємств в аграрному секторі економіки, а також трансформація відносин власності на земельні ресурси [33].

Досить оригінальний шлях для викладу основних результатів аграрної реформи на початковому етапі обрали укладачі інформаційного довідника для жінок-фермерів [34]. Окрім стислого аналізу нормативно-правової бази щодо здійснення аграрної реформи, вони здійснили її поділ на три етапи:

- до першого вони відносять роздержавлення земель, створення земельного запасу, переділ землі, видача Державних актів на колективну власність;
- на другому етапі завершилось розпаювання і видача членам КСП сертифікатів на право на земельну частку (пай);
- на третьому етапі відбулося об'єднання власників паїв на новій основі: формування виробничих структур. Цей процес, на думку авторів довідника, ще триває, бо мають утвердитися ефективні господарські структури на нових принципах діяльності [35].

Досить плідно над дослідженням аграрної політики працюють вчені-юристи [36]. Вони у своїх працях ретельно обгрунтовують нормативно-правову базу землеволодіння, землекористування та землерозпорядження. Чимало уваги в їх працях приділяється розробці та тлумаченню на сучасному науковому рівні дефініцій щодо аграрної проблематики, нових структур господарської діяльності в аграрному секторі економіки України. В своїх працях науковці-юристи здійснюють аналіз ефективності функціонування конкретних правових норм, пропонують свої рекомендації щодо їх удосконалення, чи навіть відміни з огляду на потреби аграрного сектора економіки. Вони також побіжно висвітлюють історію правових норм, включаючи і радянської доби. Їх праці слугують підвищенню рівня знань з аграрної політики працівників правоохоронних органів, керівників органів державного управління сільським господарством.

Андрейцев В.І. досить ґрунтовно розробляє категоріальний апарат щодо такого економічного явища як

приватизація землі. Він пояснює правові засади приватизації землі в ході земельної реформи (Закони і Постанови Верховної Ради України), особливу увагу звертає на те, хто має право на приватизацію землі, з'ясовує мету приватизації і те, що є об'єктом приватизації. Джуринський О.В. визначає послідовність нормативно-правових документів, які забезпечують функціонування господарського права в Україні. До них він відносить Конституцію України, Закони і Постанови Верховної Ради України та підзаконні нормативно-правові акти: Укази Президента України, центральних та місцевих органів влади, органів і посадових осіб місцевого самоврядування [37].

Досліджувана нами проблема знайшла певне відображення і у підручниковій літературі з аграрної історії України. Враховуючи нагальну потребу студентів сільсько-господарських навчальних закладів у нових підручниках, у 2000 р. П. П. Панченко і В. А. Шмарчук опублікували перший в сучасній Україні підручник з аграрної історії України [38]. В ньому простежена аграрна історія усіх українських земель з середини XIX і до кінця XX ст., акцентовано увагу на аграрні реформи, їх причини, хід та наслідки.

З часом П. П. Панченко, Ю. Ф. Мельник., В. А. Вергунов, а також вчені-аграрники Подільського державного аграрно-технічного університету під керівництвом О. С. Каденюка досить оперативно підготували підручники, у яких розкривається аграрна історія України від давнини і до початку XXI ст. Щоправда, автори підручників здебільшого аналізують проблеми господарювання, агротехніки, намагаються з'ясувати роль видатних вчених аграрників та основних наукових інституцій у вирішенні актуальних проблем сільського господарства України. Аграрна політика держави в сфері земельних відносини в сучасних ринкових умовах у них розкриваються лише побіжно.

А.М.Третьак, Т.М.Прядка, І.Г.Колганова у 2013 р. опублікували навчальний посібник «Історія земельних

відносин і землеустрою». Ця праця рекомендована Міністерством освіти і науки України для використання студентами вищих навчальних закладів. Автори досліджують питання земельних відносин і землеустрою з давнини і у добу незалежності України. Щоправда, ці процеси вони розглядають в основному на прикладі західного регіону України.

П. С. Коріненко видав навчально-методичний посібник з історії українського селянства, в якому на основі інтегрованого вивчення економічного і соціального життя селян, впливів внутрішніх і зовнішніх чинників здійснив реконструкцію історії українського селянства протягом IX–XXI ст. У посібнику зроблено спробу з'ясувати впливи реформ, революцій, воєн на зміни у поземельних відносинах [39].

Загалом, аналіз наукової літератури засвідчує, що дослідники зробили чимало для вивчення аграрної політики, нагромадивши фактичний матеріал і тим самим підготували ґрунт для осмислення проблеми на сучасній методологічній і фактологічній основі.

Радянська історіографія досліджувала в основному організаційно-господарську діяльність колгоспів і радгоспів з відновлення колгоспно-радянського села у повоєнні роки і аж до перебудови. Головним її завданням було довести переваги сільгоспвиробництва на усуспільненій землі.

Інтерес українських вчених у добу незалежності до проблем аграрної політики значно зріс. Наукові праці з цих проблем все більше набувають комплексного характеру, урізноманітнюється їх тематика. Сучасна історіографія з аграрної політики відзначається переважно новими позитивними оцінками щодо ролі та місця в аграрному секторі приватної форми власності на землю.

Аграрна політика у наукових дослідженнях стає «прозорішою», доступною для сприйняття й оцінки як позитивних так і негативних її наслідків. Загалом, дослідники аграрних відносин досить обережно підходять до аналізу

глобальних перетворень в аграрному секторі економіки на сучасному етапі. І це зрозуміло, адже трансформації за своїми параметрами є глобальними, революційними. Проте, в цілому, порушена нами проблема правових засад аграрної політики в Україні ще не вивчена і залишається у числі нереалізованих проєктів. Ця тема досить широка, її можна і варто досліджувати за окремими історичними періодами, за регіональною ознакою, щодо ролі державних структур, впливу науково-технічного прогресу на корегування курсу аграрної політики.

Чималу складність для дослідників становить сучасний період. Попри те, що реформа в аграрному секторі економіки триває уже понад 20 років, вона ще далека від завершення, а це означає, що і висновки та рекомендації науковців щодо ефективності аграрної політики можуть бути лише проміжними. Потрібен час, можливо і не такий уже й короткий, щоб усі грані змін можна було об'єктивно оцінити, а науковці на основі набутого досвіду могли дати конкретні рекомендації. Ефективність наукових напрацювань з проблеми правових засад аграрної політики в Україні може бути значно вищою, якщо зможемо об'єднати зусилля науковців-істориків, економістів і юристів при активному діалозі із спеціалістами-практиками аграрного сектора України.

Джерела дослідження

Джерельну базу дослідження правових засад аграрної політики в Україні другої половини ХХ - початку ХХІ ст. можна поділити на три групи: 1) опубліковані збірники документів і матеріалів, Статистичні щорічники України; 2) неопубліковані архівні матеріали; 3) періодичні видання. Її особливістю є те, що у межах всього досліджуваного періоду органами влади були видані базові документи, що визначали аграрну політику в українському селі на кожному історичному етапі.

У 1935 р. відбувся II Всесоюзний з'їзд колгоспників-ударників, на якому було прийнято Примірний Статут

сільгоспартілі. Згідно цього Статуту колгоспники отримували у користування невеликі земельні ділянки під городи, сади. Це мала бути ділянка від 1.4 до 1.2 га. Конституція СРСР 1936 р. закріплювала непорушність націоналізації землі як основи земельного устрою, сталість колгоспного землекористування, його безстроковість і безплатність. Завершувала процес формування нормативно-правової бази колгоспного ладу постанова РНК СРСР від 7 липня 1935 р. «Про видачу сільськогосподарським артільям Державних актів на безстрокове (вічне) користування землею». Усі вищезазвані документи діяли в означений нами період аж до початку ХХІ ст.

Значний документальний масив нормативно-правових актів другої половини ХХ ст. готувався і реалізовувався правлячою КППС та Компартією України. Їх постанови, що приймалися на з'їздах, конференціях, пленумах, тривалий період часу були визначальними у регулюванні земельних відносини, формуванні суб'єктів господарювання за землі. Склалося так, що видавалась велика кількість нормативно-правових актів для органів влади на предмет управління аграрним сектором і немає таких документів для селян.

У 1961 р. опублікований «Сборник законов и указов Президиума Верховного Совета СССР 1938 - 1961 гг.»-М.: 1961. В ньому міститься декілька законів щодо розвитку сільського господарства, зокрема Закон Верховної Ради СРСР від 31 березня 1958 р. «Про дальший розвиток колгоспного ладу та реформування МТС». В цьому Законі визначена мета та основні завдання реформування МТС в РТС (ремонтно-технічні станції). Він мав виконуватися в усіх союзних республіках і Українській РСР зокрема.

З 1946 р. і до середини 1980-х рр. аграрний сектор економіки функціонував на основі двох засадничих принципів: суспільної власності на землю і планового ведення господарства. Відповідно роль нормативно-правових актів виконували Закони Верховної Ради Української РСР про розвиток народного господарства за п'ятирічними

планами (п'ятирічки). Досліджуваний нами період охоплює роки четвертої - десятої п'ятирічок. В цих документах міститься інформація про виконання (невиконання) планів попереднього п'ятирічного плану, а також визначення основних параметрів на наступну п'ятирічку. Слід зазначити, що Закони про п'ятирічні плани розвитку народного господарства Української РСР уряд України формував на основі конкретних показників, визначених для України союзними п'ятирічними планами.

У ті роки було прийнято і рекомендовано до реалізації чимало постанов урядів СРСР і Української РСР, Компартії України, зокрема Постанова Ради Народних Комісарів Української РСР 1945 р. «Про відновлення Державних актів на безстрокове (довічне) користування колгоспів землею і земельних шнурових книг у колгоспах Української РСР, визволених від німецько-фашистських окупантів»; Постанова Ради Міністрів СРСР «Про заходи по передачі колгоспам земель, що були відчужені для потреб Міністерства оборони СРСР»; Постанова ЦК ВКП(б) «Про заходи піднесення сільського господарства у повоєнний період»; Постанова Ради Міністрів СРСР і ЦК ВКП(б) 1946 р. «Про заходи для ліквідації порушень Статуту сільгоспартілі в колгоспах»; Постанова Ради Міністрів Української РСР і ЦК КП(б)У 1946 р. «Про заходи по відбудові і подальшому розвитку господарства Львівської, Станіславської, Дрогобицької, Тернопільської, Ровенської, Волинської і Чернівецької областей»; Постанова ЦК КП(б)У 1950 р. «Про подальше політичне і організаційно-господарське зміцнення новоутворених колгоспів Львівської і Волинської областей»; Постанова Ради Міністрів Української РСР 1950 р. «Про заходи по зселенню господарств з хуторів у Волинській, Ровенській, Тернопільській, Закарпатській, Львівській, Дрогобицькій, Станіславській, Чернівецькій і Ізмаїльській областях»; Постанова ЦК Компартії України і Ради Міністрів України 1954 р. «Про організацію нових і укрупнення існуючих радгоспів Української РСР», «Про додаткову

передачу радгоспам земель і майна економічно слабких колгоспів»; Закон Верховної Ради СРСР 1959 р. «Про подальший розвиток колгоспного ладу та реорганізації машинно-тракторних станцій»; Указ Президії Верховної Ради Української РСР 1961 р. «Про норми утримання худоби в особистій власності громадян, які не є членами колгоспів»; Постанова пленуму ЦК КПРС 1965 р. «Про заходи по дальшому розвитку сільського господарства»; Закон Верховної Ради СРСР 1968 р. «Основи земельного законодавства СРСР і союзних республік»; «Новий примірний Статут колгоспу», прийнятий на III Всесоюзному з'їзді колгоспників в 1969 р.; Постанова Верховної Ради України 1972 р. «Про стан використання землі і дотримання земельного законодавства в Українській РСР»; Постанова пленуму ЦК КПРС 1982 р. «Про продовольчу програму СРСР на період до 1990 р. і заходи по її реалізації»; Постанова Ради Міністрів Української РСР 1983 р. «Про порядок надання не використовуваних промисловими, транспортними та іншими несільськогосподарськими підприємствами, організаціями і установами земель для тимчасового користування для сільськогосподарських цілей» та ін.

Як бачимо, вищеназвані (а це далеко не всі) Закони Верховної Ради СРСР і Української РСР, Постанови ЦК Компартії України, Укази Президії Верховної Ради СРСР і України у своїй сукупності покликані були здійснювати контроль за усіма сферами організаційно-господарської діяльності республіканських, обласних і районних органів управління сільським господарством, визначали для них основні завдання в аграрному секторі економіки як короткотермінові, так і на тривалу перспективу. Місцеві органи влади на виконання постанов вищестоящих органів видавали свої документи розпорядчого характеру.

Аналіз як першої, так і другої групи документів дозволяє прослідкувати як спроби з боку органів влади змін в аграрній політиці, так і консервування ними земельних відносин і всієї колгоспно-радгоспної системи. Визначальним

в цих процесах, на нашу думку, було збереження суспільної власності на землю і колгоспно-радгоспної системи господарювання.

Аналіз стенографічних звітів сесій Верховної Ради Української РСР дозволяє прослідкувати хід обговорення депутатами проектів законів та постанов з аграрної проблематики. Практично усі сесії Верховної Ради Української РСР відбувались за одним і тим же сценарієм. Спочатку заслуховували з обговорених питань доповідь голови комісії, чи профільного міністра, а потім приступали до її обговорення. Найбільш ґрунтовно обговорювали проекти планів п'ятирічок, передбачуваних в них розвиток аграрного сектора економіки, зокрема.

Важливе значення для дослідження основних напрямів аграрної політики на сучасному етапі має Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. (Стаття 13 і 14) визначають законодавчі засади приватизації, безоплатної передачі земельних ділянок громадянам; Конституція України регулює законодавчо-правові відносини, зокрема, (стаття 13, 14, 142, 131); право власності на землю кожного громадянина; гарантує захист державою приватної власності та землекористування; рівність усіх суб'єктів земельних відносин (стаття 41 п. 36, стаття 85 п. 7, стаття 92).

Земельні кодекси України, Укази Президента України, Постанови Верховної Ради України, Постанови й розпорядження Кабінету Міністрів України - це ті нормативно-правові документи, які на сучасному етапі поглиблюють розпорядження і конкретизують положення Конституції України.

Земельні кодекси України 1990 р., 2001 р., 2003 р., 2014 р. – це джерело земельного права, свідчення реформування аграрного сектора економіки. Найновішим є «Земельний кодекс України. Чинне законодавство зі змінами та доповненнями станом на 14 січня 2014 р.» (Відповідає офіційному текстові). - К.: 2014. Трансформаційні процеси у

земельних відносинах виявились настільки масштабними і настільки ж складними, що виникала потреба досить частого внесення змін та доповнень до Земельного кодексу України. На сьогодні серед вчених аграрників, юристів, практиків аграрного сектора економіки існує думка, що є нагальна потреба здійснення в найближчий час нової редакції існуючого Земельного кодексу.

Укази Президента України регулюють земельні відносини, є підзаконними нормативними актами, які видані на виконання законів, зокрема, «Про паювання земель, переданих у колективну власність недержавним сільськогосподарським підприємствам».

Постанови Верховної Ради України мають політичну й організаційно-правову спрямованість, також регулюють земельні відносини «Про земельну реформу» від 18. 12. 1990 р.; «Про прискорення земельної реформи та приватизації землі» від 13. 03. 1992 р.; «Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва» від 10.11. 1994 р.; «Про порядок паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам і організаціям» від 8. 08. 1995 р. та інші. Вони публікуються окремими виданнями і у збірниках документів. Практично усі вони містять текст Земельного кодексу, потім дають Закони Верховної Ради і Постанови Кабінету Міністрів України Законодавство України про землю.

Нормативно-правові акти Міністерства аграрної політики та продовольства України також є цінним джерелом для отримання інформації про вирішення поточних проблем в системі землеволодіння та землекористування. Це Міністерство є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади з питань формування та забезпечення реалізації державної політики з питань земельних відносин, державної аграрної політики у сфері сільського господарства та з питань продовольчої безпеки держави.

Вражає інформаційна насиченість статистичних даних, що містяться в «Статистичних щорічниках України». Ми опрацювали випуски за 1993, 2000, 2010 роки. Структура їх така, що в означених щорічниках міститься відповідний статистичний матеріал і за попередні роки. Це зумовлено потребою порівняння, яке засвідчує здобутки і проблеми в аграрній політиці України.

Постанови й розпорядження Кабінету Міністрів України, врегульовують відносини власності на землю: «Про приватизацію земельних ділянок» від 28. 12. 1992 р. Методика грошової оцінки землі була затверджена постановою уряду від 23. 03. 1995 р. та інші.

Для більш повного висвітлення проблеми правових засад аграрної політики в Україні ми залучили також неопубліковані документи та матеріали, що зберігаються у центральних та обласних архівах України. Спеціальні державні структури радянської доби вели чіткий облік своєї діяльності, зокрема, про ліквідацію попередніх норм та утвердження нових в земельних відносинах, про обсяги земель колгоспів і колгоспників, про зміни в адміністративно-територіальному устрої тощо. Найбільш повно такого характеру матеріали відображені у річних звітах обласних управлінь сільського господарства (доступні для дослідників до середини 1980-х рр.).

Великий фактичний матеріал значної історичної цінності зосереджений у фондах Центрального державного архіву вищих органів державної влади і органів державного управління України (далі – ЦДАВО України). По темі нашого дослідження найбільшу цінність становлять документи та матеріали, що зберігаються у (Фонді 27) ЦДАВО України «Наркомзем УРСР». Нами опрацьовані документи за 1960–1980-ті роки.

Досить репрезентативною там є група документів щодо здійснення аграрної політики в УРСР у 1960 – 1980-ті рр. До них можна віднести річні звіти обласних управлінь сільського господарства про наявність та розподіл земельного

фонду за категоріями користувачів. Нами опрацьовані річні звіти за 1967, 1972, 1980 і 1987 рр. 15 областей України, зокрема Вінницької, Дніпропетровської, Ворошиловградської, Рівненської, Хмельницької, Запорізької, Закарпатської, Івано-Франківської, Одеської, Миколаївської, Чернівецької, Чернігівської, Херсонської, Тернопільської областей. Опрацювавши такий масив джерел у певній періодичності, ми мали можливість прослідкувати загальні тенденції, динаміку змін в аграрній політиці, їх позитивні та негативні прояви.

Документи засвідчують, що правові норми, які досить чітко були спрямовані на облік земель у присадибних ділянках, все-таки не досягали свого результату. Кількість землекористувачів в означений період не зменшилась. Навпаки, обсяги землевідведень для державних потреб суттєво збільшилися (Спр. 3269, 1141, 6424, 1148, 1149). Із усіх категорій землекористувачів нас більше всього цікавило, які зміни і на яких правових засадах відбувалися у присадибному земельному фонді колгоспників і тих землевідведень, що використовувалися для городів міських жителів, також їх прибудинкових земельних ділянок і кількості землекористувачів. Це було пов'язано з тим, що в історичній літературі стверджується про те, що аграрна політика радянської влади передбачала постійні обмеження, які вели до скорочення величини присадибних земельних ділянок колгоспників та інших категорій населення.

Аналіз документів, що зберігаються у ЦДАВО України та у регіональних архівах дозволяє стверджувати, що обмеження земельних ділянок колгоспників та інших категорій населення мали місце, проте вони не були систематичними і всеосяжними, інколи ці обмеження здійснювалися за ініціативою окремих голів колгоспів, траплялись і необґрунтовані рішення місцевої влади (Спр. 6423, 1112, 6449, 8198). Документи, які за характером є переважно розпорядчого характеру, засвідчують, що все-таки переважало зростання кількості землекористувачів та земель,

які їм виділялись із запасного земельного фонду, міських земельних фондів. Особливо це явище стало помітним після виходу постанови ЦК Компартії України від 28 жовтня 1977 р. №543 «Про особисті підсобні господарства колгоспників, робітників і службовців та інших громадян, колективне садівництво та городництво».

Вражає значна кількість нормативних актів, що засвідчують порушення окремими громадянами, промисловими, будівельними, транспортними підприємствами земельного законодавства України. Найбільш поширеним із порушень були самозахоплення (займанщина) земель (Спр. 2718, 3294, 3269). Ми розглядаємо ці «порушення» під таким кутом зору, що то була невмируща тяга українців до землі, її обробітку і бажання отримати від сільськогосподарської праці певну матеріальну вигоду, тим більше, що розміри земельних ділянок колгоспників все-таки були невеликими.

Щодо «займанщини» земель підприємствами та організаціями, то це було мабуть тому, що з одного боку наділення землею вимагали керівники підприємств для вирощування там їх робітниками, службовцями городніх культур. Захоплення земель промисловими організаціями для виробничих потреб, інколи у досить великих розмірах, на наш погляд, не були системними, хоча ніхто із керівників підприємств кримінальної відповідальності за ті дії не ніс. Все-таки переважало, так би мовити, узаконене відчуження земель у колгоспів.

У (Фонді 1) Центральний Виконавчий комітет УРСР. – Оп. 1. – Спр. 14) знаходиться інформація про хід обговорення на нараді з земельних питань порядку наділення землею радгоспів та селянських дворів та прийнята нею з цього питання резолюція.

Об'ємний та різноплановий масив документальних даних щодо реалізації основних правових норм зберігається у регіональних архівосховищах. У (Фонді Р-3375) Державного архіву Вінницької області (далі – ДАВО) «Вінницьке обласне управління сільського господарства»,

(– Оп. 2, – Спр. 5, – Спр. 29; – Оп.7. – Спр.47; – Оп.7; – Спр. 100 169, 205, 235) міститься детальна і до того ж по всіх районах області інформація фактологічного та статистичного характеру про хід підготовки постанов, розпорядження та переписка з районними земельними відділами по відведенню земель спецпризначення у користування колгоспів у перші повоєнні роки; директивні вказівки та переписка у 1945 – початку 1950-х рр. по відведенню земель, що були вилучені для оборонних потреб Міністерства Оборони СРСР у передвоєнні роки та під час визволення української території від німецьких окупантів – попереднім (колгоспам) та новим землекористувачам у промисловості, на транспорті та в соціальній сфері; зведені річні звіти про розподіл земель за угіддями між колгоспами, радгоспами кооперативами, підприємствами та окремими громадянами; рішення та розпорядження виконкому Вінницької облради про відведення земель для державних та громадських потреб. Окрім того, у названому фонді є велика кількість статистичних даних про зміни у землекористуванні за окремими напрямками, зокрема, щодо громадських земель, присадибних земельних ділянок колгоспників, робітників та службовців державних організацій, та підсобних господарств мешканців міст.

Зауважимо, що більшість справ Ф.27 у ЦДАВО України за 1960–1980-ті рр. та у Ф.3375 ДАВО України за 1945–1960-ті рр. дослідники ще не опрацьовували. До наукового аналізу нами вперше залучені документи щонайменше 12 справ.

Після утворення у 1954 р. Черкаської області почалось інтенсивне наповнення архівосховища у м. Черкасах новітніми документами, зокрема, про діяльність обласного управління сільського господарств зокрема про зміни у використанні земельних угідь, про відчуження земель для задоволення потреб промисловості, розвитку інфраструктури тощо (Ф.2552). В річних звітах обласного управління сільського господарства у концентрованому вигляді

містяться матеріали про організаційно-господарську діяльність обласного та районних управлінь сільського господарства (Оп. 1, Спр. 1, 4, 8, 17, 21, 39, 40, 45, 47, 66, 75, 91, 119, 190, 819; Оп. 2, Спр. 72, 75, 94; Оп. 3, Спр. 110, 124; Оп. 5, Спр. 185, 317). Методика підготовки річних звітів була досить ретельно продумана. В них зібрано великий статистичний матеріал, який розділений за певними напрямками господарської діяльності, зафіксовані зміни у землекористуванні на рівні області, районів і сіл.

Такого ж характеру документи знаходяться у Державному архіві Львівської області (далі – ДАЛО) (Ф. Р-165. Обласне управління сільського господарства виконкому Львівської області депутатів трудящих Спр. 11, 222, 297, 862, 864, 1114, 1296, 1896, 2771, 2791, 1544, 1978, 1983, 1999. та у Ф Р-221 Львівська обласна Рада депутатів трудящих та її виконавчий комітет, м. Львів, Спр. 25, 210, 817, 519, 530, 995, 1797, 862, 1614, 297 і Тернопільської області (далі: ДАТО), Ф.Р-2, Тернопільське обласне управління сільського господарства. – Оп. 4, Спр 1, 1а, 15, 34, 35, 38, 80, 313; Оп. 2, Спр 9, 104, Оп. 4, Спр. 91, 244, Оп. 9, Спр. 6).

Опрацювання вищеназваних справ у ДАЛО і ДАТО дало можливість розкрити такі грані в аграрній політиці повоєнної доби в західних областях України, як співіснування суспільної та одноосібної форми господарювання на землі і спроби органів управління шляхом застосування різних нормативних актів обмежувати одноосібні селянські господарства. Мало місце приховування реальної кількості землі, що була у користуванні одноосібників, членів колгоспів та, власне, самими колгоспами. Аналіз матеріалів перевірок щодо порушення земельного законодавства названими землекористувачами дає можливість з'ясувати причини цих явищ. На жаль, у цих архівосховищах, нам не вдалось знайти достатньої кількості матеріалів щодо забезпечення землею українських господарств, що переселилися з Польщі. Так само ми не можемо впевнено

стверджувати про зміну землекористувачів у випадку виселення селянських господарств за межі України, чи переселення їх у південні області України.

Оскільки суспільно-політична та економічна ситуація в західних областях України у перші повоєнні роки суттєво відрізнялась від тих процесів, що були на решті території України, то і документи, що там відкладалися, були іншими за своїм характером та змістом. Вони засвідчують, що зміни в аграрній політиці визначалися ходом повторної колективізації сільського господарства та намаганням одноосібників зберегти свої земельні наділи.

З початку 1950-х рр. відмінності, що мали місце до того часу, в областях Західної України і решти території поступово зникали. Річні звіти обласних управлінь та інші документи відображають загальні напрями в аграрній політиці радянської влади. І тільки із здобуттям незалежності, в західних областях України документи зафіксували значно більшу активність селян щодо набуття землі та створення особистих присадибних господарств ніж в східних та південних областях України.

Газетні матеріали радянської доби за своїм змістом, як правило, носять ознаки «одностайності», загального схвалення селянами аграрної політики влади, її правових засад, готовності вести боротьбу проти «куркулів» в західних областях України тощо.

З газетних кореспонденцій можна почерпнути і чимало статистичних матеріалів. Однак, слід зауважити, що все-таки більшість газетних матеріалів радянської доби містять інформацію про завдання в господарській діяльності та здобутки колгоспів у виробничій сфері. До них, як і до іншого роду публікацій, потрібно ставитися критично, а при розгляді конкретних питань необхідно залучати додаткові джерела.

До участі у роботі сучасних українських періодичних видань редакційні колеги запрошують вчених-аграрників, юристів, керівників сільськогосподарських структур,

бізнесменів, фермерів тощо. Саме тому публікації здебільшого носять аналітичний, часто полемічний характер, у них міститься чимало статистичного матеріалу, до того ж у порівняльному аспекті. Є роздуми про ефективність та недоліки існуючих нормативно-правових документів.

Таким чином, дослідження опублікованих документів та матеріалів, а також тих, що ще не опубліковані і зберігаються в центральних та обласних архівосховищах, аналіз різноманітних матеріалів періодичних видань дозволяє комплексно висвітлити аграрну політику з середини ХХ і до початку ХХІ ст. Більшість опрацьованих нами документів є базовими, вони визначали характер аграрної політики на тривалу перспективу, особливо, ті із них, що давали старт реформам в аграрному секторі економіки України.

Документам радянської доби притаманні такі риси, як дріб'язкова опіка щодо конкретної галузі сільського господарства і діяльності підпорядкованих їм органів управління на місцях. Місцеві органи управління (їх документи зберігаються переважно в архівах), виходячи із вимог вищестоящих органів, повинні були творити свої постанови. У звітах про виконання постанов вищестоящих органів прослідковується намагання будь що подати інформацію про успіхи. Проблеми і невирішені завдання, як правило, вміщуються у декількох рядках звіту.

Сучасна документальна база (звіти, інформації про хід виконання законів, постанов Верховної Ради України та Уряду) знаходиться на стадії опрацьовування архіваріусами. До певної міри брак архівних матеріалів про хід аграрної реформи в Україні та її попередні наслідки можна компенсувати опрацювавши публікації, що містяться як у фахових, так і в періодичних виданнях політичних партій та органів державної влади, хоч вони є поки-що розрізненими і неповними.

РОЗДІЛ II.

Адміністрування - головний засіб здійснення аграрної політики та регулювання земельних відносин в Українській РСР (1945 - 1950-й рр.)

На кожному історичному етапі аграрна політика держави, при збереженні ключових завдань, мала свої особливі завдання і шляхи їх реалізації.

На початок 1945 р. 54,4 % населення УРСР були селяни. Працездатні жінки у колгоспах становили 80 % усієї робочої сили, було відновлено 27 493 колгоспи, 784 радгоспи, 1223 МТС [1].

Головним завданням аграрної політики у повоєнні роки, а це були роки IУ п'ятирічки (1946 - 1950 рр.) було відновлення і дальший розвиток сільського господарства, підвищення урожайності та збільшення валового збору сільськогосподарської продукції на основі значного підвищення культури землеробства [2]. Це було одне із самих складних завдань економічної політики взагалі. Стан сільського господарства на 1946 р. - перший рік IУ п'ятирічки був таким, що планувалось на 1950-й рік (останній рік п'ятирічки) вийти в розвитку сільського господарства на 1940-й рік, тобто досягнути довоєнного рівня. Посуха в Українській РСР 1946 р. (стартовий рік IV п'ятирічки) ще більше ускладнила досягнення цієї мети.

Чи існували у той час достатні людські і матеріально-технічні ресурси для досягнення таких результатів?

У 1945 р. в ході демобілізації фронтовики почали повертатися в українські села. Однак, людські втрати в ході війни були надто великими. На 1945 р. жінки в селах Української РСР становили 80% всієї робочої сили. В таких умовах довелось використовувати в сільському господарстві

дитячу працю, залучати до роботи людей похилого віку, інвалідів війни. І все-таки робочих рук не вистачало. Це негативно впливало на обсяги виконуваних робіт, їх строки (особливо під час посіву та збирання врожаю).

Чи були достатніми матеріально-технічні ресурси для відбудови сільського господарства у визначені IV п'ятирічним планом стислі строки?

Ні, не було. В МТС із кількох тракторів з великими труднощами комплектували один. Наявність тягової худоби (коней, волів) була такою незначною, що жінки лопатами копали колгоспні поля. В такий же спосіб оброблялись присадибні земельні ділянки. Було чимало випадків, коли жінки впрягалися в боронування скопаної землі. Передача військовими підрозділами колгоспам частини своїх автомобілів, тракторів проблему не вирішувала.

Чи було достатнім фінансове забезпечення для потреб відбудови сільського господарства?

Ні, не було. Фінансові ресурси, їх основні потоки уряд спрямовував на відбудову в першу чергу промислових об'єктів групи А.

Чи було достатньо можливостей для вирішення проблем соціальної сфери на селі?

Ні, не було. Українське село і селяни виживали за рахунок присадибних земельних ділянок. Школи, амбулаторії, клуби функціонували у пристосованих для цих потреб приміщеннях. Оплата праці колгоспників, працівників соціально-культурної сфери була мінімальною. До сказаного вище слід додати і те, що природно-кліматичні умови на території Української РСР у роки IV п'ятирічки були вкрай не сприятливими для ведення сільського господарства.

Чи можемо говорити про правові засади, юридичний супровід аграрної політики в Українській РСР повоєнних років?

Можемо лише умовно. Загальні правові засади щодо колгоспів і колгоспників були визначені в Земельному кодексі України від 1922 року та Примірному статуті

сільгоспартілі від 1935 року. Проблеми людських ресурсів, матеріально-технічного забезпечення основних завдань аграрної політики були такими гострими, що право визначення основних напрямів і засобів реалізації аграрної політики перебрали на себе управлінські структури. Це право з їх боку проявлялось у жорсткій регламентації виробничої діяльності на селі (закріплення колгоспників за конкретною бригадою, ланкою), визначення обов'язків кожного колгоспника (встановлення мінімуму вироблених трудових днів), запровадження системи покарань щодо колгоспників за невиконання чи то недовиконання норм виробітку, за порушення трудової дисципліни (робочий день був ненормований), за привласнення громадського добра тощо.

Як засвідчував М.С.Хрущов «Виконати план поставок державі продуктів сільського господарства встановлювалось вольовим методом, хоча в органах преси і офіційних документах він «обґрунтовувався» науковими даними. При цьому виходили головним чином не з того, що було вирішено, а з того, як можна одержати в принципі, вибити у народу в засіки держави». [3].

У 1946 р. головним завданням в аграрній політиці на Україні було отримати якомога більше зерна для союзних потреб. В умовах посухи то було нереально. Тільки шляхом репресій можна була виконувати надвисокі завдання по поставках зерна. У 1947 р. план здачі хліба державі було виконано на 101,3% [4]. Скільки людей в тому ж році померло голодною смертю в Україні, тоді ніхто не рахував.

В Українській РСР приступили до вирішення головних завдань аграрної політики при збереженні державної форми власності на землю і планового ведення господарства. І перша, і друга фундаментальна позиція, як би само собою визначали домінуючу роль держави, її політичних і економічних структур в розвитку сільського господарства.

Першочерговими в ряду проблем, до вирішення яких приступили колгоспи під час звільнення території України від німецької окупації і після завершення війни, було:

будівництво колгоспами господарських споруд (часто тимчасового характеру), відновлення, буквально з нуля, поголів'я худоби на фермах.

Лютневий (1947 р.) пленум ЦК ВКП(б) затвердив конкретні заходи щодо відновлення сільського господарства. У прийнятій постанові «Про заходи піднесення сільського господарства у повоєнний період» в організаційно-господарському відношенні передбачалось зміцнення колгоспів, примноження громадських багатств колгоспів, а також ліквідувати порушення Статуту сільгоспартілі, подолати недоліки в оплаті праці колгоспників. [5]

Економічні стосунки держави, колгоспів формально будувалися на основі закупівлі державою в колгоспах сільськогосподарської продукції, але рівень цін був такий, що то була не закупівля, а здача колгоспами своєї продукції: один кг зерна на поч. 1950-х рр. держава купляла за 1 коп., а м'яса - за 23 коп.[6].

До речі, в ту пору в селах так і говорили: виконати план здачі продукції державі, або ж: виконати першу заповідь (зобов'язання) перед державою. Про другу заповідь (зобов'язання) держави перед селянами мова не велась.

Головним завданням економічної політики, складовою якої була аграрна політика, відбудувати зруйноване у роки війни народне господарство. Відповідно, в аграрному секторі економіки - відбудувати колгоспно-радгоспну систему, яка повинна була забезпечувати населення продуктами харчування, а легку промисловість - сировиною. На вирішення цих завдань був націлений IV п'ятирічний план розвитку народного господарства Української РСР (1946 - 1950 рр.), прийнятий на сесії Верховної Ради Української РСР. Він, по суті, виконував функції закону.

В організаційно-господарському відношенні постали дві першочергові і до того ж специфічні проблеми - розмінувати землі сільськогосподарського призначення та повернути їх колгоспам і радгоспам для ведення сільськогосподарських робіт. На 1945 р. саперні підрозділи Червоної армії

перевірили й розмінували 14 тис. населених пунктів, на полях України виявили і знешкодили 15 млн. мін, снарядів і бомб. Находження вибухонебезпечних засобів на полях до того часу було значною перешкодою для обробітку земель. Посівні площі в колгоспах Української РСР становили лише 60 %, а в радгоспах – 20 % довоєнного рівня [7].

Ще однією проблемою, яка перешкоджала колгоспам приступити до обробітку своїх земель, було те, що в ході наступальних операцій Червоної армії у 1943–1944 рр. за розпорядженнями Наркомату Оборони, уряду СРСР і уряду УРСР військовим підрозділам, що перебували на території УРСР, на їх потреби були передані десятки тисяч га колгоспних та радгоспних земель. На тих полях розташовувалися аеродроми трьох категорій, артилерійські і танкові полігони, табірні поля, стрільбища, оборонні споруди тощо.

Весною 1945 року на території УРСР уже не велися бойові дії, відпали потреби військових підрозділів на використання великих земельних площ. У зв'язку з цим уряд приступив до вирішення проблеми передачі колгоспам і радгоспам земель спецпризначення (ті землі, що були відведені Міністерству Оборони для оборонних потреб напередодні війни і у ході наступальних операцій Червоної армії у 1943–1944 рр.) для потреб сільського господарства.

З огляду на це було прийнято цілу низку нормативно-правових актів, які мали як загальноукраїнське так і регіональне застосування.

У березні 1945 року військові частини, що дислокувалися на території України, з відома штабу Київського військового округу і за погодженням з обласними радами депутатів трудящих, розпочали передачу колгоспам частини земель, що були у їхньому розпорядженні, для весняного засіву. Вирішенням цих питань безпосередньо займалися військові відділи, що були створені при обласних радах та обласні управління сільського господарства.

Обласні і районні земельні відділи виконкомів рад розпочали перевірки аеродромів, полігонів на предмет доцільності використання за призначенням відведених їм земель. Як правило, вони з керівниками аеродромів, полігонів знаходили компромісні рішення, які на тому етапі задовольняли потреби військових і колгоспи. Землі військових об'єктів у Крижопільському, Гніваньському районах, які уже втратили свою військову значимість, у березні 1945 року були передані попереднім землекористувачам [8].

Весною 1945 року (в умовах, коли ще продовжувалась війна за межами СРСР) ситуація для керівників колгоспів не була до кінця зрозумілою. Вони часто зверталися у районні, обласні земельні відділи для роз'яснення становища і висловлювали бажання якомога швидше повернути у своє користування землі, надані військовим частинам. Тростянецький райземвідділ просив повернути 100 га землі, Хмільницький райземвідділ просив повернути 2 142 га. З такими ж проханнями звертався Барський, Шпиківський та інші райземвідділи Вінницької області[9].

Ці звернення можна вважати первинними документами, адже вони подавалися від імені правлінь колгоспів і управлінь радгоспів. Документи, які подавали районні і обласні земвідділи до уряду Української РСР були реакцією на отримані звернення від колгоспів і радгоспів. Вони готувались від імені виконкомів рад, підписувалися головою райвиконкому чи облвиконкому, завірялись державними печатками. Уряд Української РСР реагував на отримані документи у той спосіб, що готував відповідне подання до уряду СРСР і Міністерства оборони. Таким, на ту пору, був шлях вирішення господарських проблем, пов'язаних з поверненням колгоспам і радгоспам їхніх земель.

Швидше ці питання проходили усі інстанції і позитивно вирішувалися у тих випадках, коли, скажімо, військовий об'єкт уже втратив своє стратегічне значення. До таких об'єктів відносилися аеродроми третьої категорії (грунтове

покриття), які у попередній час мали вузьке оперативне (тобто тимчасове) призначення. За розпорядженням голови Вінницької обласної ради землі таких аеродромів мали бути повернуті колгоспам і засіяні ними уже весною 1945 року. Щоб скласти уяву про те, якою могла бути величина земельних площ, що поверталися колгоспам, приведемо наступні статистичні дані: Вінницькому району весною 1945 року керівники 6 військових об'єктів повернули 762 га, зокрема, табірне поле – 86 га, аеродром сільгоспавіації – 220 га, аеродром Москва–Прага – 234 га, аерополігон – 80 га, аеродром – 50 га [10].

Однак не всі землі поверталися колгоспам Одночасно йшов процес закріплення раніше наданих колгоспних земель для військових потреб у постійне користування Київського військового округу і найперше під постійно діючі аеродроми і військові полігони. Такі об'єкти були визначені у Вінницькому, Немирівському, Тульчинському, Крижопільському, Барському, Бердичівському, Томашпільському, Шаргородському районах Вінницької області, що було оформлено відповідними державними актами. У Немирівському районі Львівської області для потреб військових частин у постійне користування було відведено 4 739 га землі, у Бродівському - 452 га землі, у Н. Яворові –61 га, у с. Гавлики – 320 га [11].

Як бачимо, запити керівників військових підрозділів, різних родів військ були досить значними. З метою їх обмеження запитів військових підрозділів у наданні їм землі Міністерство оборони СРСР встановило граничні норми для конкретних військових об'єктів. Наприклад, для аеродромів третьої категорії він становив від 1 200 на 1 200 метрів – до 1 400 на 1 400 метрів [12].

У процесі визначення кількості земель для постійного користування керівники військових частин Київського військового округу зверталися з письмовими заявами до голів облрад з проханнями виділити їм також землю для підсобних господарств військових частин. Для трьох військових частин,

що розташовувалися на території Вінницької області, Київський військовий округ дав запит на 375 га землі, для потреб 27-ої Армії – 5 390 га в 11 районах Вінницької області[13].

Весною 1945 року правові засади щодо вирішення земельних проблем, зокрема, поновлення колгоспами та радгоспами права на землекористування та його припинення з боку радянських військових підрозділів будувались за певною схемою. На вищому щаблі розпорядників землею були уряд СРСР та УРСР, Наркомат Оборони і Наркомзем України. Військовий округ виходив з пропозиціями безпосередньо до облради, а облрада узгоджувала питання з обласними і районними земельними відділами щодо дислокації, термінів передачі земель, їх обсягу. Усі угоди з цих питань між військовими і цивільними органами склалися на безоплатній основі. У цій схемі ще передбачалась участь колгоспників, однак лише в окремих випадках колгоспники розглядали ці питання [14].

Разом з тим можемо стверджувати, що уже з весни 1945 року простежувалась тенденція до скорочення земельних площ для потреб військових підрозділів. Вони повертали у користування колгоспів у першу чергу землі, що використовувалися для облаштування оперативних аеродромів під час наступальних операцій Червоної армії.

Юридичний супровід вирішення проблеми повернення колгоспам і радгоспам відчужених у них земель сільськогосподарського призначення набув більшої чіткості і здійснювався по управлінській вертикалі після виходу постанови Ради Міністрів СРСР від 19 квітня 1946 р. «Про заходи по передачі колгоспам земель». Цей процес з кожним роком набирав обертів. У 1947 році у Бершадському районі колгоспам було повернуто 121 га, у Могилів-Подільському – 55 га, що до цього часу були зайняті під аеродроми, у Літинському районі колгоспам повернуто 12 тис. га, що були зайняті під військовий полігон. Тоді ж колгоспам було повернуто 9 тис. га землі, яку використовував

Юзвінський артилерійський полігон, стрільбище біля с. Дубрівка Жмеринського району Вінницької області. Повернення земель військовими частинами попереднім користувачам відбувалось у Калинівському, Хмільникському, Липовецькому, Козятинському та інших районах Вінницької області [15].

Однак, і після виходу вищеназваної постанови не завжди керівники військових підрозділів з легкістю давали згоду на повернення земель попереднім користувачам. Було чимало випадків, коли вони під різними приводами намагались у правовий спосіб залишити за військовою частиною хоч якусь частину колгоспних земель. Найвагомим аргументом у таких ситуаціях була потреба у підсобних господарствах, особливо для утримання коней військових частин. Для цього керівництво військової частини, що розташовувалась у Літинському районі, вимагало залишити у їх розпорядженні 2 300 га землі. [16].

Слід зауважити, що у повоєнні роки відбувалось не тільки повернення земель колгоспам, але й виділення для військових підрозділів нових земельних площ. Так, у Гайсинському районі у 1947 році під учбові поля і артилерійський полігон 3-ї танкової дивізії за поданням Київського військового округу Вінницька обласна рада відвела 1 462 га землі, під аеродроми цивільної авіації у Вінницькій області було відведено 14 земельних ділянок, кожна із яких була в межах 64 га. [17].

Інкони військові структури вимагали додати землі за рахунок колгоспів для надійного функціонування аеродромів, полігонів тощо. Керівництво Калинівського аеродрому зверталось до Вінницької обласної ради з клопотанням, в якому зазначалось, що для нормального функціонування аеродрому додатково виділити ще 142 га [18].

Аграрна політика радянської влади одразу ж після звільнення території України від окупантів була спрямована на унормування правових засад щодо права користування землями колгоспів і радгоспів. 28 травня 1945 р. РНК УРСР

видала постанову «Про відновлення Державних актів на безстрокове (довічне) користування колгоспів землею і земельних шнурових книг у колгоспах Української РСР, визволених від німецько-фашистської окупації». Цією постановою Наркомзем УРСР і виконавчі комітети обласних і районних рад депутатів трудящих зобов'язувалися шляхом проведення землепорядних робіт відновити довоєнне землекористування. Було передбачено відновлення меж довоєнного сільськогосподарського землекористування і його повторне закріплення за допомогою Державних актів і записів у земельні шнурові книги не пізніше червня 1946 року.[19]

Важливість цих правових вимог підсилювалася у зв'язку з тим, що в окупаційний період Державні акти на землекористування втратили 25 654 колгоспи (97,2 %). На серпень 1945 р. у Вінницькій області Державні акти на землю мали лише 7 із 226 колгоспів.

У більшості колгоспів та радгоспів надані державою їм у користування земельні площі були незначними: Кордишівський радгосп мав 4,2 тис. га, Оратівський – 1,6 тис. га, Тростянецький – 0,3 тис. га, Хмільницький – 2,4 тис. га.

Перебір колгоспних земель проводився районними землепорядниками. У 1946 -1947 рр. він засвідчив, що керівники колгоспів намагались приховати реальну кількість оброблюваної землі, щоб уникнути їх оподаткування.

На наш погляд, однією із причин цього було те, що ще з часів суцільної колективізації діяв принцип: одне село - один колгосп. Щільність сіл на Поділлі, Київщині була такою великою, що, по суті, це і визначало «малоземелля» колгоспів. Ось ця обставина спонукала урядові структури до початку кампанії укрупнення колгоспів. На той час вважалось, і в тому був певний сенс, що зменшення кількості колгоспів призведе до скорочення витрат на утримання адміністративного персоналу колгоспів, до вивільнення частини спеціалістів, яких було обмаль, на інші ділянки господарства. До кінця 1945 р. в УРСР Державні акти

отримали 11 105 колгоспів [20]. Цей процес був завершений у 1946 р.

У 1949 році землі колгоспів за рахунок прирізки земель спецпризначення (військові об'єкти), додаткового розорення пасовищ, загальний обсяг колгоспних земель у Вінницькій області зріс майже на 4,2 тис. га, зокрема, за рахунок переміру – на 2 670 га [21]. Однак, у повоєнні роки визначальною була тенденція до зменшення земель колгоспів.

Роки окупації території України, неналагодженість функціонування місцевих органів влади, практично безвладдя на селі і, головне, надія селян на те, що після війни радянська влада внесе корективи щодо більш повного забезпечення селян землею – усе це разом взяте спонукало багатьох селян до прирізки присадибних земельних ділянок, яка де-факто була здійснена ще у 1942–1944 рр.

За наказом Наркомзему УРСР був проведений перебір колгоспних земель у результаті чого з'ясувалось, що вони стали меншими (самовільно захоплені селянами) від тих обсягів, що були до війни. З метою усунення порушень у господарській діяльності колгоспів Рада Міністрів СРСР і ЦК ВКП(б) 19 вересня 1946 р. прийняли постанову «Про заходи для ліквідації порушень Статуту сільгоспартілі в колгоспах». На виконання даної постанови і для встановлення обставин цього явища районні земвідділи створили спеціальні комісії, які в ході перевірки виявили численні порушення у системі землекористування з боку селян. В ході боротьби з «розбазарюванням колгоспних земель» у 1946 р. місцеві органи влади Української РСР виявили і повернули до земель колгоспів 591 тис. га землі [22]. Тих селян, що припустилися до «розбазарювання колгоспних земель» притягували до адміністративної або й інколи до кримінальної відповідальності, а надлишки присадибних земель у них вилучалися і поверталися до земельного фонду колгоспів.

По суті, це була реалізація на практиці сталінської політики «закручування гайок». Українські села у повоєнні роки були подібні до «військових поселень» доби царської

Росії. Кожне село було поділене на ланки і бригади з чітко визначеною в них кількістю працюючих. Ланку очолювала ланкова, бригаду - бригадир. Вони забезпечували вихід на роботу та кількість виконаної роботи членами їхньої ланки, бригади.

Згідно Статуту колгоспу в ньому повинні були проводитися збори усіх членів колгоспу. Вони були, як правило, звітно-виборні, тобто на них в кінці господарського року правління колгоспу звітувалось перед колгоспниками про господарський та фінансовий стан за минулий рік. Реального впливу на рішення зборів колгоспники не мали. Як правило, звітно-виборні збори завершувалися визнанням роботи правління колгоспу задовільною. Щодо ролі голови колгоспу (бути обраним, чи не бути обраним) те залежало від ставлення до нього районного начальства, а не від колгоспників.

У ті роки в багатьох випадках харчування колгоспників відбувалося, що називається, «з одного котла», тобто правління колгоспу виділяло певну кількість продуктів, з яких готувались обіди (як правило, різні супи). Skorистатися такою можливістю могли тільки ті колгоспники, які в цей день були на роботі.

Селяни, особливо чоловіки, доношували шинелі, сорочки, штани-галіфе, які вони отримали в 1945 р., повертаючись з фронту додому.

Додатковим навантаженням для колгоспників (чого не було в військових поселеннях) стали позики державі грошей та надмірні грошові та натуро податки. Всі ці дії визначалися зверху, доводилися до сільрад, які повинні були забезпечувати їх виконання. Отож, правових засад щодо аграрників, виробників сільськогосподарської продукції на практиці не існувало.

У 1946–1947 рр. голод охопив територію України, найбільше вразив південні та східні території, від якого померли майже 800 тис. людей, з них найбільше у Харківській, Запорізькій, Ворошиловградській, Сталінській

та Одеській областях. Селяни там рятувалися від голоду різними шляхами, зокрема, використовуючи вирощені продукти на своїх присадибних ділянках. Однак, такі можливості були незначними. На 1948 рік у присадибному користуванні селян Кордишівського і Хмільницького районів Вінницької області було лише 4,2 тис. га [23].

Держава і після голоду не здійснювала заходів по збільшенню присадибних земельних ділянок. Страховий пояс виробництва продуктів харчування залишався незначним. Хоча офіційна статистика засвідчує, що присадибний земельний фонд збільшувався. Збільшення фонду присадибних земельних ділянок було незначним, відбувалося воно в основному за рахунок надання земель для створення нових дворів колгоспників. У Вінницькій області цей приріст у 1949 році склав 400 га.

У той же час площа земель присадибних ділянок колгоспників скоротилась з 204, 7 тис. га до 204,1 га [24]. В пояснювальній записці облземвідділу до земельного звіту про розподіл земель та угідь за 1949 рік по Вінницькій області зазначається, що таке скорочення відбулося за рахунок відрізки земель у колгоспників тих дворів, що вибули. З цієї ж пояснювальної записки ми дізнаємося, що у ті роки було 11 суб'єктів землекористування, зокрема, колгоспи і радгоспи, робітники та службовці, залізниці, міста та селища міського типу тощо.

Відрізка частини присадибної земельної ділянки у колгоспника могла бути здійснена згідно рішення правління колгоспу за невиконання норми вироблення трудових днів. Цей акт вчинявся, як правило, весною і міг бути дійсним як протягом одного сезону, так і на більш тривалий період. Оскаржити в суді таке рішення колгоспник практично не міг, оскільки земельним фондом в кожному селі розпоряджалося правління колгоспу.

Обмаль у торговій мережі плодово-ягідних та овочевих культур спонукав мешканців міст, райцентрів звертатися до виконкомів рад з проханням надавати їм у тимчасове (на

сезон) певної кількості землі під городи. Як правило, райвиконкоми такі прохання робітників та службовців задовольняли. Вони укладали відповідні угоди з приміськими колгоспами про передачу їм на декілька років декількох сотень га землі, яку вони щороку розподіляли серед міських організацій та установ. Ці земельні наділи могли бути у розмірі від 0,04 до 0,08 га. Робітники отримували ці землі на безоплатній основі. У 1949 р. у Барському район Вінницької області таких земель було розподілено 24 га, у Вінницькому – 86 га, Вороновицькому – 26 га, Гайсинському – 186 га, Джуринському – 10 га, Калинівському – 74 га, Немирівському – 57 га. Всього по області під городи було розподілено 1 010 га, у тому числі ріллі – 928 га.

Для підсобних господарств міських жителів по Вінницькій області було розподілено 2 911 га землі, зокрема, за рахунок земель держземфонду – 628 га, радгоспів – 161 га, міст – 279 га, держлісфонду – 388 га, інших – 682 га [25]. Це була, так би мовити, втрата колгоспами своїх земель обмежена в часі і незначна за розмірами.

Найбільше земель колгоспи втрачали в результаті відведень для потреб промисловості, транспорту, житлового будівництва. Згідно рішення Ради Міністрів УРСР від 26 лютого 1949 р. Глуховицькому калійному комбінату було відведено 25 га землі за рахунок земель колгоспу ім. Шевченка Комсомольського району (у постійне користування), управлінню Вінницької залізниці – 10 га за рахунок земель колгоспу ім. Молотова, Вінницькому обласному управлінню промисловості – 1,5 га за рахунок земель колгоспу «Хвиля революції» Вінницького району. Згідно постанови Ради Міністрів СРСР від 22 травня 1954 р. у Вінницькій області були відведені земельні ділянки для кар'єру – 321 га, садиби МТС – 10 га, будівництво гідротехнічних споруд – 35 га, лікувальних і культурно-побутових об'єктів – 87 га, під будівництво міст та робітничих селищ – 108 га, разом – 1 283 га. Вороновицькій заготконторі під будівництво квасільно-засолочного пункту

земельну ділянку 30 га з колгоспу «Шлях до комунізму», Джуринському кар'єру – 2 га, робітникам Зіньковецької МТС 3 га для будівництва індивідуального житла, Погорільській 7-річній школі 0,7 га з колгоспу «Іскра комунізму» і 1 га від колгоспу «Більшовик».

Землі у колгоспів Дніпропетровської області, як це видно із наказу Міністерства сільського господарства України, направлено у всі області України, відчужувалися під посадку лісонасаджень, в Одеській області у Білгород-Дністровському районі було відведено 25 га Лиманському розсадницькому радгоспу[26]. Взагалі, в архівній справі ЦДАВО України (169. –Оп. – Арк.1 – 492) міститься інформація про сотні дозволів на відчуження колгоспних земель для потреб різних організацій та установ. В усіх випадках нормативно-правовим актом вважалось рішення сесії облвиконкому.

Аналіз величини відведень облвиконкомами земель під різні об'єкти засвідчує, що часто запити прохачів були явно непропорційні. Для ведення підсобного господарства сепараторного пункту Барського молокозаводу була дана заявка на 0,5 га землі колгоспу «Батьківщина», Шаргородський аеродром зробив запит на 49,0 га, Іллінецька школа-інтернат –15 га [27]. Оскільки більшість з них були нерентабельними, то було взято курс на обмеження їхніх земельних площ, а з часом ця форма землекористування взагалі зникає.

У 1958 р. Вінницька обласна рада депутатів трудящих прийняла постанову «Про серйозні порушення Статуту сільгоспартії в окремих колгоспах ряду районів області». У ній зверталась увага районних рад, керівників колгоспів на неприпустимість відрізати землі присадибних ділянок колгоспників, якщо для того немає вагомих причин. Ця постанова з'явилась тому, що в облраду постійно поступали скарги колгоспників на протиправні дії з боку правління колгоспів. Так, колгоспник Ткаченко О. з колгоспу Сальник Калинівського району скаржився на те, що у нього відрізали

присадибну ділянку і виключили з членів колгоспу за те, що він ухилився від участі в громадських роботах. Подібна скарга поступила і від колгоспниці Кукурудзи Л. с. Гайсин Липовецького району. Вона доводила, що її чоловік ніколи у колгоспі не працював, а син служив в рядах Радянської армії. Облвиконком зобов'язав районні ради негайно виправити допущені порушення.

Основна причина для винесення рішення правління колгоспу про відрізки земель у колгоспників була у випадку, якщо один із членів сім'ї проживав у селі, але працював не в колгоспі а, скажімо, на підприємстві у райцентрі, або в іншому місті. Так от його частка земельної ділянки могла бути відрізана і приєднана до колгоспного поля. Як правило, такі дії проводилися весною. Селяни намагалися поновити своє право на всю земельну ділянку і інколи вдавалися до скарг у вищестоящі органи, інколи самочинно приступали до їх обробітку.

Чи то подіяла критика на адресу районних керівників, чи якісь інші причини, але ми у наступні місяці того ж року зустрічаємо багато прикладів, які засвідчують про відведення земель громадянам для індивідуального будівництва, під городи, зокрема, механіку Немирівської МТС було відведено 0,23 га, землевпоряднику м. Бар – 0,12 га, агроному Калинівської райради – 0,15 га, агроному м.Тульчин – 0,25 га, Махаринецькому цукрозаводу під будівництво індивідуального житла для робітників та службовців – 5,0 га з земель колгоспу ім. Леніна с. Махаринці у Шаргородського району. Під городи їм було відведено 50 га. До кінця року в області присадибні земельні ділянки колгоспників за рахунок відведення для цих потреб громадських земель були збільшені на 106,17 га.

Для подальшого розширення присадибного земельного фонду за розпорядженням Ради Міністрів УРСР від 12 червня 1958 р. з громадських земель додатково було виділено 118, 76 га. Її ж рішенням було дозволено Ободівській районній раді перевести 10,0 га громадських земель у присадибний фонд,

а колгоспу с. Ободівка, землі якого передані для присадибних ділянок, передати землю з держземфонду. У Бориславському районі Львівської області в особистому користуванні селян було 774 га, а ще 7 866 га у підсобних господарствах. У Бродівському районі 11 107 селянських дворів мали 4 035 га землі, у Золочівському районі в підсобних господарствах було 973 га., Жидачівському – 348 га. [28].

Ми уже звертали увагу на те, що передача земель від колгоспів до нових користувачів здійснювалась на безоплатній основі. Проте, рішенням виконкому Вінницької облради депутатів трудящих у 1958 р. Гушинське училище механізації сільського господарства повинно було оплатити за 280,9 га землі за ціною, що не перевищувала страхової оцінки. Подібна вимога була повторена у розпорядженні облвиконкому у 1960 р, яке мало виконуватися усіма організаціями на території області, яким відводилися землі колгоспів задля компенсації невикористаних ними витрат [65].

Нам не вдалось з'ясувати механізму оплати новими землекористувачами за відведені землі, з яких фондів і якою за величиною вона могла бути.

Рідко, але траплялися і відмови Ради Міністрів України прохачам про відведення земель для промислових потреб. Як приклад, приведемо відмову Ситківецькому цукрозаводу Немирівського району в отриманні 16 га земель колгоспу «Україна», облуправлінню промислових будматеріалів –15,8 га. У цьому випадку причиною відмови було визнано недостатнє технічне обґрунтування. Хмільницькому районному харчоторгу було відмовлено у відведенні 5,0 га землі для організації сировинної бази плодо-овочевого цеху через те, що то було б не рентабельно [29].

Чимало земельних площ з державного фонду було передано ОРСам (Відділи робітничого постачання). Вони мали свої підсобні господарства, в яких вирощували зернові, городні культури, займались тваринництвом. Львівський военторг мав 76 га землі, облторгвідділ – 212 га [30].

З метою найбільш раціонального використання земель окремі суб'єкти господарювання на землі практикували між собою обмін земельними ділянками. Такі дії мали бути узгоджені на рівні земельного відділу району і області. Як приклад, приведемо угоду Ямпільського радгоспу з дозволу Вінницького облвиконкому про обмін земельною ділянкою у 11,5 га з державним комітетом земельного фонду [31].

У повоєнні роки одночасно мали місце такі здавалось би несумісні речі, як вступ селян до колгоспів і відповідно наділення їх землею, і вихід селян із колгоспів і відповідно відбирання землі у них. Документи засвідчують, що навіть в областях центральної частини України ще зберігалися хоч і в незначній кількості одноосібні господарства. Ці процеси нами були відслідковані на прикладі Черкаської області. З архівних документів ми дізналися про те, що у 1952 р. у Бабанському районі прийняли в члени колгоспу 18 осіб, у селах Черкаського району на той рік ще було 128 одноосібників, а 78 осіб вийшли із колгоспів. В Уманському районі було 8 одноосібників, у Городищенському районі виїхало з колгоспів 26 осіб [32]. Для тих селян, що мали вступати до колгоспів у майбутньому, у кожному колгоспі був зарезервованій земельний фонд. У Городищенському районі він складав 23 га землі [33].

Усі ці процеси відбувалися під контролем голів колгоспів та голів сільрад. Вони, будучи реальними розпорядниками землі на місцях, в одних випадках позбавляли осіб землі, що виїздили з сіл, а в інших випадках, коли молоді сім'ї вступали до колгоспів, їм надавали присадибні земельні ділянки у розмірах, що були визначені Статутом для кожної сільгоспартії.

Мали місце і такі процеси як наділення землею робітників та службовців У Шполянському районі Черкаської (на той час ще Київської області) робітникам та службовцям було надано у користування 51 га, Черкаському – 80 га, Корсунь-Шевченківському – 192 га, Бабанському – 24 га землі. Одночасно облвиконкоми та райвиконкоми задля збільшення громадських

земель, до колгоспів доводили плани по рекультивациі земель, зокрема, вимагали рекультивациі ярів, переведення сіножатей в орні землі тощо [34].

Відчуження земель у колгоспів та радгоспів набувало великих масштабів. Мабуть, для того, щоб хоч в яксь мірі цей процес загальмувати, обласні земвідділи вимагали від районних, а ті у свою чергу від колгоспів досить чіткої звітності за кожний рік про зміни у землекористуванні колгоспу, району. До річного звіту необхідно було подати 15 документів, зокрема, виписку з рішення райвиконкому, протоколи наради при районному сільгоспвідділі, пояснювальну записку, порівняльні відомості про кількість земель з попереднім роком., про внесені зміни у земельну шнурову книгу, список землекористувачів тощо. До речі, у Зведеному звіті Вінницького облвиконкому за 1953 рік «Про розподіл земель за угіддями», передбачалась інформація отримана від колгоспів за 26 пунктами. Усю цю роботу в районах здійснювали штатні землевпорядники, а у колгоспах – землеміри.

Таким чином у повоєнні роки (1945 - 1950-у рр.) на території Української РСР основним напрямом аграрної політики було відновлення, і то в найкоротші терміни, державної форми власності на землю; колгоспно-радгоспної системи господарювання на землі; здійснення закріплення селян через надання їм у довічне користування присадибних земельних ділянок. Особливістю цього надскладного процесу було те, що він відбувався без спротиву (окрім західних областей України) з боку селянства.

Оскільки на звільнених від окупації територіях паралельно відбувався процес демілітаризації земель сільгосппризначення, то до вирішення вищеназваних завдань на території України були причетні Міністерство оборони СРСР, керівники військових підрозділів на місцях. Це стосувалось, в першу чергу, організації процесу зміни користувачів землями. В цілому, і то в досить короткі терміни, було відновлено шляхом адміністрування вертикаль

управління сільським господарством, взято під контроль усі земельні ресурси.

Партійні і радянські органи намагались діяти, як і у довоєнні часи, шляхом тиску, покарань, різного роду обмежень щодо господарювання селян на землі. Юридичний супровід аграрної політики загалом був мінімальним і обмежувався постановами з'їздів партії, пленумів ЦК КПРС і ЦК Компартії України, Законом Верховної Ради Української РСР «Про IV п'ятирічний план розвитку народного господарства Української РСР», доповідними записками та рішеннями обласних і районних рад депутатів трудящих з питань землекористування.

РОЗДІЛ III.

Основні завдання аграрної політики в західних областях Української РСР (1945 - 1950 рр.)

На час визволення території західних областей України в аграрному секторі економіки була надзвичайно складна обстановка. У наслідок виїзду колишніх землевласників за кордон певний час значна частина їхніх приватних земель виявилась нічийними. Радянська влада оголосила їх у правовому відношенні націоналізованими (у конфіскаційний спосіб) і розпочала процес утворення земельних фондів, основну частину яких протягом 1944–1946 рр. розподіляла між малоземельними і безземельними селянами. Частину земель на основі ухвал облвиконкомів відводили підсобним господарствам МТС і радгоспам, а частину, що залишалась, зараховували до складу державного лісового або державного земельного запасу.

Стратегічними завданнями радянської влади в аграрній політиці в західних областях України були: відбудова сільського господарства, розвиток кооперації на селі та здійснення суцільної колективізації сільського господарства, обмеження міцних селянських господарств та їх «розкуркулення».

Чи був достатнім людський ресурс, матеріально-технічне забезпечення для реалізації визначених IV п'ятирічним планом завдань, якою була політична ситуація в західних областях України у повоєнні роки?

З огляду на те, що більшість чоловіків західноукраїнських сіл були мобілізовані на фронт на завершальному етапі війни, то людські втрати (відносно мобілізованих селян східних областей) були дещо меншими. Однак і в цьому краї бракувало робочих рук на селі. До роботи залучались діти, люди похилого віку.

Чи були достатніми матеріально-технічні ресурси для відбудови сільського господарства?

Ні, не були. Основною тягловою силою були коні.

Чи було достатнім фінансове забезпечення потреб відбудови сільського господарства?

Ні, не було. Уряд Української РСР основні фінансові ресурси спрямовував на відбудову Донбасу, інших промислових регіонів.

Чи було достатньо можливостей для вирішення проблем соціальної сфери на селі?

Ні, не було. Особливістю цього періоду для селян Західної України було те, що більшість селянських господарств залишались одноосібними при збереженні ними власних земельних площ. Не було в західних областях України такої жорсткої посухи, як в південних і східних регіонах. Оплата праці колективізованих селян була такою ж мінімальною, як і в східних областях.

Чи можемо говорити про правове забезпечення, юридичний супровід аграрної політики в західних областях України?

Можемо лише умовно. На ново приєднані області органи управління поширили дію усіх нормативно-правових актів Української РСР стосовно аграрного сектора економіки. Особливістю в даному випадку було те, що на практиці вони застосовувались в основному до колгоспного селянства.

Спротив з боку селян колективізації був таким потужним, що набував ознак громадянської війни. В усіх райцентрах перебували військові підрозділи, органи КДБ. Їх представники часто виїжджали в села, вступали там в збройні зіткнення з групами ОУН і УПА. По суті, на території західних областей України з 1945 до початку 1950-х рр. був військовий стан. відповідно визначенням обов'язків селян, покарання за їх невиконання з боку влади були значно суворішими, ніж в східних областях України.

Кооперація на селі не отримала суттєвого розвитку. Причиною цього була недовіра частини селян до

кооперативів, що існували в краї до війни, а також і те, що «генеральною лінією аграрної політики» в західних областях України у повоєнні роки була все-таки колективізація сільського господарства, обмеження міцних селянських господарств та їх «розкуркулення». Саме тому органи управління недостатньо розробили нормативно-правову базу розвитку кооперації.

Вирішенню першого завдання аграрної політики було присвячено постанову Ради Міністрів Української РСР і ЦК КП(б)У «Про заходи по відбудові і подальшому розвитку господарства Львівської, Станіславської, Дрогобицької, Тернопільської, Ровенської, Волинської й Чернівецької областей». Першим кроком досягнення поставленої мети мало стати утворення земельних товариств. На них покладалась така завдання: розподіл поміщицьких земель між селянами, обмеження і ліквідація куркульських господарств, виконання завдань хлібозаготівлі [1]

З 1947 р. колгоспний рух, тобто політика насадження колгоспів ставала визначальною. Березневий 1947 р. пленум ЦК КП(б)У націлював організаторів колгоспного руху в західних областях України під час проведення колективізації на диференційний підхід до бідняцьких і куркульських господарств. На ділі ніякої диференціації не було. Тиск, погрози були однаково суворими для всіх категорій селян.

За деякими підрахунками, у 1945 р. у семи західних областях (Волинській, Тернопільській, Рівненській, Львівській, Дрогобицькій, Станіславській, Чернівецькій) нараховувалося до 1 млн. 268 тис. одноосібних селянських господарств, зокрема, у Бродівському районі Львівської області на 1946 рік їх було 4 592, вони мали 14 863 га землі., на 1947 рік їх було 13 170, на 1948 рік – 16 910. У правовому відношенні вони вважались спадкоємцями попередніх землеволодінць [2].

Враховуючи загальну тенденцію до нарощування темпів колективізації статистичний матеріал є таким, що виникає питання щодо його достовірності. Не переконливими є

наведені статистичні дані, які засвідчують зростання кількості одноосібних господарств та їх земель. Швидше мало бути і було навпаки, їх кількість повинна була скорочуватися. Можливо, статистика зафіксувала іншу тенденцію. Одноосібники не тільки вступали до колгоспів, але й виходили із них. Відповідно такими ж мали бути зміни і щодо кількості земель, що були в колгоспах і у одноосібників.

Селяни вважалися членами колгоспу після того, як вони подавали письмову заяву на ім'я правління колгоспу. Письмові заяви селян були первинними документами засновників колгоспу. Їх кількість визначала кількість колгоспників у даному селі. Були випадки, особливо у 1946 - 1947 рр., коли голови сільрад задля демонстрації перед районною радою успіхів у проведенні колективізації примушували селян писати колективні заяви з проханням вступу до колгоспу. Це з боку органів влади було грубе порушення правових норм і правил щодо утворення колгоспів.

Ось як про це згадує у своїх спогадах жителька с.Клювинці Гусятинського району Тернопільської області Пригода Г.М.: «В колгосп люди не хотіли йти, тому їх заганяли силою. Був випадок, коли всіх людей, що прийшли до церкви, після відправи повели у сільську раду підписувати заяви про вступ у колгосп. Хто не хотів записуватися, того лякали пострілами з пістолета. Силою заставляли писати заяви. В той жахливий час працювали «облачники», ходили чутки, що це були загони НКВС» [3]

Бугай М.В. село Щепанів Козівський район Тернопільської області : «У 1949 р. під шаленим тиском владних структур (особливо НКВД), в Щепанові організували колгосп «31-річчя Радянської армії ». Людей зібрали у школі і примусили письмово дати згоду на вступ до колгоспу. З господарства забрали коня, віз, молотарку, плуг, а також землю»[4].

Стебельський А.В. село Дубівці Тернопільського району Тернопільської області: «З приходом радянської влади почалася активна агітація до вступу в колгосп. Заможні селяни відмовлялися від колгоспу тому, що вони мали власне господарство, реманент для обробітку землі. В колгосп вступали бідні люди, які не мали нічого на господарстві»[5].

В цілому ж центральні органи радянської влади у повоєнні роки, як це було і у передвоєнні роки, розробляли аграрну політику в краї, і щодо колективізації зокрема, без відома селян, без врахування їхніх бажань, специфіки даного регіону, в якому одноосібні селянські господарства були домінуючими. На відміну від східних областей України, де у 1946–1947 рр. був голод, а відновлення колгоспно-радгоспної системи господарювання не викликало спротиву з боку селянства, у західних областях у повоєнні роки ставлення більшості одноосібного селянства до колективізації було негативним.

Попри ось такі реалії радянська влада в аграрній політиці на шляху до колгоспів одночасно започаткувала декілька процесів, зокрема, ліквідацію відновленої в роки окупації приватної власності на землю. Цей процес відбувався на основі норм Конституції СРСР, згідно якої єдиним розпорядником земель вважалась держава і рішення Народних Зборів у м. Львові 26 - 28 жовтня 1939 р. «Про конфіскацію поміщицьких та монастирських земель».

Відбувалось повернення селянам у користування частини земель, що у них були відібрані під час окупації. Відбирання «лишків» землі у «куркулів» відбувалось на основі ухвал обласних, районних і сільських рад. Відновлення колгоспів, що існували до війни і створення нових також входило в їх компетенцію.

Звичайно, головним для радянської влади в аграрній політиці у повоєнні роки в західних областях України був курс на усупільнення земель одноосібних господарств, який однак через збройний спротив з боку селян, слабкість органів

радянської влади на місцях попросту не було кому реалізовувати. З тактичних міркувань в 1944 - 1946 рр. педалювалося питання про повернення землі, що була відібрана у селян під час німецької окупації, наділення сільської бідноти землею. Цей процес передбачав передачу землі селянам лише у користування, а не у приватну власність. До речі, навіть як правило користувачі землею селяни не отримували жодних правових документів. Вважалося достатнім фіксація цього процесу в земельній шнуровій книзі сільради.

На 15 грудня 1945 р. у Львівській області у такий спосіб було повернуто селянам 50 000 га землі, яку у селян відібрали німецькі окупанти. У с. Гаї Винниківського району Львівської області було розподілено між селянами 300 моргів землі, кожен селянин отримав від 2 до 4 моргів. У Підволочиському районі Тернопільської області, з відібраних у селян під час окупації із 2 817 га, на початок січня 1945 р. їм було повернуто 2 752 га, Бережанському із 1683 га – 1203 га, В.Дедиркальському із 5 400 га – 4200 га, Скала – Подільському – 3 359 га., Бережанському – 2 226 га.

В селі Озеряни повернули селянам 191 га землі. Хоча, в цілому, активна робота по поверненню землі селянам не в усіх районах Тернопільської області була на такому рівні. У Збарзькому районі повернули лише 5 % земель селянам, така ж ситуація була у Борщівському, Микулинецькому, Скалатському районах. Загальна картина була такою, що станом на 15 січня 1945р. 300 тис. селянських господарств області отримали у безоплатне користування 327 300 га землі, тобто, на одне бідняцьке господарство припадав трохи більше 1 га землі [6]. У селян утверджувалась думка, що надана їм земля, хоч і у користування, все-таки дасть можливість розширювати одноосібне господарство, те що називається бути господарем на власній землі.

Одночасно з наділенням селян землею у повоєнному західноукраїнському селі відбувались і протилежні процеси. Селяни бачили, що далеко не всі конфісковані великі земельні площі колишніх власників-поляків, угорців, румун

влада розподіляла серед селян. Бачили вони й інше, їх турбувало те, що одночасно з наданням малоземельним селянам землі у користування сільські ради приймали рішення про обмеження земельних ділянок «куркулів».

І насамкінець, практично одночасно з боку правління колгоспів, голів сільрад розпочалась агітація за передачу селянами отриманих земель до колгоспів, яка досить швидко переросла у насильницькі по відношенню до селян дії. Це призвело до того, що боротьба західноукраїнського селянства з владою за свою землю дійшла аж до військового спротиву, бо то було принципове питання: бути в краї одноосібним господарствам (точка зору селян), чи колективним – (точка зору радянської влади). Як відомо, тоді у жорстокому протистоянні з допомогою військової сили перемогла точка зору радянської влади. Селяни були позбавлені можливості звертатися до судів з позовами, бо в них не було жодного підтверджуючого документу на право володіння землею.

Не маючи можливості перемогти і не отримуючи ніякої допомоги з боку влади у веденні одноосібного господарства, як тимчасовий вихід із становища, селяни з відома сільських рад почали утворювати земельні громади, до функціональних обов'язків яких входило надання допомоги одноосібникам в обробітку земель. Як приклад приведемо діяльність земельної громади с. Чишки Винниківського району Львівської області. Земля громада облаштувала 2 кузні, там відремонтували 92 плуги, 107 возів, а для оранки землі одноосібники створили 46 супряг [7].

На нашу думку, це була спроба селян-одноосібників утвердити своє самозбереження. Ніяких правових документів на таку господарську діяльність у них не було. Можливо це був свого роду скритий протест проти аграрної політики радянської влади, стрижневим виміром якої був курс на колективізацію. Зі свого боку, влада розглядала земельні громади селян як перехідний етап в реалізації аграрної політики та тимчасову перехідну форму до колгоспного господарювання.

Починаючи з 1944 р. і з кожним наступним роком в аграрній політиці західноукраїнського села буде здійснюватися примусова повторна колективізація сільського господарства. У 1944 р. в 13 районах Тернопільської області був 31 землекористувач, у 1945 р. у 16 районах області їх було уже 95. По решті районів не збереглося інформації. У їх користуванні було 4 479 га землі. Найбільше усуспільненої землі було у В. Дедиркальському районі – 447 га, Залозецькому – 729 га, а найменше – 37 га у Скалатському і 39 га – у Гусятинському районі Тернопільської області.[8].

Організаторами колгоспного руху на місцях в західних областях України були голови райвиконкомів, райкомів партії, голови сільрад і голови колгоспів. Оскільки довіри до місцевих кадрів у влади не було, то на вищеназвані посади призначались прислані особи зі східних областей України. У 1946 р. вини складала 87,9% від усього складу. В райвиконкомах Тернопільської області місцеві кадри складала лише 7% [9].

Селяни навіть після вимушеного вступу до колгоспу, не поспішали віддавати туди свою землю, майно, намагались хоч якусь її частку залишити в одноосібному володінні. Так, у 1946 р. у колгоспі ім. Жукова Борщівського району Тернопільської області із 33 господарств, що вступили до колгоспу, 22 не усуспільнили своєї землі. Приблизно така ж ситуація була і у колгоспі ім. Сталіна Судово-Вишнянського району Дрогобицької області [10].

Такий стан з усуспільненням землі можна пояснити тим, що селяни були впевнені у нетривалості радянської влади і колгоспної системи зайняли по суті, вичікувальну позицію. Мабуть з цієї ж причини досить повільно відбувався процес отримання селянами актів на земельні ділянки [11].

Об'єктивними факторами що ускладнювали процес утворення та функціонування колгоспів у західному регіоні були природно-кліматичні особливості. Так, гірські райони Турківського, Славського, Сколівського та інших районів були розташовані на різко пересіченій місцевості у

Карпатських горах і мали відповідно від загальної площі лише 18 % ріллі. Ще складнішою була ситуація у гірських районах Станіславської області [12].

З огляду на ці об'єктивні обставини питання про усуспільнення землі там не могло бути першочерговим, хоча радянські органи і там вважали колгоспне будівництво безальтернативним. До кінця 1946 р. у Станіславській області було організовано 875 земельних громад, у Дрогобицькій – 976, у розпорядженні яких було 711 га лісу, 68 607 га пасовищ, 35 ставків [13].

Попри усі зусилля селян-одноосібників зберегти свої господарства, які ще залишалися досить потужними, зокрема, у Тернопільській області, вони ще володіли 958 267 га землі, все-таки намітилась тенденція до скорочення їх земель. Цей процес в ту пору відбувалося з декількох причин, а саме, за рахунок того, що із західних областей, і Тернопільської області зокрема, виїхали 58 677 сімей поляків, а прибуло в область тільки 14 692 сім'ї українських переселенців, яким ще належало наділити землю. Втрачали свої одноосібні господарства також репресовані радянською владою селяни, які були звинувачені у пособництві (підтримці) ОУН і УПА. У них згідно рішень сільських і районних рад конфісковували рухоме і нерухоме майно, яке передавали до колгоспів, а його власників висилали за межі України [14].

У 1944 – 1945 рр. в аграрній політиці у західних областях України, в умовах існування єдиної державної форми власності на землю з'явилися нові напрями, зокрема, відведення облвиконкома земель у користування для підсобних господарств підприємств та установ, для потреб промисловості, транспорту, під будівництво тощо. Такі дії вчинялись згідно письмових звернень окремих господарюючих суб'єктів або ж в разі утворення нових ініціативу проявляли облвиконкоми. Їхні ухвали доводились до відома районних рад.

З огляду на це, земельні площі міст Тернопільської області також скоротилися на 5 822 га., оскільки ті землі були

передані для підсобних господарств. 2 269 га земель було відведено для потреб промисловості, транспорту, зокрема, Львівській залізниці – 510,9 га землі, районним автодорам – 555 га, Бучацькому цукровому заводу – 13 га, Скалатському бурякопункту – 3 га, Краснянському підсобному господарству з земель колишнього фільварку Кутори – 250 га, Винниківській райспоживспілці з фільварку с. Давидів – 25 га, облспоживспілці – 50 га [15]. Досить швидко з'ясувалось, що освоїти такі великі земельні площі підсобні господарства не змогли. В таких випадках надані їм землі вилучалися і передавалися до колгоспів [16].

У повоєнні роки в умовах, коли влада стала єдиним розпорядником землі, з її боку були зроблені перші кроки по розвитку колективного і індивідуального городництва та садівництва. Причиною цього був не відступ від колективізації, а вимушеність через нестачу в містах продуктів огородництва і садівництва. Про це засвідчують архівні документи і, зокрема, постанова виконкому Львівської облради від 25 березня 1949 р. На ту пору скористатися такою можливістю могли лише окремі підприємства [17].

З середини 1947 р. усуспільнення земель одноосібників і утворення на їх основі колгоспів у західних областях стрімко зростало. Це відбувалося під тиском органів радянської влади і, зокрема, прийнятих нею у 1947 р. постанов «Про порядок заготівлі сільгосппродукції у куркульських господарствах» та «Про оподаткування селянських господарств західних областей УРСР» [18].

У повоєнні роки, як то було і у передвоєнні роки, селян ділили за кількістю у них землі: до куркульських тепер зараховували ті селянські господарства, які мали 5–7 га землі, до середняцьких – ті, що мали до 5 га землі.

Такий розподіл селянських господарств був штучним, однак мав цілком конкретні цілі. Справа у тому, що колективізація вступала у завершальну стадію і потрібно було визначити ті селянські двори, які могли у першу чергу вступати

до колгоспів. На 1948 р. у Львівській області було організовано 514 колгоспів, до них вступили 29 % селянських дворів. У Брюховецькому районі організовано 17 колгоспів, зокрема, у колгоспі ім. Кутузова було 17 господарств, Франка – 39, Калініна – 32, Молотова – 30. Зауважимо, що землі свої вони ще не усупільнили, зберігалися межі. У Кам'яно-Бузькому районі було 17 колгоспів. Весняний посів здійснював кожен колгоспник на своєму полі. У Ново-Яворівському районі було 18 колгоспів, однак усі їх члени вважали себе одноосібниками [19].

У 38 районах Тернопільській області був 331 колгосп, у тому числі у Білобожницькому районі 3 колгоспи, Буданівському – 4, Бучацькому – 10, Залозецькому – 13, Золотопотікському – 17, Козівському – 7, Струсівському – 8. У їх користуванні було 257 679 га землі, у тому числі, орної – 215 174 га [20].

За кількістю дворів, що вступили до колгоспів в Тернопільській області та величиною земельних площ на 1948 рік ситуація була наступною: у колгоспі «Перемога» Білобожницького району в колгосп вступило 28 господарств, вони усупільнили і обробляли 150 га землі. У колгосп «Шевченка» вступило 47 господарств і вони мали 314 га. У колгоспі ім. Сталіна вступило 41 господарство і вони мали 59 га усупільнених земель. Протягом 1948–1949 рр. 1,5 млн. селянських господарств Західної України були об'єднані в 4,5 тис. колгоспи.

Матеріальною базою колгоспів у перші роки були пристосовані для господарських цілей садиби колишніх фільварків, заможних селян. Їх сільськогосподарський реманент, будівлі були у них конфісковані і використовувалися як корівники, свинарники, конюшні, комори. Власне, і приміщення для сільрад, правлінь колгоспів також були конфісковані у попередніх власників. В разі, якщо в селі таких приміщень не було, то вони будувалися. Знову ж таки із конфіскованих стодол «розкуркулених» селян. Інколи для приміщень правлінь колгоспів, сільрад, фельдшерських пунктів, шкіл

використовувались будівлі польських селян, що виїхали з України, або будинки депортованих за межі Української РСР українців, так званих «посібників» ОУН і УПА.

Ось свідчення Карп Теклі жительки Бродівського району Львівської області: «Тяжко було, тяжко, почали розбудовувати колгосп, розбирали по дятьках стодоли, забирали худобу, віз, коня, плуг, борони. Все забирали, ну бо нащо тобі дятьку, як ти вже не маєш ні поля, ні нічого, здавай все до колгоспу»[21]

У 1950 році продовжувався процес вступу селян-одноосібників до колгоспів, про що засвідчують наступні статистичні дані: до колгоспу ім. Леніна Терехівського району у 1950 році вступило 221 особа, що проживали у 487 дворах, колгоспу ім. Ворошилова вступило 74 особи, що проживали у 226 дворах, до колгоспу «Більшовик» вступило 279 осіб, що проживали у 734 дворах [22]. При цьому було виявлено, що деякі селяни, що вступили до колгоспу, частину своєї землі не усуспільнили, а залишили для подальшого ведення одноосібного господарства. Так, колгоспник колгоспу ім. Шевченка Петрів О. залишив 1,16 га, Мороз П. – 1,91 га. Колгоспник колгоспу ім. Сталіна Семірозум П. залишив за своєю матір'ю 8,48 га землі, колгоспник Киндяк І. залишив за своєю дочкою 2,08 га землі, один з «куркулів» утаїв 0,45 га землі, інший розділив 6,97 га між своїми колишніми наймитами, які продовжували на нього працювати [23].

Припускаємо, що такі ж дії могли бути і в інших колгоспах. Це можна пояснити тим, що загроза бути депортованим у разі відмови від вступу до колгоспу, спонукала селян до пошуку компромісних варіантів, одним із яких міг бути такий, що передбачав лише часткове усуспільнення своєї землі і вступу до колгоспу одного із членів сім'ї.

Західноукраїнські селяни так міцно трималися за свою землю, за одноосібне ведення господарства, що навіть вступ до колгоспу ще не означав, що усі вони працювали на усуспільненій землі. У Терехівському районі на 1948 рік

в колгоспі ім. Хрущова було виявлено, що із 31 працездатних селян у колгоспі працювало 13, у колгоспі «17 вересня» із 81 особи працювало –54, у колгоспі ім. Шевченка Буцацького району із 166 працездатних колгоспників на 1952 рік у колгоспі працювало 58 осіб. У Золочівському районі було 22 колгоспи, на роботу в кожному із них виходило по 5–6 чоловік, вони продовжували обробляти свої земельні площі [24]. Станом на 10 вересня 1950 р. у Львівській області нараховувалося 924 колгоспи. Загальна площа закріпленої за ними землі складала 727 524 га [25].

Особливістю процесу усуспільнення земель у західних областях України було те, що деякий відсоток селян ще тривалий час залишалися поза колгоспами. Наприклад, у 1950 р. у с. Йосипівка Олеського району Львівської області серед наявних 313 селянських дворів у колгоспі були лише 166, або 50 %. Подібна ситуація була і в с. Ясенівці Золочівського району, там у 1947 р. в колгосп вступило лише 100 осіб. Маємо ситуацію, так би мовити, на певному відрізку часу паралельного існування колгоспів з усуспільненою землею і одноосібних селянських господарств в одному і тому населеному пункті.

Ще однією особливістю, яка уповільнювала процес усуспільнення земель у цьому регіоні була велика кількість хуторів. Так, у Станіславській області на кінець 1949 р. було 13 442 хутори, у Тернопільській – 929, у Дрогобицькій – 1276, у Львівській – 1 404. За іншими даним на 1950 рік у Львівській області було 2 354 хутори, зокрема, таких де було від 1 до 15 дворів – 1238. Там знаходилось 80 226 дворів [26].

Політика ліквідації хутірських поселень і усуспільнення на цій основі їхніх земель у західних областях України досягла свого апогею після постанови Ради Міністрів УРСР і ЦК КП України «Про зселення господарств з хуторів у західних, Ізмаїльській, Чернівецькій і Закарпатській областях УРСР» [27].

До певної міри несподіваним і досить непростим у 1944–1946 рр. виявився процес забезпечення землею

депортованих з Польщі українських господарств. У 1945 р. у Львівську область прибуло 8 560 українських селянських господарств, зокрема, у Винниківський район – 884 господарства, їм було наділено 20 014 га землі, у Поморянський район прибуло 65 господарств, їм було наділено 330 га землі. У Щирецький район прибуло 174 господарства, їм було наділено 354 га землі, зокрема, у с. Ястребки 4 сім'ї одержали 12 га землі, у с. Никоновичі 12 сімей одержали 28 га землі, у с. Середиця 11 сімей одержали 42 га землі, у с. Щирець 20 сімей одержали – 54 га землі. У 1946 р з Львівської області виїхало 13 218 сімей поляків, вони залишили 34 687 га землі. У тому ж році прибуло в область 8 448 українських господарств. Згідно інформації завідувача Тернопільським обласним земвідділом на 24 листопада 1946 р. в область прибуло 34 487 господарств українських переселенців, яким розпочали надавати земельні ділянки за місцем їхнього проживання [28].

Такий додатковий перерозподіл земель додав напруги у земельних відносинах. Місцеві селяни вважали, що землі, які виявилися вільними після від'їзду польських селян, мали перейти до їх рук. Переселенців з Польщі вони зустріли як претендентів на ті землі. Ставлення до українців-переселенців було пасивно напружене. Місцеві селяни вбачали в них претендентів на (свою) землю. До того ж у багатьох випадках переселенців згідно розпоряджень районних і сільських рад поселяли в хати місцевого населення. Їм доводилось ділитися не тільки своєю житловою площею, але й присадибними земельними ділянками. Колективізація на ту пору ще була тільки на початковому етапі і тому переселенці сподівалися отримати від держави землю для одноосібного господарювання, дехто із них навіть намагався купувати землю.

Слід зауважити, що із західних областей України евакуація польських селян до Польщі якби дещо розрядила ситуацію у земельних відносинах, оскільки їхні хати, землі передавалися до колгоспів і якась частка – для українців-переселенців з Польщі. За нашими підрахунками, на 1 серпня

1946 р. у західних областях України було наділено землею близько 51 300 селянських господарств, що прибули з території Польщі [29].

Нам не вдалося встановити, яку ж кількість землі отримали окремі українські переселенці з Польщі. Складністю є те, що чимало сімей переселенців по декілька раз змінювали місце свого проживання у межах області і навіть України, шукали кращих умов. Ще однією складністю є те, що поселялися вони як у дворах українських сімей, так і у будинках, які залишили польські сім'ї при виїзді до Польщі. Ті переселенці, що поселялися в дворах українських сімей, могли розраховувати на поділ присадибної ділянки навпіл і виділення окремої земельної ділянки у полі. Ті ж переселенці, що поселялися у дворах вибулих польських сімей могли розраховувати на усю їхню присадибну ділянку і на земельну частку у полі. Пересічно українські переселенці незалежно від того, де вони поселялися, могли отримати стільки ж землі, скільки і місцеві селяни у даному населеному пункті. Правовими засадами у цій справі були рішення правління колгоспів і сільських рад.

Певний вплив на зміни у земельних відносинах західноукраїнського села у перші повоєнні роки вчинили і примусові депортації радянською владою українських сімей в інші області України та за її межі. Депортації підлягали ті селяни, які були звинувачені у співпраці з ОУН та УПА. Їхні землі, що перебували у полі, як правило, згідно рішень сільських і районних рад переходили у розпорядження колгоспів, а присадибні земельні ділянки могли бути розподілені між переселенцями з Польщі, або надані у постійне користування тим односельцям, що уже вступили до колгоспу.

Скритою формою депортації було переселення селянських родин з західних областей України у південні. На 1949 р. по Львівській області був доведений план переселення в південні області України 700 сімей [30]. Чи був виконаний цей план в повному обсязі нам не вдалося

знайти документального підтвердження. Правовими засадами для депортацій були рішення районних і обласних виконкомів рад.

З початком у Західній Україні політики суцільної колективізації радянська влада почала депортацію ще однієї категорії селян – «куркулів». З 1944 до 1951 рр. із західних областей України за цим звинуваченням було депортовано 65 906 сімей [31]. Більшість із них були селянами. Правовими документами вважались рішення сільських і районних рад.

Політика усупільнення землі і зумовлені нею зміни усталеного способу життєдіяльності західноукраїнського селянства проявлялися у різних формах. Справа у тому, що для менталітету західноукраїнського селянства визначальними були такі риси як працелюбність, індивідуалізм, вміння господарювати, повага до власності. Галицьке селянство не сприймало соціалістичних цінностей радянської влади, зокрема, колгоспного господарювання. У свідомості західноукраїнського селянина, який в основній масі протягом століть не мав можливості у достатній кількості володіти землею, було закладено прагнення бути власником землі, а тому він бажав отримати від нової влади землю і вільно нею розпоряджатися.

З думками про працю на власній землі селяни пов'язували надії на покращення свого економічного становища, тому були проти політики змін, що загрожували усталеному способу життєдіяльності, передусім звичним формам господарювання. Трагічний досвід колективізації та її наслідків у довоєнній Українській РСР їх ще більше відштовхував від аграрної політики радянської влади на теренах Західної України. Інколи, як це було в с. Ямниця Тисменицького району Станіславської області селянин заявив представникові радянської влади: «У колгосп я не буду вступати, хай мене за це хоч розстріляють на місці» [32].

Деякі селяни, аби зберегти за собою землю, вступали у колгоспи, але лише як виконавці певних робіт і при цьому

продовжували вести одноосібне господарство, як це було у колгоспі ім. Дзержинського Старо-Самбірського району. Там із 17 членів колгоспу 16 були зайняті одноосібним господарюванням, у колгоспі ім. Хрущова із 57 працездатних селян у колгоспі працювало лише 8 осіб [33]. Бувало і таке, що членом колгоспу був лише господар, а члени сім'ї вели індивідуальне господарство на землі, яка ще не була усупільнена [34].

Як бачимо, західноукраїнські селяни вишукували різні способи, аби не допустити усупільнення своєї землі, мабуть сподівалося на те, що «колгоспний лад» буде нетривалим і їм вдасться зберегти свої землі в одноосібних господарствах.

З 1947–1950 рр. тривав другий етап колективізації і відповідно політики усупільнення землі. На 1950 рік у західних областях України було уже 7 200 колгоспів, у них перебувало 1,5 млн. селянських господарств, що становило 93 % від їх загальної кількості [35].

На 1 січня 1949 р. у Львівській області було організовано 514 колгоспів, в які вступили 29 % селянських господарств. В Тернопільській області було створено 1024 колгоспи, вони мали 248 643 га землі, зокрема, у Бережанському районі було 18 колгоспів, що об'єднували 9 804 дворів. У них працювало 14 666 колгоспників, у них було посіву 21 726 га. Від 500 до 1000 га мали 9 колгоспів, від 1000 га до 2000 га мали 6 колгоспів і від 2000 до 3000 га мали 3 колгоспи. У Борщівському районі був 21 колгосп, вони об'єднували 10 903 двори, у них працювало 20 371 колгоспник. У Велико-Біроківському районі було 16 колгоспів, вони об'єднували 5 570 дворів. У Велико-Глубочинському районі було 16 колгоспів, вони об'єднували 4 804 двори, у них працювало 6 550 колгоспників. У Гусятинському районі було 18 колгоспів, вони об'єднували 7 902 двори, у них працювало 11 441 колгоспник [36].

Політика колективізації селянських господарств в Західній Україні, як це було і в Українській РСР з довоєнних років, допускала існування в селянських господарствах

присадибних земельних ділянок, які одночасно були закріплені за колгоспами. Правління колгоспів зі своїх земельних фондів виділяли частину земель на ці потреби. Вони ж своїми рішеннями могли відібрати присадибну земельну ділянку. Розміри присадибних земельних ділянок не були однаковими не тільки для всіх жителів одного села, але й в межах району, області. Все залежало від співвідношення від наявності орних земель і кількості селянських дворів.

Присадибний земельний фонд колгоспників Тернопільської області на час заснування колгоспів становив 87 151 га землі. 25 771 сім'я робітників та службовців області отримали у користування 4 668 га землі [37].

Згідно річного звіту Тернопільського облуправління сільського господарства, на 1950 рік в області був 7 771 двір, де селяни ще вели одноосібне господарювання на землі, вони мали 7 725 га землі, у Бродівському районі Львівської області на 1949 рік одноосібні господарства володіли ще 17 304 га землі [38].

Ми наводимо ці статистичні і фактичні дані для того, щоб засвідчити, що є помилковим твердження деяких дослідників про те, що у західних областях України на 1950 рік уже була завершена колективізація сільського господарства. Одноосібні господарства, хоч і були серйозно обмежені у можливостях землекористування, все-таки ще певний час продовжували зберігатися.

Одночасно із проведенням на завершальному етапі колективізації у західних областях України, радянська влада продовжувала ліквідацію хуторів та переселення їх мешканців у найближчі села. На 1946 р.в Тернопільській області було 2129 пунктів хутірського типу, у них дворів – 13 250, фактично заселених – 7341 двір, вільних незаселених хуторів – 421. Згідно з визначеним завданням облвиконкому Тернопільської області у 1946 р. належало ліквідувати 2239 хуторів, де було від 1–6 дворів, до 10 дворів ліквідувати хутори у 1947 р., від 10–16 дворів у 1949 р., від 15–20 дворів залишити [39].

Це можна пояснити намірами радянської влади змусити хуторян віддати свої землі до громадського користування і, опинившись у безвиході, самим вступити до колгоспів. Уряд УРСР та ЦК Компартії України прийняли спеціальну постанову № 125 від 12 серпня 1950 р. «Про заходи по зселенню господарств з хуторів у Волинській, Ровенській, Дрогобицькій, Станіславській, Тернопільській, Закарпатській Львівській та Ізмаїльській областях», яка була продубльована 10 квітня 1953 р. Ці постанови визначали обсяги та терміни щодо зселення господарств з хуторів. Протягом 1950–1952 рр. план зселення був виконаний на 66 %, а у 1953 р. – на 42 %. У зв'язку із невиконанням плану зселення окремих господарств з хуторів Тернопільське облуправління сільського господарства прийняло постанову від 1 березня 1954 р. «Про заходи по зселенню господарств з хуторів в районах області». Ліквідації підлягали в першу чергу хутори, в яких було до 10 господарств. Їхні землі мали бути передані до колгоспів, а взамін їм виділялись земельні ділянки в селах, зокрема і за рахунок земель одноосібників [40].

У 18 районах Тернопільської області було 5 854 таких хуторів, де знаходилось до 10 дворів. На 1954 р. з цієї групи хуторів було заплановано зселити 1400 хутірських дворів, їм було відведено в селах 1 574 га землі. Статистика засвідчує, що було зселено тільки 219 дворів, що складало 15,6 % до плану. Найбільше зселено у Ланівецькому районі – 43 двори, В.Дедиркальському – 41, Гримайлівському із 52 дворів – 28, Товстинецькому з 15 – 1, Підгаєцькому із 156 – 50, Білобожницькому з 119 – 43. В існуючі села переселилося 208 дворів хуторян, у східні області України – 5. Правління колгоспів, що приймали переселенців з хуторів, зобов'язувалися надати їм земельні ділянки у розмірах, що були визначені Статутом артiлі [41].

На середину 1950-х рр. уже було завершено колективізацію, зселено з хуторів у села значну кількість господарств, колгоспи отримали Державні акти на вічне користування землею (у тому числі і колишніх хуторів). Це

означало, що відтепер влада могла розпоряджатися всім земельним фондом.

Народногосподарські потреби спричинили до необхідності прийняття рішень облвиконкома про відчуження у колгоспів частини «навічно» наданих їм земель. Щоправда, слід зауважити, що порівняно з ситуацією на Південному Сході України масштаби відчужень земель у колгоспів в Західній Україні були дещо скромнішим. Це можна пояснити тим, що промислове та житлове будівництво в західних областях України не було таким масштабним, як на Сході України. І все-таки, у 1952 р. в Поморянському районі Львівської області у колгоспу с. Кальне для потреб цукрового заводу було відчужено 22 га землі, у колгоспу с. Смереківка – 20 га землі. У 1954 р. в Тернопільській області для будівництва заводів було виділено 350 га землі, у тому числі з колгоспного фонду – 318 га, для будівництва аеропорту – 54 га, Залозецькому рибгоспу – 137 га з земель колгоспу ім. Ворошилова, під будівництво цегельного заводу у с. Ступки Тернопільського району 3 га, цукрозаводу «Поділля» – 8 га під індивідуальне житлове будівництво робітників та службовців заводу, Хоростківському цукровому заводу – 5,5 га – за рахунок земель селекційної станції, Міністерству Оборони СРСР – 30 га за рахунок земель колгоспу «Перше Травня» Білобожницького району, а всього по області тільки у 1954 р. для потреб Міністерства Оборони СРСР було виділено 54 га землі. Для відведення земель з колгоспів прохачі повинні були надати такі документи: рішення виконкому облради депутатів трудящих, висновок облуправління сільського господарства, рішення виконкому районної ради депутатів трудящих тощо [42].

Ще одним напрямом аграрної політики стало відведення частини земель у тимчасове (на сезон) користування робітників та службовців. У 1946 р. для 21 особи у Бродівському районі було виділено 21 га землі, у 1947 р. для 150 осіб – 36 га, у 1948 робітникам та службовцям районної санстанції – 2 га, райветлікарні – 2 га, РУВС – 3 га, шкільного

відділу – 1,5 га, млиноуправління – 3 га, маслозаводу – 2 га, вчителям – 6 га, заготзерна – 4,5 га. У 1949 р. робітники та службовці Бродівського району у тимчасове користування одержали 329 га землі [43].

Землі, які надавалися кожній окремо взятій організації згідно рішень місцевкомів профспілки безоплатно перерозподілялись між її членами. Як правило, така земельна ділянка не перевищувала 0, 06 га. Як засвідчують архівні матеріали, це були на ту пору досить скромні спроби, практично символічні щодо наділення землею робітників і селян у тимчасове користування. Цей процес набере ходи на наступних етапах.

У повоєнні роки сталінські податки дошкуляли не тільки колгоспникам, зокрема, і надвеликий земельний податок накладався на колгоспи. Природнім було бажання якомога більше сільгоспугідь вивести з-під оподаткування. Окремі керівники колгоспів намагалися приховати від обліку хоч якусь частку земель господарства. В результаті перевірки у Вовчухівському районі Львівської області було виявлено прихованими аж 360 га землі [44].

Більш-менш можливим «легальним» шляхом зменшення оподаткування з орних земель можна було отримати від обласного управління сільського господарства. Для цього потрібно було отримати дозвіл на зміну призначення земель, що закріплені за колгоспом. Як приклад, наведемо факти із Бережанського району Тернопільської області. 22 червня 1957 р. райвиконком прийняв рішення звернутися до облвиконкому з проханням вивести із орних земель ті із них, що знаходяться на крутих схилах, піддаються постійній ерозії. Пропонувалось такі угіддя, а це майже 3 500 га, перевести в сіножаті, під заліснення тощо [45].

Для перевірки обґрунтованості даного прохання облвиконком створив спеціальну комісію, яка в натурі, тобто на місцевості, перевірила земельні угіддя в районі. Тернопільський облвиконком підтримав рішення райвиконкому щодо переведення орних земель у пасовища, заліснення та інше.

В архівній справі з цього питання збереглося 14 актів обстежень, зокрема, з колгоспу ім. Жукова через непридатність до рільництва було вилучено 70 га, «Радянської України» – 130 га [46]. У 1957 р. облвиконком звернувся з спеціальним клопотанням до уряду України про зняття по області 100 тис. га землі з оподаткування, як таких, що не придатні для сільгоспробіт [47].

Як бачимо, це був курс на адміністрування, бюрократичну волокиту. Така робота могла тривати рік і більше.

З іншого боку наведені факти засвідчують наслідки кампанії, що розгорнулась в Україні з початку 1950-х рр. по збільшенню орних земель в колгоспах. Саме тоді почали розорювати береги річок, ставків, вирубувати чагарники, осушувати болота, що попервах призвело до збільшення колгоспних земель в Тернопільській області на 163,6 га [48]. Втрати десятків тисяч га землі у колгоспах Тернопільської та інших областей України. від тих непередуманих дій органів влади ще ніхто не підрахував.

Таким чином, з другої половини 1944 р. аграрна політика в західних областях України реалізовувалась за такими напрямками: на основі законів радянської влади було відновлено державну форму власності на землю, потім почався процес ліквідації приватної власності на землю, що була поновлена під час німецької окупації. Радянська влада розпочала політику примусового усуспільнення ще зовсім недавно наданих селянам у довічне користування земель. Цей процес, навіть у порівнянні з подібними явищами, що були на початку 1930-х рр. в УСРР, все-таки був повільним і розтягнувся аж до початку 1950-х рр. Причиною цьому було те, що в західних областях України у повоєнні роки процесу відновлення колгоспної системи мав місце збройний спротив з боку ОУН і УПА, який набирав ознак громадянської війни. Колективізація в західних областях України не була проведена до кінця. У селян збереглися присадибні земельні ділянки, хоч за величиною вони були значно меншими, ніж в селян східних областей України.

Політика ліквідації приватної власності на землю мала декілька етапів. Спочатку звільнені від окупації землі держава націоналізувала. У зв'язку з цим теоретично відкривалося два можливі шляхи розпорядження землею. Перший – передати її у власність, чи хоча б у одноосібне користування селян, а другий – передати у спільне користування колгоспів та радгоспів. Радянська влада обрала другий шлях. Щоправда, реалізація ось цього другого шляху, усупільнення землі відбувалося у два етапи: з 1944 до 1947 рр., за цей час у колгоспи вступило близько 2 % селян, відповідно і кількість усупільненої землі залишалась незначною.

У повоєнні роки в аграрній політиці західноукраїнського села в ході повторної колективізації сільського господарства у правовому полі відбувалися зміни, які однак реалізовувалися радянською владою у певній послідовності: оголошення всієї землі власністю держави і ліквідація на цій підставі приватної власності на землю; надання селянам землі у користування; примусове усупільнення землі селян в процесі колективізації сільського господарства; відчуження землі у тих селян, кого звинувачували у пособництві ОУН і УПА; відчужували землі у колгоспів для потреб народного господарства, під житлове будівництво тощо.

Створення матеріальної бази колгоспів, зокрема ферм для утримання ВРХ, конюшень, свинарників, наповнення колгоспів сільськогосподарським реманентом відбувалось і протиправний спосіб, шляхом конфіскації майна у його попередніх власників. В такий же спосіб відбувалось виділення приміщень для сільрад і правлінь колгоспів.

У перші повоєнні роки українські селяни ще сподівалися на повернення до одноосібного господарювання на землі. Саме цим можна пояснити їх спроби хоч якусь частку своєї землі залишити в одноосібному господарстві. Вимушено ставши членами колгоспів, вони ще якийсь час намагалися вести одноосібне господарство. На початок 1950-х рр. у західноукраїнських селян, як це було у 1930-і роки і в селах

УСРР, відібрали польові земельні наділи. Для виживання при садибах залишили обмежену кількість землі, яка по суті робила селян зобов'язаними, тобто прикріпленими до колгоспу. В разі невиконання селянином-колгоспником трудової норми він міг бути позбавлений частини присадибної земельної ділянки або ж повністю.

На завершальному етапі колективізації сільського господарства в західних областях України у 1950 р. на Пленумі ЦК КП(б)У розглядалось питання «Про подальше політичне і організаційно-господарське зміцнення новоутворених колгоспів Львівської і Волинської областей». Основна увага зверталась на зміцнення кадрового потенціалу та державної і виробничої дисципліни. На 1952 р. на XVII з'їзді КП(б)У констатувалось, що західноукраїнське село стало колгоспним. У 4594 колгоспах було об'єднано 1,5 мільйона селянських господарств (або 5 млн. селян).[49] В матеріалах пленуму ЦК і з'їзду Компартії України немає жодної інформації про насильство з боку органів влади відносно селян, метою якого було примусити їх вступити до колгоспу.

Врешті селяни змушені були змиритися зі своїм підневільним становищем і призвичаюватись до колгоспного життя. Єдина відмінність в аграрній політиці радянської влади була в тому, що в житті повоєнного західноукраїнського села від подібних процесів в УСРР, що тут все це відбулося без голодомору, але при досить широкому застосуванні виселення західноукраїнських селян за межі Української РСР.

РОЗДІЛ IV.

Співіснування адміністративних методів і реформ в управлінні сільським господарством Української РСР (початок 1950-х - середина 1980-х рр.)

На початок 1950-х рр. колгоспно-радгоспна система утвердилась в західних областях України, в повній мірі функціонувала на всій території Української РСР. Тобто одне із основних завдань аграрної політики в організаційно-господарській сфері було вирішене. Головним завданням аграрної політики з цього часу буде курс на підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва задля зростання матеріального рівня життя всього населення. Враховуючи стан аграрного сектора економіки цей майже тридцятирічний період умовно можна поділити на два етапи: початок 1950-х рр. - середина 1960-х рр. (доба М.С.Хрущова) і з середини 1960-х - середина 1980-х рр. (доба Л.І.Брежнєва).

На першому етапі усі заходи в реалізації аграрної політики були спрямовані на стабільне забезпечення усього населення хлібом, а міських жителів - м'ясо-молочними продуктами, овочами тощо.

Чи був у ті роки в аграрному секторі економіки достатній людський потенціал для вирішення цих завдань?

Був. Стали дорослими і вступили у виробничу сферу на селі діти війни. В більшості регіонів України зростала народжуваність дітей. Ще не було запроваджено пенсійного забезпечення колгоспників, чимало із них працювали до тих пір, поки було здоров'я.

Чи були достатніми матеріально-технічні ресурси для підвищення ефективності сільськогосподарського в виробництва? Були, до певної міри. Оновлення в колгоспах і

радгоспах парку тракторів, автомобілів, комбайнів та іншої сільськогосподарської техніки ставало dokonаним фактом. Важливо, що вона була більш потужною і доступною для придбання її колгоспами та радгоспами.

Фінансове забезпечення аграрного сектора економіки здійснювалось все ще за залишковим (після промисловості і ВПК) принципом. Оплата праці колгоспників дещо зростала, було запроваджено і грошову оплату праці.

Чи можемо говорити про правові засади, юридичний супровід аграрної політики в Українській РСР?

Так. Тільки варто мати на увазі їх специфічний прояв. Це були (і досить багато) постанови з'їздів КПРС і Компартії України, пленумів ЦК. Вражає дріб'язковість, намагання прорегламентувати в постановах хід польових робіт, завдання по вирощуванню, скажімо, поголів'я свиноматок та інше. Хоча в кожній постанові визначалися відповідальні за їх виконання (райкоми, обкоми партії) відповідальність в кінцевому рахунку як така, практично не існувала. Партійно-державне керівництво не хотіло брати на себе правову відповідальність за стан справ в аграрному секторі економіки, який залишався досить складним.

Структура сільськогосподарського виробництва, визначення обов'язків кожного колгоспника залишалась без змін, в системі покарань за невиконання норм виробітку, порушення трудової дисципліни, дрібні крадіжки з боку колгоспників, карні дії поступово уступали місце адміністративним.

З середини 1960-х і до середини 1980-х рр. стратегічне завдання аграрної політики по суті, не змінюється. Проблема підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва в Українській РСР залишалася домінуючою.

Чи відбулись зміни у вирішенні проблеми трудових ресурсів на селі?

Так. Кількість сільських жителів із року в рік скорочувалась. З географічної карти Української РСР зникало багато сіл. Запровадження урядом у 1966 р. пенсійного

забезпечення колгоспників призвело до того, що чимало із них скористалися цією можливістю, вибували із громадського сектора виробництва сільськогосподарської продукції.

Чи відбувалось оновлення і зміцнення матеріально-технічної бази аграрного сектора економіки Української РСР?

Так, і доволі масштабне. Капітальні вкладення в сільськогосподарську інфраструктуру, тваринницькі комплекси, ремонтні майстерні сільськогосподарської техніки, механізацію виробничих процесів, гідромеліоративні роботи зростали.

Чи відбувались будь-які зміни в правовому забезпеченні аграрної політики?

Ні. Постанови з'їздів, пленумів ЦК партії були чи не єдиними документами. Хіба що кількість їх ще більше зросла. Усі документи, в тому числі і новий Статут сільськогосподарської артілі (1970 р.), Земельний кодекс України мали одну спрямованість: удосконалити існуючу організаційно-господарську систему і на цій основі підвищувати ефективність сільськогосподарського виробництва. Земельні відносини (стосунки між владою і колгоспами у цій сфері) залишалися незмінними.

На початку 1950-х рр. діяв Примірний статут сільгоспартілі, прийнятий ще у 1935 р. Земля залишалась у власності держави, а організаційно-господарськими структурами на селі були колгоспи і радгоспи. За селянами зберігалися присадибні земельні ділянки. Земельні відносини залишалися без змін, хоча деякі незначні відступи мали місце, про що ми викладали вище. Потреба у більш масштабних змінах у земельних відносинах була назрілою. Справа у тому, що в умовах колгоспно-радгоспної системи господарювання на землі, держава була монополістом власності на землю, і монополістом у виробництві засобів виробництва для сільського господарства. Колгоспи були лише користувачами державної землі, за яку вони повинні були сплачувати чималі державі податки, а колгоспники

майже безоплатно працювати на колгоспній землі. Все це було гальмом на шляху вирішення цілого комплексу проблем аграрного сектора економіки.

Сталося так, що виробники сільгосппродукції (колгоспи і колгоспники) були мало зацікавленими у збільшенні виробництва продукції, що було однією із причин дефіциту продуктів харчування у містах. Це загрожувало державній безпеці країни і це при тому, що матеріальні і фінансові витрати з боку держави на виробництво продукції в колгоспах зростали, а результати залишалися, по суті, незадовільними.

На 1950-й рік сільське господарство Української РСР в основному досягло довоєнного рівня. Однак темпи росту виробництва сільськогосподарської продукції порівняно з темпами росту в промисловості залишались незначними. Валовий збір зернових в Українській РСР на 1950-й рік становив 20.448 тис. тонн (1940 -й - 26.420 тис. тонн). Урожайність зернових у 1950 р. була 9.7 ц з га (у 1940 - 12.6 ц з га) [1].

У 1950 р. була прийнята постанова ЦК ВКП(б) «Про укрупнення дрібних колгоспів та завдання партійних організацій у цій справі». Цей адміністративний захід розглядався як основний засіб зміцнення економіки колгоспів. На місцях виконання цієї постанови відбулось досить оперативно. На кінець 1950 р. в Українській РСР було уже 19295 колгоспів, що на 42% менше, ніж на початок 1950-го року. На цей час було 18,3 млн. колгоспного селянства [2]

Усвідомлення загрозливих для держави проблем в аграрному секторі економіки і особливо забезпечення населення випеченим хлібом спонукало нове керівництво на чолі з М.Хрущовим до глибинного аналізу причин такого становища і визначення шляхів для виправлення становища і визначення в аграрній політиці, корегування аграрної політики. Зауважимо, що пошук шляхів виходу із кризового становища сільського господарства був досить тривалим, більше 30 років, з початку 1950 і до кінця 1980-х рр. Увесь

комплекс заходів можна об'єднати в одне ціле – поступове обмеження адміністративно-командних методів і початок реформування аграрного сектора економіки. І не так важливо, хто, яка особа була на ту пору на вершині влади – (М. Хрущов, Л. Брежнєв, М. Горбачов) і відповідно могла впливати і впливала на процес вироблення рішень та їх реалізації. Важливо інше, усі вони вважали, що для вирішення проблем аграрного сектора економіки достатньо структурної перебудови, покращення кадрового потенціалу, підвищення ролі науки і збільшення капітальних вкладень, підвищення заготівельно-закупівельних цін на сільгосппродукцію, списання з колгоспів заборгованості за обов'язкові поставки продуктів тваринництва у минулі роки. Передбачалось також дозволити правлінням колгоспів видавати колгоспникам грошовий аванс – 25 % від передбачуваного заробітку, послаблення податкового навантаження на колгоспи і колгоспників тощо.

Не може бути заперечень проти такої програми дій. Увесь комплекс організаційно-правових заходів мав підвищити матеріальну зацікавленість колгоспів і колгоспників у збільшенні виробництва сільгосппродукції. Однак, радянське керівництво не ставило питання про докорінну зміну аграрної політики на основі нових правових засад. Вона вбачалась такою, що є недоторканою і не потребує ніяких змін.

Великі надії покладалися на об'єднання дрібних колгоспів у великі господарства. Цей процес започатковано ще у 1946 р. і набув він широких масштабів у 1950-60-ті роки. Тільки тепер пішли ще далі. На урядовому рівні було розроблено програму створення агроміст, у кожному із них мало бути не менше 5 тис. жителів. Передбачалось ліквідація у них присадибних земельних ділянок.[3].

Ці проблеми обговорювалися на пленумах обкомів партії упродовж 1950 - 1953-х років, а у вересні 1953 р. відбувся пленум ЦК ВКП(б), на якому до розв'язання проблем аграрного сектора економіки підійшли не суто з

організаційно-політичних міркувань (як було до цього часу), а вважали за необхідне почати враховувати економічні важелі і матеріальне стимулювання для виробників сільськогосподарської продукції. [4]

Державне управління залишалось недоторканим. Жорстка централізація управління зверху залишалась без змін. Але змінилась сама техніка підготовки планів. Було вирішено зменшити кількість показників планування виробництва сільськогосподарської продукції. Головним показником плану відтепер був обсяг виробленої товарної продукції. Колгоспи мали давати пропозиції управлінським органам щодо використання наявних у них земель. Це був на той час досить ліберальний новий курс в аграрній політиці [5].

Тоді ж були введені в дію спеціальні заходи на підвищення ефективності сільського господарства, зокрема підвищення закупівельних цін на його продукцію, збільшено фінансування аграрного сектора економіки. Так, у 1946 - 1950 рр. на ці цілі було виділено 635 млн. крб., а у 1951 - 1955 рр. - 1 млрд. 20 млн. крб. Були списані борги із колгоспів, зменшена натуроплата з колгоспів за роботи, виконані МТС та ін.

У жовтні 1953 р. на виконання рішень вересневого пленуму ЦК ВКП(б) відбувся пленум ЦК КП(Б)У, на якому розглянули питання «Про підсумки вересневого пленуму ЦК ВКП(б) па завдання парторганізацій України по дальшому розвитку сільського господарства України». Передбачалось прискореними темпами розвивати тваринництво, покращити роботу МТС, підвищити рівень партійно-політичної роботи.

Хоча рішення лютого-березневого (1954 р.) пленуму ЦК КПРС про широке включення у господарський оборот цілинних земель у східних районах СРСР засвідчувало не тільки про переважання і на цьому етапі екстенсивного шляху розвитку сільського господарства, але й про те, що існуюча аграрна політика не спроможна вирішити проблему забезпечення населення продуктами харчування, а легку

промисловість сировиною. Можемо припустити, що у разі відсутності ось тієї «земельної рекреації» у східних районах СРСР, перебудовчі процеси в аграрній політиці могли розпочатися уже в середині 1950-х рр. Складається враження, що радянське керівництво боялося випустити з своїх рук жорстке централізоване управління сільським господарством і вважало, що закріплення земель за колгоспами у першу чергу повинно забезпечувати соціальну стабільність на селі, а слабкі результати економічної діяльності колгоспів – то тимчасові труднощі, які можна подолати шляхом адміністративно-командних методів.

Взагалі слід відзначити, що у 1954 - 1958 рр. в аграрній політиці Української РСР намітилась тенденція до комплексного вирішення проблем аграрного сектора економіки, зокрема протягом кількох років здійснювалась політика укрупнення і розукрупнення колгоспів; організація нових радгоспів; будівництва масштабних зрошувальних систем; обмір присадибних земельних ділянок тощо. [6]

З 1954 р. в Україні в аграрній політиці було сконцентровано увагу на реорганізаційні заходи щодо перетворення колгоспів на радгоспи, а з 1957 р. – з прийняттям постанов ЦК КП України і Ради Міністрів республіки «Про організацію нових і укрупнення існуючих радгоспів УРСР» та «Про додаткову передачу радгоспам земель і майна економічно слабких колгоспів», ця кампанія набула ще більшого розмаху. Це був шлях безоплатної передачі майна колгоспів радгоспам. Передбачалось, що цей процес мав відбуватися добровільно. В результаті радгоспи отримали 376 «маломіцних» колгоспів, на базі яких було створено 28 нових радгоспів.

Цей процес мав як позитивні, так і негативні наслідки. Новоутворені радгоспи отримали додаткову кількість орних земель, збільшилася у них і кількість робітників, які відтепер отримували зарплату. Цей результат можна вважати позитивним. До негативних наслідків слід

віднести поступовий занепад багатьох сіл, оскільки основна інфраструктура переміщувалася на центральні садиби.

Згідно рекомендацій травневого (1958 р.) пленуму ЦК Компартії України взято курс на розвиток міжколгоспних зв'язків, у тому числі, спільне будівництво колгоспних електростанцій, виробництво будівельних матеріалів, будівництво ферм по відгодівлі молодняка тощо.

Одночасно з пошуками економічних методів організації управління сільськогосподарським виробництвом партійні органи практично не відмовлялися і від суто управлінських реорганізацій. У 1956 р. ЦК КППС і Рада Міністрів СРСР прийняли постанову «Про Статут сільськогосподарської артілі і дальший розвиток ініціативи колгоспників в організації колгоспного виробництва і управлінні справами артілі». В ній визначається, що Примірний статут 1935 р. застарів. Колгоспи одержали право вносити зміни і доповнення у свої Статути з урахуванням місцевих умов. Зокрема, їм надавалось право встановлювати розміри присадибних земельних ділянок з урахуванням трудової участі працездатних членів сім'ї в громадському виробництві.[7] Тоді ж було дозволено ввести дозоване авансування оплати праці колгоспників, а в колгоспи було направлено 30 тис робітників, інженерів для зміцнення кадрового потенціалу колгоспів. У 1960 р. відбулось чергове укрупнення колгоспів, що призвело до їх зменшення майже на 1 тис. У 1950 р. їх було 19 295, а у 1960 р. - 9 634 [8].

У 1958 р. Верховна Рада СРСР прийняла Закон «Про подальший розвиток колгоспного ладу та реорганізацію машино-тракторних станцій». Метою цього закону, який розробляв юридичний відділ Президії Верховної Ради СРСР, було те, що майно МТС, яке до цього часу було власністю держави, і сільгосптехніка, зокрема передавались колгоспам. Вони могли його викупляти. Для цього колгоспам було дозволено відкривати в банку рахунки і потім брати грошові позики. Це був другий масштабний крок з боку держави щодо реформування майнових відносин в аграрному секторі

після кампанії 1950-го року по укрупненню колгоспів. Метою даного реформування було більш раціонально використовувати сільгосптехніку, якої все ще було обмаль; зміцнити економіку колгоспів, тобто зробити їх менш залежними від державної власності; мав зростати професійно-технічний рівень колгоспних майстрів-ремонтників. Зауважимо, що цей Закон з'явився, як це видно зі ст. 1, лише після того, як він був схвалений ЦК КПРС і Радою Міністрів СРСР [9].

Не залишалися поза увагою керівних органів і присадибні господарства колгоспників, які на цей час уже пройшли складний шлях у своєму розвитку. Вони зберігалися задля забезпечення мінімального життєвого рівня сільського населення, але у той же час правління колгоспів здійснювали контроль аби вони не виходили за рамки участі перш за все у громадському виробництві. Ось це останнє і визначало політику влади щодо присадибних господарств колгоспників, сутністю якої все-таки буди дії обмежувального характеру.

У повоєнні роки (ми уже про це писали раніше), коли відбувалося відновлення колгоспно-радгоспної системи, були спроби обмеження присадибних господарств колгоспників і для цієї справи залучався адмінресурс. На вересневому (1953 р.) пленумі ЦК КПРС була висловлена думка про необхідність збільшення величини присадибних ділянок колгоспників. Однак конкретизації цього рішення, розробки відповідних нормативно-правових документів для управлінь сільського господарства облвиконкомів, райвиконкомів не була здійснена. Тому рекомендації навіть такого органу як пленум ЦК КПРС залишалися лише побажаннями.

«Рух» земель в межах окремо взятого колгоспу чи району здійснювався в силу об'єктивних потреб і міг інколи фіксувати збільшення кількості земель, що перебували у користуванні колгоспників.

У 1958 р. у Букському районі Черкаської області вступило до колгоспів 142 особи, що призвело до збільшення

фонду присадибних земель на 14 га, в Черкаському районі він зріс на 70 га [10].

У 1957–1964 рр. протистояння у земельних відносинах колгоспників і влади з ініціативи влади набуло досить високого рівня. Присадибні земельні ділянки мали 9 млн. сімей, зокрема, робітники і службовці – 1,8 млн. Всього у користуванні колгоспників було 2 626 тис. га землі (8 % орної землі). Вони виробляли м'яса і сала – 31 %, молока – 29 %, яєць і картоплі – понад 50 %, овочів і баштанних культур – 24 %, фруктів і винограду – 35 %. У селян було 4 630 тис. ВРХ (23 % усієї худоби), 3 994 тис. свиней – 27 % наявного поголів'я в республіці) [11].

На фоні ось таких позитивних результатів господарювання селян чимало присадибних земельних ділянок разуючою була ситуація в громадському господарстві. Після 1958 р. темпи розвитку сільського господарства значно знизилися, становлячи в середньому 2% за рік, виробництво продуктів тваринництва майже не зростало [12]

Попри ось такі незаперечні економічні здобутки колгоспників на присадибних земельних ділянках на початку 1960-х років влада стала на шлях обмеження величини присадибних земельних ділянок. Це був широко рекламований на той час курс радянської влади на полегшення умов життя колгоспників, зрівняння їх умов праці і відпочинку з міськими жителями. Одним із напрямів цього «полегшення» було відрізання згідно рішень правління колгоспів частини присадибної земельної ділянки, введення обмежень щодо утримання колгоспниками худоби, птиці тощо. Приводом для таких репресивних дій могло бути те, що один із працездатних членів сім'ї колгоспника працював не у колгоспі, а на промисловому виробництві у місті. У зв'язку з такими неправомірними діями голів колгоспів з боку селян поступали скарги в районні та обласні ради на неправомірність відрізки земель від їх присадибних ділянок.

Нам вдалось знайти по В. Дедиркальському району Тернопільської області 14 таких скарг [13].

Такі неправомірні дії досягли свого апогею після виходу постанови Ради Міністрів УРСР від 13 квітня 1961 р. «Про стан присадибного землекористування колгоспних дворів». Цією постановою передбачалось створення у колгоспах спеціальних комісій, які повинні приступити до обміру присадибних земельних ділянок колгоспників. У разі виявлення лишків, тобто поверх встановленої Статутом артілі норми, такі землі повинні бути відрізними і долучені до колгоспного клину. На виконання цієї постанови у Тернопільській області у 526 колгоспах було створено 610 комісій. На 13 травня 1961 р. ними було вибірково обміряно земельні присадибні ділянки 38 617 дворів колгоспників і передано до колгоспного земельного фонду 471 га відрізнаних лишків землі під посіви сільгоспкультур.

Згідно інформації обласного управління сільського господарства, поданої у Міністерство сільського господарства УРСР від 1 серпня 1961 р., в області уже було здійснено обмір земель у 178 388 дворів колгоспників. У 438 колгоспах в 3624 дворів колгоспників були виявлені порушення Статутів артілі в сторону збільшення присадибних земельних ділянок на 2 248 га. У 211 колгоспах в 2371 дворів колгоспників обмежено присадибні ділянки, відрізнано 404 га і передано до громадського землекористування. Найбільше порушників було виявлено в Кременецькому, Збаразькому районах, 15 із них передали до суду. У колгоспі «Зоря» В. Бірківського району до громадських земель було повернуто 59 га землі.

Взагалі то порушення земельного законодавства з боку селян були незначними, від 0,06 до 1,23 га землі. У Підволочиському районі у 7 порушників виявили всього 1,83 га лишків землі, які також були повернуті до колгоспів. У Бучацькому районі в колгоспі ім. Котовського виявили 3,5 га лишків землі у колгоспників, колгоспі ім. Леніна – 11,0 га, «Сталінський шлях» – 9,0 га, «Нове життя» – 0,73 га, ім.

Щорса –6,3 га, «Зоря» – 8,0 га. Всього по району було повернуто до колгоспів 38,58 га земель. У В.Глибочецькому районі було виявлено 334 факти порушень земельного законодавства, у кожному із них були виявлені лишки від 0,04 до 0,10 га землі. В Заліщицькому районі було виявлено 128 порушників, у них було вилучено 14,62 га землі [14].

В ході цієї кампанії окремі правління колгоспів приймали рішення про обмеження присадибних земельних ділянок колгоспників до 0,25, 0,36 га і розпочали відповідні роботи по землевпорядкуванню [15].

Окрім того, названі комісії перевіряли раціональність використання земель сільгоспугідь посторонніми, тобто не колгоспами, а підприємствами та установами. У результаті проведеного обстеження у Тернопільській області ними було виявлено 540 га земель, що використовувалися державними підприємствами не за призначенням. З цього числа виявлених лишків земель 510,9 га були передані у розпорядження колгоспів [16].

Цю інформацію ми почерпнули зі звіту Тернопільського обласного управління сільського господарства, поданого у Міністерство сільського господарства УРСР. З нього ми дізнались також, що на 1961 р. в Тернопільській області було 37 200 працівників промисловості, інших організацій та установ, які мали присадибні ділянки, їм належало 20,1 тис. га землі, зокрема працівникам залізничного транспорту – 6,6 тис. га, автомобільного транспорту – 10, 5 тис. га землі [17].

Наведені нами чисельні приклади «порушень» земельного законодавства в Тернопільській області можуть бути підтвердженими і по інших областях України. Це явище, на наш погляд, є свідченням скритого протесту селян проти необґрунтованих обмежень колгоспників у землекористуванні. У такий спосіб вони намагалися хоч у якісь мірі компенсувати недостатню кількість землі, яку вони отримали згідно Статуту артілі. Разом з тим, ми можемо припустити, що «рух захопників землі» набув більшого поширення в західних областях України. Причиною цього

могло бути те, що присадибні земельні ділянки колгоспників тут були визначені у розмірі від 0,25 до 0,30 га на один двір, в той час як у східних областях України ці норми були в межах від 0,30 га до 0,60 га землі.

На початку 1964 р. Президія Верховної Ради Української РСР відмінила дію документів, що обмежували розвиток підсобних господарств, зокрема укази 1959-1963 рр. про заборону утримання худоби в особистій власності громадян, які проживають у містах, про грошові податки з громадян-власників худоби. 4 листопада 1964 р. вийшов Указ Президії Верховної Ради Української РСР «Про норми утримання худоби в особистій власності громадян, які не є членами колгоспів» [18].

У добу М. Хрушова мав місце і зворотній процес, селяни, особливо молодь, почала масово виїздити з сіл на роботу, навчання у міста. Це явище стало причиною зменшення кількості присадибних земельних ділянок колгоспників та землі у них. У 1962 р. в Черкаській області (знаходиться менш як за 120 км. від м. Києва) відбулося зменшення землі у присадибних ділянках на 3,8 тис. га. Особливо велике зменшення присадибних ділянок відбулося в Уманському та Монастирищенському районах [19].

У листопаді 1964 р. розпочався новий курс (доба Л.І.Брежнєва) щодо регулювання виробництва сільськогосподарської продукції в присадибних ділянках колгоспників. Президія ЦК Компартії України розглянула питання про зняття необґрунтованих обмежень особистого підсобного господарства колгоспників, робітників і службовців. У прийнятій постанові рекомендувалось обласним і районним радам, правлінням колгоспів відновити розміри присадибних ділянок колгоспників, які існували у колгоспах до внесення змін у Статут сільгоспартілі, якщо ділянка не перевищувала граничної норми, а зменшення присадибної ділянки може проводитись тільки за постановою загальних зборів колгоспників [20]. Відтепер розміри присадибних ділянок (включаючи площу під забудови) також

для робітників і службовців, які проживали у сільській місцевості і не були членами колгоспу, в середньому становив 0,21 га, в містах і селищах – 0,10 га [21]. Реалізація цього кроку уже у 1965 році дозволила збільшити загальну площу присадибних ділянок в Україні до 6 млн. га землі [22].

Здійснені протягом 1953 - 1959 рр. організаційно-правові заходи по реформуванню аграрного сектора економіки дали хоч і незначний позитивний результат. Середньорічні темпи приросту виробництва сільськогосподарської продукції в Українській РСР склали 7% [23].

У 1955- 1959 рр. середньорічний приріст продукції аграрного сектора економіки республіки складав 7,6%, а за 1960-1964 рр. - лише 2,4%. У 1960-64 рр. темпи підвищення урожайності сільськогосподарських культур значно вповільнилися [24].

Всього ж за період з 1953 -1964 рр. проблеми сільського господарства Української РСР обговорювались на 11 пленумах ЦК КПРС і 14 пленумах ЦК Компартії України. Справа однак полягала в тім, що адекватного фінансування сільського господарства не було [25].

В історичній літературі у 50-60-ті роки до наукового обігу були включені такі поняття як «хрущовські реформи», а з другої половини 1960-х рр. (після звільнення М.С.Хрущова з посади Першого секретаря ЦК КПРС) і аж до доби незалежності це поняття трансформувалося у «експериментаторство» Хрущова. На наш погляд, така зміна акцентів відбувалася в результаті політичної боротьби, мета якої була визнати винним в усіх проблемах аграрного сектора економіки виключно одну особу, а саме М.С.Хрущова.

Березневий (1965 р.) пленум ЦК КПРС прийняв постанову «Про невідкладні заходи щодо дальшого розвитку сільського господарства СРСР». Це була багато у чому новаторська програма, спрямована перш за все на впровадження економічних методів, підвищення матеріальної зацікавленості селян у виробництві продукції. Вона передбачала подальшу механізацію та хімізацію сільського

господарства; запровадження пенсійного забезпечення колгоспників та переходу на грошову оплату праці колгоспників. На цей час в Українській РСР існувало 9244 колгоспів і 1605 радгоспів.

У квітні 1965 р. відбувся пленум ЦК Компартії України. На ньому обговорювались проблеми в сільському господарстві України, зроблено аналіз попередніх реформ. З'ясувалося, що вони не тільки не забезпечили зміцнення колгоспів, але й призвели до послаблення. Прибутки колгоспів зменшилися, зросла заборгованість за поз ики, що були взяті на закупівлю сільськогосподарської техніки. Що робити? Понизити ціни практично на усі товари, що закупляли колгоспи. З 1965 р. було взято курс на механізацію і електрифікацію колгоспного і радгоспного виробництва. Одночасно було створено об'єднання «Сільгосптехніка» (на основі машинно-технічних станцій). На той час уже існувало союзно-республіканське Міністерство сільського господарства.

На березневому (1965 р.) пленумі ЦК КПРС питання дальшого піднесення сільського господарства розглядались комплексно - з урахуванням стану економіки, технічного прогресу, матеріальної зацікавленості колгоспів. Саме ці заходи були визначені як першочергові у відповідній постанові пленуму ЦК.

Верховна Рада Української РСР постановила затвердити указ Президії Верховної Ради від 4 листопада 1961 р. «Про норми утримання худоби в особистій власності громадян, які не є членами колгоспів»[26].

Друга сесія Верховної Ради Української РСР десятого скликання розглянула і затвердила Державний план економічного і соціального розвитку Української РСР на 1961 - 1965 рр. [27].

У роки VIII п'ятирічки (1965-1970 рр.) відбувався другий період піднесення сільського господарства. В ці роки приріст в сільському господарстві складав 21% (I-й період - 1954 - 1958 рр.) [28]. Автори «Истории Украинской ССР»

вважають, що то була заслуга пленумів ЦК КПРС (1966, 1968, 1970 рр.) та XXIII з'їзду КПРС та постанови ЦК КПРС 1966 р. «Про підвищення матеріальної зацікавленості колгоспників в розвитку громадського виробництва». [29].

В цьому ж ключі слід розглядати активізацію діяльності органів влади по наділенню землею робітників та службовців.

У роки X п'ятирічки (1980-1985 рр.) - це час розробки і початку реалізації програм «Цукор», «Аграрний потенціал», «Труд», які мали прогнозувати виробництво сільськогосподарської продукції і розвиток інфраструктури села. Середньорічне виробництво зерна сягнуло 43,2 млн. тонн [30]. Але в цілому спад виробництва сільськогосподарської продукції, особливо в тваринництві, продовжувався. І це при тому, що капітальні вкладення, кількість кваліфікованих спеціалістів зростала. На цю пору кожен колгосп мав в середньому 36 тракторів, 9 зернозбиральних комбайнів, 28 вантажних автомобілів. В АПК України працювало 45% працівників народного господарства. [31].

На сесії Верховної Ради Української РСР 1972 р. обговорювалось питання «Про стан використання земель і додержання земельного законодавства в Українській РСР». Саме з цього часу активізувався курс на хімізацію, меліорацію та захист ґрунтів від ерозії [32]

У 1976 р. Верховна Рада Української РСР розглянула питання «Про Державний п'ятирічний план розвитку народного господарства Української РСР на 1976 -1980 рр.» і «Про Державний план розвитку народного господарства України на 1977 рік». Це був десятий п'ятирічний план розвитку народного господарства. Проходження процедури розгляду п'ятирічних планів на сесії Верховної Ради було таким, що вони виносилися на обговорення депутатів при отриманні офіційного подання від Ради Міністрів Української РСР.

Щодо головних завдань десятого п'ятирічного плану в галузі сільського господарства, то було визначено підвищувати його ефективність на основі хімізації і меліорації земель та спеціалізації і концентрації сільськогосподарського виробництва. При цьому були затверджені конкретні показники з виробництва продукції сільського господарства: збільшити виробництво зерна до 47 млн. тонн; у тваринництві - до 5,2 млн. тонн (у живій вазі); молока - до 21,9 млн. тонн; ввести в дію відгодівельні комплекси на 90 тис. голів молодняка [33].

У 1970-х рр. на законодавчому рівні було відновлено право селян на оренду земель. Оскільки правління колгоспів не були зацікавлені у зменшенні земельного фонду колгоспів, то цей процес тоді не набув достатнього поширення. В Береславському районі Херсонської області 6 чоловік взяли в оренду 1461 га землі, а в Житомирській області в колгоспі імені Худолея селянам була надано в оренду 440 га землі.[34] У Дніпропетровській області робітникам та службовцям з земель державного земельного фонду та земель колгоспів у приміській зоні було надано у тимчасове користування 54 588 га землі. Як правило, угоди між підприємством, установою і державним землерозпорядником на право користування земельними ділянками для робітників та службовців міст щороку поновлювалися.

Мешканці приватного сектора міст та містечок області мали у постійному користуванні присадибні земельні ділянки розміром від 0,02 до 0,05 га. На початку 1970-х рр. було проведено перебір їхніх прибудинкових земельних ділянок. Земельні ділянки мешканців міст та містечок Дніпропетровської області виглядали так: у м. Дніпропетровську 65 031 дворів мали 6 440 га землі, Дніпродзержинську – 28 112 дворів мали 2 939 га, П'ятихатках 9 300 дворів мали 853 га, Жовтих Водах 3741 дворів мали 389 га, Новомосковську 12 923 двори мали 236 га, Верхньодніпровську 2134 двори мали 236 га, у Верховинному 3821 дворів мав 611 га. Всього ж у 8 містах області присадибні земельні ділянки робітників і

службовців були такими; 184 588 дворів мали 20 080 га землі. У Тернопільській області на 1972 рік присадибні земельні ділянки займали 79,3 тис. га, землі мешканців міст займали – 1,7 тис. га [35].

У 1950–1960-і рр. в долі селян Середнього Подніпров'я сталися досить болючі переміни. Вони були пов'язані з рішенням уряду УРСР розпочати будівництво на р. Дніпрі Київської, Кременчуцької та Каховської ГЕС. У результаті цього будівництва в Дніпрі мала суттєво піднятися вода, під затоплення попадали десятки сіл Черкаської та Кіровоградської областей. Загальна кількість затоплених (виведених із сільгоспугідь) земель сягала 1 млн. га. Майже 1 млн. селян вимушені були переселитися в інші місця своїх районів, що були заздалегідь визначені органами влади. Там вони безкоштовно отримували присадибні земельні ділянки рівнозначні тим, що у них були на попередніх місцях проживання, а колгоспні поля розташовувалися на території тих колгоспів, які там існували до прибуття переселенців.

У 1968 році Верховна Рада СРСР затвердила «Основи земельного законодавства Союзу РСР і союзних республік», замість Закону «Загальні початки землекористування і землевпорядження» (1928 р.). Цей документ став основним на тривалий час законодавчим актом щодо регулювання земельних відносин і проведення державного землевпорядкування. Він був розрахований не на різні форми користування землею, а на жорстку централізацію і командне управління сільським господарством.

26 листопада 1969 р. на III Всесоюзному з'їзді колгоспників було прийнято новий Примірний Статут колгоспу, який складався із 12 розділів. Земля, що закріплювалася за колгоспом, залишалася державною власністю, тобто всенародним надбанням, не могла бути об'єктом купівлі-продажу, здачі в оренду й інших угод. У розділі I зазначено цілі і завдання колгоспів, які полягали у зміцненні і розвитку громадських господарств, неухильного підвищення продуктивності праці.

Права і обов'язки членів колгоспу були визначені у II-му розділі Статуту. Членами колгоспу могли бути громадяни, які досягли 16-ти річного віку. Кожному члену колгоспу видавалась «Трудова книжка колгоспника».

Порядок користування колгоспами землею визначено у розділі III «Земля та її використання». Кожному колгоспові виконавчим комітетом районної (міської) ради народних депутатів видавався Державний акт на право користування землею. У ньому зазначалися розміри і точні межі земель, закріплених за колгоспом. У кожному колгоспі в обов'язковому порядку мали бути відведені землі для громадського (колгоспного) користування і для присадибних земельних ділянок колгоспників. Відповідно до положень розділу X «Підсобне господарство сім'ї колгоспника» підтверджувалось право кожної сім'ї члена колгоспу користуватися присадибною земельною ділянкою у межах норм, визначених Статутом цього колгоспу [36].

У розвиток і доповнення вищезазначених нормативних документів в Україні у 1970 році прийнято новий Земельний кодекс. Розділ III «Земля та її використання» визначав єдиний порядок для усіх землекористувачів. Ним же передбачалось поновлення Державних актів на землю для колгоспів. Для мешканців міст та містечок було відновлено право ведення підсобних господарств з використанням земельних ділянок. Разом з тим в цьому документі зберігалася надмірна централізація при вирішенні питань вилучення і наданні землі, відторгнення від земельних справ місцевої влади, не було передбачено заходів щодо економії землі, що призводило до безгосподарності у її використанні.

Вищі органи влади звичайно були добре обізнані із чисельними проявами безгосподарності при використанні земель і намагались здійснювати певні заходи по обмеженню тих негативних явищ. 6 березня 1975 р. Рада Міністрів СРСР прийняла постанову «Про видачу землекористувачам актів на право користування землею, а 10 червня 1977 р. – постанову «Про порядок ведення Державного земельного кадастру».

Об'єктом земельного кадастру в Радянському Союзі було визнано увесь земельний фонд країни, включаючи ділянки покриті водою і лісом, які є власністю всього народу. В короткім часі роботи по визначенню продуктивності земель були завершені.

В процесі здійснення оцінки земель раптом з'ясувалось, що де-факто величезні земельні площі в результаті господарської діяльності перетворились на такі, що не придатні для ведення сільського господарства. Саме тоді постала проблема їх рекультивациі. Додатковим стимулятором для пошуку шляхів збільшення земель сільськогосподарського призначення було те, що відведення земель для потреб народного господарства зростало з року в рік.

У 1970–1980 рр. в економічному розвитку УРСР паралельно відбувалися два процеси: стрімкий розвиток промисловості, будівництва значної кількості нових великих промислових об'єктів і паралельно йшов процес індустріалізації сільського господарства, що також вимагало будівництва спеціалізованих підприємств.

Під будівництво нових промислових об'єктів та реконструкцію існуючих необхідно було винаходити земельні площадки на території України і розпочинати процедуру їх виведення із сільгоспугідь. Додамо до цього масштабне житлове будівництво в містах, розвиток інфраструктури, комунальної, культурно-побутової сфери в містах і сільській місцевості і ми отримаємо ще чималі додаткові потреби в землі. Ось ці об'єктивні потреби вимагали відведення земельних площ, які на ту пору можна було відчувували переважно у колгоспів і радгоспів. Але тут мала би виникнути колізія.

Справа в тому, що хоча колгоспи і радгоспи були лише користувачами землі, але вона їм була надана у довічне користування. Власником землі залишалася держава. Виявиться, що власник землі (держава) може не рахуватися з наданим колгоспам ще у 1920–1930 рр. і підтвердженням у

1970 р. права на довічне користування землею і у даний час поступати так, як того вимагали загальнодержавні потреби.

Щоправда, формально неначебто дотримувалися прав колгоспів і колгоспників, для чого була запроваджена спеціальна процедура відчуження у них земельних ділянок. Спочатку дозвіл на відчуження землі мали дати збори колгоспників, або збори уповноважених, потім такий же дозвіл мала дати районна рада депутатів трудящих, потім відповідне рішення мала прийняти обласна рада депутатів трудящих. Вона мала звернутися з відповідним обґрунтуванням до Міністерства сільського господарства УРСР, яке виходило з відповідними пропозиціями залежно від значимості майбутнього об'єкта в уряд УРСР чи СРСР.

За урядом було останнє слово у вирішенні питання відчуження землі у колгоспів. Після того як було отримано позитивне рішення уряду УРСР, розпочинався зворотній процес, а саме: облрада давала доручення відповідним управлінням на відчуження конкретної земельної ділянки. В натурі цю роботу виконували районні землевпорядники. Ось така була бюрократична схема щодо відчуження землі у колгоспів. Однак вона могла лише відтермінувати сам факт відчуження земель на рік або два, але не могла зашкодити йому.

У 1967 р. Запорізька облрада за рішенням уряду УРСР передала Мелітопольському металургійному заводу 35,2 га сільськогосподарських земель під будівництво нових виробничих об'єктів, Ново-Полтавському гранітному кар'єроуправлінню «Укрводбуд» під розчищення і реконструкцію кар'єра –75,9 га землі, із них у Полтавському районі 25,9 га, Чернігівському – 50 га [37].

Миколаївська облрада у 1967 р. відвела Баштанському та Єланецькому районам для будівництва шосейних шляхів Баштанка – Червона зірка та Єланець–Братолобівка – 55,6 га землі за рахунок землекористувачів колгоспів Баштанського і Єланецького районів. Одеська облрада передала м. Одесі від колгоспу ім. К.Лібкнехта (приміський) для будівництва

тролейбусного депо 3,2 га землі, Іллічівському порту під будівництво очисних споруд - 20 га землі колгоспу ім. XXI з'їзду КПРС. Чернівецька облрада передала лісокомбінату 80 га лісу колгоспу ім. Жовтневої революції. Чернігівська облрада передала Талалаївському торфопідприємству Чернігівської області у користування терміном на 5 років 111,2 га землі колгоспу Срібнянського району для видобування торфу, Прилуцько-Лесяківському нафтопромислу під будівництво об'єктів промислового об'єднання - 123,31 га, з них у постійне користування 62,36 га з громадських земель колгоспів «Жовтень» та ім. Димитрова.

Рішенням уряду УРСР було передано у держлісфонд під заліснення піщаних площ землі колгоспів Голопристанського району «Червоний Жовтень» - 43,7 га та «Перше травня» - 34,6 га. Тоді ж уряд прийняв рішення про відведення Херсонському обласному управлінню будівництва та експлуатації шосейних шляхів 15,4 га під будівництво автошляху до с. Біляєво за рахунок земель колгоспів та про передачу Хмельницькій обласній психлікарні 13 га землі за рахунок земель колгоспу «Шлях Леніна» Ярмолинецького району [38].

Вінницька обласна рада депутатів трудящих своєю ухвалою від 3 березня 1972 року зверталась до Міністерства сільського господарства з проханням виділити з земель колгоспу ім. Калініна для Чечельницького м'ясокомбінату у постійне користування 2 612 га землі для забезпечення худоби кормами. Бердичівському райуправлінню газопроводами виділити 1,46 га землі [39]. У цій же справі фонду є рішення уряду УРСР про землевідведення у Вінницькій області від 24 березня 1972 р., 7 квітня 1972 р. та 29 листопада 1972 р.

У 1972 році на розгляд Ради Міністрів УРСР поступило 164 протоколи від обласних рад з проханням надати різним організаціям та установам землю для виконання ними своїх функцій. У тому році для державних і громадських потреб у 25 областях УРСР вилучено 1 368 300 га земель сільсько-

господарського призначення, зокрема, сільгоспугідь – 912,7 тис. га, орних – 736, тис. га. Із цієї кількості у колгоспів було вилучено 949,6 га, у радгоспів – 167, га. З них:

– під промислове будівництво – 143,16 га сільгоспугідь та 182,74 га ріллі;

– під житлове будівництво – 58,38 га сільгоспугідь та 53,39 га ріллі;

– під автошляхи -191,58 га сільгоспугідь та 67,27 га ріллі;

– під кар'єри – 39, га сільгоспугідь та 35 га ріллі.;

– під учбові аеродроми -78,42 га сільгоспугідь та 9,02 ріллі;

– під гідровузли -160 га сільгоспугідь та 116, 7 га ріллі;

– під риборозплідники – 204,7 га сільгоспугідь та 116,7 га ріллі[40].

Такий «вал» рішень про відведення земель колгоспів на різні потреби промислових, культурно-освітніх, будівельних організацій стурбував вищі органи влади УРСР, аналіз річних звітів земельних управлінь облради про використання земель сільськогосподарського призначення та актів про порушення законодавства про використання земель, спонукав Верховну Раду УРСР 23 листопада 1972 року прийняти постанову «Про стан використання земель і дотримання земельного законодавства в Українській РСР» [41].

Ця постанова зобов'язувала обласні, районні ради депутатів трудящих посилити контроль за дотриманням земельного законодавства, обмежувати виділення земель сільгоспугідь під будівництво промислових об'єктів, винаходити під міське житлове будівництво землі у межах міст, винаходити та вводити додаткові земельні площі за рахунок розкорчування чагарників, осушення боліт та інше. Для потреб підприємств, шахт, міст з 1969 по 1971 рр. було виділено з земельних фондів колгоспів ще 92 тис. га землі [42].

Виконання цієї постанови земельними відділами обласних, районних рад відбувалось за декількома напрямками. Першим із них було освоєння нових земельних площ. Чи не найголовнішим з них було розкорчування чагарників, розорення вигонів,

пасовищ, берегів річок та озер, осушення боліт тощо. До всіх обласних рад була доведена урядова рознарядка по розкорчовуванню чагарників, освоєнню боліт. У Рівненській області було додано 17,2 тис. га, а за роки X п'ятирічки – 28 тис. га, у Вінницькій області було розкорчовано і здійснено вапнування кислотних ґрунтів на площі 100 га., освоєно 5 тис. га земель несільськогосподарського призначення, зокрема, 400 га вигонів та на 5 100 га викорчували старі сади. Відчуження від управління автошляхів та залізниці додатково дозволило залучити 0, 6 тис. га землі. У Лиснянському районі Черкаської області у 1968 р. було рекультивовано 2 га землі після припинення роботи піщаного кар'єру, у 1972 р. в Черкаській області було рекультивовано 100 га землі [43].

Це була та сумнозвісна кампанія, що призвела до максимальної розорюваності земель, знищення природних водоймищ та боліт, втрати берегів річок, озер тощо. Однак, ця прибавка до земельних угідь дуже швидко була поглинута новими земельними відведеннями для потреб народного господарства. Як засвідчують документи, процес передачі земель сільгоспугідь під будівництво промислових, культурно-освітніх об'єктів, побутових споруд не тільки не припинявся, а й наростав. Це призвело до того, що у 1972 р земельні площі колгоспів Вінницької області зменшились на 2, тис. га за рахунок передачі земель для державних потреб. У 1980 р. Дніпропетровська обласна рада народних депутатів на вимогу уряду прийняла рішення про виділення землі для Аннівського кар'єру на Дніпропетровщині та вилучення 1 632 га ріллі на ці потреби [44].

У ході ознайомлення нами з десятками рішень обласних рад УРСР з питань відведення земель під різного роду об'єкти складається враження, що процес вилучення земель сільгоспугідь набирав загрозливих масштабів і засвідчує, що органи влади відчувували землі у колгоспів так неначе це вони були їх розпорядниками. Оскільки «прохачі» отримували землі безкоштовно, то і апетити їх щодо розмірів земельних ділянок були досить великими. Кожне

підприємство намагалось отримати максимально велику земельну ділянку, задля чого надавались спеціальні розрахунки та вимоги санітарних, протипожежних та інших служб.

Щоправда, ми знайшли один документ, який засвідчує відмову у відчуженні землі. Мова йде про рішення Кримської обласної ради народних депутатів відмовити Раді Міністрів СРСР у відведенні 60 га земель під будівництво Сивашського аніліно - фарбового заводу [45]. В цілому ж процес відчуження земель сільськогосподарського призначення набирал великих обертів, що змусило уряд УРСР 15 листопада 1974 р. видати розпорядження «Про скорочення витрат продуктивних земель під промислове, сільськогосподарське, цивільне та інші види будівництва та прискорочення рекультивації».

Попри існування «грізних» постанов, чимало земель в УРСР використовувалось не за призначенням. Різні установи та підприємства попросту повідгороджували десятки і сотні га землі. Так, Городищенська районна лікарня Черкаської області добавила собі 10 га землі, середня школа №1 того ж району – 2 га, цукрокомбінат – 5 га. Усі ці землі з часом були повернуті до колгоспів [46]. Колгоспам довелось пройти усі кола бюрократії задля задоволення своїх прав на землю.

У 1970–1980-і роки в земельних відносинах відбувалися досить неоднозначні процеси. Попри зусилля органів влади щодо обмеження відведення земель для потреб промисловості цей процес зупинити виявилось неможливим. Там же в Черкаській області у 1976 р. для потреб промислового будівництва було відведено 200 га землі. Одночасно колгоспи виконували рознарядки з районів про розкорчування старих садів, чагарників, що дало їм можливість збільшити в Городищенському районі земельні угіддя на 800 га.

Ще однією проблемою, яка впливала на земельні відносини було те, що уже в ті роки намітилась тенденція до скорочення сільського населення, тобто виробників сільськогосподарської продукції. Причинами цього явища

було те, що якась частина виїздила на роботу в міста, інші – вимирали. Статистика по Черкаській області засвідчує, що у 1972 р. кількість господарств колгоспників зменшилась на 4982, у 1976 р. порівняно з 1975 р. скоротилась ще на 8 339[47].

Ця тенденція у різних величинах мала місце по всіх областях України. Проблема не в самому явищі скорочення кількості селянських господарств, хоча і цей процес не бажаний. Справа у тому, що цей процес набирив ознак перманентності і тисячі гектарів колишніх присадибних земель буде у більшості випадків неможливим ввести до сівобороту колгоспів. Вони, як правило, почнуть заростати бур'янами, у кращому випадку хтось із сусідів тимчасово міг якусь їх частку обробляти.

Ще одним напрямом, до якого влада припустилась на початку 1970-х рр., як це уже було у повоєнні роки, задля збільшення колгоспних земель відбувалось відрізання частини земель присадибних ділянок колгоспників. У такий спосіб колгоспники Вінниччини втратили 1,5 тис. га землі, з яких 0,8 тис. га було приєднано до польової землі колгоспів. У масштабах обласного земельного фонду, то була незначна прибавка. Однак, адміністрація створював видимість виконання відповідних рішень, про що регулярно направлялися звіти у вищестоящі органи влади.

Щодо розмірів присадибних земельних ділянок колгоспників, то слід зазначити, що вони на цей час уже були стабільними, не виходили за рамки, визначених Статутами колгоспів. Так, у колгоспах Бережанського району Тернопільської області колгоспам належало 81 749 га, а колгоспникам – 6 439 га, зокрема, у колгоспі «Більшовик» колгоспники мали 394 га, ім. Хмельницького – 150, колгоспі ім. XXII з'їзду КПРС 235 га. Від 0,25 до 0,30 га в Бережанському районі мали 3702 двори, від 0,26 – 0,40 га – 1835, від 0,51– 0,60 га мали 483 двори. В середньому колгоспний двір мав в межах 0,25 га [48].

Про регулювання у 1970-1980-ті роки земельних відносин в УРСР багато аналітичної інформації можна почерпнути із Звітів обласних рад, які вони подавали у Міністерство сільського господарства. Там містяться матеріали, що стосуються використання земельних ресурсів в областях, районах, селах та селищах міського типу. У 1972 р. такі звіти подали усі області УРСР. Так, зі Звіту Ворошиловградської області ми дізнаємось, що на 1972 р. в області було 180 колгоспів, яким належало 1189 тис. га землі і 133 радгосп, яким відповідно належало 11 тис. га землі. Там також було 74 підсобних господарств шахт, заводів та інших установ, які користувалися 27,4 тис. га землі. Земель держзапасу в області було 2,7 тис. га (під водою рік Сіверський. Донець та Айдар – 2,5 тис. га) [49].

У ті ж роки районні ради стали ширше практикувати надання у тимчасове користування земель під городи та для садівництва робітникам та службовцям, що проживали в містах. У різних регіонах норми таких наділів були різними, від 0,04 до 0,06 га землі. Рівненська облрада затвердила рішення зборів колгоспів про виділення у Володимирецькому районі 3 га землі для робітників та службовців, у Сарненському районі для працівників птахофабрики - 6,7 га землі. Облземвідділи давали доручення районним радам по вишукуванню нових земельних площ для задоволення потреб в городах робітників та службовців. В окремих випадках збільшувалось відведення земель під присадибні ділянки колгоспників, вони складали уже 57 тис. га, а працівників радгоспів – 6,5 тис. га. [50].

Ще одним напрямом адміністрування земельних відносин у 1970–1980 рр. була потреба зміни меж між колгоспами, радгоспами, районами та областями. У цій справі вищі органи влади діяли обережно і виважено, проводились відповідні консультації, узгодження і тільки після того, як це було у випадку з передачею частини

території Полтавської області (206,7 га) Кіровоградській області, приймалось остаточне рішення [51].

Відчуження земель колгоспів та радгоспів на потреби промисловості, міст, різних несільськогосподарських груп населення набуло великих розмірів. Задля того, щоб навести хоч якийсь лад у цій справі, у 1972 році розпочалась підготовка Державних актів на право користування колгоспів землею та умови контролю за її використанням по призначенню. Державні акти підтверджували право колгоспів та колгоспників на безстрокове користування наданими їм землями

У ці роки, як і у попередні, з боку таких землекористувачів, як колгоспники, працівники радгоспів, кооперативних об'єднань і промислових підприємств все ще мали місце порушення щодо перевищення норм наданих їм у користування земельних ділянок, зокрема, набувало поширення таке явище як самозахоплення земель (займанщина невмируща) окремими громадянами для вирощування овочевих, баштанних культур. У Кадіївському районі органи контролю виявили 213 порушень, в Антрацитівському районі – 25, шахта «Гірська» перебрала 11 га землі у колгоспу «50 років Компартії України», у Северодонецькому районі виявлено 126 порушень.

Органи влади стежили за цими процесами і інколи вдавалися до крайніх заходів задля їх припинення, аж до того, що переорювали посіви, як це було у колгоспі «Знамя комунізму» станиці Луганська. У Вінницькій області в ході чергової кампанії по виявленню порушень земельного законодавства їх було виявлено 100, зокрема, у Бердичівському районі Дорожньо-експлуатаційна діляниця № 651 самочинно зайняла 5,7 га колгоспної землі. У 1972 році по Тернопільській області 597 контрольних комісії вилучили у самозахоплювачів 3 512 га землі і передали їх у фонд колгоспів [52].

Перевірки щодо дотримання окремими громадянами, установами земельного законодавства і надалі проводились. У 1986 р. Управління землекористування та землеустрою Держагропрому УРСР провело 9 221 перевірку дотримання законодавства про землекористування і виявило 5 105 порушень. Найбільш часто допускались такі порушення: самочинне захоплення земель – 2 382 випадки і захопили вони 3 022 га, у тому числі окремі громадяни допустили 1 895 порушень і присвоїли 675 га землі. Як приклад, приведемо шахту «Кременську» Мінвуглепрому, яка самовільно захопила 6,0 га землі Кременського лісгоспзагу Ворошиловградської області. В Городищенському районі Черкаської області на 1972 р. було 75 порушників земельного законодавства, вони захопили 35 га землі, до колгоспів було повернуто 30 га [53].

На середину 1970-х років попри усі намагання збільшити величину орних земель в колгоспах і на цій основі вирішувати продовольчу проблему очікуваних результатів не давали. Мабуть, це стало приводом до того, що 28 жовтня 1977 р. ЦК Компартії України і Рада Міністрів видали постанову №543 «Про особисті підсобні господарства колгоспників, робітників і службовців та інших громадян, колективне садівництво і городництво». Ця постанова передбачала надання робітникам, службовцям невеликих земельних ділянок для вирощування на них овочів та фруктів. Оскільки розпорядниками сільгоспземель залишались колгоспи, то вони і на цьому етапі не проявляли зацікавленості добровільно позбуватися наданих їм у користування земель. Саме тому постанова «не спрацювала». 200 підприємств Львівщини звернулися до облради виділити їм 1 тис га земель. Їхнє прохання було задоволене лише частково. Робітники і службовці Пустомитівського і Яворівського району отримали лише 2225 га землі [54].

Оскільки самозахоплення земель організаціями та громадянами набувало значного поширення і, щоб перевести ці процеси у контрольоване русло, у 1978 році Міністерство сільського господарства України видало наказ № 586 «Про підсобні селянські господарства підприємств». На виконання цього наказу в обласних центрах було дозволено надавати окремим підприємствам землю для створення садівничо-городніх кооперативів. У скорім часі такі кооперативи були створені на Вінницькому заводі «Термінал», Радіозаводі, заводі електрообладнання та інших. Кожен член кооперативу міг отримати 0,06 га землі. Тоді ж було прийняте рішення про повернення колгоспникам області колишніх відрізків у розмірі 1,7 тис. га. [55].

«Боротьба» органів влади за збільшення земельних угідь колгоспів, і вимоги до влади колгоспників, робітників, службовців про збільшення їхніх присадибних ділянок і ділянок під городи не припинялася аж до початку перебудови. Контролюючі органи зі свого боку досить регулярно продовжували здійснювати перевірки дотримання земельного законодавства колгоспами, колгоспниками, радгоспами, держустановами та підприємствами і кожний раз виявляли порушення земельного законодавства. У 1980 році у Вінницькій області було виявлено ще 361 порушення земельного законодавства, у результаті чого колгоспам області повернули 2 540 га землі. Однак, як і до цього часу, відбувався зворотній процес – до вищих органів влади УРСР у 1980 році було 1000 звернень від підприємств та організацій області про надання їм 9,5 тис. га землі, 440 звернень було розглянуто [56].

У Дніпропетровській області органи влади також «боролися» за збільшення земель колгоспів. На 1980 рік додатково було освоєно 3,4 тис. га землі. Там одночасно з наділенням землі підприємствам (у 1980 р. було наділено 900 га), розпочався, хоч і досить слабкий, процес відчуження

землі у деяких із них (було відчужено 500 га землі). П'ятихатський і Верхньодніпрянський райони отримали 453 га земель, які до цього не використовувалися за призначенням [57].

Потік звернень підприємств, установ з проханням надати їм землі для виробничих потреб не припинявся, однак позитивне вирішення органами влади щодо задоволення прохань все-таки зменшувалось. Так, у Дніпропетровській області протягом 1971–1975 рр. для виробничих потреб підприємств та установ було відведено 20 тис га колгоспної і радгоспної землі, а у 1976–1980 рр. – 11,6 тис. га землі [58].

Можливо стримуючим фактором стало те, що була запроваджена обов'язкова оплата колгоспам за відведену їхню землю. Таку інформацію ми зустрічаємо уже з кінця 1960-х рр. Змагайлівська районна електромережа зобов'язувалася оплатити в банк 263 крб. за відведену їй земельну ділянку у розмірі 0,17 га, Уманське будівельно-монтажне управління мало оплатити 4 929 крб. за відведену ділянку розміром 3,18 га, Катеринопільський райводбуд мав оплатити 4 260 крб. за відведену земельну ділянку у 3,2 га, Щоправда, Лозівський рибгосп отримав 0,58 га землі безоплатно [59].

З 1966 по 1985 рр. посівні площі в Україні у результаті чисельних відведень колгоспних земель для потреб промисловості, житлового будівництва, соціальної інфраструктури скоротилися на 1,1 млн. га, що можна порівняти з втратою земель цілої області, скажімо, Черкаської [60].

З часом було визнане за необхідне здійснювати додаткову регламентацію щодо порядку надання у користування земель колгоспам та іншим сільгоспідприємствам Саме на вирішення цієї проблеми була спрямована постанова Ради Міністрів УРСР від 18 вересня 1983 р. «Про порядок надання не використовуваних промисловими, транспортними, лісогосподарськими, іншими несільськогосподарськими підприємствами, організаціями і

установами земель для тимчасового користування для сільськогосподарських цілей».

Прагнучи підвищити ефективність сільського господарства уряд вдавався до різного роду реорганізацій управління колгоспним виробництвом. З кінця 1970-х рр. стали утворюватися «виробничі об'єднання», покликані підвищити спеціалізацію у виробництві і збільшити переробку сільгосппродукції. Вони об'єднували землі колгоспів, радгоспів, підприємств харчової промисловості. У 1982 р. виникли Агропромислові комплекси (АПК). Вони об'єднували виробників та переробників продукції, та машинобудівників.

Тоді ж була прийнята постанова ЦК Компартії України і Ради Міністрів «Про дальше вдосконалення управління агропромисловим комплексом Української РСР». Із агропромислових комплексів областей утворювався Держагропром Української РСР. Цей документ був чи не останнім в спробах різного роду адміністративних реорганізацій вирішити проблему підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва. Сільське господарство України попри усі адміністративні і навіть деякі економічні заходи з боку органів влади входило в смугу кризи.

У 1970-х - першій половині 1980-х років криза сільського господарства стала досить відчутною. Приріст продукції аграрного сектора економіки України у роки IX п'ятирічки (1976- 1980 рр.) становив 15,5%, десятий - 7,5%.

Однак кардинальних змін щодо забезпечення населення продуктами харчування не вдавалось досягти. Продуктивність праці завдяки залученню колгоспами і радгоспами нової техніки, електрифікації сіл зросла за 1970-1985 рр. на 38%. Це дозволило вирішити чимало проблем в соціальній сфері села - будувались нові школи, клуби, дитячі садки, адмін. будинки тощо. У ці роки в сільському господарстві працювало чимало ентузіастів, знавців своєї

справи, зокрема Герой Соціалістичної праці Ф.Моргун. Він вводив безвідвальну мало затратну технологію при оранці землі.

Травневий (1982 р.) пленум ЦК КПРС розглянув питання «Про продовольчу програму СРСР на період до 1990 року і заходи по її реалізації». Це був курс на реалізацію аграрної політики в нових умовах. В Українській РСР, як це було і в попередні роки, розпочали виконувати Продовольчу програму з розробки і прийняття заходів організаційно-адміністративного характеру. Саме перше створили нові ланки в системі АПК: районні і обласні об'єднання, відповідні комісії при облвиконкомах. У 1983 р. відбулось об'єднання Міністерства сільського господарства Української РСР і Міністерства радгоспів Української РСР. Відтепер існувало Міністерство сільського господарства Української РСР. У 1984 р. в цьому ж руслі було проведено Всесоюзну нараду з обговорення питань аграрно-промислового комплексу. Делегація аграрників України взяла в ній активну участь.

Таким чином, господарське право, складовою частиною якого є аграрне право, в радянську добу базувалось на основі суспільної (соціалістичної) власності на засоби виробництва (землі, зокрема). Основним засобом його функціонування було планове ведення господарства. Саме цей фактор визначав вертикаль управління аграрним сектором економіки, сприяв збереженню адміністративно-командної системи управління. Специфічним для цієї доби було те, що управління економічними процесами перебрала на себе політична партія, яку з часом стануть називати державною партією.

З початку 1950-х і до середини 1980-х рр. в аграрній політиці Української РСР одночасно відбувалися два процеси: продовжувалось адміністрування, тобто керування з боку партійних і радянських органів усім сільськогосподарським комплексом і спорадично ними ж

здійснювались реформи, метою яких було підвищення ефективності сільського господарства (укрупнення і розукрупнення колгоспів, створення нових радгоспів тощо) задля зміцнення їх економічного становища.

Аграрна політика в Українській РСР з початку 1950-х і до кінця 1980-х рр. будувалася на основі монополії державної власності на землю, регулювалися шляхом адміністрування чисельними постановами та розпорядженнями уряду СРСР та УРСР, КПРС і Компартії України. Вони намагалися слідкувати за всіма процесами, що мали місце в аграрному секторі, а саме: відведення земель для потреб народного господарства; збільшення та зменшення орних земель колгоспів та радгоспів; скорочення і збільшення присадибних земельних ділянок; рекультивация та меліорація земель і намагалися відповідним чином реагувати на такі прояви; жорстко впливали на місцеві органи влади з метою максимального введення земель для збільшення виробництва сільськогосподарської продукції. Однак, громіздка управлінська система аграрним сектором економіки на рівні областей та районів пропоновані згори рішення та підходи часто блокувала, створювала видимість їх виконання. Від цього страждало сільськогосподарське виробництво, під загрозою була продовольча безпека держави.

Управління сільським господарством здійснювалось на позаекономічному примусі, постійному викачуванні матеріальних ресурсів із сільського господарства. Через це ефективність колгоспного виробництва залишалась досить низькою. Органи управління обмежували своїми постановами, розпорядженнями господарське життя. І ще одна реальність: селяни були відсторонені від вирішення господарських питань. Аграрна політика, її напрями розроблялись ЦК партії. Відповідно результати її втілення слід розглядати як результат керівництва Комуністичної партії.

Натуралізація економічних відносин (сільськогосподарський податок колгоспів, розрахунки колгоспів з селянами) закріплювали їх залежне становище, сприяли збереженню адміністративно-командного стилю в державному керівництві колгоспами.

Статут сільгоспартії - це документ, що окреслив усі сторони господарської діяльності, взаємин держави і колгоспів, регламентував внутрішньоколгоспне життя, визначав важелі керівництва колгоспами, прикріплював колгоспників до колгоспів (присадибні земельні ділянки).

Відомчий диктат розпочинався з Міністерства сільського господарства Української РСР, яке діяло через свої обласні управління, а на місцях - через районні відділи сільського господарства та місцеві ради. У свою чергу республіканське Міністерство підпорядковувалось Міністерству сільського господарства СРСР. Усі ці організації діяли виключно адміністративними методами, намагались до дрібниць регламентувати все господарське життя колгоспів. До керівництва з боку усіх ланок Міністерства сільського господарства треба додати ще партійні органи - районні та обласні.

Адміністрування було закономірним явищем, оскільки правляча (державна) партія не міняла і не могла змінити правила своєї діяльності. Вона керувала усіма сферами господарського життя, у тому числі і сільськогосподарською. Керівництво з її боку полягало не тільки у виданні постанов, розпоряджень з окремих напрямів аграрної політики, але й у організації матеріально-технічного забезпечення потреб сільського господарства, визначенні відповідальності партійних, державних структур, їх керівників щодо стану справ на конкретних ділянках сільського господарства.

Саме тому юридичний супровід в ті роки був досить специфічним. Функції юридично-правових норм виконували переважно постанови пленумів ЦК партії та з'їздів. Вони

були визначальними. Уряд, обласні, районні ради могли лише приймати свої рішення на виконання рішень вищестоящих органів.

Вал проблем в економіці, соціальній сфері і сільському господарстві зокрема був таким, що адміністрування не давало бажаних результатів. Спочатку 1950-х рр. правляча партія була вимушена, не відмовляючись від своєї керівної ролі, досить обережно розпочати реформування аграрного сектора економіки.

Реформи розпочалися з послаблення податкового навантаження на колгоспи і колгоспників, підвищення, а вірніше, запровадження системи оплати праці колгоспників. Тоді ж практично припинилися карні дії щодо колгоспників за допущені ними порушення законодавства. Відтепер основним видом покарання будуть адміністративні стягнення. Можемо констатувати, що партійне керівництво уже на тому етапі починало розуміти роль людського фактора у вирішенні проблем сільського господарства.

Однак в умовах існування адміністративної системи ці позитивні кроки часто втрачали своє основне призначення, оскільки адмінсистема продовжувала втручатися у суто господарські справи колгоспів, радгоспів, особливо у земельних відносинах. Відрізки земель у колгоспників, відчуження земель у колгоспів, наділення землею робітників і службовців, передача земель для потреб промисловості і транспорту, містобудівництва та інше - все це було в «компетенції» правлячої партії. Вважаємо, що в аграрній політиці не було і не могло бути тривалого мирного співіснування адміністрування і реформування. В їх протистоянні поступово все-таки верх повинна була взяти політика системного і всеосяжного реформування аграрного сектора економіки.

РОЗДІЛ V.

Початок переходу в управлінні аграрним сектором економіки від адміністрування до правових норм в добу перебудови (1985 - 1991 рр.)

1985 - 1991 рр. в історії Української РСР означені як роки перебудови. Мета перебудови в аграрному секторі економіки, як і в промисловому, полягала в тому, щоб прискорити, додати, збільшити виробництво сільськогосподарської продукції задля більш повного забезпечення населення продуктами харчування, а легкої промисловості - сировиною. Досягнення цих цілей вперше передбачалось на основі нових підходів, а саме: подолати монополію колгоспно-радгоспної системи в аграрному секторі економіки; допустити до виробництва товарної сільськогосподарської продукції фермерів і забезпечення рівності усіх форм власності в аграрному секторі економіки.

Чи були для цих, по суті, революційних завдань, достатні людські і матеріально-технічні можливості?

Так, були. Чисельність сільського населення хоч і скорочувалась, але ще не була загрозливою для ведення сільського господарства. Проблема виникла в іншому. Кадровий потенціал, особливо на рівні колгоспів, явно не поспішав перебудовуватись. З'явилися проблеми в матеріально-технічному постачанні колгоспів технікою, запчастинами до неї, мінеральними добривами тощо.

Чи відбувались зміни в правовому забезпеченні перебудовчих процесів в АПК?

Так. При запровадженні постанов з'їздів, пленумів ЦК все-таки виходили постанови Ради Міністрів СРСР і Української РСР. Їх особливістю було те, що вони були менш

заполітизовані, за змістом були спрямовані за основними напрямками аграрної політики. З іншого боку демократизація усіх сфер суспільного життя в значній мірі знижувала відповідальність керівних осіб, багатьох колгоспників за стан справ в кожному господарстві. Нові форми господарювання запроваджувались, але вони у ті роки не змогли забезпечити прискорення в АПК.

У 1985 році з початком перебудови в СРСР почалися певні зміни і у аграрній політиці. Головним її завданням було шляхом організаційно-господарських реформ врятувати колгоспно-радгоспну систему господарювання на землі. З огляду на це суто адміністративні заходи урегулювання в здійсненні аграрної політики поступово заступали такі дії, що все більше прав в організації сільськогосподарського виробництва надавали колгоспам і колгоспникам, їх залучали до нових напрямів у тих змінах. Прискорення соціально-економічного розвитку країни і, в аграрній сфері зокрема, передбачалося досягти за рахунок широкого впровадження досягнень науково-технічного прогресу, створення нового господарського механізму, активізації людського чинника. Цьому мали сприяти Закони «Про державне підприємство та об'єднання», «Про кооперацію в СРСР», «Про індивідуальну трудову діяльність» та ін.

У цьому зв'язку варто згадати про Постанову Ради Міністрів СРСР, якою визначався порядок створення підсобних господарств та надання їм у користування землі. На відміну від попереднього Статуту, у новому Статуті колгоспи визначалися уже не як суспільна форма соціалістичного господарств, а як кооперативна. Порядок землекористування згідно цього Статуту залишався практично незмінним. Розмір присадибної земельної ділянки колгоспника відтепер встановлювався тільки з урахуванням трудової участі у громадському господарстві, а кількість членів сім'ї уже до уваги на бралась. Передбачалась

стабільність планів виконання щодо поставок продукції сільського господарства колгоспами. Вироблена ними понаднормова продукція мала залишатись у розпорядженні господарства.

На старті перебудови у 1986 р. сталася Чорнобильська катастрофа. Її наслідки одразу ж і у великих масштабах ускладнювали подальший розвиток сільського господарства Української РСР. В бюджеті Української РСР виникли непередбачувані витрати, зокрема на дезактивацію 3,5 млн. га землі.

У тих надзвичайних умовах мав місце адміністративний ресурс в управлінні сільським господарством. Однак його функції суттєво коригувалися. Намітився чітко видимий перехід від обмежувальних заходів до заохочувальних щодо виробництва сільськогосподарської продукції. У цьому зв'язку слід говорити про те, що розпочалось виділення колгоспами частини земель для колективного садівництва і городництва міським жителям. Сотні тисяч мешканців міст отримали дозвіл на одержання земель у садово-городніх кооперативах (дачі). Величина наділу визначалась від 0,04 до 0,06 га. Цьому сприяло те, що була видана постанова «Про розвиток колективного садівництва і огородництва в Україні».

Обласні і районні ради на її виконання вступали у переговорні процеси з колективами промислових підприємств, навчальних закладів, інших установ на предмет вирішення питання по суті. У Львові 200 промислових підприємств звернулися до обласної ради з клопотанням виділити їхнім працівникам під сади та городи 1 тис. га землі. Оскільки в області таких можливостей не було, то було задоволене прохання на рівні 225, 5 га землі.

Березневий (1989 р.) пленум ЦК КПРС визнав можливим розвиток на селі альтернативних форм господарювання на землі, вироблення товарної продукції фермерськими

господарствами, різних форм оренди, кооперативів. Оренда землі відновилася, стала доступною для тисяч громадян, після її заборони ще у 1928 р. Орендний підряд на селі одразу ж став досить популярним. На кінець 1980-х 2/3 колгоспів та радгоспів застосовували цю форму господарювання. Тоді орендним підрядом оброблялося до 1/3 орних земель. У Черкаській області було 150, Дніпропетровській – 560 орендних колективів. У Житомирській області колгосп ім. Худолея Радомишльського району передав в оренду 440 га землі. У Бериславському районі Херсонської області 6 членів орендного колективу обробляли 1 464 га землі [1].

Новий імпульс одержала така форма господарювання, як індивідуальний підряд. Були ознаки того, що у роки перебування колгоспне виробництво поступово втрачало свою монополію на виробництво товарної сільгосппродукції, а заодно і монопольне право на користування землею.

Реформування в аграрному секторі розширилося з прийняттям Верховною Радою УРСР 16 липня 1990 р. «Декларації про державний суверенітет України», у якій проголошено про виключне право народу на володіння, користування і розпорядження її національним багатством. Власністю народу проголошені земля, її надра, повітряний простір, водні та інші природні ресурси, які знаходяться у межах території УРСР. Вперше у законодавчому акті, прийнятому Верховною Радою УРСР, вказувалось, що держава забезпечує захист усіх форм власності [2].

Це останнє положення у певній мірі конкретизувалося у Законі «Про економічну самостійність УРСР» (3 серпня 1990 р.). У ньому дослівно записані наведені положення з «Декларації про державний суверенітет України». Принципово важливим є положення: а) власність в Українській РСР виступає у трьох формах: державна, колективна, індивідуальна (особиста і

приватна трудова власність); б) Українська РСР гарантує рівноправність всіх форм власності [3].

Суть ось таких перебудовчих, по суті, революційних процесів в аграрному секторі економіки була у тому, щоб поступово повернути землю селянам, змінити форму права на землю, земельні відносини в цілому. Це був курс на денационалізацію землі.

Зауважимо, що ці процеси відбувалися в основному «на горі» і в ту пору ще не дійшли до низів, свідомості більшості селянства. Перебудову середини 1980-х і потім деколективізацію українські селяни сприйняли без особливого ентузіазму, з їхнього боку не було проявлено ні протесту, ні гучної підтримки цих нових явищ. Вони довірили свої долі владі, яка виступила ініціатором чергового реформування в аграрній політиці.

Влада з свого боку попри безліч інших проблем, все-таки багато уваги приділяла вирішенню проблем сільського господарства і Української РСР. Чи не найпоказовішим у цьому відношенні став Закон УРСР (17 жовтня 1990 р.) «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві України». Тут вперше на законодавчому рівні було визнано рівність уже існуючих форм господарювання і тих, що тільки почали створюватися, причому як на колективних засадах власності, так і на приватних [4].

Проблеми реформування аграрного сектора економіки і його стрижневої складової – земельних відносин були настільки необхідними і невідкладними, що ще до проголошення незалежності України у цьому Законі говориться про право трудових колективів і кожного його члена визначати форми власності та організації виробництва, так і у володінні своєю продукцією. При цьому давався перелік цих форм, зокрема, селянські (фермерські) господарства; колгоспи; радгоспи; підсобні сільські господарства; кооперативи; орендні колективи; особисті підсобні господарства громадян [5].

Передбачені конкретні адміністративно-економічні та правові заходи, що мали забезпечувати пріоритетність розвитку села, зокрема створення ресурсної бази, зміни інвестувальної політики, повне ресурсне забезпечення капітальними вкладеннями та ін.[6]

Колгоспи згідно статті 3 Закону мали отримати самостійність у виборі форм власності та організації виробництва. Це мало стати справою трудових колективів. Не допускалось втручання в господарську діяльність з боку державних органів [7].

18 грудня 1990 р. Верховна Рада України прийняла постанову «Про земельну реформу» і одночасно Земельний кодекс України. Постанова була представлена як складова частина переходу економіки держави до ринкових відносин, в ході якої мав бути здійснений перерозподіл земель з одночасною передачею їх селянам у приватну та колективну власність, а також у користування підприємствам і організаціям. У цій же постанові було оголошено, що з 15 березня 1991 р. всі землі України мають стати об'єктом земельної реформи [8].

Це означало, що у найближчій часі мав розпочатися перерозподіл земель сільськогосподарського призначення. Відповідно колгоспи і радгоспи де-факто мали з цим новим і, скажімо, небажаним для них економічним процесом змиритися, морально підготуватися. Для того, щоб цей дійсно новаторський політичний курс пройшов більш-менш безболісно у терміновому порядку вищі органи влади мали приступити до розробки законодавчої бази. Проведення земельної реформи в Україні було покладено на Держкомітет України у справах земельних ресурсів, райвідділів земельних ресурсів.

На самому початку реформування аграрного сектора ставилось завдання наблизити власність на землю до виробника, забезпечити самостійність і незалежність

громадянина, відродження господаря на землі на основі приватної власності; розвивати на рівноправній основі сільгоспідприємства, господарства населення та фермерські господарства. Це мали бути, по суті, революційні трансформації в аграрному секторі економіки. За великим рахунком, мала розпочатися загальна приватизація, процес ліквідації аграрних виробничо-господарських структур радянського типу.

Земельний кодекс України (1990 р.) мав врегульовувати земельні відносини на селі у нових умовах, що уже сталися, а ще більше в тих, що стануться у найближчому часі. У чому різниця Земельного кодексу УСРР 1922 року і Земельного кодексу Української РСР 1990 року? У Земельному кодексі 1922 року зазначено, що усі землі в УСРР є державною власністю. У Земельному кодексі Української РСР 1990 року визнається право кожного громадянина на земельну ділянку. Громадянам України, згідно нового Земельного кодексу, земля надавалась у довічне успадковане володіння, а сільськогосподарським підприємствам, громадським організаціям, установам – у постійне володіння. По суті, це був шлях до зруйнування існуючої системи власності, а запровадження спадкового права на землю закладало основи багатокладності у сільськогосподарському виробництві.

У Земельному кодексі Української РСР 1990 р. гарантувалось право селянам на володіння землею. Ніхто не має права вилучити землю у землевласника. У разі добровільної відмови власника від землі, йому має бути здійснена компенсація. Земельний кодекс визначив граничні норми наявності землі в одних руках, дозволяв збільшувати земельні ділянки фермерам – до 50 га сільгоспугідь, для особистого господарювання – до 20 га, для городництва – до 0,12 га, для дач – до 0,06 га. Були визначені норми земель фонду запасу – до 1,3 % від усіх сільгоспугідь. У Земельному кодексі також були визначені суб'єкти господарювання на землі: КСП, кооперативи, селянські фермерські господарства,

ОПГ. Було здійснено безоплатну передачу у приватну власність для ведення сільського господарства земельних ділянок для ОСГ, дач. Єдиним розпорядником землі відтепер ставали районні ради народних депутатів.

У Кодексі задекларовано базові положення аграрних відносин, зокрема, визнавалось право приватної власності на землю; означені форми власності на землю; принципи передачі землі у власність; правові основи викупу; оренди землі тощо. Згідно цього документу держава зберігає за собою право власності на всі землі окрім тих, що передані у колективну і приватну власність, а також право передавати землі, що їй належать, у колективну і приватну власність і в оренду [9]

Новий Земельний кодекс передбачав гарантію усім громадянам права на земельну ділянку, а Статті 7–8 визначали три форми права на землю:

1. Користування, успадковане, довічне володіння для громадян;
2. Постійне володіння для сільськогосподарських підприємств;
3. Користування (постійне, тимчасове у т.ч. на правах оренди) для неселянських підприємств.

Постанова Верховної Ради «Про земельну реформу» проклала дорогу праву власності на землю в Україні. Це фундаментальне положення потім було повторено у Законі «Про власність» від 7 лютого 1991 р. Там підтверджується право громадян України на індивідуальну (у 1992 р. в іншому законі термін «індивідуальна власність» замінено на «приватна власність») та колективну власність, на довічне успадковане володіння землею для ведення селянського (фермерського) й особистого підсобного господарства, садівництва та інших потреб. На законодавчій базі визначено основні форми власності на землю: державна, комунальна і приватна. Комунальна власність – це землі загального користування населених пунктів, парки, під залізницями, автодорогами тощо. Право державної власності – усі інші

землі, крім уже переданих у комунальну і приватну власність. Ними розпоряджається уряд України [10].

Закон Української РСР (1990 р.) «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві України», «Про земельну реформу» (1990 р.) і Земельний кодекс України мали стати базовими законами реформування аграрного сектора економіки. Воли мали вводити в правове поле курс на приватизацію землі, реформування на цій основі земельних відносин, але поки що без реформування земельного законодавства[11].

Заходами для реалізації цих постанов були: здійснення реєстрації громадян, які бажають організувати фермерське господарство та отримати земельну ділянку, а також був проведений облік підприємств та організацій, які бажали отримати земельну ділянку для ведення підсобного господарства.

Таким чином, в середині 1980-х рр. (дещо пізніше від початку перебудови в промисловості) в правовому полі розпочалась перебудова в аграрній політиці на нових засадах: передача невеликої частки колгоспних земель в оренду, для створення селянами сімейних кооперативів, дачних кооперативів. Реформа земельних відносин, в основу якої мав бути покладений принцип множинності форми власності на землю та запровадження на їхній основі нових організаційно-виробничих структур ставала неминучою. Ще до проголошення незалежності України були зроблені перші кроки в запровадженні аграрної реформи, на законодавчому рівні визначено можливі нові форми власності на землю в Україні, почали реально відроджуватися орендні відносини.

РОЗДІЛ VI.

Формування законодавчої бази реформування аграрного сектора економіки та її застосування в добу незалежності України.

Незалежність України визначала не тільки новий державний статус, але й відкривала можливості для здійснення економічної політики на нових засадах: приватної власності і конкуренції. Це були, по суті, революційні перспективи в усіх сферах суспільно-економічного життя, аграрній зокрема. При цьому основні завдання аграрної політики залишалися незмінними. Однак їх реалізація, з огляду на попередній історичний досвід, ставила завдання пошуку якісно нових, революційних підходів. Це стосувалось в першу чергу форм власності на землю і долі колгоспів і радгоспів - основних організаційно-господарських структур в аграрному секторі економіки України.

На цьому етапі, який уже триває понад чверть століття, попередні умови для вирішення основних завдань аграрної політики: людський потенціал, матеріально-технічне забезпечення сільського господарства уступали місця наявності політичної волі державного керівництва, науковому обґрунтуванню нового курсу, формуванню нових правових засад діяльності в аграрному секторі економіки України.

Чи була політична воля державного керівництва для започаткування нових засад в аграрній політиці?

В цілому можна відповісти ствердно. Справа була лише в тому, що «верхи», виступаючи ініціаторами нових підходів щодо вирішення основних завдань аграрної політики допускали як поспішність, так і зволікання, непослідовність в своїх діях. «Низи», тобто колгоспне селянство, не встигало,

чи можливо і не поспішало за усіма новаціями «верхів». Розрив між «верхами» і «низами», їх оцінок щодо стану справ і перспектив сільського господарства був досить суттєвим.

Наукове обґрунтування, особливо на першому етапі реформування аграрного сектора економіки, загалом було підмінене запозиченням досвіду реформування інших країн. Цей шлях виявився малопродуктивним.

Формування правових засад реформування аграрного сектора економіки розпочалось дещо ситуативно. До підготовки нормативно-правових актів, розпоряджень, рекомендацій долучились усі органи управління, в тому числі Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Президент України, Міністерство аграрної політики України. Кількість, а головне суперечливість за змістом документів виявилась такою, що імплементація відбувалась часто в неповному обсязі, з запізненням у термінах виконання, ускладнювались можливості контролю за їх проходженням.

На 1991 рік, час здобуття незалежності Україною, в аграрному секторі економіки було зосереджено понад 50 % функціонуючих у народному господарстві основних виробничих фондів, вироблялося майже 50 % ВВП, формувалося 70 % зведеного бюджету і було зайнято майже 40 % працюючого населення [1].

Колгоспи, радгоспи, міжгосподарські об'єднання використовували 93,7 % сільгоспугідь, виробляли 69,4 % продукції. У присадибних господарствах колгоспників у користуванні було 5,8 % земельних угідь, забезпечували вони три чверті виробництва картоплі, третину молока, овочів, м'яса. У підсобних господарствах населення було 38% поголів'я свиней [2].

Попри ось такі, здавалось би, вагомі показники у сільському господарстві мали місце кризові явища, які набирали ознак загальнонаціональної проблеми, ставали системними. До них можна віднести сповільнення темпів виробництва сільськогосподарської продукції, великі енерговитрати на одиницю виробленої продукції, залишалась

низькою продуктивністю у тваринництві та низькі врожаї в рослинництві, незадовільний стан інфраструктури на селі, що забезпечувала переробку та зберігання виробленої продукції тощо.

З огляду на ці явища активізація зусиль по реформуванню аграрного сектора і земельних відносин зокрема стала стрижнем аграрної політики. Постало питання: що робити з колгоспами, основними виробниками сільськогосподарської продукції? Для розуміння цієї проблеми мали бути дві умови: політична воля органів влади і нормативно-правова база, яку потрібно було розробляти негайно. Одночасно слід було сформулювати концепцію аграрної реформи.

За великим рахунком мова йшла про перехід від організації системи господарювання на землі (соціалістичної) до іншої - капіталістичної, що мала утверджуватись на основі приватної власності на землю і засади економічної конкуренції виробників сільськогосподарської продукції. Такого переходу, радикальних змін у світі ще не було. Відповідно не могло бути й досвіду, який можна було застосувати щодо наших реалій. Оскільки мова йшла про долі мільйонів людей, що проживали у сільській місцевості, то міра відповідальності ініціаторів цих змін була надвеликою.

Помилки, прорахунки були неминучі. Їх мінімізувати можна було тільки запровадженням нової і чіткої нормативно-правової бази. Ці проблеми виявились на тому етапі такими, що достатнього розуміння того, як потрібно робити, не було не тільки в середній, але й вищій ланці управління.

Можна вважати підходами до вирішення новопоставлених проблем був обраний курс на роздержавлення і приватизацію земель та майна в аграрному секторі економіки. Стало зрозуміло, що без підготовки блоку законів саме з цих проблем, аграрна реформа не відбудеться.

Основна увага у 1991-1994-му рр. у реформуванні аграрного сектора була приділена формуванню законодавчої бази для нових суб'єктів господарювання на землі: фермерів та КСП. Цю роль мали виконувати Закони України, що приймали депутати Верховної Ради, зокрема «Про земельну реформу» (1990 р.), «Про селянські фермерські господарства г» (вересень 1991 р.), «Про колективне сільськогосподарське підприємство» (далі – КСП) (лютий 1992 р.). Результатом цих новацій було те, що на 1992 рік в Україні був створений земельний запас у 4 млн. га.

У 1993 р. з земель запасу надали в оренду земельні ділянки 18 тис. фермерським господарствам площею 360 тис. га (в середньому 20 га) на одне фермерське господарство [3]. Закон «Про селянське фермерське господарство» не допускав порушень майнових інтересів колгоспів. Фермерські господарства могли отримати землю зі спеціального земельного фонду і то у досить обмеженій кількості, не більше 7-10% від земельного фонду колгоспу. Реалізація постанови Верховної Ради «Про земельну реформу» започаткувала трансформацію колгоспів та радгоспів у більш гнучкі організаційно-виробничі структури, які були б здатні до змін на краще в зростанні продуктивності сільськогосподарського виробництва.

Ці землі мали надавати громадянам, які виявлять бажання організувати фермерські господарства. Стаття 4 визначає, що земельні ділянки громадянам України для ведення селянського (фермерського) господарства передаються у приватну власність і безоплатно у межах паю надаються у користування, у тому числі, на умовах оренди із земель запасу, а також із земель вилучених (викуплених) у встановленому порядку. За плату у приватну власність громадян для ведення селянського (фермерського) господарства, передаються ті землі, розмір яких перевищує середню земельну частку (пай). У постійне користування можуть передаватися землі із земель державного запасу, а у тимчасове – із земель запасу [4].

Академік В.П.Горбулін з цього приводу займає більш категоричну позицію. Він вважає, що «з самого початку аграрної реформи держава намагалася привести до банкрутства колгоспи і радгоспи і на їх руїнах формувати селянські (фермерські) господарства, експропріювала у колгоспів землі без будь-якої компенсації, що згубно вплинуло на обсяги товарного виробництва. Паювання земель, на його думку, започаткувало зміни у системі володіння і користування на законодавчому рівні. Одночасно це не призвело до кардинальних змін у економічній моделі. Відмінність була в тому, що до цього часу був один власник – держава, а тепер з'явилась велика кількість власників. До того ж більшість із них не ведуть господарювання на землі. Сталося так, що земля у виробника сільгосппродукції – чужа (її орендують)». В оцінці стартових кроків аграрної реформи його підтримує академік Данилишин Б.М Він вважає, що непродуманість кроків в аграрній реформі, їх послідовності вела до деградації українського села.

Цей документ започаткував розробку пакету законодавчих актів, спрямованих на вироблення концептуальних принципів аграрної реформи. Це була альтернатива колгоспній формі господарювання на землі і вона визнавалася рівноправною з іншими виробниками сільськогосподарської продукції.

Аграрна реформа і особливо її складова - курс на приватизацію землі, здійснювалась так швидко, що уже у 1992 р. постала потреба нової редакції Земельного кодексу України, прийнятого два роки тому. В ньому вводилась приватна власність на землю, визначались три форми власності на землю: державна, колективна, приватна. Це була, по суті, передача землі з державної в колективну і приватну власність, тобто визначений курс на приватизацію.

Першим кроком в цьому напрямі мали стати вилучені з колгоспів 7-10% земель, які передавали до складу земельного запасу. Ось ці землі передбачалось передавати фермерам. Всього в такий спосіб був створений земельний запас в 4 млн.

га, які були розподілені між 18 фермерськими господарствами. У колгоспів і радгоспів залишалось ще 24 млн. га землі. [5]

Аграрну реформу проектували і на законодавчому рівні розробляли Кабінет Міністрів та Верховна Рада України. Безпосереднім виконавцем генерального курсу реформ був уряд, обласні, районні та сільські ради.

Уряд протягом 1992-1995 рр. видав декілька Декретів, зокрема, «Про приватизацію земельних ділянок», «Про особливості приватизації майна в агропромисловому комплексі» та «Про прискорення приватизації майна в агропромисловому комплексі». Згідно з цими документами було започатковано проведення інвентаризації майна колгоспів і радгоспів та перерозподіл їх майна та земель, які їм повинні були надаватися із земель запасу.

Паралельно районні та сільські ради приступили до розробки проектів формування і встановлення нових меж територій сільських рад, у тому числі в землекористуванні. У вирішенні цих завдань їм допомагали розроблені урядом нормативні документи, зокрема, «Про затвердження положення про порядок державної реєстрації колективного сільськогосподарського підприємства» (1992 р.)» «Про форму договору на право тимчасового користування землею (в тому числі на умовах оренди) (1993 р.) «Про особливості приватизації в агропромисловому комплексі майна, що перебуває в загальнодержавній та комунальній власності» (1994 р.), «Про затвердження форми сертифікату на право на земельну частку (пай)» і зразка Книги реєстрації сертифікатів на право на земельну частку (пай) (1995 р.)

Сучасна аграрна реформа – це багатовекторний процес, який має свої основні напрями, завдання і терміни їх реалізації. В Україні з 1991 і до наших днів вона відбувається за трьома глобальними напрямами:

Перший напрям – роздержавлення і приватизація майна і земель колгоспів та радгоспів;

Другий напрям – розпаювання земель і майна колишніх колгоспів та радгоспів серед їх членів;

Третій напрям – запровадження орендних відносин і зміцнення на їх основі фермерських господарств.

Про четвертий напрям – запровадження ринку земель, ми не говоримо, оскільки він, хоч і необхідний, але, в силу певних обставин, ще не наступив.

У 1990-ті рр. важливу роль в просуванні аграрної реформи відігравали так би мовити технічні, питання, що було цілком виправдано:

а) провели інвентаризацію майна, земель всіх колгоспів на предмет їх використання;

б) здійснили реєстрацію. громадян, які бажали організувати фермерське господарство, розширити особисте підсобне господарство та інше;

в) після проведеної інвентаризації, землі, що не використовувалися за призначенням, такі землі надавалися фермерам для особистого ведення господарства;

г) розпочали процес перерозподілу земель. Зауважимо, що аграрна реформа в Україні розпочалась на засадах існування державної власності на землю.

Нині уже є можливість проаналізувати стан та основні результати аграрної реформи, здобутки та проблеми у цій царині на початковому етапі. Задля того, щоб аналіз стану справ був об'єктивним слід проводити його як в організаційному (нормативно-правовому), так і у економічному напрямках.

Як засвідчує набутий у першій половині 1990-х рр. досвід, аграрна реформа бачилась її розробниками дещо спрощено, а саме: перерозподілити землі у такий спосіб, щоб відмовитися від суспільної (колгоспно-кооперативної) і перейти до утвердження приватної власності на землю. Колгоспи та радгоспи мали заступити нові організаційно-виробничі структури, яким належало надати більшої самостійності у вирішенні господарських проблем, в користуванні землею тощо.

Ці трансформації в аграрному секторі економіки з огляду на те, що на той час досить швидкими темпами відбувався процес приватизації в промисловості, в транспорті, в торгівлі – були неминучими. Ми у 1990-і рр. опинились приблизно в такій же ситуації, як то уже було в кінці 1920-х – початку 1930-х рр., коли в містах уже була соціалістична промисловість, а в селах ще переважало одноосібне селянське господарювання на землі. Різниця нинішньої доби полягала у тому, що в містах уже була приватна власність на засоби виробництва, а в селах – соціалістична (колгоспно-кооперативна). Схоже, і це стало великою проблемою, що у цьому річці приватизаційних процесів земля реформаторами сприймалася не як об'єкт господарювання, а як об'єкт власності, який мав стимулювати сільськогосподарське виробництво.

В організаційному плані для забезпечення вирішення такої надскладної, зовсім нової проблеми в аграрному секторі економіки за короткий період часу депутати Верховної Ради України, Кабінет Міністрів, Адміністрація Президента підготували понад 20 законодавчих актів, які склали необхідну нормативно-правову базу, зокрема, створено систему реєстрації земельних ділянок, підготовлено три редакції Земельного кодексу України тощо. У них визначено нову ідеологію функціонування земельних відносин в сучасному українському селі, характеристики земель сільськогосподарського призначення, зокрема, які землі не підлягають приватизації (пасовища, сіножаті, лісові фонди тощо).

Право власності на земельну ділянку має засвідчувати Державний акт, який видає рада, у віданні якої перебуває відповідна земельна ділянка. Земельна ділянка, що перебуває у приватній власності може бути об'єктом купівлі-продажу, успадкування, міни, застави. Земельна ділянка, що перебуває у користуванні громадян не може бути об'єктом купівлі-продажу, успадкування, міни та застави, бо таку ділянку

дозволено використовувати тільки за її цільовим призначенням.

В оренду можна передавати земельні ділянки, що перебувають у власності громадян, територіальних громад сіл, селищ, держави; земельний сертифікат засвідчує право на відчуження та отримання земельної ділянки в натурі. Колективну власність на землю можуть мати КСП, сільськогосподарські колективи, садівничі товариства, бо їх члени можуть розпоряджатися наданими їм землями. В умовах нинішньої аграрної реформи передбачалось в першу чергу швидко здійснити ліквідацію державної монополії власності на землю, з наступною її трансформацією у приватну власність.

На початку 1992 р. Верховна Рада України прийняла Закон України «Про колективне сільськогосподарське підприємство», який визначав правові, економічні та організаційні умови діяльності КСП. Це, як зазначалося в першій статті Закону є добровільне об'єднання громадян у самостійне підприємство для спільного виробництва сільськогосподарської продукції на засадах підприємництва і самоврядування [6].

В КСП встановлювалась колективна власність на землю (в колгоспах була колгоспно-кооперативна при збереженні державної власності на землю), основні та оборотні засоби виробництва (ця норма переходила від колгоспів). Спільним в КСП мало бути також все майно та доходи, отримані у результаті виробничої діяльності. Щодо права користування землею, то визначалось, що земля в КСП може бути орендованою. У разі виходу засновника КСП із товариства, земля (його частка) мала надаватися із земель фонду запасу, або із КСП.

Правом колективної власності на засоби виробництва, зокрема і землі, що до цього часу були у користуванні колгоспів мали скористатися сільгоспокооперативи, садівничі господарства тощо. Їхня власність на землю підтверджується державними актами. Ця норма закону як тоді, так і дотепер

неоднозначно сприймається в наукових колах, особливо серед юристів. О.Н. Кубельський вважає, що колективної форми власності в Україні не існує, оскільки ця норма не знайшла свого відображення у Конституції України. Він вважає, що норми закону «Про власність», які стосуються колективної власності на землю, не діють через невідповідність Основному Закону нашої держави [7].

А. В. Мірошніченко також ставить під сумнів функціонування колективної форми власності на землю. Він вважає, що це досить суперечлива ситуація і поки що не вдається знайти однаковий підхід до її оцінки. Ми погоджуємося з В. І. Гуменюком та В. П. Поліюком, які вважають, що ця форма власності в Україні не спрацювала, а, вірніше існувала досить обмежений період часу і була, по суті, перехідним містком від колгоспного-кооперативної до приватної форми власності на землю, тобто відбулася її трансформація у процесі реформування аграрного сектора економіки[8].

30 січня 1992 р. Верховна Рада України прийняла Закон «Про форми власності на землю», яким встановлювалась можливість існування поряд з державною, колективної та приватної форм власності на землю та виголошувалась їх рівноправність. Це був, по суті, революційний крок. Адже визнавалась рівноправність усіх форм власності на землю, означало початок денационалізації землі, тобто втрати монополії держави на землю. Того ж року ця юридично-правова норма була введена і у новій редакції Земельного кодексу України, що був прийнятий у 1990 р. Так було започатковано передачу земель з державної власності в колективну і приватну.

Роздержавлення і приватизація майна та земель колгоспів розпочалася з 15 травня 1992 р. Більшість земель колгоспів у формі паїв переходили до КСП. Вирішення цих нових і багато в чому невідомих і неочікуваних для селян завдань покладалось на керівників і фахівців колгоспів та радгоспів. Тим самим знімалася проблема їхнього

протистояння аграрній реформі. Вони мали великі майнові паї і ставали економічно зацікавленими у здійсненні реформи.

Відмінність між правилами щодо заснування КСП, які були визначені у 1990-і роки і правилами заснування колгоспів – у 1930-і роки була у тому, що засновниками колгоспів у 1930-і роки були усі працездатні жителі села, а засновниками КСП ставали лише 10–12 жителів села, (голова колгоспу, головний інженер, головний бухгалтер, агроном та інші вчорашні керівники колгоспу). Вони до своїх майнових та земельних паїв долучили земельні і майнові паї своїх односельчан. В такий спосіб мав відбуватися цивілізований перехід від колгоспного до фермерського типу господарювання. Решта селян, членів уже колишнього колгоспу, опинились поза цим процесом.

Загалом, перетворення колгоспів у КСП, а це в часі по окремих регіонах зайняло чимало часу, в економічному відношенні виявилось досить болючим: порушилась плановість ведення господарства, зростали боргові зобов'язання, знизилась трудова дисципліна колгоспників, почались перебої у централізованому постачанні техніки, запасних частин, паливно-мастильних матеріалів, виникали проблеми збуту виробленої продукції. По-суті, було започатковано розшарування селян за майновим станом тощо. Сільське господарство України опинилося ще в більшій кризі, ніж воно було до початку деколективізації, понад 90 % сільгоспідприємств стали збитковими.

З огляду на ці надскладні проблеми Президент України, Верховна Рада у терміновому порядку напрацьовували нові документи, реалізація яких повинна була послабити кризу.

1992 рік став роком початку паювання земель серед членів колгоспів, що мало з точки зору розробників аграрної реформи сприяти виходу сільськогосподарського виробництва із кризи. Цю роботу тоді провели близько 4 тис. колгоспів[9].

Це означало, що селянам поверталися землі, що були у них відібрані під час колективізації. Тут слід зауважити, що в західних областях України ще пам'ятали межі земельних ділянок, що належали їхнім батькам і тому була спроба отримати саме ті землі. Однак, на практиці це було не реально. Реальністю і спільним для усіх селян України в усіх регіонах стало те, що оскільки під час колективізації у 1930-і роки в УСРР і у 1940-і роки – в західних областях України землю у них відібрали без оплати, то і повернення їм тепер землі у вигляді паю також було безплатним [10]. Усі форми власності на землю ставали рівноправними. Аграрна реформа не передбачала націоналізації землі, але передбачалось право на присадибні ділянки, фермерські наділи, на земельні частки (паї), які могли одержати громадяни при виході з колгоспів. Для тих, хто залишався в колгоспах, право власності на землю не було передбачено.

У 1992 році по мірі розпаювання земель почався одночасний вихід з колгоспів їх керівників та рядових колгоспників, а надалі їхні долі розходилися. Невелика їх частина (вчорашні керівники колгоспів) приступить до заснування КСП на основі сертифікатів на право володіння земельним пайом. Інші (вчорашні колгоспники), і їх буде абсолютна більшість, дещо розширивши свою земельну ділянку, розпочнуть вести особисті селянські господарства, ставали індивідуальними виробниками сільгосппродукції, які «добрали» в рамках свого паю частину землі до своєї присадибної ділянки.

Більш активно процес утворення одноосібних господарств відбувався у західних областях України. У Тернопільській області їх було утворено –184 тис., Волинській – 141 тис., Хмельницькій – 140 тис., Чернівецькій – 115 тис., в Івано-Франківській – 109 тис., в Закарпатській – 96 тис. В східних і центральних областях більш активно утворювалися фермерські господарства, особисті господарства – лише в незначній кількості [11].

На думку П.Гайдуцького, «українські селяни не захотіли самостійно господарювати на землі, а почали здавати земельні паї в оренду. 88% земельних паїв взяли в оренду базові підприємства (де колись працювали і отримали паї) та 12% - фермерські господарства. Через 5 років 23% земельних паїв опинились в агрохолдингах, які скупили корпоративні права на власність на земельні паї у базових підприємств та фермерських господарств. А через 13 років відбулась тотальна концентрація земельних паїв в їх руках. Будь-яких застережень цьому процесу в українському законодавстві не було. Законодавство було таким, що воно не передбачало, але й не забороняло ці безпрецедентні перекося». [12]

На наш погляд, селяни не маючи сучасної техніки, а часто і здоров'я для обробітку землі, що була в полі (3-6 га), попрацювавши 2-3 роки на «своєму полі», були вимушені передавати свої земельні паї в оренду. Орендаторами на ту пору виступали переважно засновники КСП, через деякий час у селах з'явилися орендатори-бізнесмени. На початку 1990-років 85 % договорів оренди були укладені з правонаступниками колгоспів – КСП, 10 % - з підприємницькими структурами, 5 % – з фермерами. Найбільш динамічно фермерство розвивалось протягом 1992-1994 рр. Тоді було створено понад 16 тис. фермерських господарств. З 1996 р. темпи зростання фермерських господарств сповільнюються, а з 1996 р. спостерігається їх скорочення [13].

Запровадження орендних відносин стало третім етапом аграрної реформи після роздержавлення і розпаювання та створення КСП.

13 березня 1992 р. Верховна Рада України приймає постанову «Про прискорення земельної реформи та приватизації землі». Згідно цієї постанови роздержавлення і приватизацію земель сільськогосподарських підприємств і організацій передбачалось розпочати з 15 травня 1992 р. [14].

Тим самим було започатковано після деколективізації юридичне оформлення наступного етапу аграрної реформи.

Приватизація землі набуває її основного змісту. Розпочалась реальна реорганізація колгоспів в інші виробничі структури шляхом розподілу між членами колгоспу рухомого і нерухомого майна. Однак цей процес, на думку В.Литвина, відзначався теоретичною неспроможністю нашого законодавства. Він обґрунтовує свою думку тим, що у 1992 р. розпочали приватизацію майна колгоспів, а виробничі відносини залишались без змін [15].

Трансформації в майнових відносинах при переході від колгоспно-радгоспної системи господарювання на землі до КСП не є предметом нашого дослідження. Ми виходимо лише з того, що без достатньої кількості сучасного рухомого і нерухомого майна здійснювати ефективне господарювання на землі неможливо. Майно колгоспів і радгоспів, а це – мільйони поголів'я ВРХ, свиней, коней, овець, птиці, тисячі будівель ферм, відгодівельних комплексів, десятки тисяч тракторів, автомобілів, тисячі зернозбиральних, бурякозбиральних і кукурудзозбиральних комбайнів та інша сільськогосподарська техніка в разі її збереження, могла стати важливим чинником для господарського використання існуючої матеріально-технічної бази в аграрному секторі економіки, а в перспективі приватні господарства могли її нарощувати. Сталося так, що про збереження майна колгоспів та радгоспів не було кому потурбуватися. Вищі органи влади надали селянам право його ділити і це вважалось ознакою демократії. На наш погляд, це був той випадок, коли керівникам колгоспів та радгоспів, колгоспникам не обов'язково було наданим правом користуватися у такий, по суті, руйнівний спосіб.

Розподілялося майно колгоспів та радгоспів за трьома напрямками: спершу сільгосптехніка, ВРХ, свині. Будівлі ферм йшли на погашення боргів колгоспів. Частина його і, мабуть, найпривабливішу перебрали в свої руки засновники КСП, іншу частину викупили за символічну ціну(1% від вартості майнового паю) механізатори. Рядові колгоспники окрім одержання від засновників КСП невеликих виплат за

свою майнову частку, здійснювали «розподіл» на частки (цегла, шифер, металоконструкції з будівель ферм, відгодівельних комплексів). Якоїсь реакції з боку колишніх керівників колгоспів і владних структур на ці дії не було, ніхто не намагався зупинити той руйнівний процес. Адміністративний ресурс, який до цього часу був основним в управлінні сільським господарством уже не діяв [16].

Науковцям ще належить дослідити процес руйнації вчорашніми колгоспниками власними руками матеріально-технічної бази колгоспів, відгодівельних комплексів його економічні та моральні аспекти в кожному колгоспі та радгоспі. Додамо лише, що в роки колективізації сільського господарства радянська влада в насильницький спосіб «збирала» в колгоспи та радгоспи рухоме і нерухоме майно, що було конфісковане в поміщицьких економіях, заможних селян-одноосібників.

У 1995 р. одночасно з приватизацією майна колгоспів розпочалась приватизація в агропромисловому секторі. Це процес набрав обертів після виходу Указу Президента «Про приватизацію майна в агропромисловому секторі». Приватизації підлягали цукрові, спиртові, винзаводи, масло і м'ясокомбінати, олійні, сокозаводи тощо. Приватизаторами виступили, як правило, керівники названих підприємств, бізнесові і банківські структури. Радгоспи були перетворені у відкриті акціонерні товариства (насінневі, племінні тощо). Відповідно і їхнє майно (рухоме і нерухоме) змінило власника.

В умовах розбалансованості в управлінні, втрати багатьма керівниками відчуття відповідальності, байдужості селян до долі їхніх господарств Верховна Рада України у 1992 р. аби подолати ці та інші негативні явища перехідного періоду від колгоспно-радгоспної системи до фермерських господарств прийняла новий Земельний кодекс (попередній був прийнятий у 1990 р.). В ньому досить конкретно виписані норми власності та господарювання в аграрній сфері у перехідний до ринкових відносин період. До них можна

віднести такі як принципи передачі земель у користування, у власність, орендування землі та інші. У третій статті визначено: а) власність на землю в Україні має такі форми: державну, колективну, приватну; б) усі форми власності є рівноправними. Тут же були визначені і суб'єкти права державної власності – Верховна Рада України та обласні, районні, міські, селищні та сільські ради народних депутатів на землі в межах їх територій.

Законодавець передбачив, що державні землі можуть передаватися в колективну або приватну власність, надаватися у користування, у тому числі, в оренду. Щодо колективної власності, то вона передбачалась можливою для КСП, садівничих товариств, сільгосп кооперативів, що створювались на базі радгоспів.

В новому Земельному кодексі виписані чіткі норми щодо набуття власності на землю і окремими громадянами України, зокрема, для ведення селянського (фермерського) господарства, особистого підсобного господарства, садівництва, дачного та гаражного будівництва. Громадяни могли набути право власності на землю, одержавши її у спадок, у спільному майні подружжя, купівлі-продажу, дарування та обміну.

В 1992 р. в Україні в ході аграрної реформи була визначена правова послідовність приватизації майна і земель колгоспів і радгоспів. Спершу селяни отримали сертифікати на майно і землю. На їх основі здійснювалась видача Державних актів на право власності на землю. Сертифікати отримали 6 692 тис. громадян і 72 КСП. З метою прискорення цього процесу уряд видав Декрет «Про приватизацію земельних ділянок» (28.12.1992 р.) Громадяни їх могли використовувати для ведення ОСГ, будівництва, садівництва, дач тощо. У 1993 р. 2,5 млн. громадян України стали власниками землі, на 2000 рік їх кількість зросла до 10,7 млн., що становить 80,4 % від загальної кількості [17].

Масштабність аграрної реформи була такою значимою, що буквально щороку відчувалась потреба вносити зміни,

доповнення до базових законів Верховної Ради, указів Президента і саме перше тих, що стосувалися власності на землю. Норми Кодексу про право громадян (і тих, хто до цього не працював на землі) виявились досить суперечливими. Розпочався процес використання свого службового, майнового становища для набуття земельних ділянок. Селяни (вчорашні колгоспники) відповідно у цьому процесі явно уцімлювалися.

Вже 5 травня 1993 р. були внесені зміни до Земельного кодексу, які передбачали надання переваги на приватизацію землі для тих, хто на ній працює. Того ж року виданий Декрет Кабінету Міністрів України «Про приватизацію земельних ділянок». У приватну власність переходили ті земельні ділянки, що у них були до початку реформи. Їх величина була від 0,25 - до 0,61 га землі. Ці застерігаючо - обмежувальні нормативно-правові акти були прийняті задля того, щоб забезпечити переваги на право на приватизацію землі для тих хто на ній працює і унеможливити, або ж хоча б ускладнити приватизацію земель тими особами, які до землі не мали ніякого відношення (банкіри, бізнесмени тощо).

Нова аграрна політика виявилось настільки складним соціально-економічним явищем, що попри «вал» законів, постанов, указів, що уже були видані за перші три роки незалежності, доводилось констатувати, що реформи пробуксовують, очікувані результати щодо підвищення ефективності сільського господарства були поки що мінімальними. З огляду на ці обставини і також на досить складні стосунки Президента з Верховною Радою, Президент протягом 1994 і до осені 1995 р. підписав низку Указів, що мали прискорити хід аграрної реформи, і, зокрема, здійснити розподіл земель, що передані у колективну власність на паї без виділення їх у натурі (на місцевості) та забезпечити видачу кожному члену КСП права на пай [18].

Можна сказати, що нового імпульсу аграрній реформі надав Указ Президента «Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи в сфері сільськогоспо-

дарського виробництва» (листопад 1994 р.) і «Про порядок паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам і організаціям» (серпень 1995 р.). Цими документами було змінено напрями реформування земельних відносин, покладено початок переходу від теоретико-правової до практичної реалізації завдань аграрної реформи, чітко визначено коло осіб, що мали право на майновий та земельний пай, а саме: члени КСП, сільгоспоперативи, пенсіонери, які раніше працювали в колгоспі і залишаються членам зазначеного підприємства. Ці юридично-правові документи поклали початок інтенсивного паювання земель колгоспів і радгоспів. Вони, по-суті, визначали концепцію заходів по здачі паїв в оренду [19].

Ними передбачалась також зміна напрямів реформування земельних відносин, зокрема, перехід від адміністративного вилучення земель у колгоспів і надання їх громадянам для створення селянських господарств до початку паювання земель КСП. Це означало, що об'єктом реформування став весь земельний фонд, а не тільки той, що був вилучений із земель колгоспів. Засновники КСП отримали право приватної власності, а у 1996 р. - право юридичної особи.

Реалізація основних положень цих нормативно-правових документів призвела до реального збільшення земельних ділянок селян і вони досягли 1–2 га. Це і був кінець монополії держави на землю. Зі свого боку, після розпаювання земель, держава втратила можливість оперативного управління земельними ресурсами (під час колективізації держава надала землі колгоспам лише у користування). Це, на нашу думку, не до кінця продуманий крок. На перспективу, і навіть не таку уже й далеку, суспільство зіткнеться з проблемами вирішення багатьох питань які будуть потребувати вилучення земель, наприклад, для будівництва об'їзних шляхів, нових промислових об'єктів тощо.

Указ Президента України «Про порядок паювання земель переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам і організаціям» від 8 серпня 1995 р. зафіксував, що «право на земельну частку (пай) мають члени колективного сільськогосподарського підприємства, сільськогосподарського кооперативу, сільськогосподарського акціонерного товариства, в тому числі пенсіонери, які раніше працювали в ньому і залишаються членами зазначеного підприємства» [20]

Нова Конституція України (1996 р.) якби увібрала в себе усі попередні нормативно-правові акти щодо основних напрямів аграрної реформи. В ній на узагальнюючому рівні виписані такі норми: в Україні існує дві форми власності на землю – суспільна (державна і комунальна власність) і приватна (власність фізичних осіб і власність недержавних юридичних осіб). В новій Конституції уже відсутнє положення про «колективну власність», яка до цього часу була основною. Це означало, що і правонаступники колгоспів КСП повинні були в найближчій перспективі змінити (відповідно до Конституції України) свій юридичний статус – перетворитись на приватну власність КСП як юридичних осіб, або на приватну власність членів КСП як фізичних осіб. Зауважимо, що на практиці це станеться у 2000 р.

У 1996 р. було завершено перший етап аграрної реформи, головним її підсумком стало роздержавлення землі та передача її у власність (паї) юридичних та фізичних осіб. На 1 січня 1996 р. було передано у власність селян 38,6 % земель України. Було реформовано 9,5 тис. колгоспів, або 98 % їх загальної кількості, шляхом створення на їх базі КСП, спілок селян і кооперативів, фермерських господарств тощо. Такі ж процеси відбувалися і з перетвореннями у радгоспах.

На цей час діяло близько 38 тис. селянських (фермерських) господарств. Фермери тепер окрім залучення власного паю, мали можливість брати в оренду земельні паї односельчан. Таким чином, сучасні фермерські господарства

в своїй більшості є спеціалізованими і володіють вони як власною, так орендованою землею.

Згідно Земельного кодексу України вони мають право володіти до 100 га землі. На 2000 рік середня площа фермерського господарства становила 22,4 га. Слід зауважити, що на ту пору лише незначна частина фермерів – 10 %, це колишні колгоспники. Це сталося тому, що механізм передачі земель дозволяв усім громадянам України займатися фермерським господарюванням, а також тому, що для того, щоб розпочати свою власну бізнесову справу – потрібні кошти, яких на ту пору у більшості селян не було.

Чималою господарською проблемою в процесі фермеризації стало те, що Договори оренди землі фермерами, бізнесовими структурами, як правило, є короткостроковими, що породжує немало проблем щодо ефективності використання орендаторами орендованих ними земель, зокрема порушення сівозміни, що веде до виснаження ґрунтів .

Селяни одержали земельні паї за символічною ціною 60 грн. 1 га землі (не менше 1 гривня за 1 соту га). Загалом, у 1990-ті рр. селяни проявляли обережність у цій справі, лише у невеликої кількості із них «проснулось» почуття приватного господаря, власника землі, зокрема. Одержання селянами паїв передбачалось завершити за 1 рік, але цей процес тривав 10 років, повільно відбувалося паювання земель і у КСП. На 1 січня 1997 р. сертифікати на право земельного паю одержало лише 2 600 тис. осіб. На цей час було приватизовано більше половини земельних ділянок, наданих селянам для ведення підсобних господарств [21].

Гальмівну роль в такому тривалому паюванні земель відігравав людський чинник. Селяни не були підготовлені до таких глибинних змін, які їм пропонували «згори». Складається враження, що вони призвичаїлися до колгоспного життя, мали певний рівень матеріального достатку, соціальної захищеності і тому не поспішали виходити з колгоспів, брати земельні паї. Разом з тим, селяни

не чинили жодного спротиву щодо проведення органами влади суцільної деколективізації.

Одразу ж, хоч і досить повільно, розпочався процес одержання селянами Державних актів на право власності на землю. Якщо у 1993 році в Україні було 2,5 млн. власників землі, то у 2000 році їх кількість зросла до 10, млн., або до 80,4 % [22]. Видачу селянам державних актів на право на землю завершено у 2004 році. Таке повільне одержання відповідних документів було і через відсутність досвіду, забюрократизованість цього процесу.

За роки незалежності у реалізації основних напрямів аграрної реформи суспільство пройшло декілька етапів, на кожному з яких вирішувало конкретні з вищеназваних завдань.

Перший етап можна визначити як перехідний від суцільної до приватної форми власності на землю. Він розвивався за «революційним сценарієм» і призвів до розвалу колгоспного виробництва, фермеризації і утворення селянських одноосібних господарств, закріпленням за ними відповідної кількості земель. Зауважимо, що оскільки у селян до приватної власності у попередні часи виховувалося негативне ставлення, то цей період дещо затягнувся.

На першому етапі реформування аграрного сектора сільське господарство не змогло подолати кризові явища. Швидше навпаки. Криза у сільському господарстві розвивалася на тлі ще глибшої кризи у промисловості, на транспорті, у торгівлі. Економічні наслідки аграрної реформи на першому її етапі були незадовільними. Аграрне виробництво скоротилося на 35 %. Все це сталося в умовах утвердження нових організаційно-виробничих структур – КСП. На 1997 рік КСП виступали в ролі головного товаровиробника сільськогосподарської продукції, їх було 10,5 тис., вони мали у своєму розпорядженні 31542,9 га землі [23].

Скорочення в КСП та інших структурах виробництва сільгосппродукції сталося тому, що аграрна реформа дещо

відставала від реформування в інших галузях, що призвело до великої збитковості, руйнації цілісних майнових комплексів, кредиторської заборгованості, невиплат зарплат працюючим. Не змогли КСП впоратися з бартерними операціями. Слід мати на увазі, що трансформаційні процеси в аграрному секторі економіки розпочалися після початку приватизації в промисловості, на транспорті, в торгівлі і на першому етапі реформи відбувалися досить повільно і непослідовно.

Отже, на першому етапі аграрної реформи (1990–1997 рр.) завершувався процес демонополізації власності держави на землю і передачі її у колективну власність КСП. Зміни в аграрному секторі економіки були по своїй суті революційними. Приватна форма власності на землю стала реальністю. Порівняно з періодом колективізації, зміна власника землі відбулась практично безболісно. Її утвердження розпочалось з роздержавлення землі і передачі її КСП. Наступним кроком в цьому процесі було те, що кожному власнику земельного паю було надано право самому визначати подальшу його долю: здавати свій пай в оренду, або розпочинати самому господарювати на своїй землі.

Як бачимо, до земельної власності на відміну від доби колективізації, коли постав один власник – держава, було допущено мільйони селян, ними створювались нові організаційно-виробничі структури на селі. Це і був той амортизатор, який унеможливив зростання напруги в земельних відносинах до небезпечного рівня. До того ж купівля та продаж земель сільськогосподарського призначення була заборонена. На першому етапі реформи було сформовано фонд запасу земель – 6 млн. га, з яких понад 3 млн. га перерозподілено державою, це 1,3 % усіх сільгоспугідь України, що також давало і буде давати на перспективу можливість вносити при потребі певні корективи у земельні відносини.

Другий етап реформи в аграрному секторі економіки України умовно можна означити (з 1997 р. і триває до цих

пiр). Визначальним було прийняття Конституцiї України (1996 р.), де чiтко зафiксовано, що земля та її надра є об'єктами права власностi українського народу, вiд iменi якого права власника здiйснюють органи державної влади та місцевого самоврядування в межах, визначених Конституцiєю [24].

На цьому етапi в аграрнiй полiтицi курс на закрiплення приватної власностi на землю, вiдбувався бiльш широко, мав місце процес утворення крупних приватно-орендних сiльськогосподарських пiдприємств. Це стало можливим тому, що з завершенням паювання та сертифiкацiєю земельних паїв створились передумови для розвитку орендних вiдносин на якiсно новому рiвнi. До 90-х рр. право брати землю в оренду надавалося лише фермерам, орендодавцем була не приватна особа, а орган місцевого самоврядування.

У 1997 р. з виданням Указу Президента України «Про оренду землi» до об'єктiв оренди були вiднесенi земельнi дiлянки, що перебували у власностi громадян та юридичних осiб України, територiальних громад сiл, держави. Цей нормативно-правовий акт був спрямований на полегшення пошуку ефективного господаря на землi (шляхом оренди), тобто до оренди земель отримали доступ й iншi групи населення (не селяни), юридичнi особи.

З iншого боку 6 млн. селян, що отримали земельний пай, вiдтепер двi або бiльше особи, якi мали сертифiкати, що засвiдчували їхнє право на земельну дiлянку (пай), могли за власним бажанням передавати в оренду спiльну земельну дiлянку через уповноважену ними особу. Одним словом, цей Указ був свого роду дорожньою картою, визначав шлях передачi паю в оренду.

На цей час уже був розроблений Типовий договiр оренди земельної частки (паю). У ньому були передбаченi такi норми:

- визначення предмету Договору;
- умови Договору;

- орендна плата;
- термін дії Договору;

- права та обов'язки сторін та ін. [26] Більш чітко визначені правові норми щодо орендодавців і орендарів. Орендодавцями земельних ділянок є громадяни та юридичні особи, у власності яких перебувають земельні ділянки, або уповноважені ними особи. Орендарями земельної ділянки є юридичні особи або фізичні особи, яким на підставі Договору оренди належить право володіння і користування земельною ділянкою[27]

Отже, власники земельних паїв отримали право їх здавати в оренду, а громадяни України отримали право їх брати і використовувати для виробництва сільгосппродукції. Розширення кола орендарів, реально створювало умови для формування нових суб'єктів господарювання на землі. Визначальним у цьому процесі була надія на основі оренди земельних часток (паїв) збільшувати виробництво сільгосппродукції.

Проте ліві політичні сили в парламенті не сприймали приватної власності на землю, вважали, що колгоспи і радгоспи були найкращою формою організації виробництва. За їх наполяганням був прийнятий Закон України «Про оренду землі» (6.10. 1998 Р.), який фактично зупинив роботу щодо формування господарських структур ринкового типу, адже у ньому не було передбачено оренди земельних часток (паїв), а створення нових господарських структур було призупинено.

На ту пору доволі суперечливим було також ставлення пересічних громадян до різних форм землеволодіння, нових форм господарювання на землі і особливо до приватної власності на землю. Згідно опитування, проведеного у 1998 р. науковцями Національного аграрного університету, з'ясувалось, що стати фермером виявляли бажання приблизно 25 % респондентів, орендарями – в межах 13 %, взяти ділянку без обмеження – до 30 %. Ставлення до форм господарювання було таким: трохи більше третини

керівників господарських підрозділів вважали за доцільне функціонування колгоспів, фермерство підтримували приблизно 13 %, акціонерні товариства – 8,9 %. Готовими були до негайного введення приватної власності на землю – 22 %, вважали, що для введення приватної власності потрібен значний період – 32 %, а 39 % вважали, що земля має бути всенародною власністю [28].

Як бачимо, в гальмуванні трансформації земельних відносинах в кінці 1990-х рр. мали місце як об'єктивні, так і суб'єктивні чинники. Осць ця суперечливість у реалізації основних завдань аграрної реформи, цілий комплекс новопосталих проблем, коли з одного боку уже було завершено паювання земель і створено нові виробничі структури КСП, які були залишені державою один на один зі своїми проблемами, а з іншого – не було можливості у повному обсязі створювати альтернативні КСП сільськогосподарські структури, оскільки вони стали правонаступниками в розпорядженні землями колишніх колгоспів та радгоспів, призведе до подальшого спаду виробництва продукції сільського господарства. Його апогей припав на 1999 рік. На цей час 85 % КСП були збитковими.

Зауважимо, що на 1991 рік збиткових колгоспів було трохи більше половини. Такий невтішний стан з проведенням аграрної реформи мав місце через низку й інших чинників, а саме: КСП формувалися і розпочинали свою господарську діяльність в умовах кризи на макроекономічному рівні, по суті, їм держава не надавала дотації. У 1997 р. порівняно з 1990 р. обсяг державних капітальних вкладень у виробничі об'єкти зменшився в 21 раз, а на соціальні потреби – в 11 разів, надважким був і податковий прес. Зауважимо, що для фермерів держава, хоч і мінімальні, але все-таки надала певні преференції. Схоже, що держава «розчарувалась», перестала бути зацікавленою у наявності в аграрному секторі економіки такого суб'єкта господарювання як КСП.

Економічним підґрунтям для «розчарування» було те, що у 1999 році порівняно з 1990 роком виробництво валової

сільськогосподарської продукції зменшилося на 51,3 %, у тому числі рослинництва – на 46,8 % і тваринництва – 55,1 %. За деякими оцінками, на початку 2000-х років в Україні не оброблялось майже 2 млн. га землі, зокрема, в Тернопільській області не оброблялось майже 200 тис. га землі. І це при тому, що в результаті паювання земель на 2000 рік кількість землекористувачів збільшилась у 12 разів. Доконаним фактом стало дроблення, відбулися різкі зміни на користь приватного дрібнотоварного сектора господарювання, далеко не всі новопосталі господарі змогли налагодити виробництво сільгосппродукції. площа сільгоспугідь у їхньому користуванні скоротилась у півтора рази [29].

За таких обставин Президент України у 1999 р. видав Указ «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки». Було взято курс на реконструкцію КСП у господарські форми ринкового типу, що мали здійснювати свою господарську діяльність на основі приватної власності. На ліквідацію КСП, як організаційно-виробничих структуру на селі, був виділений час з грудня 1999 р. до квітня 2000 року. Їхні землі мали перейти із колективної власності КСП у приватну власність їх членів.

У 2000 році КСП, як перехідна форма господарювання на селі від колгоспно-радгоспної системи до – приватної, згідно рішень вищих органів влади були ліквідовані. Зауважимо, що це було чи не єдине виконання розпорядчих рішень в конкретно визначений строк.

Це означало, що вивільнялася земля, виходили із КСП і селяни зі своїми земельними і майновими паями. Перед селянами, як і на початку деколективізації, відкривались два можливі шляхи: розпочати свою справу, або віддати свій пай в оренду. Гіпотетично вони мали можливість створювати приватні підприємства, сільгоспкооперативи, інші суб'єкти господарювання. Однак, попередній досвід, набутий ними на початку 1990-х рр., спонукав багатьох із них до простого, а

по суті, безальтернативного рішення – віддати земельний пай в оренду.

Розпочалась повторна передача земельних паїв: перший раз вони передавали до КСП, а тепер – орендарям, якими будуть виступати переважно крупні агробізнесмени. Вслід за селянами-пайовиками, будуть втрачати свої земельні паї і вчорашні засновники КСП. Вони також, але дещо пізніше, будуть вимушені здавати їх в оренду крупним агробізнесменам. Можна говорити про те, що це був другий етап (після суцільної деколективізації) трансформації земельних відносин. На цей раз розпочався процес суцільної ліквідації КСП, що призведе до докорінної зміни у земельних відносинах на селі:

1) Досить стрімко налагоджувались орендні відносини власників паїв і нових суб'єктів господарювання;

2) Ті із власників земельних паїв, хто не бажав віддавати свій пай в оренду іншій особі, зайнялися облаштуванням Особистих селянських господарств (в перспективі – фермери);

3) Агрофірми стали набувати ознак латифундій. За короткий проміжок часу в їх руках поки-що на правах оренди опинилось 21,4 млн. га землі, або 5,3 млн. селянських паїв[30].

4) 3/4 колишніх керівників КСП утворили на їх основі нові приватні формування, земельні площі яких були уже значно меншими.

Цей, можна сказати, болючий для селян, засновників КСП, процес завершився утворенням на основі ліквідованих КСП 14 тис. агроформувань

На 2000 рік в Україні залишалось близько 1,5 тис. КСП, вони трансформувались у кооперативи із сотнею і більше засновників. Вони, на думку С.В.Кульчицького, по суті, залишилися колгоспами або радгоспами [31]. Трансформації КСП в інші виробничі структури були у двох вимірах: сутнісні, тобто становлення нових суб'єктів господарювання

і це було визначальним та зовнішні – зміна назви новоутвореного суб'єкта господарювання.

До позитивів, пов'язаних з ліквідацією КСП, за великим рахунком, можна додати те, що були закладені основи для створення багатокладності виробництва на селі, де в повній мірі почали функціонувати різні форми господарювання на приватній власності на землю у поєднанні з індивідуальною, сімейною і колективною формами організації праці, зокрема, акціонерні товариства, товариства з обмеженою відповідальністю, пайові товариства, фермерські господарства (індивідуальні, сімейні, фермерсько-орендні, приватні підприємства (агрофірми), селянські кооперативи, корпорації тощо [32].

Селяни, які здавали свої землі (паї) в оренду, отримували відповідну винагороду від орендаря. Середня плата за 1 пай на початок 2000-х рр. була приблизно 280 грн. на рік. У наступні роки розмір винагороди селянам за орендовані паї буде зростати. Оренда стала найбільш поширеною формою землекористування в Україні і це, на думку П. Гайдуцького, найбільш невдала форма з усіх можливих. Виснаження ґрунтів досягало своєї найвищої позначки, але зберігалась цілісність земельних масивів колишніх КСП новими господарськими структурами[33]

Розвиток орендних відносин сприяє зміцненню фермерських господарств, їхні земельні площі за рахунок оренди земель суттєво збільшилися. Відповідно у 35 509 фермерських господарствах у 1999 році було уже 1. 118 280 га (2,7 %) угідь, в середньому по 31 га на одне господарство [34].

З 1999 р. орендні відносини будуються на основі сертифікатів, які селяни віддавали орендарам на договірній основі з визначенням терміну, протягом якого орендар має право розпоряджатися даною земельною ділянкою.

Результати попередніх реформаторських дій поява і функціонування нових суб'єктів господарювання на землі виявилися суперечливим, такими, що заставляли задуматися

над їх проміжним результатом. В наукових колах вчених аграрників і практиків сформувалась думка, що центральним питанням сучасної аграрної реформи стало питання про приватну власність на землю. Хоча, на їх думку, це мав би бути лише засіб для вирішення головного завдання аграрної реформи – підвищити ефективність сільськогоспо-дарського виробництва в країні і на цій основі досягти надійної продовольчої безпеки.

У цьому ж зв'язку виникає ще одне питання, а як бути з тими, хто не орендує землю? Виявляється, що приватна власність на землю не є доступною для всіх сільгоспвиробників. Хоча формально існує множинність форм власності на землю, проте тенденція все - таки є такою, що для невеликої частки громадян переважаючою стала приватна форма власності. Регулятором у цих досить непростих питаннях має бути достатній державний земельний фонд. Тільки цей сегмент земельних відносин може на практиці здійснювати контроль та обмежувати апетити щодо набуття власності на землю окремими особами.

І все ж, в умовах реформи в аграрному секторі, особливо після ліквідації КСП, більш виразно почали формуватися два типи виробників: індивідуальний та корпоративний.

Одна з особливостей функціонування сільськогосподарського сектора характеризується наявністю в його структурі розгалуженої мережі індивідуальних підсобних господарств. Вони тепер, як і у попередні роки, займають вагоме місце серед інших сільськогосподарських структур і значною мірою впливають на розвиток сільського господарства в цілому. При цьому у 2000-і роки збільшувалася не тільки кількість таких господарств, але дедалі чіткіше почали проявлятися їх підприємницькі риси. Тоді ж було завершено формування трьох видів підсобних господарств:

- а) особисті підсобні господарства населення;
- б) підсобні господарства підприємств, організацій та установ;
- в) колективне городництво і садівництво.

У присадибних селянських господарствах, земельні ділянки яких селяни у розмірі до 0,6 га отримали безкоштовно, на той час було 15,1 % земель і виробляли вони 60,7 % продукції, а у 2008 році у них було 42,5 % угідь і виробляли вони 54 % продукції [35].

На 1991 рік 2 млн. міських сімей мали дачні земельні ділянки (приблизно третина міських сімей). Земельні ділянки безкоштовно розміром від 0,04-0,06 га виділяли виконавчі комітети районних рад за погодженням з сільськими радами народних депутатів. Вони були об'єднані в садово-огородні кооперативи і на початку 2000-х рр. було розпочато їх приватизацію. На нинішній час ситуація складається так що, за деякими оцінками, третина цих земель не використовується за призначенням. В даний час обговорюється питання про можливість їх відчуження і передачі учасникам АТО (Антитерористичної операції на сході України). У ході земельної реформи кількість землекористувачів, громадян України в тому числі за рахунок дачників зросла на 1 405 тис. осіб, на 2005 рік у їх розпорядженні знаходилось 14,9 млн. га сільгоспугідь, або 35 % всіх сільськогосподарських земель України [36].

Колективне садівництво та городництво з 1985 до 1998 р. стало, по суті, всенародним рухом, поверненням обличчям до землі сотень тисяч громадян України. На такі думки наштовхують статистичні матеріали, що опубліковані у Статистичному щорічнику України. У 1985 р. 566,6 тис. сімей, об'єднаних у садівничі товариства (кооперативи) користувалися 32 тис. га землі, а у 1988 р. 2 726,6 тис. сімей користувалися уже 212,0 тис. га землі. В такій же мірі зростали і обсяги колективного городництва. У 1985 р. городництвом займалися 623, тис громадян і мали вони 48,2 тис. га землі, а у 1998 р. 2 635,0 тис. громадян мали 293,7 тис га землі [37].

У 1999 р. кількість сімей, що займалася колективним городництвом скоротилася майже на 100 тис. У 2001 р. ця тенденція буде продовжуватися, відбудеться скорочення

колективного городництва ще більш як на 100 тис. сімей [38]. Причин цього непередбачуваного і не бажаного явища могло бути декілька, зокрема, значне підвищення оплати за проїзд в громадському транспорті до садово-огородніх кооперативів. Не всі дачники змогли поєднувати роботу на підприємстві, чи в установі з кропіткою працею на землі, що часто вело до збитковості городництва. Діти деяких дачників не бажали займатись городництвом, а шукали інших шляхів вирішення своїх продовольчих питань, зокрема, виїздили на роботу за кордон, йшли на роботу в бізнесові структури тощо.

Зауважимо, що землю громадянам для ведення садівництва та городництва держава надавала безкоштовно, вони були звільнені від оподаткування.

Отже, особисті селянські господарства різних форм до 1999 року збільшили свої земельні наділи і таким чином до певної міри компенсували спад виробництва, допущений у попередній час сільгоспідприємствами.

На 1 вересня 2000 р. КСП припинили свою діяльність. З одного боку це, як ми уже відзначали, розширювало можливості для зростання індивідуальних виробників, з іншого – їхні землі стали бажаними для агрофірм, агрохолдингів. На базі колишніх 10 833 КСП створено 13 723 нових сільгоспідприємств, зокрема, на основі 1030 селянських (фермерських) постали 2840 приватних підприємств (20 %), 6402 господарських товариств (47 %), 3312 сільгоспкооперативів (24 %). Колишні члени КСП отримали належні їм паї в натурі. Понад 6 млн. осіб отримали сертифікат на право власності на земельну ділянку, понад 330 тис. осіб – Державні акти на право приватної власності на землю, Понад 5 млн. власників земельних паїв одразу ж передали їх в оренду. Площі земель, які використовувалися фермерськими господарствами, зросли до 3,4 млн. га. У 4 рази збільшилась площа сільськогосподарських угідь у господарствах населення. Однак, лише 400 тис. селян господарюють на власних земельних паях. Розширили свої підсобні

господарства за рахунок земельних ділянок відведених із земель КСП на основі паю 259 тис. осіб[38].

З ліквідацією КСП відбулись глибинні трансформації у земельних відносинах і найперше зміни щодо власності землі і її користувачів:

1. 78,8 % сільськогосподарських угідь відтепер знаходиться у недержавних сільгосппідприємствах;

2. 17,8 % земель залишилися у громадян, яким надано землі у власність і користування;

3. Фермерським господарствам перейшло 2,0 % земель [39]. І на цьому аграрна реформа практично зупинилась.

Перехід від КСП до створення широкої мережі ОСГ, ОПГ, фермерських господарств та агрохолдингів вимагав внесення коректив в законодавчу базу, в основі якої був Земельний кодекс. 25 жовтня 2001 р. прийнято новий Земельний кодекс України. Ст. 1 гарантує приватну власність на землю. Ст. 2 уточнює, що земельні відносини – це суспільні відносини щодо володіння, користування і розпорядження землею Ст. 92 визначає тих, хто має право постійного користування земельними ділянками – підприємства, установи, громадські організації. Ст. 93. регулює орендні відносини, які передбачають строкове володіння і користування земельними ділянками. Ст. 95 визначає права землекористувачів. До них відноситься право самостійного господарювання, власності на посів і на урожай. Ст. 96 зобов'язує використання землі за призначенням, своєчасно сплачувати земельний податок або орендну плату.

Відтепер чітко розмежовано повноваження у галузі регулювання земельних відносин між центром і регіонами, визначено конкретний перелік земель, що не підлягають передачі у приватну власність, встановлено багатооб'єктність права власності на землю (була монопольною). Разом з тим, поки що не враховано обов'язковість соціальної орієнтації, реалізації економічних інтересів сільського населення,

поступовості включення різних категорій земель у ринок обігу [40].

З огляду на законотворчі процеси, що мали місце на цьому етапі реформування аграрного сектора економіки, відбувалися зміни у фермерських господарствах, дещо зміцніли вони економічно, їхні земельні площі тепер були в межах 70 га. Це стало можливим і завдяки їх фінансовій підтримці через Український державний фонд підтримки фермерських господарств. У 2010 році їм було спрямовано 55 млн. гривень з спеціального стабілізаційного фонду державного бюджету. У наступному 2011 році їм була надана допомога в обсязі 28 млн. грн.

З огляду на тогочасні ціни на паливо-мастильні матеріали, агротехніку тощо., це були дуже незначні суми, які до того ж не всі фермери могли одержати. Загалом, кількість фермерських господарств залишалась незначною і складала лише 10 % тих, що вийшли з колгоспів, не змогли вони налагодити спеціалізацію у виробництві сільгосппродукції. Найбільш успішними виявились фермери, так би мовити, початківці, ті, що мали невеликі за розмірами - розширені присадибні земельні ділянки. Площа сільгоспугідь у них зросла з 2,6 млн. га у 1990 році до 6,1 млн. га у 2008 році.

В Україні існує понад 40 тис. фермерських господарств. Фермерські господарства є у трьох вимірах: сімейні, малосімейні, малі кооперативи. Визначальним принципом для такого поділу є кількість землі, яку вони обробляють, а також кількість працюючих в господарстві.

У 2003 році прийнято Закон про фермерські господарства. Ним передбачено створення умов, насамперед збільшення кількості землі, для того, щоб вони стали виробниками товарної продукції, тобто замінили у цій площині колгоспи. Однак фермерські господарства на тому етапі не змогли справитись з таким завданням. Однією із причин було те, що держава практично самоусунулась від їх підтримки. Мало місце недоброзичливе ставлення частини

голів колгоспів та селян. Вони, як і колгоспи, залишались переважно багатопрофільними виробниками сільськогосподарської продукції. Для них були високі відсотки в банках за кредити і взагалі банківська система виявилась не помічниками фермерів, а швидше навпаки.

Основний сегмент сільської зайнятості становлять особисті селянські господарства (ОСГ), які внаслідок розширення земельних ресурсів, у тому числі за рахунок приднання земельних паїв, стали місцем працевлаштування для щонайменше 40 % зайнятих трудовою діяльністю у сільській місцевості. Земельні ділянки на ведення ОСГ надавались на праві власності та оренди[41].

Земельний наділ у розмірі до 2 га землі, надавався безоплатно громадянам України із земель державної і комунальної власності. Проте він може бути збільшений за рахунок паїв, які надані селянам у користування. Тут виникає певна колізія. Справа у тому, що в Україні є регіони де земельний пай складає 6–8 га. Виходить, що земельна площа ОСГ може коливатися в межах 10 га. (за умови, що це один власник). А це уже є фермерське господарство, яке щонайменше має оподатковуватися як суб'єкт підприємницької діяльності. Земельна ділянка ОСГ могла бути збільшена також за рахунок пасовищ. ОСГ складають 15 % від числа усіх суб'єктів господарювання на землі, до 50 % їх знаходиться у західних областях України.

В ОСГ працює близько 7 млн. селян. Кількість селян, що мають присадибні ділянки, зросла у два рази, а кількість землі ОСГ (присадибні ділянки) зросла у 6 разів по відношенню до 1991 року і сягнула 6,3 млн. га (п'ята частина держземфонду України). На 2000-й рік вони виробляли 66 % сільгосппродукції, зокрема, 81,5 % молока, 99 % картоплі, 82 % овочів, 63 % м'яса тощо.

У 2011 році ОСГ володіли 42,9 % усіх земельних угідь і виробляли 59,7 % продукції Ці, у цілому, високі господарські показники досягнуті завдяки важкій фізичній праці усіх членів сімей. Для порівняння приведемо такі статистичні дані

1990 року. На той час колгоспи і радгоспи мали у своєму розпорядженні 93,7 % сільгоспугідь і виробляли 69,4 % валової сільгосппродукції [42].

Разом з тим слід зауважити, що процеси, які відбуваються в ОСГ та довкола них є неоднозначні. По-перше, спостерігаємо скорочення їх кількості. Так, у 2005 році було 4 915,3 ОСГ, у 2010 році – 4 540,4, у 2012 році – 4 301,8 одиниць ОСГ. Відповідно скорочується і кількість землі, що перебувала в їхньому розпорядженні. У 2005 році вони володіли 6 760,1 га землі, у 2000 році – 6 665,4, у 2012 році – 6 501 тис га землі. Площа ділянки з розрахунку на 1 господарство у 2005 році складала 1,38 га, у 2010 році – 1,47 га, у 2012 році – 1,51 га. [43].

Ще одна, чи не найболючіша проблема для ОСГ, це проблема землі, вірніше її використання. Її лишають, перестають обробляти по старості, через низькі прибутки і великі витрати на її обробіток, чимало працездатних селян виїждять на роботу у міста, інші регіони, за кордон. Присадибні ділянки перетворюються на пустку, а паї в полі уже давно передані в оренду великим товаровиробникам. Вважається, що через деякий час вони де-юре стануть їхньою власністю. За підрахунками Л.І Антипової, оренда охопила уже понад 90 % земельних угідь, передусім ріллі, наданих селянам у приватну власність [44].

ОСГ за своїми функціями є багатопрофільними, а тому не можуть стати крупнотоварними виробниками сільгосппродукції. До того ж більшість із них ставали індивідуальними товаровиробниками, а, по суті, міні-фермерами, тільки тому, що з руйнацією колгоспів, ліквідацією КСП вони втратили робочі місця, а значить стали безробітними і без грошей. За великим рахунком, ОСГ – це курс назад, який призвів до розпорошення виробництва, це шлях до натурального виробництва, який уже був в XVI ст.

Варто врахувати і те, що земельні ділянки, що знаходяться у розпорядженні ОСГ – це свого роду страховий тил для держави у разі якихось проблем на продовольчому

ринку і тому важливо зберегти у користуванні землі, які селяни отримали при розпаюванні «колгоспних» земель. Сучасні економісти вважають, що на майбутнє ОСГ будуть впливати такі обмежувальні чинники як земельний ресурс, збільшувати який з кожним роком буде все важче, демографічні, економічні та соціальні чинники [45].

Виникає питання, що з ними буде у перспективі, чи витримають вони конкуренцію з великими товаровиробниками, які мають тисячі і десятки тисяч га землі? Важко сказати, зрозуміло одне – це не є і не може бути стратегічний напрям розвитку аграрного сектора економіки України. На сьогодні, в умовах всеосяжної кризи вони підставили своє плече, допомагають державі вирішувати проблему постачання продуктів харчування для потреб населення.

Аграрна політика виявилась такою багатогранною, що кожний селянин міг, або був вимушений шукати свою нішу участі у виробництві сільгосппродукції. Ми маємо на увазі появу особистих підсобних господарств (ОПГ). ОПГ – це земельна ділянка, яка надається для вирощування сільськогосподарської продукції (у тому числі товарної) та забезпечення кормами власної худоби і птиці [46].

Ділянки для ведення ОПГ передавалися громадянам України за рішенням сільської ради народних депутатів у розмірі 0,6 га. безкоштовно на праві власності, постійного користування та на умовах оренди [47].

Реально їхні земельні площі є дещо більшими ніж у ОСГ. Прибавку землі вони здійснювали за рахунок того, що до свого паю додавали з дозволу сільської ради частину земель резервного фонду, громадських пасовищ. За період з 1990 – 2000 рік розміри земельних угідь ОПГ зросли майже у 6 разів, з 2 669 до 1 2798,6 тис. га [48]. У них трансформації тільки розпочинаються. Першим кроком у цьому напрямі було приєднання паїв і це є курс до селянського дрібного господарства у 2–3 га землі. На часі курс на фермерські, кооперативні, акціонерні господарства із значно більшою

кількістю землі у кожному із них. Це означає, що їх кількість буде мати тенденцію до скорочення.

Окрему нішу, і до того ж визначальну за обсягами виробництва сільськогосподарської продукції, займають крупні товаровиробники – агрохолдинги та агрофірми. Вони орендують землі у колишніх КСП, окремих фермерів. На початок 2000-х років в Україні функціонувало понад 70 агрохолдингів, їм належало понад 6 млн. га землі, що складає близько 16 % площ сільськогосподарських угідь. В Україні на даний час існує приблизно 50–60 агрохолдингів. Станом на 2011 рік 24 % ріллі перебувало під контролем агрохолдингів України. «Укрлендфемінг», обробляв 522 тис. га землі і це є найбільший агрохолдинг в Україні, «Українські аграрні інвестиції – 330 тис. га землі, Товариство «Миронівський хлібопродукт» – 290 тис га землі. Агрохолдинги орендують землі на 4–5 років (48,9 %), терміном 1–3 роки 10 %, довготривала оренда – 36,3 % - [49].

Короткотермінова оренда ними землі часто призводить до її нераціонального використання. Свідченням такого ставлення до землі є результати обстеження в агрохолдингу ВАТ «Нафкомагро» (148,5 тис. га землі), орендованих у пайовиків. Він мав вузьку спеціалізацію, вирощував на експорт зерно кукурудзи, озимого ячменю та пшениці. Вміст гумусу у ґрунті в результаті такої сівозміни знизився з 3,97 до 3,32 % на 100 га сільгоспугідь [50].

В історичній літературі існує думка, що агрохолдинги поклали початок латифундації в сільському господарстві, поглинають інших суб'єктів господарювання на землі[51]

Однак, не все так негативно в користуванні землею агрохолдингів. Вони збільшують площі орендованих земель, створюють переробні підприємства, будують елеватори, відкривають транспортні і торгівельні організації, наукові установи. Як приклад, назвемо агрохолдинг «Нібулон» (Нідерланди, Бельгія, Україна). Свої капітали його акціонери вкладають у переробну сферу: олія, цукор тощо. Агрохолдинги приваблює спрощене оподаткування, державні

дотації. На жаль, вони поки-що відмежувалися від соціальної сфери на селі. Вони виробляють комерційні та експортпривабливі види сільгосппродукції, зокрема, ріпак, соняшник, сою, кукурудзу, тощо.

На сьогодні ситуація склалась таким чином, що корпоративний сектор монополізував ринки ресурсів, канали збуту продукції, встановлює вигідні ціни і впливає на формування державної аграрної політики. Найбільші агрохолдинги орендують більше ніж 250 тис. га землі кожний, передбачається, що вони будуть збільшувати орендні площі до 350 тис. га землі і більше. Завдяки агроіндустріальній інтеграції, агрохолдинги, як правило, є ефективними бізнес-проектами, Інтегруючи всі елементи агроіндустріального виробництва і продовольчого маркетингу у свої структури, конкурентна перевага досягається завдяки застосуванню нових технологій у сільському господарстві, обробці, логістиці, контролю якості та продажу кінцевого продукту.

Більш поширеними в аграрному секторі економіки України стали агрофірми. Це сучасні надпотужні агропромислові комплекси, кожний із яких взяв у КСП в оренду сотні тисяч га землі, здійснює виробництво і реалізацію своєї продукції як в Україні, так і за її межами. Досить потужною є агрофірма «Зоря Поділля» (на Вінниччині), «Зоря» (на Рівненщині), переробні підприємства Миронівський «Хлібопродукт», об'єднання «Гаврилівські курчата», які за визнанням зарубіжних спеціалістів, вищі за аналогічні зарубіжні структури.

На початок 2000-х років в Україні було понад 1600 агропідприємств, які мали по 3 000 га землі і більше, 83 агрофірми відповідно мали по 20 000 га і більше. Загалом вони мають понад 6,5 млн. га землі і продовжують нарощувати свій «Земельний банк». За 2010-2011 рік вони збільшили земельні площі на 1 млн. га.

Таким чином, ринкова економіка, що уже утвердилась з 1990-х рр.в промисловості, на транспорті, в торгівлі, не

сприймала існування колгоспно-радгоспної системи господарювання на селі. Постало питання, як трансформувати аграрний сектор з планово-соціалістичної у ринкову систему? Основними напрямками трансформаційних процесів аграрного сектора стало роздержавлення (приватизація) майна колгоспів, радгоспів і утворення на їхній базі нових суб'єктів господарювання на землі, відмова від плановості в аграрному секторі і перехід на ринкові умови. Сукупність цих дій означала відмову від соціалістичного (колективного) господарювання на землі і перехід до капіталістичного (приватного) господарювання на землі. Так було започатковано трансформацію колгоспно-радгоспної системи у приватно-ринкову.

На найближчу перспективу стояло завдання паювання земель, запровадження орендних відносин, перетворення КСП у приватні господарські структури. Вирішити такі завдання без ушкоджень, тобто спаду у виробництві сільськогосподарської продукції, було неможливою. Задля мінімізації втрат урядові структури, що називається, тримали руку на пульсі. За час з 1 серпня 1994 року (вступ на посаду Президента України Л.Д.Кучми і до 1 лютого 2005 року – завершення його другої каденції, для реалізації основних завдань аграрної реформи було видано 61 нормативний акт, у тому числі з земельних відносин – 13 (Укази Президента України); 18 – Закони і постанови Верховної Ради України,; 36 – Декрети і постанови Кабінету Міністрів України[52].

Аграрна реформа доби незалежності України, пройшла перший етап і перебуває на другому етапі, а в часі це більше чверті століття. Уже можна підводити перші результати, при необхідності здійснювати обдумані корективи і, звичайно, вибудовувати аграрну політику на перспективу. Усі науковці і практики аграрного сектора сходяться на тому, що уже вирішено низку складних організаційних і майнових проблем, зокрема, і права власності на землю, орендних відносин. Створено 14,9 тис. нових агроформувань, укладено 5,6 млн. договорів оренди земельних паїв, а це площа 32 млн.

га землі. На 2001 р. селяни-орендодавці отримували близько 1,2 млрд. грн. орендної плати [53].

Разом з тим було й те, що в ході аграрної реформи вся справа інколи зводилась до кількості приватизованих ділянок, виданих Державних актів на право власності на сільськогосподарські землі, новостворених агроформувань, надання земельних часток в оренду тощо. Мали місце стагнаційні процеси в аграрному секторі: у 2005 році порівняно з 1995 р. посівні площі зменшились на 6 392 тис. га [54]

На першому етапі аграрна реформа пройшла шлях від роздержавлення та приватизації землі, через отримання паїв (в межах декількох гектарів), передачі їх в оренду КСП, а потім - великим товаровиробникам, до появи на другому етапі реформи великих сучасних латифундій. Це корпоративний сектор, організаційними формами господарювання яких є агрохолдинги і агрофірми [55].

В сучасній Україні держава за мінімальну оплату передала землю селянам, тобто тим, хто на ній працює. Так реалізувалось споконвічне бажання самих селян і це стало вершиною справедливості в земельних відносинах. Однак, сталося непередбачуване, отримавши землю, вірніше сертифікати та Державні акти на право володіння своїм земельним пайом, селяни у своїй більшості одразу ж почали передавати їх в оренду спочатку в КСП, а після припинення у 2000 році їх діяльності, великим товаровиробникам сільськогосподарської продукції По-суті, в сучасній трансформації земельних відносин в Україні відбувається підтвердження європейського досвіду, який засвідчує необхідність і закономірність існування різних форм господарювання на землі. Цей процес потребує спеціальних наукових досліджень істориків, економістів, соціологів, юристів.

На поверхні ж видимі такі спонукальні впливи, як втрата у своїй більшості сучасним селянином «чуття власника», самоусунення держави від забезпечення малих селянських

господарств відповідною технікою та знаряддями, «зношений» людський потенціал (кількість пенсіонерів на селі значно перевищує кількість працездатних селян). Набирає обертів процес скорочення кількості сільського населення, чимало сіл перетворилися в пустки. На даний час найбільше таких «пусток» є у південних, східних областях, хоча ця тенденція поширилась практично на всій території України. Обрахувати кількість запусітих присадибних ділянок неможливо, оскільки деякі з них переходять під дачні об'єкти, інші обробляються сусідніми господарствами тощо.

З огляду на це чимало критики звучить щодо непослідовності та непродуманості у діях реформаторів. Фермер Г.І. Шарий з Полтавщини визначає три найсуттєвіших, на його думку, прорахунки. Першим із них він вважає те, що з самого початку реформи було взято курс на створення умов для появи власника землі, а не на виробника агропродукції.

Другий прорахунок, з його точки зору, полягав у тому, що в процесі реформування майже 70 % земельних паїв, 50 % земель фермерів, більшість земель ОПГ обробляють інші виробники, а селяни і фермери отримують ренту у вигляді платежів за землю.

Третій прорахунок полягав у тому, що розробники нормативно-правових актів не враховували регіональних особливостей, зокрема, щодо визначення обсягів земель для ОСГ і ОПГ.

Він, як і інші аграрники, пропонує розробити новий Земельний кодекс. Тим більше, що за 12 років від виходу попереднього Верховна Рада змінила 90 із 212 статей діючого кодексу. Ще однією турботою аграрників є тіньовий оборот земель, відносна легкість з якою чимало селян сьогодні готові продавати свої земельні паї. Це може призвести до обезземелення селян, а це щонайменше 30 % населення України, і соціально-політичні наслідки на перспективу можуть бути такі ж як були на завершальному етапі Столипінської аграрної реформи[56].

Перед землекористувачами, власниками земельних паїв постала чимала проблема щодо вирішення організаційних питань. Справа у тому, що до 15 березня 1991 р. земельні відносини в Україні регламентувалися майже однією тисячею органів державної влади та самоврядування, а з наданням такого права сільським і селищним радам кількість таких органів зросла до 12 тисяч. Відповідно чисельність землекористувачів збільшилась з 85 тисяч до 21 мільйона, кожен з яких прагне отримати необхідні документи, встановити точні межі ділянок тощо [57]. Третяк А. М. наводить іншу, ще більш вражаючу статистику – 23 млн. учасників земельних відносин [58]

Ще одна проблема в аграрній реформі, це відведення земель для потреб промисловості, транспорту, енергетики здійснення містобудівництва. Після того як на початку 1920-х рр. земля була націоналізована і утвердилась суспільна форма власності, вона втратила свою ціну. Господарючі суб'єкти мали можливість безоплатно одержувати землю і тому не обмежували свої запити. На даний час маємо такий стан, що в Україні в 2,5-2,7 рази перевищено нормативи, прийняті в країнах Західної Європи, значні території зайняті відходами від виробництва, відвальними породами тощо [59].

І все ж, будемо сподіватися, що труднощі початкового реформування для сільського господарства залишилися позаду. Ще належить сформувати ринок землі, забезпечити державний захист приватної власності на землю, запровадити іпотечне кредитування та страхування сільськогосподарського виробництва тощо.

Реалізація усіх вищеназваних завдань гальмується тому, що аграрна реформа здійснюється в умовах затяжної економічної кризи. Держава не може надати аграріям достатньої фінансової підтримки. На кінець 1990-х рр. із 7,5 млн. працездатного населення на селі – 3 млн. було повністю або частково незайняті [60].

До певної міри стабілізуючу роль відгравали Земельні кодекси України, вони тричі оновлювалися (1990, 1992,

2001 рр.) і інші аграрні закони так само не раз змінювалися і доповнювалися. Це свідчить про те наскільки складною є проблеми аграрного сектора економіки в українському селі на сучасному етапі особливо в плані утвердження приватної власності на землю

Приватна власність на землю діє з 2001 року, але з відтермінуванням запровадження купівлі та продажу землі, тобто ринку землі. І тут потрібно докорінно трансформувати суспільну думку до купівлі-продажу землі. Тобто, слід усвідомити, що земля має використовуватися одночасно як засіб виробництва, предмет торгівельної операції і як основний об'єкт оренди.

Недоліком аграрної реформи, ядром якої є земельні відносини, на сьогодні є абсолютне подрібнення земельних наділів. На 2005 рік кількість землекористувачів зросла на 1 445 тис. осіб, у їх розпорядженні знаходилося 14,9 млн. га сільськогосподарських угідь, або 35 % всіх сільськогосподарських земель України [61]. У Тернопільській області було розпайовано 671 тис. га землі, в середньому по 2 га на пай, вийшли з колгоспів з паєм 51,4 тис. осіб. [62].

Таким чином, Україна стала будувати свою аграрну економіку на засадах еволюційного вибору. Особливість реформування сільського господарства в Україні є у тому, що маємо завелику кількість дрібних господарств з земельними паями і, по-друге, зосередження надвеликих земельних площ в руках агрофірм та агрохолдингів. Крупні агрофірми стали невід'ємною складовою аграрного сектора економіки

Що очікує нас в процесі подальшого реформування аграрного сектора економіки? Переуступка прав на землю, особливо з боку дрібних селянських господарств. І цей процес необхідний. Ефективність використання сільськогосподарських угідь, переданих у приватну власність громадянам, поки-що залишається низькою. Оголошення земель приватною власністю не дало автоматичної продуктивності. Приватну власність на землю треба

розглядати не тільки як джерело економічних трансформацій, а й як основу нового суспільного устрою.

Селяни отримали право власності на землю, але не отримали права розпоряджатися нею. Це ще не реальна приватна власність на землю. Ринкова ідеологія приватизації як способу придбання землі трансформувалася у сертифікатну приватизацію. Держава ще не продала землю суб'єктам господарювання. Дрібна приватизація землі, те що відбулося в Україні, може закінчитися латифундизацією – великою приватною власністю. Схоже, що паювання землі в Україні переслідувало саме цю мету[63].

Досвід трансформації державної власності в Україні на землю на приватну засвідчує, що доцільно забезпечити право реалізації приватної власності лише у випадку створення сільськогосподарських підприємств. У інших випадках доцільно обмежитися довгостроковою орендою на 20 і більше років з встановленням оптимальних розмірів земельних сільськогосподарських ділянок. За даними Держкомстату України динаміка структуризації земель у розрізі форм власності виглядає так: у 1991 р. державній формі власності належало 100 % земель, у 1996 р. – 80,2 %, у 2007 р. – 49 %. Відповідно приватній формі власності у 1991 р. – 0 %, у 1996 р. – 3,2 %, у 2007 р. – 50,9 % [64].

Таким чином, із здобуттям незалежності України і до сьогодення в аграрній сфері України відбулися колосальні трансформації. Земля, власником якої до початку реформ в добу незалежності була лише держава, відтепер належить мільйонам громадян України і на це вони отримали відповідні юридичні документи. На зміну монополії колгоспів та радгоспів, як основних виробників сільськогосподарської продукції, прийшли нові організаційно-виробничі структури. Адміністрування в земельних відносинах з боку державних структур заступили ринкові механізми.

Аграрна політика на нових засадах реалізуються в трьох їх складових частинах:

– землеволодіння здійснюється на основі права власності на земельну частку (пай);

– землекористування трансформувалось із надання державою колгоспам права на користування землею, (вони у свою чергу таке ж право надавали колгоспникам, державним службовцям) з запровадженням орендних відносин набуває якісно нового виміру;

– землерозпорядження також пройшло шлях трансформації від тотального контролю з боку органів влади за земельними ресурсами до господарювання на землі приватних осіб, які самі визначають найбільш оптимальні варіанти щодо такого розпорядження землею, яке б давало найкращий результат.

Реальність реформування аграрного сектора та його наслідки з другої половини 1940-х і до сьогоднішнього умовно можна поділити на два етапи: на першому етапі з другої половини 1940-х і до кінця 1980-х рр. мало місце хоч і повільне, але все-таки нарощування темпів приросту у виробництві сільськогосподарської продукції. З початку 1990-х рр. і, це співпало з початком глибинних реформ в аграрному секторі економіки, маємо спад, скорочення виробництва сільськогосподарської продукції, особливо тваринницької.

Історичний досвід засвідчує, що на таких переломних етапах, як то була аграрна реформа 1861 р., Столипінська аграрна реформа 1905–1914 рр., колективізація сільського господарства в другій половині 1920-х - початку 1930-х рр. уникнути скорочення виробництва сільськогосподарської продукції було неможливо. Питання лише в тому, яку ціну платило суспільство і, в першу чергу, селяни в результаті проведення тих реформ і як скоро вдасться перейти до суттєвого приросту у виробництві продукції сільського господарства.

ПІСЛЯМОВА

Формування правових засад аграрної політики в Україні середини ХХ - початку ХХІ ст. можна поділити на чотири періоди:

1945 - початок 1950-х рр. - це час відновлення довоєнної аграрної політики на засадах суспільної власності і планової економіки;

початок 1950-х - середина 1980-х рр. - це час одночасного, паралельного існування адміністративно-командної системи і спроб з боку керівництва держави реформування окремих ділянок аграрного сектора економіки;

середина 1980-х - початок 1990-х рр. - перші (значно пізніше, ніж в промисловості) кроки в перебудові і водночас зміни акцентів в аграрній політиці, допуск індивідуумів до участі у виробництві товарної продукції сільського господарства;

з 1991 р. - початок реформ сутнісних засад аграрного сектора економіки України, визначення їх основних напрямів, формування законодавчої бази.

На кожному із цих етапів нормативно-правова база мала свої специфічні завдання і шляхи їх реалізації. В цілому правові засади аграрної політики покликані вирішувати триєдине завдання: обґрунтовувати, регулювати хід аграрної політики та визначати рівень відповідальності за результати її здійснення.

Правові засади аграрної політики в добу Української РСР ґрунтувалися на відповідних статтях Конституції України, Земельного кодексу України, Примірного статуту сільськогосподарської артілі, Законів Верховної Ради України, постанов ЦК КПРС і ЦК Компартії України, уряду України (вони могли бути окремими і спільними). В разі, якщо постанова Верховної Ради чи уряду була окремою, вона все рівно в обов'язковому порядку попередньо мала бути схвалена ЦК партії. Вищезазвані документи готувались на за

мовлення ЦК партії, Президії Верховної Ради, Ради Міністрів Української РСР їх юридичними відділами.

Поява відповідних нормативно-правових документів зумовлювалась, як правило, винесенням на обговорення з'їзду, пленуму ЦК, сесії Верховної Ради, уряду України конкретної проблеми щодо постановки завдання на найближчий період в аграрному секторі економіки взагалі, чи в окремій його галузі.

Чимало із них були покликані започатковувати ґрунтовні реформи в аграрному секторі економіки. Термін дії кожної із постанов міг бути обмежений конкретним часом. Контроль за виконанням основних положень постанов відбувався по вертикалі (зверху до низу), покладався на відповідні партійні, радянські і профспілкові органи. За невиконання відповідних доручень могло бути накладене на конкретного працівника Міністерства, обласного, районного виконкому партійне стягнення у вигляді догани, визнання на партійному форумі, засіданні уряду, райвиконкому незадовільною роботу даної партгрупи, що вело, як правило, до звільнення з посади.

У повоєнні роки відбулось відновлення державної власності на землю, яка повторно була передана відновленим колгоспам і радгоспам у довічне користування. Юридичними документами у цій справі були Державні акти і записи в земельних шнурових книгах.

Протягом другої половини 1940-х і аж до середини 1980-х років правляча партія своїм головним завданням в аграрній політиці вважала за необхідне посилити керівництво сільськогосподарським виробництвом. За нашими підрахунками у ті роки це питання майже 40 разів розглядалося на з'їздах і пленумах ЦК партії, на засіданнях уряду С РСР і Української РСР. Результатом тих обговорень, як правило, визначалась необхідність посилення керівництва усіма сферами сільського господарства. Колгоспи і радгоспи були позбавлені можливості приймати самостійні рішення, їхня роль у тому процесі зводилась до виконавців. До того ж

контроль навіть за виконанням рішень вищестоящих органів не тільки не послаблювався, а навіть посилювався.

Реформування аграрного сектора економіки в радянську добу здійснювалося згори. Органи управління ставали на шлях реформ в силу вимушеності. Реформи, як правило, повинні були корегувати стан справ в окремих галузях сільського господарства, удосконалювати керівництво аграрним сектором. При незмінному курсі керівництва сільським господарством, системи п'ятирічних планів розвитку народного господарства, реформи залишались поверховими, часто входили в суперечність одна з іншою.

У соціальному вимірі реформи другої половини 1950-х років дали позитивний результат. Матеріальний рівень життя українських селян порівняно з попереднім часом помітно зростав. З іншого боку, українські селяни продовжували жити в умовах всіляких обмежень і найперше щодо наявності присадибних господарств. Це стримувало розвиток продуктивних сил, гальмувало очікувані економічні і соціальні зміни на селі.

І все-таки, після лихоліття війни, голоду 1946-1947 рр. у нових поколінь селян сформувалося позитивне ставлення до суспільної власності на землю та колективних форм господарювання на ній. Це відбувалося тому, що колгоспи поступово трансформувалися з господарств, де були примітивні знаряддя праці - у господарства, що все більше забезпечувалися новою технікою. З господарств, де була підневільна система - у господарства, в яких була гарантована грошова оплата праці, а профспілка працівників сільського господарства все активніше відстоювала соціальні потреби колгоспників.

1970-ті роки були часом зіткнення об'єктивних потреб реформування аграрного сектора економіки Української РСР і консервативним мисленням правлячої еліти щодо посилення керівництва цим сектором економіки. Додатковою проблемою у цьому відношенні було те, що Компартія

України, уряд, не були самостійними у прийнятті рішень. Вони були лише виконавцями рішень всесоюзних органів.

З середини 1980-х років, хоч і досить поволі, розпочалась чергова аграрна реформа, ядром якої на цей час стали земельні відносини (без порушення питання про власність держави на землю). Дозвіл оренди землі фермерами у колгоспів, створення сімейних кооперативів по вирощування продукції сільського господарства - все це були новачки, про які до цього часу не могло бути і мови. Дозвіл на оренду землі - це нове юридично-правове явище у практиці господарювання, яке почало набувати поширення у роки перебудови. Орендні відносини тоді розпочались з внутрішньогосподарської оренди, були короткотерміновими. І, все таки, то були ознаки ринкових відносин.

На середину 1980-х рр. попри усі попередні реформи розвиток продуктивних сил в колгоспно-радгоспній системі відставав від потреб суспільства у забезпеченні його продуктами харчування, а легкої промисловості - сировиною.

Названі трансформаційні зміни в агропромисловому секторі України виявилися настільки масштабними і багатовекторними, що стали, по суті, економічною революцією. В її ході на основі нових нормативно-правових документів почав формуватися новий земельний лад: ліквідовано державну монополію на землю, здійснено перехід до різних форм земельної власності, проведено безоплатний перерозподіл землі на користь громадян, введено платне землекористування, створено юридичні підстави для обороту земель.

Усі вище названі явища в аграрній політиці потребували правового забезпечення, визначення послідовності їх реалізації, надання статусу юридичних осіб новим агроструктурам і встановлення меж відповідальності як фізичних, так і юридичних осіб.

Адміністрування в аграрній політиці, що було до середини 1980-х рр. (об'єднання і розукрупнення колгоспів, переведення колгоспів у радгоспи, обмеження щодо ведення

селянами господарства на присадибних земельних ділянках, функціонування великої кількості управлінських структур і тотальний контроль з їх боку за здійсненням у колгоспах і радгоспах господарської діяльності) було однією із причин кризи всієї системи агропромислового комплексу.

Особливістю правових засад аграрної політики в Україні в радянську добу було те, що постанови республіканських партійних органів, уряду, Міністерства сільського господарства часто були вторинними, тобто з'являлися після прийняття відповідного документу на рівні всесоюзних органів. В них в основному повторювалися засадничі принципи і стратегічні завдання у постановці і шляхах досягнення наміченої мети. Одночасно допускалась лише конкретизація щодо окремих регіонів Української РСР та завдань щодо строків їх виконання. Могло бути визначено коло республіканських партійних та радянських структур, відповідальних за роботу в даному напрямі.

Юридичний супровід керівництва сільським господарством з боку державної партії, органів управління відбувався постійно. Однак, у періоди з 1953 - 1958 рр. і з 1964 - 1970 рр. він був значно активнішим. В ці періоди за ініціативою ЦК партії, управлінських структур активізувалися реформаторські програми, що вимагало підготовки відповідних постанов, розпоряджень. Контроль за їх виконанням покладался на голів колгоспів, секретарів райкомів партії, голів райвиконкомів. Саме у ці роки у сільському господарстві України відзначався підйом.

В усі роки існування колгоспно-радгоспної системи господарювання на землі мало місце протиріччя інтересів: влада намагалась шляхом постанов, розпоряджень домагалась того, щоб основні зусилля колгоспників були задіяні на потреби громадського господарства, а селяни - на роботі у присадибних земельних ділянках. Селяни виходили із того, що понад 90% своїх потреб вони задовольняли за рахунок роботи на присадибних земельних ділянках.

В економічний спосіб (через збільшення оплати праці колгоспників) це протиріччя не вирішувалось. Натомість влада застосовувала обмежувальні заходи щодо селян шляхом запровадження різного роду нормативно-правових актів. Мета обмежувальних актів була одна - примусити селян якомога більше працювати в громадському секторі: від встановлення правліннями колгоспів кількості вироблених колгоспниками трудових днів протягом року - до зменшення присадибних земельних ділянок шляхом відрізків, хоч їх розміри були визначені і записані у земельні шнурові книги ще під час заснування колгоспів.

З проголошенням незалежності України формувалась мета аграрної політики, а саме: подолати кризові явища в сільському господарстві, пристосувати підприємства агропромислового комплексу до ринкових вимог, створити експортно спроможне сільське господарство. В аграрну політику було включене, як першочергове, питання про зміну власника землі, подолання монополії держави на земельну власність і утвердження приватної форми власності на землю. Ця складова аграрної політики, по суті ставала її стержневим елементом. Розпочався складний період, який характеризується економічним послабленням сільського господарства. Це, на наш погляд, сталося і тому, що було взято курс на становлення нових (альтернативних) форм власності та суб'єктів господарювання на землі.

У повоєнні роки держава залишалась єдиним власником землі, яка оголошувалась всенародним надбанням. Так було вирішено одне із складової земельних відносин - питання про володіння землею.

Друга складова земельних відносин - землекористування також була вирішена в особливий спосіб - держава передала землі сільськогосподарського призначення у довічне користування колгоспів і радгоспів.

І, насамкінець, третя складова земельних відносин - розпорядження землею, як і слід було очікувати, цілком

опинилось у сфері компетенції держава та створених нею державних структур.

Правовими засадами аграрної політики з проголошенням незалежності України є такі фундаментальні документи як: Конституція України, Земельний кодекс України, Закони України, що приймаються Верховною Радою, постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України, Укази Президента України, їх, як це було і в попередній період, готують юридичні служби відповідних органів. Чимало із них виносяться на всенародне обговорення і лише після того вносяться для прийняття в залу Верховної Ради чи на засідання уряду.

Реформування аграрного сектора економіки України має перманентний характер, воно відбувалося на запит суспільства, але його завжди здійснювала чинна влада. За великим рахунком вона в конкретно-історичних умовах має сприяти вирішенню глобальних економічних і політичних завдань. Аграрні реформи впливали і продовжують впливати на державотворчі процеси в Україні, в значній мірі визначають їх характер, хід та результати, аж до переходу від одного соціально-економічного типу суспільства до іншого.

Особливу роль у правовому забезпеченні основних напрямів аграрної реформи мають Укази Президента України. Їх особливість полягає у тому, що вони в оперативному режимі вводили в дію організаційно-правові заходи, ставили конкретні завдання органам влади щодо практичного здійснення аграрної реформи.

З огляду на те, що в Україні склалась багатопартійна система, політичні партії, що представлені у Верховній Раді України часто пропонують проекти альтернативних законів з окремих важливих для економіки України проблем. Вони також мають можливість вносити свої пропозиції щодо покращення основних норм документів.

Одним із недоліків демонтажу колгоспно-радгоспної системи в Україні було те, що ліквідували практично усі колгоспи і радгоспи, навіть і ті, що були високоприбутковими

(колгоспи-мільйонери). Новими структурами дрібнотоварного виробництва стали КСП, фермери, ОСГ, ОПГ. Попри те, що вони на сьогодні спроможні виробляти і виробляють чимало продукції сільського господарства, мабуть, багатьом із них (як і КСП) історія відвела короткий проміжок існування.

На жаль, в Верховній Раді України кількість депутатів-аграрників, спеціалістів сільського господарства є незначною, що інколи затrudняє своєчасне прийняття важливих законів. Багатьом депутатам бракує юридичної підготовки. Інколи політичний тиск на депутатів (організовані мітинги, пікетування тощо) не дозволяють їх ґрунтовано обговорювати заявлені закони чи постанови. Названі чинники призводять до того, що нормативно-правові документи, що виходять з Верховної Ради, Кабінету Міністрів України бувають недосконалыми.

Розробники аграрної реформи сучасної доби (на жаль, ми не знаємо їх прізвищ) повинні були усвідомлювати можливі її наслідки в економічній, демографічній площині, передбачали їх масштаби і тривалість. Україна переживає справжню демографічну кризу. 241 село зникло з карти України за останнє десятиліття, ще 369 обезлюднили і теж невдовзі зникнуть. Із 16,8 млн. сільських жителів нині мають постійну роботу тільки 3,6 млн.[1]. Ніхто із розробників нової аграрної політики про такі перспективи суспільство не попереджав.

Ліквідація колгоспів призвела до парцеляції земельних ділянок, деіндустріалізації сільськогосподарського виробництва, втрати окремими виробниками спеціалізації у виробництві продукції. Ці негативні явища будуть тривати до початку 2000-х рр.

Україна почала будувати свою аграрну політику на засадах європейського вибору: повний доступ до земельних ресурсів усіх громадян, запровадження розмаїття форм власності на землю, створення умов для функціонування різних суб'єктів господарювання на землі.

Особливістю розвитку сільського господарства на цьому шляху стало те, що як би на двох полюсах почали формуватись два напрями: дрібні господарства з земельними паями і аграрні підприємства з великими площа ми земель. При цьому великі агропідприємства нарощують орендовані ними земельні площі. Відповідно законодавча база повинна була формуватись з урахуванням цих факторів. Однак цього поки-що не відбувається.

До прорахунків в аграрній політиці можна віднести те, що було взято курс на створення умов для появи власника, а не на виробництво продукції сільського господарства. По-друге, в невдовзі з'ясувалось, що не спрацювало гасло «Землю тим, хто її обробляє». З кожним роком стає все більше тих суб'єктів господарювання, хто не є власником земельних паїв, а є лише користувачем. Можливо, в недалекій перспективі, наше суспільство опиниться перед фактом, коли гасло «Землю тим, хто її обробляє» буде приведене у відповідність до реалій, тобто земельні паї набудуть нових власників. Це стане можливим в умовах купівлі і продажу земель сільськогосподарського призначення.

У наш час в суспільстві існує страх перед такою перспективою. Нам здається, що в цей процес, який неминучий, має вступити держава. Верховній Раді, уряду варто, і то в найближчий час, розробити закони, які б власникам паїв під час їх продажу давали можливість вибору: продавати державі, громаді, Державному земельному банку чи орендареві. Такий підхід до вирішення гострої соціально-економічної проблеми може зняти соціальну напругу у суспільстві, гарантувати тим, хто продав свій пай, можливість у майбутньому при потребі придбати іншу земельну ділянку.

Перший крок у цьому напрямі Верховна Рада зробила ще у 1999 р., ухваливши Закон «Про обіг земель сільськогосподарського призначення». Мораторій на введення його в дію Верховною Радою пролонгується

щороку (і у 2017 р. також). Приводом для цього, мабуть, є спроба захистити фермерські господарства, значна частина яких поки-що економічно є слабкими і не витримують конкуренції на ринку землі з крупними агрогосподарствами.

Нова аграрна політика і реформування аграрного сектора економіки передбачають покращення життя селян і усіх інших верств населення. На рівні політичної розробки більшість законів, постанов, указів Президента, Верховної Ради, Уряду виписані досить нормально. На практиці поки що українські селяни опинились в досить складному становищі. Попри те, що існують можливості запровадження різних форм господарювання на землі, відбувається процес зменшення зайнятості селян в сільськогосподарському виробництві, старіє працездатне населення села, зменшується кількість сіл і селян, що проживають у селах, зростає диференціація серед селян за майновим станом.

Причиною цих соціально-економічних явищ є, мабуть те, що все - таки недостатньою є теоретична соціально-економічна розробка аграрної політики в Україні. Має місце брак досвіду у реалізації цього зворотного процесу - переходу від колективного до приватного господарювання у сільському господарстві. Відбулась також зміна поколінь на рівні кадрів - спеціалістів. Для селян усі нововведення (вони були згори) виявились неочікуваними і малозрозумілими, що привело до байдужості з їх боку щодо ходу і наслідків реформ. Брак у достатній кількості фінансових і матеріальних ресурсів для подолання кризи, яка в ході реформи не тільки не була подолана, але й поглибилась - це також об'єктивна реальність.

Аграрна політика в Україні доби незалежності передбачає перехідний період від колгоспно-радгоспної системи виробництва сільськогосподарської продукції до приватизації їх земель і майна, денационалізацію землі, передачі її тим, хто обробляв, шляхом приватизації. Цей процес тривав з початку 1990-х і до початку 2000-х рр. Взагалі цей процес розвивався за «революційним» сценарієм і

призвів до подолання монополії на виробництво товарної сільськогосподарської продукції, фермеризації і утворення сектора особистих селянських господарств.

З початком 2000-х рр. став помітним зворотній процес, а саме - перехід від дрібнотоварного виробництва сільськогосподарської продукції до крупнотоварного (агрофірми, агрохолдинги). Важливо, що цей процес відбувається з використанням сучасної техніки і технологій. Багатьох науковців, спеціалістів агропромислового комплексу турбує те, що цей процес призводить до надмірного накопичення земель у кількох десятків орендарів, що може призвести до соціальної напруги. Потрібно розробити закони щодо економічної діяльності агрохолдингів, передбачивши в них їх відповідальність за збереження родючості ґрунтів, дотримання пропорцій ведення господарства, «прив'язати» агрохолдинги до вирішення потреб села і селян.

Аграрна реформа «пробуксовує», розтяглась у часі більш як на два десятиріччя. Причиною тому є те, що має місце невідповідності щодо темпів прийняття рішень правового, організаційного, фінансового забезпечення. Розвиткові негативних явищ сприяло також неоднакове розуміння реформ спеціалістами агропромислового комплексу, суспільством в цілому і селянами зокрема.

Відзначасмо, що в останні роки в процесі здійснення аграрної реформи мають місце позитивні зрушення, насамперед у зміні ставлення людей до землі і праці на ній. Підтвердженням цьому є зростаючі валові збори зернових, виділення господарюючими суб'єктами значних коштів на придбання сучасної техніки, хімічних засобів захисту рослин тощо.

Насамкінець означимо проблеми аграрного сектора економіки, що мали місце на час проголошення незалежності України і перейшли в наш час, можливо залишаться ще на тривалу перспективу. Вони якби будуть продукувати потребу

нових трансформацій в земельних відносинах. До них ми відносимо такі:

– в Україні має місце процес зменшення кількості земельних угідь на одну душу населення. На 1 жителя припадає приблизно 1 га землі, площа ріллі на 1 душу зменшилась до 0,64 га з 0,80 га ще у 1960 р.;

– Україна володіє найбільшою кількістю ґрунтів-чорноземів, однак в останні роки в результаті порушення сівозміни, вирощування монокультур (ріпак, соняшник, кукурудза) прискорились темпи їхнього виснаження. Маємо проблему щодо використання гербіцидів, мінеральних добрив з одного боку, з іншого – відсутність органічних добрив;

– в результаті Чорнобильської катастрофи – 145 тис. км. кв. землі виведено із сільськогосподарського обороту на не визначений період часу;

– на 2008 р. 43 тис. фермерських господарств використовували 4 млн. га сільгоспугідь, середній розмір кожного – 84,6 га. За площею землекористування вона відповідає сучасній моделі ведення фермерства в Європейських країнах, де середній розмір господарства становить 18 га, у Великобританії – 70, Німеччині – 32. Проблема лише в тому, що кількість фермерських господарств залишається і, мабуть, уже залишиться незначною, що унеможливує процес зростання середнього класу в українському селі;

– в Україні уже роздержавлено понад 80 % земель, що може за певних обставин створювати небезпеку державній аграрній політиці.

– на сьогодні маємо асиметричність у співвідношенні ОСГ, ОПГ, фермерських господарств і агрофірм та агрохолдингів – крупнотоварних виробників сільськогосподарської продукції з наявною кількістю землі, яка до того ж у них має тенденцію до її стрімкої концентрації.

Попри масштабність цих та інших проблем в аграрному секторі економіки, вони не можуть зупинити, а тим більше

повернути у минуле уже здійснені на основі широкої законодавчої бази трансформаційні процеси щодо форм власності на землю та діяльності нових організаційно - виробничих структур. Справою честі реформаторів, усіх учасників аграрного сектора економіки є нагальна потреба підвищення його продуктивності.

Аграрна реформа ще далеко не завершена. Однак dokonаним юридично-правовим фактом є те, що уже здійснений перехід від єдиної форми права на землекористування, до трьох: довічне успадковане володіння для громадян; постійне володіння для сільгосп підприємств; користування (постійне, тимчасове, і на правах оренди) для неселянських підприємств. Важливим з точки зору земельного права є те, що ніхто не може вилучити землю у землевласника, а також те, що усі форми господарювання на землі рівні. Відтепер єдиним розпорядником землі виступають місцеві ради народних депутатів.

ПОСИЛАННЯ

Вступ

1. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. – К., 1996. – С.8

Розділ І. Методологія, історіографія та джерела дослідження

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови. – К.: Ірпінь. – С.1471

2. Аграрне право України. К.: 2010.- С.46.

3. Правові засади земельної реформи і приватизації землі в Україні.-К.: 1999.- С.21, 25-26.

4. Законодавство України про землю. - К.: 2007 (6-е вид. перероблене і доповнене. - С.194)

5. Закон України «Про оренду землі»// Урядовий кур'єр . - 1998, 22 жовтня

6.Третяк А.М Історія земельних відносин і землеустрою в Україні. – С.119

7. Осовська Г.В., О.К. Юшкевич, Й.С. Завадський. Економічний словник. К.: Кондор, 2009. – С.7

8. Законодавство України про землю. Нормативно-правові рекомендації. - К.: 2007 (6-е вид перероблене і доповнене). - С.16.

9. Правові засади земельної реформи і приватизації землі в Україні. - К.: 1999. - С. 13-14, 16.

10. Закон України «Про Державний земельний кадастр». - К.: 2011. - С.3.

11. Майовець Є Й. Теорія аграрних відносин. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. – К., 2005. – С.82

12. Андрейцев В.І. Земельне право і законодавство суверенної України. - К.: 2005.- С.16.

13. Словник іншомовних слів та термінологічних словосполучень. / укладачі Л.О.Пустовіт, О.І.Скопенко, Г.М. Сита. – К.: Довіра, 2000. – С.903

14. Андрейцев В.І. Земельне право і законотворчість суверенної України. Актуальні проблеми практично теорії. - К.:2004.- С.239.

15. Правові засади земельної реформи і приватизації землі в Україні. - К.: 1999.- С. 21.

16. Канєвський О.В. Відбудова і розвиток сільського господарства України. - К.: 1947.

17. Панченко П. П. Развитие сельского хозяйства УССР. - К., 1980

18. Панченко П.П., Чишко В.С. Украинское село на путях научно-технического прогресса: достижения и просчеты (60-80-е годы). - К.: 1989; Шаповал Ю.М. М.С.Хрущов на Україні. - К.: 1990.

19. Українське село у 20-90-х роках./Короткий історико-економічний нарис// за ред. Л. Беренштейна, Г. Митрина, П. Панченка. - К. 1998

20. Бондарчук О. Агропромислові асоціації: шлях становлення. - К. 1991

21. Історія українського селянства. Т1-2. К.:Наукова думка, 2006

22. В.М.Литвин. «Україна на межі тисячоліть (1991 - 2000 рр.)»// Україна крізь віки. Т.14.- С. 169.

23. Падалка С. С. Приватизація в Україні: перші підсумки та уроки (1991-2009). Монографія. - К., 2010

24. Панченко П. П. Тенденції трансформації сільського господарства України та управління 50-80 рр. ХХ ст./Український селянин 2001 - вип. 2.- С. 119

-
25. Кульчицький С. В. Український селянин. - 2002. - вип. 4. - С. 17
 26. Кульчицький С.В. Там само.
 27. Кульчицький С.В. Червоний виклик. Історія комунізму в Україні від його зародження до загибелі. Кн.3, 2013.- С. 118 -183.
 - 28 Русначенко А. Нариси новітньої історії України. Кн. 4.- К.: 2015.- С.162.
 29. Коріненко П.С. Трансформації земельних відносин в українському селі (ІХ - початок ХХІ ст.). Порівняльний аналіз. - Тернопіль, 2015.
 30. Третяк А.М. Історія. земельних відносин і землеустрою в Україні. Навчальний посібник. – К.: Аграрна наука, 2002. – 280 с.; його ж: Земельний кодекс ХХІ ст. – К.:1999. – 115 с; його ж: Землепорядне проектування. Теоретичні основи і територіальний землеустрій. Навчальний посібник. – К.:2008. – 576 с; Землекористування: сучасність та перспективи. /Авт.-упоряд.: Артеменко В.П, Врублевський О.П. –К.: Інститут громадянського суспільства. –Тов. ІКЦ «Леста», 2005. – 252 с.; Земельні відносини в Україні Збірник інформаційно-аналітичних матеріалів. (1991–2000 рр.) /За загальною редакцією академіка НАН України Горбуліна В.П. Видання друге, перероблене і доповнене. –К.: Істина, 2000. – 196 с.; Земельні ресурси і земельні відносини: стан, проблеми реформування, перспективи оптимізації. Зб. матеріалів міжнародної науково-практичної конференції 29–30. вересня 2011 р. – К.: 2011; Реформування земельно-майнових відносин в аграрному секторі України (Інформаційний довідник для жінок-фермерів). – К.: 2000; Інституціональні трансформації та фінансово-економічне регулювання землекористування в Україні. /М. А. Хвесик, В. А. Голян, А.І.Крисак. – К.: Кондор, 2008. – 522 с.; Дудка Г., Заремба В., Черевко Г. Виникнення і еволюція аграрних відносин в

Україні. // Аграрна економіка. – 2011. –Т.4. – №1–4.; Левандівський О. Теоретичні аспекти малих форм селянського господарювання. // Аграрна економіка, 2012. – Т.5. – №3– 4; Лебідь В. Проблема розвитку фермерських господарств в Україні. //Аграрна економіка,2011. –Т.4. –№1–4; Дорош Й. Інституціональне забезпечення розвитку земельних відносин і системи землеволодіння. //Аграрна економіка, 2011. –Т.4. –№1–4; Черевко Г. Агрохолдинги як оптимальні форми крупнотоварного господарювання в агробізнесі України. // Аграрна економіка, 2012. –Т.5. –№1–2; Андрійчук В.Г.Агропромислові формування нового типу у контексті стратегії розвитку вітчизняного сільського господарства. /Економіка АПК. – 2013.–№1; Малік М.Й., Заяць В.М. Теоретичні засади та напрями трансформації ОСГ. /Економіка АПК, 2013. – №5; Шарий Г.І. Сучасні земельні відносини на селі. /Економіка АПК. Науково-виробничий журнал. – 2014. – №4; Лупенко Ю.О., Саблук П.Г та інші. Результати та проблеми реформування сільського господарства України. / Економіка АПК. –2014. –№7; Гайдучкий П.І.Аграрна реформа Л.Д.Кучми в Україні. Історико-економічний аспект. – 2015, №1; Злупко С.М. Економічна історія України. Навчальний посібник. –К.: Знання, 2006. – 367 с. та інші

31. Земельні відносини в Україні. Збірник інформаційно-аналітичних матеріалів (1971-2000 рр.). – С.42

32. Черевко Г. Назв. праця. – С.39

33. Земельні ресурси і земельні відносини: стан, проблеми реформування перспективи оптимізації. /Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції. – К., 2011. –С.73–76

34. Реформування земельно-майнових відносин в аграрному секторі України. (Інформаційний довідник для жінок-фермерів). –К.: 2000.

35. Реформування земельно-майнових відносин в аграрному секторі України (інформаційний довідник для жінок-фермерів). – С. 6–7

36. Аграрне законодавство України. Вип.1. Відп. ред. В.В.Янчук. - К.: 1996; Мірошніченко А.М.Земельне право. Підручник. - К.:2009; його ж: Земельне право. Навчальний посібник. - К.: 2012; Шеремет А.П. Земельне право. - К.: 2005; Аграрне право України. Навчальний посібник. За ред.. В.М.Єрмоленка.- К.:2010; Паславська А.Я, Слома В.М. Аграрне право. - Тернопіль, 2011; Правові засади земельної реформи і приватизації землі в Україні. Навчально-практичний посібник.- К.: 1999; Андрейцев В.І. Земельне право і законодавство суверенної України. Актуальні проблеми практичної теорії. - К.: 2007; Мачульська І.Б. Земельне Право. Навчальний посібник. - К.: 2007; Семчин В.І., Кулинич П.Ф., Шульга М.В. Земельне право України. - К.: 2008; Джуринський О.В. Джерела господарського права України. - К.: 2016; Гончарук Н.Б. Правові засади утвердження приватної власності в аграрному секторі економіки України. //Український селянин, 2001. – № 3 – С.336–342; Шульга М.В., Жушман В.П., Уркевич В.Ю. / За загальною редакцією М.В.Шульги. Фермерське господарство: правові засади створення, функціонування та припинення. –Х.: Одиссей, 2004. –464 с.; та інші; Майовець Є.Й. Теорія аграрних відносин. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. К.: 2005. –276 с.; Лопатинський Ю.М. Трансформація аграрного сектора: інституціональні засади. Чернівці: Рута, 2006. – 344 с.; Мірошніченко А.М. Земельне право України. Підручник. К.: Правова єдність, 2009. –712 с.; Мірошніченко А.М., Марусенко Р.І Науково-практичний коментар. Земельний кодекс України (За станом нормативно-правових актів та судової практики на 1.09.2011 р). –К., 2011. – 520 с.; Корнеев

Ю.В. Земельне право. –К.: Центр учбової літератури, 2011. – 248 с.; Нормативно-правові рекомендації (6 вид., перероблене і доповнене).- К.: 2007; Закон України «Про оренду землі» від 2.10.2003 р.; Земельна реформа. Законодавчі акти та нормативні документи.// Збірник документів. - К.: 1996; Нове законодавство України. Вип. I. - 1992; Нове законодавство України. Вип. III. - 1992; Земельні відносини в Україні (3-є видання, змінене та доповнене). - К.: 2007; Земельні та майнові паї, оренда землі. Збірник законодавства. -К.: 2015; Господарське законодавство України. Практичний посібник станом на 10 березня 2016 р.- К.: 2016.; Чижмарь К.І., Журавльов Д.В., Петков С.В. Земельне законодавство України. Практичний посібник. - К.: 2017.- С.5

37. Джуринський О.В. Назв.праця.- С.50.

38. Панченко П.П., Шмарчук В.А. Аграрна історія України. Підручник. 2-е видання, виправлене і доповнене. – К.: Знання, 2000. – 392с; Панченко П.П., Мельник Ю.Ф., Вергунов В.А.Аграрна історія України. –К.: «Просвіта», 2007. – 532 с.; Каденюк О.С. Аграрна історія України. Курс лекцій. – Кам'янець-Подільський: «Абетка», 2005. – 292 с.; Каденюк О.С., Коломієць С., Алещенко М. та ін. Аграрна історія України. –Кам'янець-Подільський: Абетка, 2008. – 298 с.; Мірошніченко А.М. Земельне право України. Підручник. – К.:Правова єдність, 2001–712 с.; Аграрне право України. Підручник. За ред. В. М. Єрмоленка. –К.: Юрінком, 2010. –608 с.

39. Коріненко П.С. Історія українського селянства. Навчально-методичний посібник. – Тернопіль: Видавництво Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка, 2014. – 295 с. та інші

РОЗДІЛ II. Адміністрування - головний засіб здійснення аграрної політики та регулювання земельних відносин в Українській РСР (1945 - 1950-й рр.)

1. История Украинской ССР. Т.9 (1945 -початок 60-х гг.). - К.: 1985. - С.38.

2. Восьма сесія Верховної Ради СРСР. Стенографічний звіт - К.: 1947.- С.228. История Украинской ССР. Т.9.- С.126; Литвин В.М.Україна на зламі тисячоліть// Україна крізь віки. Т.14. -С.612.

3. Баран В.К., Даниленко В.М.// Україна крізь віки. Т.13.- С.37.

4. Баран В.К., Даниленко В.М.// Україна крізь віки. Т.13.- С.33.

5. История Украинской ССР. Т.9. - С. 76.

6. Кульчицький В.В. Червоний виклик. Кн.3. -К.:2013.- С.118.

7. Баран В.Г., Даниленко В.М. Україна в умовах системної кризи. –Т.13. –С.37

8. ДАВО. –Ф.3375. –Оп.2. –Спр.5. –Арк.2–4, 9, 12

9. ДАВО. –Ф.3375. –Оп.2. –Спр.5. –Арк.16, 19

10. ДАВО. –Ф.3375. –Оп.2. –Спр.5. –Арк.43,72–77,84–85

11. ДАВО.- Ф.3375. –Оп.2. – Спр. 5. – Арк.5;

12. ДАЛО. –Ф. Р-221. – Оп.2. – Спр.11. – Арк. 10; Спр. 995. – Арк.4, 31.

13. ДАВО. –Ф.3375. –Оп.2. –Спр.5. –Арк.58,60, 70

14. ДАВО. – Ф.3375. – Оп.2. –Спр.5. –Арк.142

15. ЦДАВО України. –Ф.27. – Спр. 1445. – Арк. 1; ДАВО. – Ф.Р –3375. –Оп.2. –Спр.5. –Арк.106

16. ДАВО. –Ф.3375. –Оп.2. –Спр.29. –Арк.45, 47

17. ДАВО. –Ф.3375. –Оп.2. –Спр.29. –Арк.22

-
18. ДАВО. – Ф.3375. –Оп.2. –Спр.5. –Арк.6,8; Спр.29. – Арк.18,19,22,39,42
 19. Аграрне право в Україні. - К.: 2010.-С.36.
 20. ДАВО.–Ф.3375. – Оп.2. – Спр.5. –Арк.106
 21. ДАВО. –Ф.3375. –Оп.2. –Спр.47. – Арк.6– 8, 22, 23
 22. Литвин В.М. Історія України .Підручник. - К.: 2009.- С.608.
 23. ДАВО. – Ф.3375. –Оп.2. –Спр.47. – Арк.1.
 24. ДАВО. –Ф.3375. – Оп.2. – Спр.47. – Арк.22 –24
 25. ДАВО. –Ф.3375. – Оп.2. – Спр.47. – Арк.33 – 35
 26. ДАВО. –Ф. 3375. – Оп 7. –Спр.100. – Арк.2, 18; Оп.2. –Спр.47. – Арк.60; Оп.7. –Спр.235. –Арк.66
 27. ДАВО. –Ф.3375. –Оп.7– Спр.169. – Арк. (10, 12. 14, 20, 34, 39
 28. ДАВО. – Ф.3375. – Оп.7. –Спр.205. – Арк. 45, 46, 54, 76, 91.; ДАЛО. – Ф.165. –Оп.2. –Спр. –1896. –Арк.2, 93; Спр.2771. –Арк.2–4; Спр.1999. –Арк.1; Спр.1983. – Арк.1
 29. ДАВО. – Ф.3375. –Оп.7. – Спр. 205. – Арк. 54; Спр.235. – Арк.3
 30. ДАВО. –Ф.3375. –Оп.7. –Спр.235. –Арк. 6, 132
 31. ДАЛО. –Ф.221. – Оп.2. – Спр.350. – Арк.2–3
 32. ДАВО. –Ф. 3375. –Оп.7. –Спр.235. – Арк. 31, 65
 33. ДАЧО. Ф.2552. – Оп.1– Спр.75. – Арк.2; Спр.39. Арк.5; – Спр.40. – Арк. 2; Спр.1. – Арк. 1.
 34. Романюк І.М. Трансформація колгоспів України у другій половині 50–60-х рр. ХХ ст.//Український селянин. – 2003. – Вип.2. – С.161

РОЗДІЛ III. Основні завдання аграрної політики в західних областях України (1945 - 1950-й рр.)

1. История Украинской ССР. Т.9.- С.126; Литвин В.М.Україна на зламі тисячоліть// Україна крізь віки. Т.14. - С.612.

2. ДАЛО. –Ф-Р-221. – Оп.2. – Спр.11. – Арк. 17,25, 57,87

3. Старка В.В., Коріненко П.С., Брославський В.Л.//Західноукраїнські селяни в умовах суспільно-економічних трансформацій середини 1930-х - 1950-х рр. Усна історія. - Тернопіль, 2017.

4. Назв. праця.- С.161.

5. Назв. праця. - С. 246

6. // Радянське слово. Орган Буського РК КП (б) У та райради депутатів трудящих. –1945. – 4 лютого, 15 грудня; //Радянське життя. Орган Винниківського РК КП(б)У і виконкому райради депутатів трудящих Львівської області– 1947. – 24 липня. //Вільне життя. Орган Тернопільського обкому і міському Компартії України та облвиконкому. – 13 січня. – 1945; //Червоні Бережани. Орган Бережанського райкому Компартії України і районної ради депутатів трудящих. –1945. – 22 липня

7. //Радянське життя. Орган Винниківського РК КП(б)У і виконкому райради депутатів трудящих Львівської області. – 1947. – 16 лютого

8. ДАТО. – Ф. Р-2.-Оп.4. – Спр.15. – Арк. 1, 24

9. Баран В.К. Україна. Новітня історія (1943 - 1991 рр.),- Львів, 2013.- С. 32- 38.

10. ЦДАВО України. –Ф. -Р-166. – Оп.15. –Спр.807. – Арк. 97.; Ф.1. – Оп.75. –Спр.100. –. Арк. 17 зв.

11. . ДАЛО. –Ф. Р-2022. –Оп.1. –Спр. 289. –Арк. 21

-
12. ДАЛО. –Ф.Р-2022. –Оп.1. – Спр.597. –Арк.108
 13. ЦДАВО України. – Ф.Р-2. –Оп.7. –Спр.7265. –Арк. – 148–150 зв, 17, 354
 14. ДАТО. – Ф. Р-2. –Оп.4. – Спр.1. –Арк.1, 1 зв., 6
 15. // Більшовицьким шляхом. Орган Товстенського райкому Компартії України та районної ради депутатів трудящих Тернопільської області; ДАТО. – Ф. Р-2. – Оп.4. – Спр.313. – Арк.4; ДАЛО– Ф.221. –Оп.2. – Спр.995. – Арк.5, 44
 16. ДАЛО. –Ф.Р-221. – Оп.2. – Спр.995. – Арк.41; Ф.165. –Спр.862–864; 1614
 17. ДАЛО. –Ф.Р-221. – Оп.2. – Спр.1958. – Арк.3
 18. За щастя оновленої землі. Нариси історії колгоспного селянства західних областей УРСР. 1939–1979. / М.К. Васюта, М.І. Масловський та інші. –К.: Наукова думка, 1979. –С.74
 19. ДАЛО –Ф.221. – Оп.21. – Спр.350. – Арк.15, 16,28, 30, 33, 36, 41
 20. ДАТО. –Ф.Р-2. –Оп.2. –Спр.546. –Арк. 1
 21. Старка В.В., Коріненко П.С., Брославський В.Л. Назв. праця. – С.33.
 22. ДАТО. –Ф. Р-2. –Оп.1. –Спр.66. –Арк.1, 12, 155
 23. ДАТО. – Ф.Р-2. –Оп.2. –Спр.530. –Арк.1–2; //Під сталінським прапором. Орган Щирецького РК КП(б)У та райради депутатів трудящих. –1947. – 15 травня, 7 серпня
 24. ДАТО. –Ф.Р-2. –Оп.2. –Спр.546. –Арк.31,33,34,17; ДАЛО. –Ф. 221. – Оп.2. – Спр.350. – Арк.33
 25. ДАЛО – Ф. Р-2. – Оп.2. – Спр.283. –Арк.3
 26. ДАЛО. –Ф.Р-165. –Оп.2. –Спр.278. –Арк.3; //Серп і молот. Орган міському і райкому КП(б)У та районної ради депутатів трудящих. – 1948. – 27 жовтня
 27. ЦДАВО України. –Ф. –Р-2. –Оп.7. –Спр.2494. –Арк. 6,11,15,23,24зв.

-
22. ДАЛО. –Ф. 221. –Оп.2. – Спр.519. – Арк. 4, 5, 15
27. Даниленко В. Особливості міграційної політики Радянської держави у другій половині ХХ ст. // Збірник наукових праць на пошану академіка НАН України професора Валерія Смоля. –К.: Інститут історії НАН України, 2010. –С. 787–808
28. ДАЛО. – Ф.221. – Оп.2.- Спр.25. – Арк.1,2, 15, 17, 18, 61, 62; ДАТО. – Ф.Р.-2. – Оп.2. – Спр.9 – Арк.1
29. ЦДАГО України. –Ф.1. –Оп.24. – Спр.66. – Арк. 4
30. ДАЛО. – Ф. 221. – Оп.2. – Спр.817. – Арк.84
31. Мірчук П. Українська повстанська армія: 1942-1952. Документи і матеріали. /Петро Мірчук. - Львів: Основа,1991. – С.300.
32. Історія українського селянства: Нариси в 2-х т.2 / О.В. Андрушук, В.К Баран та інші/ Відповідальний. редактор. В.А.Смолій. – К.: Наукова думка, 2006. –Т.2. –С.394
33. ЦДАВО України. –Ф.Р-2. –Оп.7. – Спр.3816. – Арк. 15–15 зв.
34. ДАІФО. –Ф.П-1. –Оп.1. –Спр.619. –Арк.120
35. Сургай Г.І. Назв. праця. –С.76; Баран В.Г., Даниленко В.М. Україна в умовах системної кризи. //Україна крізь віки. – Т 13. –С.39
36. ДАТО –Ф Р-2 –Оп.4. – Спр. 313. – Арк.1; Оп.7. – Спр.56. –Арк.1–5, 13,32, 44
37. ДАТО. –Ф.Р-2. –Оп.4. –Спр.313. – Арк.1
38. ДАЛО. –Ф. Р-221. – Оп.2. – Спр.11. – Арк.2; ДАТО. – Ф.Р-2. – Оп.4. – Спр.313. – Арк. 1
39. ДАТО. – Ф.Р-2. – Оп.2. – Спр.9. – Арк.1-2
40. ДАТО. –Ф.-Р-2. –Оп. 4. – Спр.34. –Арк.1. – 53, 143, 234, 246, 251, 256
41. ДАТО. –Ф. Р-2. –Оп.4. –Спр.34. –Арк.3. 4, 12, 14, 52, 53, 143

-
42. ДАЛО. –Ф.Р. –221. –Оп.2. – Спр.530. –Арк.57; ДАТО. –Ф. Р-2. – Оп.4. – Спр. 35. – Арк.6, 7, 13, 24, 33, 48, 71, 202, 243, 304
43. ДАЛО. –Ф.Р-221. – Оп.2. – Спр.11. –Арк.3, 17, 57, 96, 97
44. ДАЛО. –Ф.Р-221. –Оп. –2. –Спр. –1797. –Арк. 108–109
45. ДАТО. – Ф.-Р-2. – Оп.4. – Спр.80. – Арк.1–3
46. ДАТО. – Ф. Р-2. – Оп. 4. – Спр.80. – Арк. 63, 65
47. ДАТО. –Ф.Р-2,-ж. – Оп.2. –Спр.104. – Арк.2–8
48. ДАТО. –Ф.Р-2. –Оп. – 2. – Спр. 104. –Арк.8
49. История Украинской ССР. Т. 9 .- С. 131.

РОЗДІЛ IV. Співіснування адміністративних методів і реформ в управлінні сільським господарством Української РСР (початок 1950-х - середина 1980-х рр.)

1. История Украинской ССР. Т.9. - С. 380.
2. История Украинской ССР. Т.9.- С.87.
3. Мачульська І.Б. Земельне право. Навчальний посібник .- К.: 2007.- С.41
4. История Украинской ССР. Т.9. - С. 383; Баран В.К., Даниленко В.М.// Україна крізь віки. Т.13.- С.40.
5. Литвин В.М. Історія України. Підручник.- К.:2009.- С.610.
6. Третяк А.М., Прядка Т.М., Колганова І.Г. Історія земельних відносин і землеустрою в Україні. Навчальний посібник. Херсон, 2013.- С. 145.
7. Енциклопедія історії України. Т.4. -К.6 2007.- С. 446.
8. История Украинской ССР. Т.9. - С. 398 -399.

-
9. О дальнейшем развитии колхозного строя и реорганизации МТС.// Сб.законов СССР 1938 - 1961 гг. - М.: 1961.- С.169.
 10. ДАЧО. – Ф.2552. –Оп.1. – Ср.119. –Арк.1, 8; Спр. 2. – Арк. 5–6; Спр.190. – Арк.1–5
 11. Історія українського селянства. – Т.2. –С.481
 12. Баран В.К., Даниленко В.М.// Україна крізь віки. Т.13. -С.87.
 13. ДАТО. – Ф. Р-2. – Оп. 2. – Спр. 104. – Арк. 2
 14. ДАТО. –Ф.Р-2. –Оп.4. –Спр.313. –Арк.2–3, 7–8; Оп.4, – Спр.91. – Арк. 1, 3,11, 15, 17, 18, 24
 15. ДАТО. –Ф.Р-2. – Оп.4. – Спр. 313. – Арк. 9
 16. ДАТО. –Ф.Р-2. –Оп.4. –Спр.313. –Арк.1
 17. ДАТО. – Ф. Р-2. – Оп.4. – Спр. 313. – Арк. 1–4
 18. Засідання Верховної Ради Української РСР. Шосте скликання, п'ята сесія. Стенографічний звіт. -К.:1965.-С. 250.
 19. ДАЧО. Ф. 2552. –Оп.2. – Спр. 7р2. – Арк. 7
 20. Баран В.К. Україна в умовах системної кризи (1946–1980 рр.)/ В.К. Баран, В.М. Даниленко /.-К.: Альтернативи, 1999. – С.150
 21. Історія українського селянства: Нариси в 2-х т. – К.: Наукова думка, 2006. –Т.2. –С.481
 22. Народне господарство Української РСР. Статистичний щорічник 1986. –С.130,184
 23. Мачульська І.Б. Земельне право. Навчально-методичний посібник. - К.: 2007.- С.42.
 24. История Украинской ССР. Т.10.-С.123.
 25. Кульчицький С.В. Червоний виклик. -С.183.
 26. Засідання Верховної Ради Української РСР шостого скликання (п'ята сесія). Стенографічний звіт. - К.: 1965.- С.210.

-
27. Друга сесія Верховної Ради Української РСР (десяте скликання 30-31 жовтня 1980 р.). Стенографічний звіт. - К.: 1981.- С.17.
28. Мачульська І.Б.Земельне право. Навчальний посібник.- К.: 2007.- С. 43.
29. История Украинской ССР. Т.10 .- С. 177.
30. История Украинской ССР. Т-10. - С.334.
31. История Украинской ССР. Т-10. - С. 700
32. Засідання Верховної Ради Української РСР. Восьме скликання. Четверта сесія (28 липня 1872 р.). Стенографічний звіт. - К.: 19972.
33. Засідання Верховної Ради Української РСР. Дев'яте скликання. Четверта сесія. 18-19 липня 1976 року. Стенографічний звіт. - К.: 1977.- С.14.
34. Панченко П.П., Мельник Ю.Ф., Вергунов В.А. Аграрна історія України. - К.: 2007.- С.451
35. ЦДАВО України. –Ф.27. –Оп.22. – Спр.1112. –Арк.1, 2, 16
36. Аграрне право України. - К.: 2010.- С.36.
37. ЦДАВО України. –Ф.27. –Оп.22. –Спр.6459. –Арк. 20, 30, 36
38. ЦДАВО України. –Ф.27. –Оп. 22. – Спр.1145. – Арк.67, 83, 84; Ф. 1149. –Спр. 22. –Арк.5–7, 21, 72; Ф.27. – Оп. 22. – Спр. 1148. – Арк. 3, 12,14, 66
39. ЦДАВО України. –Ф.27. – Оп. –22. –Спр. 3294. –Арк. 4,6
40. ЦДАВО України. –Ф.27. –Оп.22. –Спр.3294. –Арк. 4
41. ЦДАВО України.– Ф.27. –Оп. 22. – Спр. 3269. – Арк. 4
42. Засідання Верховної Ради Української РСР. Восьме скликання, четверта сесія 28 липня 1972 р. Стенографічний звіт.-К.,1972. -С.11-13.

-
43. ЦДАВО України. –Ф.27. – Оп. 22. – Спр.6449. – Арк.8–9, 19-20; Спр.1145. – Арк.4; ДАЧО. –Ф.2552. – Оп.1. – Спр. 819. – Арк. 13; Оп. 3. – Спр.124. – Арк.5
44. ЦДАВО України. –Ф.27. –Оп. 22. –Спр.3269. –Арк.2; Оп.22. –Спр.6423. – Арк.6–7
45. ЦДАВО України. –Ф.27. –Оп. 22. –Спр. 3265.– Арк. 1,15,18–19
46. ДАЧО. –Ф.2552. – Оп.5. – Спр.317. – Арк.7
47. ДАЧО. – Ф.2552. – Оп.1. – Спр. 819. – Арк. 12; Оп.5. – Спр.185. – Арк. 8, 12, 14
48. ДАТО. – Ф.Р-2. –Оп. 4. – Спр. 1894. –Арк. 1, 25
49. ЦДАВО України. –Ф. 27. –Оп.22. –Спр.3269. –Арк.6, 8–9.
50. ЦДАВО України. –Ф.27. – Оп. 22. –Спр. 6449. – Арк. 2
51. ЦДАВО України. –Ф.27. –Оп. 22. –Спр. 3265. –Арк. 65
52. ЦДАВО України. –Ф.27. –Рп.22. –Спр.3269. –Арк. 38–39, 40–41; Оп. 22. –Спр. 3269–Арк. 6; Спр. 3294. –Арк. 5, 12
53. ДАЛО. Ф.Р. - 165. Оп.2. Спр. 1968, арк. 13 -14.
54. ЦДАВО України. –Ф.27. – ОП.22. – Спр. 2718. – Арк.1–2. 25.12; ДАЧО. –Ф.2552–Оп. 2. – Спр. 75. – Арк. 103–104
55. ЦДАВО України. –Ф.27. –Оп. 22. –Спр.6424. – Арк. 10,18
56. ЦДАВО України. –Ф.27. – Оп. 22. –Спр.6424. – Арк.8–10
57. ЦДАВО України. –Ф.27. – Оп. 22. – Спр. 6429. – Арк. 11, 143
58. ЦДАВО України. –Ф.27. –Оп. 22. – Спр. 6429. – Арк. 9, 11, 18
59. ДАЧО. –Ф. 2552 –Оп. 3. – Спр. 110. –Арк. 2, 3, 9
60. Історія українського селянства. –Т.2. –С.488–489

РОЗДІЛ V. Початок переходу в управлінні аграрним сектором економіки від адміністрування до правових норм в добу перебудови (1985 - 1991 рр.)

1. Панченко П.П., Мельник Ю.Ф., Вергунов В.А. – Назв. праця. – С.451
2. Історія України в документах, матеріалах і спогадах очевидців. –К.: 1991. – С.7
3. Нове законодавство України. Випуск перший. –К.: 1991. –С.7
4. Нове законодавство України. – С.10
5. Нове законодавство України. Вип.І. К., 1992. –С. 8–13.
6. Нове законодавство України. Вип.І. К., 1992. –С. 19.
7. Нове законодавство України. Вип.І. К., 1992. –С. 21.
8. Аграрна реформа в Україні. –К.:1996. –С.17
9. Збірник указів Президента України. – Випуск 4. –К.: 1994. –С.122–124.
10. Корнеєв Ю.В. Земельне право України. –К.: Центр учбової літератури, 2011. –248 с.
11. Паславська О.Я., Слома В.М. Аграрне право. - Тернопіль, 2011.- С.46.

РОЗДІЛ VI. Формування законодавчої бази аграрного сектора економіки та застосування її в добу незалежності України.

1. Економічна енциклопедія: У 3-х томах. –Т.1 / Редколегія С.В. Мочерний (відповідальний редактор) та ін. – К.: 2000. –С.19
2. Баран В.К., Даниленко В.М. Поглиблення кризи колгоспного ладу. / Історія українського селянства. –Т.2. – С.485
3. Третяк А.М. –Назв. праця. – С.174–177

4. Приватизація в АПК: законодавчі та нормативні акти. К.: 1995. С.10-11.
5. Третяк А.М. Історія земельних відносин. С.192.
6. Приватизація землі та реорганізація колгоспних сільськогосподарських підприємств в Україні. К.: 1998. С.25.
7. Кубельський О.Н. Проблеми реформування в аграрному секторі. // Український селянин. –2001. –Вип.2. – С.86
8. Гуменюк В.І., Поліюк В.П. Земельна реформа. Правові аспекти. К.: –2005; Мірошніченко А.В. –Назв. праця. –С.151–152
9. Кульчицький С.В. Ринкові реформи в сільському господарстві. /Український селянин. –2001. – Вип. 8. –С.16
10. Лупенко Ю.О., Саблук П.Т., Мессан В.Я., та інші. Результати і проблеми реформування сільського господарства в Україні. //Економіка АПК. –2014. –№7. – С.27
11. Інституціональні трансформації та фінансово-економічне регулювання землекористування в Україні Монографія. / М.А.Хвесик. В.А.Голян, А. І. Крисак. –К.: Кондор, 2008. –С.115
12. Гайдучький П. Незалежна економіка України. - К., 2014.- С. 145.
13. Соціально-економічні проблеми реформ в агропромисловому комплексі України. – С.144
14. Аграрна реформа в Україні. – С.2013
15. Литвин В. Україна на зламі тисячоліть// Україна крізь віки. Т.14. С.170.
16. Майовець Є.Й. Теорія аграрних відносин. Навчальний посібник для студентів Вищих навчальних закладів. – К.: 2005. – С.81–82
17. Третяк М.А. Назв. праця. – С.182
18. Приватизація землі та реорганізація колективних сільськогосподарських підприємств в Україні. –К.: 1998. – С.79

-
19. Там само. –С.57–58
 20. Нові закони України. Вип.1. К.: 1997. С.7.
 21. Гончарук Н.Б. Правові засади утвердження приватної власності в аграрному секторі економіки України. /Український селянин . –2003. –Вип.3– С.340
 22. Третяк А.М. Історія земельних відносин і землеустрою в Україні. –С.182
 23. Статистичний щорічник України. –К.: 1998. – С.127
 24. Конституція України. –К.: 1996. –Ст. 13–14. –С.6–7
 25. Земельні відносини в Україні. К.:2007.С.167.
 26. Закон України «Про оренду землі». К.:2003. С.151.
 27. Соціально-економічні проблеми реформ у агропромисловому комплексі України (1991-1998 роки) – С.88–91
 28. // Голос України. – 2003. – 7 жовтня
 29. Інституціональні трансформації та фінансово-економічні регулювання землекористування в Україні. Хвесик М.А., Голян В.А., Крисак А.І. –К.: Кондор, 2008. – С.13
 30. Третяк А.М. Назв. праця. –С.185
 31. Кульчицький С.В. Назв. праця. – С.18
 32. Соціально-економічні проблеми реформ у агропромисловому комплексі України (1991–1998 роки). – С.43–45
 33. Гайдучий П. Аграрна реформа: міфи й істина. //Урядовий кур'єр. –2003. –№172–С.78.
 34. Гончарук Н.Б. Назв. праця. – С.341
 35. Падалка С.С. Назв. праця. – С.296
 36. Статистичний щорічник України. 1988. – С.182
 37. Статистичний щорічник України. –2000. –С.726
 38. Хвесик М.А., Голян В.А., Крисак А.І. Назв. праця. – С.14
 39. Третяк А.М. Історія земельних відносин і землеустрою в Україні. – С.210

-
40. Янчук В.З., Андрейцев В.І. Аграрне право України.- К.: 2000.- С.47-49.
41. Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 року. – Стаття 33
42. Малік М.Я., Заяць В.М. Теоретичні засади та напрям трансформації ОСГ. /Економіка АПК. –2003. –№5. –С.89
43. Малік М.Й., Заяць В.М. Назв. праця. – С.92
44. Антипова Л.І.Залучення зарубіжного досвіду організації земельно-орендних відносин. //Економіка АПК. – 2007. – №1. –С.147
45. Березовський П., Вронич Л. // Агроєкономіка. Науковий журнал Львівського національного аграрного університету. –2013. –Т6. –№3–4. – С.107
46. Земельний кодекс України від 13 березня 1992 року. – Стаття 48, 56
47. Земельний кодекс України від 13 березня 1992 р. – Стаття 85
48. Падалка С.С. Назв. праця. – С. 314
49. Статистичний щорічник України за 2005 рік. –К.: 2006. –С.152
50. Черевко Г. Агрохолдинги як оптимальні форми крупнотоварного господарювання в агробізнесі України. // Аграрна економіка. –2012. –Т.5. –№1–2. –С.39–40.; Андрійчук В.Г. Агропромислові формування нового типу в контексті стратегії розвитку вітчизняного сільського господарства. / Економіка АПК. –2013. –№1. –С.5–6
51. Падалка С.С. Приватизація в Україні: перші підсумки та уроки (1991 - 2009). К.: 2010; Гайдуцький П. Назв. праця.- С. 249.
52. Гайдуцький П.І. Аграрна реформа Л.Д.Кучми. // Економіка АПК. Міжнародний науково-виробничий журнал. –2015.– №1. – С.8
53. // Гладій М. Реформи на селі були неминучими. – Урядовий кур'єр. – 2001. –С.4–5

54. Інституціональні трансформації та фінансово-економічне регулювання землекористування в Україні. / Хвесик М.А., Голян В.А., Крисак А.І. –С.15

55. Падалка С.С. Приватизація в Україні: перші підсумки та уроки (1992-2009 рр.). – К.: Видавництво ім. М.П.Драгоманова, 2010. –С.279

56. Шарий Г.І. Сучасні земельні відносини на селі. /Економіка АПК. Науково-виробничий журнал. – 2014. –№4. –С.12–15

57. Соціально-економічні аспекти реформ у агропромисловому комплексі України. – С.150

58. Третяк А.М.Земельний кадастр ХХІ ст. Зарубіжні і вітчизняні погляди на розвиток земельного кадастру. – К.: 1999. – С.7

59. Третяк А.М. Землепорядне проектування. Навчальний посібник. –К.: 2008. –С.16

60. Шепотько Л. Вихід із безвиході в аграрній сфері. //Віче. –1999. –№12. –С.82

61. Статистичний щорічник України за 2005 рік. –К.: 2006. –С. –152

62. // Голос України. – 2003. – 8 липня

63. Дорогунцов С., Круценко В., Гош О. Недолуге виправдання руйнівних реформ в Україні. // Голос України. – 2006. –№ 198. –С.10

64. Інституціональні трансформації та фінансово-економічне регулювання землекористування в Україні. /М.А. Хвесик, В.А.Голян, А.І.Крисак. –С.127, 131

Післямова

1. Скоцик В. Як нам жити в епоху змін? К.: 2007.- С.107.

ДОДАТКИ

ПРИМЕРНЫЙ УСТАВ
СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЙ АРТЕЛИ

Принят II Всесоюзным съездом
колхозников-ударников 17.02.1935
(витяги)

II. О земле

2. Все межи, разделявшие ранее земельные наделы членов артели, уничтожаются, и все полевые наделы превращаются в единый земельный массив, находящийся в коллективном пользовании артели.

Земля, занимаемая артелью (как и всякая другая земля в СССР), есть общенародная государственная собственность. Она, согласно законам рабоче-крестьянского государства, закрепляется за артелью в бессрочное пользование, то есть навечно, и не подлежит ни купле-продаже, ни сдаче артелью в аренду.

Каждой артели выдается районным исполнительным комитетом Советов государственный акт на бессрочное пользование землей, в котором устанавливаются размеры и точные границы земли, находящейся в пользовании артели, причем сокращение этих земель не допускается, а допускается лишь их увеличение - либо за счет свободных земель государственного фонда, либо за счет излишних земель, занимаемых единоличниками, с тем чтобы никакая чересполосица при этом не допускалась.

Из обобществленных земельных угодий выделяется в личное пользование каждого колхозного двора по небольшому участку в виде приусадебной земли (огород, сад).

Размеры приусадебной земли, находящейся в личном пользовании колхозного двора (не считая земли под жилыми постройками), могут колебаться от 1/4 гектара до 1/2 гектара, а в отдельных районах до 1 гектара, в зависимости от областных и районных условий, устанавливаемых народными комиссариатами земледелия союзных республик на основе указаний Народного комиссариата земледелия Союза ССР.

3. Единый земельный массив артели ни в коем случае не должен уменьшаться. Наделение выбывших членов артели землей за счет земельной площади артели воспрещается. Выбывающие из артели могут получать землю лишь из свободных земель государственного земельного фонда.

Земли артели разбиваются на поля в соответствии с утвержденным севооборотом. В полях севооборота к каждой полеводческой бригаде прикрепляется постоянный участок на весь срок севооборота.

В колхозах, имеющих крупные животноводческие фермы, в случае необходимости при наличии достаточных земель могут быть выделены определенные участки земли, прикрепляемые к ферме и используемые для посева кормовых культур для скота ферм.

IV. Деятельность артели и ее правления

6. Артель обязуется вести свое коллективное хозяйство по плану, точно соблюдая установленные органами рабоче-крестьянского правительства планы сельскохозяйственного производства и обязательства артели перед государством.

Артель принимает к точному исполнению: планы сева, подъема паров, междурядной обработки, уборки, молотьбы и зяблевой пахоты, составляемые с учетом состояния и особенностей колхозов, а также государственный план развития животноводства.

Правление и все члены артели обязуются:

а) повышать урожайность колхозных полей путем введения и соблюдения правильного севооборота, глубокой пахоты, уничтожения сорняков, расширения и хорошей обработки паров и зяби, своевременной и тщательной междурядной обработки технических культур, своевременных окучек хлопка, внесения в землю навоза как из животноводческих товарных ферм, так и из колхозных дворов, внесения минеральных удобрений, борьбы с сельскохозяйственными вредителями, своевременной и тщательной уборки без потерь, охраны и очистки оросительных сооружений, охраны лесов, насаждения полезных лесных полос, строжайшего соблюдения установленных местными земельными органами агротехнических правил;

б) отбирать для посева лучшие семена, очищать их от всякого сора, бережно хранить от расхищения и порчи, сохранять их в чистых проветриваемых помещениях, расширять сортовые посевы;

в) расширять посевную площадь путем использования всей находящейся в распоряжении артели земли, улучшения и обработки бросовых земель, подъема и проведения внутриколхозного землеустройства;

г) полностью использовать на общественных началах всю имеющуюся тягловую силу, весь инвентарь, сельскохозяйственные орудия, семена и другие средства производства, принадлежащие артели, и равно все тракторы, двигатели, молотилки, комбайны и другие машины, предоставляемые рабоче-крестьянским государством через машинно-тракторные станции в помощь колхозам, поставить правильный уход за обобществленным живым и мертвым инвентарем,

добываясь того, чтобы в коллективном хозяйстве скот и инвентарь были в хорошем состоянии;

д) организовывать животноводческие фермы, а там, где имеется возможность, также коневодческие фермы, увеличивать поголовье и улучшать породу и продуктивность скота на фермах, оказывать своим членам, честно работающим в артельном производстве, помощь в обзаведении коровой и мелким скотом, обслуживать племенными улучшенными производителями не только скот ферм, но и скот, находящийся в личном пользовании членов артели, соблюдать установленные зоотехнические и ветеринарные правила;

е) расширять производство кормов, улучшать луга и пастбища, оказывать помощь членам артели, добросовестно работающим в общественном производстве, обеспечивая им, где это возможно, пользование колхозными пастбищами, а также по возможности выдавая корма в счет трудодней для скота, находящегося в их личном пользовании;

ж) развивать все остальные отрасли сельскохозяйственного производства применительно к природным условиям места и кустарные промыслы соответственно с условиями района, беречь и очищать имеющиеся пруды, строить новые и заводить в них рыбное хозяйство;

з) организовать строительство на общественных началах хозяйственных и общественных построек;

и) повышать трудовую квалификацию членов артели, содействовать колхозникам в деле подготовки из них бригадиров, трактористов, комбайнеров, шоферов, ветеринарных фельдшеров и санитаров, конюхов, свинаярей, скотников, чабанов, пастухов, работников хат-лабораторий;

к) поднимать культурный уровень членов артели, внедрять газеты, книги, радио, кино, создавать клубы, библиотеки и читальни, обзаводиться банями, парикмахерскими, оборудовать светлые и чистые станы в поле, приводить в порядок деревенские улицы, обсаживать их различными, особенно плодовыми деревьями, содействовать колхозникам в улучшении и украшении их жилья;

л) вовлекать женщин в колхозное производство и общественную жизнь артели, выдвигая способных и опытных колхозниц на руководящую работу, разгружая их по возможности от домашних работ путем создания яслей, детских площадок и т.д.

V. О членстве

7. Прием в члены артели производится общим собранием членов артели, которое утверждает внесенные правлением списки новых членов.

В члены артели могут вступать все трудящиеся, как женщины, так и мужчины, достигшие 16-летнего возраста.

В артель не принимаются кулаки и все лица, лишенные избирательных прав.

Примечание. Изъятия из этого правила допускаются:

а) для тех детей лишенцев, которые в течение ряда лет занимаются общественно полезным трудом и добросовестно работают;

б) для тех бывших кулаков и членов их семейств, которые, будучи высланы за противосоветские и противоколхозные выступления, в местах новых поселений в течение 3 лет своей честной работой и поддержкой мероприятий Советской власти показали, что они исправились.

Крестьяне-единоличники, продавшие своих лошадей в течение последних 2 лет перед вступлением в артель и не имеющие семян, принимаются в артель при условии обязательства внести из своих доходов с рассрочкой до 6 лет стоимость лошади и семена натурой.

8. Исключение из артели может быть произведено только по решению общего собрания членов артели, на котором присутствует не меньше 2/3 общего числа членов артели. В протоколе общего собрания членов артели обязательно указывается число колхозников, присутствовавших на собрании, и число голосовавших за исключение. В случае обжалования членом артели постановления о его исключении в районный исполнительный комитет Советов вопрос решается окончательно президиумом районного исполнительного комитета Советов в присутствии председателя правления артели и жалобщика.

VII. Организация, оплата и дисциплина труда

13. Все работы в хозяйстве артели производятся личным трудом ее членов согласно правилам внутреннего распорядка, принятым общим собранием. Допускается привлечение на сельскохозяйственные работы по найму только лиц, обладающих специальными знаниями и подготовкой (агрономы, инженеры, техники и т.п.).

Наем временных рабочих допускается лишь в исключительных случаях, когда срочные работы не могут быть выполнены в требуемый срок наличными силами членов артели при полной их нагрузке, а также для строительных работ.

14. Из членов артели правление создает производственные бригады.

Полеводческие бригады выделяются на срок не менее полного севооборота.

Полеводческой бригаде отводятся участки в полях севооборота на срок севооборота.

За каждой полеводческой бригадой правление колхоза закрепляет по специальному акту весь необходимый ей инвентарь, рабочий скот и хозяйственные постройки.

Животноводческие бригады выделяются на срок не менее 3 лет.

За каждой животноводческой бригадой закрепляется правлением артели продуктивный скот, необходимые для обслуживания инвентарь и тягло и животноводческие постройки.

Работа распределяется между членами артели непосредственно бригадиром, который обязан наилучшим образом использовать каждого колхозника своей бригады, не допуская при распределении работы никакого кумовства, семейственности и строго учитывая трудовую квалификацию, опыт и физическую силу каждого, а в отношении беременных и кормящих женщин - необходимость облегчить их работу, освобождая женщин от работ за месяц до родов и на месяц после родов с сохранением за ними содержания на эти 2 месяца в половинном размере средней выработки ими трудодней.

15. Сельскохозяйственные работы в артели осуществляются на основах сдельщины.

Правлением артели разрабатываются и общим собранием колхозников утверждаются по всем сельскохозяйственным работам нормы выработки и расценки каждой работы в трудоднях.

На каждую работу устанавливаются нормы выработки, доступные добросовестно работающему колхознику, с учетом состояния рабочего скота, машин и почвы. Каждая работа, например: вспахать гектар, посеять гектар, произвести окучку гектара хлопка, намолотить тонну зерна, накопать центнер свеклы, вытерebить гектар льна, замочить гектар льна, надоить литр молока и т.п. - оценивается в трудоднях в зависимости от требующейся квалификации работника, сложности, трудности и важности работы для артели.

Каждому члену артели не реже одного раза в неделю бригадир подсчитывает всю работу, которую произвел колхозник, и соответственно установленным расценкам записывает в трудовую книжку колхозника количество выработанных им трудодней.

Правление артели ежемесячно вывешивает список членов артели с указанием количества трудодней, выработанных ими за истекший месяц.

Годовой итог работы и доход каждого колхозника, помимо счетовода, обязательно заверяется бригадиром и председателем артели. Ведомость числа выработанных каждым членом артели трудодней вывешивается к всеобщему сведению не позднее чем за две недели до общего собрания, утверждающего распределение доходов артели.

Если полеводческая бригада в результате хорошей работы собирает с закрепленных за ней участков урожай выше среднего колхозного, или животноводческая бригада в результате лучшей работы обеспечивает больший удой коров, большую упитанность скота, полное сохранение молодняка, то всем членам такой бригады правление артели производит начисление дохода в размерах до 10% всего числа выработанных ими трудодней, выдающимся ударникам в бригаде - в размере до 15%, а бригадиру и заведующему фермой - до 20%.

Если полеводческая бригада в результате плохой работы собирает с закрепленных за ней участков урожай ниже среднего колхозного, или животноводческая бригада в результате плохой работы дает меньше среднего удоя молока, упитанности скота и сохранения молодняка, то всем членам такой бригады правление артели производит вычет из дохода в размере до 10% всего числа выработанных ими трудодней.

Распределение доходов артели между членами производится исключительно по количеству выработанных каждым членом артели трудодней.

16. Денежный аванс может быть выдан члену артели в течение года в размере не более 50% суммы, причитающейся ему за работу.

Натуральные авансы выдаются правлением членам артели с начала молотбы хлебов из отчисляемых на внутриколхозные нужды 10 - 15% намолоченного хлеба.

В артели, занимающейся посевом технических культур, выдача денежного дохода члену артели производится, не дожидаясь окончания сдачи государству хлопка, льна, пеньки, свеклы, чая, табака и т.д., а по мере сдачи - не реже одного раза в неделю в размере 60% денег, получаемых артелью за сданную продукцию.

17. Все члены артели обязуются строго беречь свою колхозную собственность и государственные машины, работающие на колхозных полях, работать честно, подчиняться требованиям устава,

постановлениям общего собрания и правления, соблюдать правила внутреннего распорядка, аккуратно выполнять возлагаемые на них правлением и бригадиром работы и общественные обязанности, строго соблюдать дисциплину труда.

За бесхозяйственное и нерадивое отношение к общественному имуществу, за невыход без уважительных причин на работу, за недоброкачественную работу и за другие нарушения трудовой дисциплины и устава правление налагает на виновных взыскания согласно правилам внутреннего распорядка, например: переделать недоброкачественную работу без начисления трудодней, предупреждение, выговор, порицание на общем собрании, занесение на черную доску, штраф в размере до 5 трудодней, перемещение на низшую работу, временное отстранение от работы.

В тех случаях, когда все принятые артелью меры воспитания и наказания оказываются недействительными, в отношении неисправимых членов артели правление ставит перед общим собранием вопрос об их исключении из артели.

Исключение производится в порядке, установленном пунктом 8 Устава сельскохозяйственной артели.

18. Всякое расхищение общественной колхозной и государственной собственности, вредительское отношение к имуществу и скоту артели и машинам машинно-тракторной станции рассматривается артелью как измена общему делу колхоза и помощь врагам народа.

Лица, виновные в таком преступном подрыве основ колхозного строя, предаются артелью в суд для наложения наказания по всей строгости законов рабоче-крестьянского государства.

VIII. Управление делами артели

19. Делами артели управляет общее собрание членов артели, а в промежутке между собраниями - избранное общим собранием правление.

20. Общее собрание является высшим органом управления артели.

Общее собрание:

а) избирает председателя артели и правление артели, а также ревизионную комиссию артели, причем ревизионная комиссия утверждается районным исполнительным комитетом Советов;

б) производит прием новых членов и исключение из состава артели;

в) утверждает годовой производственный план, приходно-расходную смету, план строительства, нормы выработки и расценки работ в трудоднях;

г) утверждает договор с машинно-тракторной станцией;

д) утверждает годовой отчет правления, с обязательным заключением ревизионной комиссии, а также отчеты правления по важнейшим сельскохозяйственным кампаниям;

е) утверждает размеры различных фондов и количество продуктов и денег, подлежащих выдаче на трудодень;

ж) утверждает правила внутреннего распорядка артели.

По всем вопросам, перечисленным в настоящем пункте Устава, решения правления артели без утверждения общего собрания являются недействительными.

Общее собрание действительно при наличии не менее 1/2 общего числа членов для решения всех вопросов, кроме вопроса о выборе правления и председателя артели, вопроса об исключении из состава артели и вопроса о размере различных фондов, для решения которых требуется присутствие на общем собрании не менее 2/3 общего числа членов.

Решения общего собрания принимаются большинством голосов открытым голосованием.

21. Для заведывания делами артели общее собрание членов артели избирает сроком на 2 года правление в составе 5 - 9 человек, смотря по величине артели.

Правление артели является исполнительным органом артели и отвечает перед общим собранием членов артели за работу артели и за выполнение ею обязательств перед государством.

22. Для повседневного руководства работой артели и ее бригад, а также для повседневной проверки выполнения решений правления общее собрание артели избирает председателя артели, являющегося вместе с тем председателем правления.

Председатель обязывается собирать правление не реже 2 раз в месяц для обсуждения текущих дел и принятия соответствующих решений.

В помощь председателю правление избирает заместителя председателя из числа членов правления по представлению председателя.

Заместитель председателя во всей своей работе подчиняется указаниям председателя.

23. Бригадиры и заведующие животноводческими фермами назначаются правлением артели на срок не менее 2 лет.

24. Для ведения счетоводства и учета имущества правление выделяет из числа артели или приглашает по найму счетовода. Счетовод ведет счетоводство и учет по установленным формам и целиком подчиняется правлению артели и ее председателю.

Никаких прав на самоличное распоряжение средствами артели, выдачу авансов, расходование натуральных фондов счетоводу не предоставляется. Эти права предоставляются только правлению и председателю артели. Все расходные денежные документы артели подписываются, кроме счетовода, председателем артели или его заместителем.

25. Ревизионная комиссия проверяет всю хозяйственно-финансовую деятельность правления, проверяет, занесены ли все денежные и натуральные поступления в установленном порядке на приход артели, соблюдается ли предусмотренный Уставом порядок расходования средств, достаточно ли бережно хранится имущество артели, нет ли хищений и растрат имущества и денежных средств артели, как артель рассчитывается по обязательствам перед государством, как платит по своим долгам и как взыскивает долги с должников артели.

Наряду с этим ревизионная комиссия тщательно проверяет все расчеты артели со своими членами, выявляет каждый случай обсчета, неправильного начисления трудодней, несвоевременного расчета по трудодням и другие случаи нарушения интересов артели и ее членов.

Ревизионная комиссия производит ревизию 4 раза в год. По годовому отчету правления перед общим собранием ревизионная комиссия дает свое заключение, которое общее собрание заслушивает непосредственно вслед за отчетом правления. Акт ревизии утверждается общим собранием.

В своей деятельности ревизионная комиссия подотчетна общему собранию членов артели.

ПОСТАНОВА ПЛЕНУМУ ЦК КОМПАРТІЇ УКРАЇНИ

3 -10 жовтня 1953 р.

ПРО ПІДСУМКИ ПЛЕНУМУ ЦК КПРС І ЗАВДАННЯ ПАРТІЙНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ УКРАЇНИ ПО ДАЛЬШОМУ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

(Витяги)

Пленум ЦК Компартії України постановляє:

1. Вважати найважливішим завданням Міністерства сільського господарства і заготівель УРСР, Міністерства радгоспів УРСР, партійних, радянських і сільськогосподарських органів — ліквідувати

нетерпиме відставання в розвитку тваринництва, створити міцну кормову базу, забезпечити поголів'я худоби і птиці приміщеннями, добитись рішучого підвищення продуктивності тваринництва і більш високих темпів зростання поголів'я худоби, поліпшення її породності і в найближчі два-три роки досягти збільшення виробництва м'яса і молока в півтора-два рази і вовни в півтора рази.

2. Zobov'язати Міністерство сільського господарства і заготівель УРСР, Держплан УРСР забезпечити в своїх планах для областей, а облвиконкомам — для районів правильне встановлення державних завдань по зростанню поголів'я худоби і підвищенню її продуктивності. При встановленні завдань всебічно враховувати економічні і природні умови окремих районів, колгоспів і радгоспів, що сприяють розвиткові тих чи інших видів худоби.

Вжити заходів до значного збільшення поголів'я худоби у відстаючих щодо розвитку тваринництва районах і колгоспах. При доведенні планів до районів і колгоспів враховувати наявність поголів'я худоби на 100 га сільськогосподарських угідь з тим, щоб підтягти ці райони і колгоспи до рівня передових з розвинутим тваринництвом.

Вважати необхідним, щоб кожен колгосп у найближчі роки мав на 100 га сільськогосподарських угідь не менш як 20—25 голів великої рогатої худоби, в тому числі 10—12 корів, 20—30 овець і на кожні 100 га ріллі — 20—25 свиней.

Звернути особливу увагу на дальше зростання поголів'я великої рогатої худоби і свиней в колгоспах поліських районів, а також овець і великої рогатої худоби в колгоспах гірських і передгірних районів УРСР.

Партійним, радянським і сільськогосподарським органам забезпечити в найближчі роки підвищення питомої ваги корів у загальному поголів'ї великої рогатої худоби не менше як до 50%, а в колгоспах приміських районів — не менш як до 60%. План по приросту поголів'я великої рогатої худоби вважати виконаним лише при умові виконання плану по приросту поголів'я корів.

З метою дальшого розвитку птахівництва вважати необхідним мати в колгоспах птахівничі ферми з поголів'ям курей-несучок у 1954—1955 рр. не менше 200 голів на кожні 100 га посівів зернових культур. У колгоспах степових районів всемірно збільшувати поголів'я індиків, а в колгоспах, що мають луко-пасовищні

угіддя і водойми, крім курей, розводити гусей і качок. Всемірно розвивати в колгоспах ставкове рибоводство.

Не встановлювати в планах на 1954—1955 рр. завдань по

дальшому зростанню поголів'я корів і загального поголів'я великої рогатої худоби тим колгоспам, які добились надоїв молока, що перевищують середній по району надій на 50% і більше, але не менше 2500 кг на корову і в яких валовий надій молока на кожні 100 га закріпленої за колгоспом землі (ріллі, сінокосів, пасовищ) за попередній господарський рік становив не менш як

150 ц по дальшому зростанню поголів'я свиноматок і загального поголів'я свиней тим колгоспам, які відгодували в попередньому господарському році свиней загальною живою вагою не менш як 12 ц на кожні 100 га орної землі.

Основну увагу в роботі таких колгоспів звернути на поліпшення якості стада, підвищення продуктивності худоби і збільшення продукції тваринництва.

3. Вважати, що збільшення поголів'я худоби за рахунок відтворення громадського стада є однією з найважливіших умов дальшого розвитку громадського тваринництва і підвищення його продуктивності. Зобов'язати Міністерство сільського господарства і заготівель УРСР, обкоми і райкоми партії, облвиконками і райвиконками вжити заходів до ліквідації яловості, поліпшити догляд і утримання всього маточного поголів'я і плідників.

4. Пленум ЦК КП України зобов'язує партійні і радянські органи широко роз'яснити всім колгоспникам, робітникам і службовцям прийняту Радою Міністрів СРСР і Центральним Комітетом КПРС постанову про заходи по дальшому розвитку тваринництва в країні і зниження норм обов'язкових поставок продуктів тваринництва державі господарствами колгоспників, робітників і службовців, яка спрямована на всемірний розвиток громадського тваринництва і на підвищення матеріальної заінтересованості колгоспів і колгоспників у піднесенні цієї галузі сільського господарства.

5. Зобов'язати партійні організації, радянські і сільськогосподарські органи неухильно виконувати настанови пленуму ЦК КПРС про те, що, поряд з всебічним розвитком громадського тваринництва, необхідно покінчити з шкідливою практикою ущемлення інтересів колгоспників щодо худоби, яка знаходиться в їх особистій власності, маючи на увазі, що наявність певної кількості продуктивної худоби в особистій власності колгоспного двору є важливою умовою підвищення матеріального добробуту селянства і збільшення обсягу заготівель продуктів тваринництва в країні і, таким чином, вигідна як для колгоспників, так і для держави.

6. Пленум ЦК КП України вимагає від Міністерства сільського

господарства і заготівель УРСР, обкомів і райкомів партії, облвиконкомів і райвиконкомів, директорів МТС та радгоспів вжити необхідних заходів, щоб усунути серйозні хиби в організації виробництва кормів, у найкоротший строк ліквідувати запущеність кормової бази і повністю забезпечити громадське тваринництво добрим сіном і іншими грубими кормами, коренебульбоплодами, силосом, зеленими кормами, фуражним зерном та іншими концентрованими кормами.

Добитись різкого підвищення врожайності багаторічних і однорічних трав, кукурудзи і сояшнику на силос і зелений корм, кормових коренеплодів, кормових баштанних культур. Для цього вжити рішучих заходів до поліпшення агротехніки вирощування кормових культур, широко застосовувати квадратно-гніздовий спосіб посіву кукурудзи, сояшнику, картоплі та баштанних культур, забезпечити розширення посівів кукурудзи та кормового люпину на силос і зелений корм у поліських районах. Вважати необхідним, щоб кожний колгосп і радгосп закладав не менш як по 5—6 *t* силосу па корову; збудувати в кожному колгоспі і радгоспі силосні споруди в обсягу, який би повністю забезпечував потреби в них для силосування кормів. Добитися, щоб на всіх колгоспних і радгоспних фермах були обладнані кормоцехи для переробки та підготовки кормів для годоування.

Зважаючи на високі кормові якості картоплі, значно розширити виробництво її на корм худобі, в першу чергу в районах Полісся і західних областях республіки з тим, щоб у цих районах і областях картоплі на корм закладалось на кожну корову не менш як 2,5—3 *t* і на кожну свиноматку — 3—4 *t*.

Рекомендувати колгоспам і радгоспам, залежно від особливостей районів, впроваджувати в посів такі кормові культури:

в степовій зоні впроваджувати на силос кукурудзу, сояшник, баштанні культури і сорго; для соковитих кормів — кормові гарбузи, кормові буряки, кабачки, столові й кормові кавуни; на сіно і зелений корм — суданку, люцерну, кукурудзу, сорго, озиме жито і пшеницю;

в лісостеповій зоні на силос — кукурудзу, сояшник і баштанні культури; для соковитих кормів — кормові буряки, моркву і гарбузи; на сіно і зелений корм — люцерну, конюшину, еспарцет, вико-вівсяну сумішку, суданку, кукурудзу, озиме жито і пшеницю з домішкою озимої вики;

в зоні Полісся на силос — кукурудзу, кормовий люпин, баштанні культури; для соковитих кормів — картоплю, кормові буряки, моркву, кормові гарбузи і кормову капусту; на сіно і зелений корм —

коноюшину, люцерну, вико-вівсяну сумішку, суданку, кукурудзу, озиме жито з домішкою озимої вики.

За прикладом передових колгоспів вважати можливим у південних районах займати під посів кормових культур до 15—20% парових площ, висіваючи на них кормові кабачки, гарбузи, столові та кормові кавуни. Сіяти квадратно-гніздовим способом з широкими міжряддями і старанно обробляти. Збирання цих культур закінчувати з таким розрахунком, щоб на звільнених площах до початку сівби озимих можна було провести не менш як дві культивациї.

Широко впроваджувати в колгоспах ущільнені післяукісні та післяжнивні посіви.

7.Зобов'язати Міністерство сільського господарства і заготівель УРСР, облвиконкоми і райвиконкоми, директорів МТС організувати проведення робіт по різкому підвищенню врожайності природних кормових угідь, лук та пасовищ шляхом корінного і поверхневого поліпшення їх, внесення добрив і підсіву багаторічних злакових і бобових трав. У широких розмірах запроваджувати літнє стійло-табірне утримання худоби в колгоспах і радгоспах з застосуванням загіної системи використання пасовищ.

8.Пленум ЦК КП України вимагає від Міністерства сільського господарства і заготівель УРСР, обкомів і райкомів партії, облвиконкомів і райвиконкомів покінчити з байдужим ставленням багатьох МТС до розвитку колгоспного тваринництва. Довести рівень механізації робіт в колгоспах по сінокосінню, згрібанню і копнуванню сіна в 1954 р. до 65% і стогуванню сіна — до 50%, а в 1955 р. по сінокосінню, згрібанню і копнуванню — до 80% і стогуванню сіна — до 65%. По силосуванню — відповідно 65% і 75%, по посіву силосних культур і кормових коренеплодів — 75% і 95%, по збиранню і скиртуванню соломи з площ, зібраних комбайнами, в 1954 р. до 50% і в 1955 р. — до 70% •

9.Партійним, радянським і сільськогосподарським органам вжити заходів до зміцнення складу будівельних бригад у колгоспах та посилення будівництва тваринницьких приміщень, не припиняючи його в осінньо-зимовий період.

Всемірно розвивати в колгоспах, де це з господарських міркувань доцільно, виготовлення цегли, черепиці і вапна своїми силами й засобами.

10.Відмічаючи вкрай незадовільну роботу по поставці лісу колгоспам для будівництва тваринницьких приміщень, пленум ЦК КП України зобов'язує Міністерство сільського господарства і заготівель УРСР, Міністерство лісової і паперової промисловості УРСР,

Укоопспілку покінчити з безтурботним ставленням до постачання лісу для будівництва тваринницьких приміщень, забезпечити безумовне виконання плану поставок колгоспам лісу.

Держплану УРСР, Міністерству місцевої і паливної промисловості УРСР, Укрпромраді вжити заходів до значного розширення виробництва місцевих будівельних матеріалів, особливо цегли та черепиці, для задоволення потреб колгоспів у будівництві тваринницьких приміщень.

11. Зважаючи на наявність значної кількості колгоспів і радгоспів, особливо на півдні України, які не забезпечені водою для напування худоби, що негативно відбивається на підвищенні продуктивності тваринництва,— зобов'язати Міністерство сільського господарства і заготівель УРСР, Міністерство радгоспів УРСР, обкоми і райкоми партії, облвиконкоми і райвиконкоми забезпечити виконання встановленого на 1953 р. плану будівництва водних споруд. Широко розгорнути в 1954 р. будівництво в колгоспах і радгоспах ставів, артезіанських і шахтних колодязів; використовувати для водопостачання так звану малу механізацію, споруджувати водонапірні башти, цементні жолоби, резервуари для подачі води самопливом. У 1954—1955 рр. повністю забезпечити поголів'я худоби достатньою кількістю питної води, в першу чергу в колгоспах, які користуються підвочною водою і переганяють худобу для водопою на велику віддаль.

12.3 метою значного піднесення тваринництва в радгоспах, зростання його продуктивності, зниження собівартості продукції і збільшення здачі державі м'яса, молока, вовни, шкір та інших продуктів, забезпечити виробництво достатньої кількості доброго сіна, соковитих кормів і в значній мірі концентрованих кормів власного виробництва. Рішуче поліпшити будівництво і забезпечити поголів'я худоби впорядженими приміщеннями, здійснити в найближчі два — три роки комплексну механізацію всіх галузей радгоспного виробництва. Збудувати в 1954—1955 рр. для робітників і службовців радгоспів необхідну кількість житлових будинків, шкіл та інших культурно-побутових приміщень.

13. Зважаючи, що успішне проведення зимівлі худоби має винятково велике значення в справі дальшого збільшення поголів'я худоби і підвищення її продуктивності, пленум ЦК КП України зобов'язує Міністерство сільського господарства і заготівель УРСР, Міністерство радгоспів УРСР, обкоми і райкоми партії, облвиконкоми і райвиконкоми завершити не пізніше як у жовтні підготовку кожного колгоспу й радгоспу до зимівлі худоби.

Для повного забезпечення кормами поголів'я громадської худоби в колгоспах і радгоспах на період зимівлі 1953—1954 рр., а також худоби, що знаходиться в особистій власності колгоспників, необхідно в найближчі

дні забезпечити закінчення збирання отави, скиртування всієї соломи і полови; організувати збирання і силосування гички цукрових буряків та іншої зеленої маси, стебел кукурудзи і шляпок соняшнику; свочасно закінчити збирання кормових буряків і правильно закагагувати їх для зберігання. Засипати в фуражний фонд після виконання державних планів заготівель і створення насінних фондів необхідну кількість зерна і картоплі, відповідно до потреби громадського тваринництва в цих кормах. Організувати ретельний облік і збереження всіх кормів.

У найближчий час забезпечити ремонт машин та інвентаря для підготовки кормів до згодовування, організувати справу підготовки та переробки кормів так, щоб у кожному колгоспі і радгоспі корми згодовувались тільки в переробленому і підготовленому вигляді.

14. Пленум ЦК КП України звертає увагу місцевих партійних органів на необхідність рішуче посилити керівництво розвитком тваринництва і вимагає від обкомів, райкомів партії покінчити з практикою невтручання в стан справ у тваринництві, особливо у відстаючих колгоспах і радгоспах, пам'ятаючи, що громадське тваринництво, як це відмітив пленум ЦК КПРС, є найскладнішою галуззю сільського господарства, яка потребує повсякденної турботи, уваги та кваліфікованого керівництва. Необхідно докласти всіх зусиль, щоб швидше оволодіти технікою ведення і економікою великого тваринницького господарства, створити численні кадри висококваліфікованих керівників цієї дуже важливої галузі сільського господарства. Зміцнити склад тваринницьких бригад за рахунок кращих, обізнаних з цією справою колгоспників, повести рішучу боротьбу з плинністю працівників на тваринницьких фермах, ліквідувати знеосібку в догляді за худобою.

Правильно розставити сили партійних і комсомольських організацій з тим, щоб ряди працівників тваринництва значно поповнились комуністами і комсомольцями.

Пленум ЦК КП України вимагає від усіх партійних і радянських організацій, сільськогосподарських органів спеціалістів сільського господарства, комуністів і комсомольців рішуче і наполегливо взятись за справу дальшого піднесення тваринництва з тим, щоб виконати директиву пленуму ЦК КПРС про те, щоб у найближчі два-три роки наша країна одержала вдосталь м'яса, молока, масла, яєць та інших продуктів тваринництва для населення і найважливіших видів сировини для легкої і харчової промисловості.

1. О СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОМ НАЛОГЕ

Закон от 8 августа 1953 г.

("Ведомости Верховного Совета СССР" 1953 г. № 7)

(Витяги)

Верховный Совет Союза Советских Социалистических Республик постановляет:

Установить с 1 июля 1953 г. обложение сельскохозяйственным налогом хозяйств колхозников по твердым ставкам с одной сотой гектара приусадебной земли, находящейся в личном пользовании колхозного двора, независимо от размера общей суммы доходов хозяйств колхозников, получаемых ими от личного хозяйства, предусмотрев значительное уменьшение сельскохозяйственного налога.

I. Общие положения

Статья 1. Сельскохозяйственный налог уплачивают:

а) хозяйства колхозников — членов сельскохозяйственных артелей, смешанных промысловых сельскохозяйственных артелей (промколхозов) и рыболовецких артелей;

б) единоличные крестьянские хозяйства и хозяйства других граждан, не состоящих членами колхозов, которым отведены земельные участки в сельской местности, подчиненной в административном отношении сельским Советам.

Статья 2. Налог исчисляется с каждого хозяйства по площади земельного участка, находящегося в его пользовании.

При определении размера налога из общей площади земельного участка исключаются земли, занятые постройками, а также кустарниками, лесами, дорогами общественного пользования, оврагами и балками.

II. Обложение хозяйств колхозников

Статья 3. С хозяйств колхозников налог исчисляется по ставкам с одной сотой гектара земельной площади.

Для союзных республик устанавливаются следующие средние и предельные ставки налога:

Украинская ССР:

восточные области	8,5	5	12
западные области	4	2	6

Совету Министров СССР разрешается в необходимых случаях изменять указанные выше ставки налога для отдельных союзных республик.

Статья 4. Советы министров союзных республик, имеющих областное деление, исходя из средних ставок налога, установленных статьей 3 настоящего Закона для союзной республики, устанавливают средние ставки налога для отдельных автономных республик, краев и областей с изменениями в сторону увеличения или уменьшения в указанных пределах, в зависимости от экономических особенностей автономных республик, краев и областей.

Советы министров союзных республик, не имеющих областного деления, советы министров автономных республик, исполнительные комитеты краевых и областных Советов депутатов трудящихся, исходя из средних ставок налога, установленных для республики, края или области, устанавливают ставки налога для отдельных районов, а в необходимых случаях и для отдельных селений, в зависимости от их экономических особенностей.

Ставки налога устанавливаются для данной местности с учетом использования земельных участков под посевы отдельных сельскохозяйственных культур, урожайности, наличия рынков сбыта и размеров дохода.

Статья 5. В целях поощрения обзаведения хозяйств колхозников, рабочих и служащих коровами на праве личной собственности понижать

сумму налога хозяйствам, не имеющим коров в 1953 году на 50 процентов и в 1954 году на 30 процентов. С 1955 года обложение этих хозяйств производится на общих основаниях.

Статья 6. Хозяйства колхозников, отдельные члены семьи которых без уважительных причин не выработали в истекшем году установленного минимума трудодней в колхозе, уплачивают налог с повышением на 50 процентов.

Статья 7. Хозяйства, выбывшие (исключенные) в текущем году из колхозов, привлекаются к уплате налога на одинаковых основаниях с единоличными крестьянскими хозяйствами, независимо от времени выбытия (исключения) из колхоза.

Если в составе колхозного двора отдельные трудоспособные члены семьи не состоят членами колхозов или выбыли (исключены) из

колхоза я не работают по кайму, то исчисленная в соответствии с настоящим Законом сумма сельскохозяйственного налога с такого хозяйства повышается на 70 процентов.

III. Обложение хозяйств не членов колхоза

А. Обложение хозяйств рабочих, служащих и членов промысловых кооперативных артелей, имеющих земельные участки и сельских местностях

Статья 8. Хозяйства рабочих и служащих не членов колхоза и хозяйства членов промысловых кооперативных артелей, в том числе перешедших на пенсию по старости или по инвалидности, имеющие земельные участки, привлекаются к уплате сельскохозяйственного налога по ставкам, установленным для хозяйств колхозников, при условии:

а) если основной трудоспособный работник к 1 января текущего года состоит не менее года на постоянной работе по найму или в течение этого времени является членом промысловой кооперативной артели, а остальные трудоспособные члены семьи, кроме домашней хозяйки и учащиеся, также работают по найму или состоят членами промысловой кооперативной артели;

б) если в хозяйстве нет рабочего скота я имеется не более одной коровы, одной головы молодняка крупного рогатого скота, не считая молодняка отела текущего года, одной свиньи старше шести месяцев и трех овец и коз старше года с приплодом, а при отсутствии коровы или свиньи — не более пяти голов овец и коз старше года с приплодом;

в) если в хозяйстве размер земельного участка не превышает норм, установленных Правительством СССР.

Если при проведении налога будет выявлено что размер земельного участка в хозяйстве превышает нормы, установленные Правительством СССР, финансовые органы, наряду с обложением такого хозяйства на одинаковых основаниях с единоличными крестьянскими хозяйствами, обязаны сообщать об этом исполнительным комитетам районных Советов депутатов трудящихся для принятия установленных Законом мер к устранению нарушений в землепользовании.

Статья 9. На одинаковых основаниях с хозяйствами колхозников облагаются налогом хозяйства работников лесной охраны и линейных эксплуатационных работников водного хозяйства, если их хозяйство полностью отвечает условиям, предусмотренным статьей 8

настоящего Закона, а имеющаяся у них для служебных разъездов лошадь не используется для получения заработков на стороне.

Статья 10. На одинаковых основаниях с хозяйствами колхозников облагаются хозяйства не членов колхоза, в которых глава или другой член семьи находится на действительной службе в Советской Армии, Военно- Морском Флоте, в пограничных и внутренних войсках, если остальные трудоспособные члены семьи, кроме домашней хозяйки и учащихся, работают по найму или состоят членами промысловой кооперативной артели и количество скота и размер земельного участка в хозяйстве не превышает норм, указанных в статье 8 настоящего Закона.

Статья 11. Хозяйства, которые не отвечают условиям, указанным в статьях 8—10 настоящего Закона, привлекаются к уплате сельскохозяйственного налога по ставкам, установленным для единоличных крестьянских хозяйств.

Б. Обложение единоличных крестьянских хозяйств

Статья 12. Сельскохозяйственный налог с единоличных крестьянских хозяйств исчисляется по ставкам, предусмотренным статьей 3 настоящей Закона, с увеличением сумм налога на 100 процентов.

Статья 13. Единоличные крестьянские хозяйства, вступившие в колхозы до первого срока уплаты сельскохозяйственного налога, облагаются по ставкам, установленным для колхозников.

Хозяйствам, вступившим в колхоз после первого срока уплаты сельскохозяйственного налога, производится перерасчет налога по ставкам колхозников по тем срокам, которые еще не наступили ко времени вступления в колхоз

IV. Льготы по сельскохозяйственному налогу

Статья 14. Освобождаются от уплаты налога:

а) хозяйства колхозников и хозяйства не членов колхоза, член семьи которых, числящийся в составе хозяйства, находится на действительной службе в Советской Армии, Военно-Морском Флоте или в пограничных и внутренних войсках, если в семье не осталось

других трудоспособных, кроме жёны или матери военнослужащего, имеющей детей в возрасте до 8 лет;

б) хозяйства, в состав которых входят инвалиды Отечественной войны I группы, при наличии в семье только одного трудоспособного;

в) хозяйства, в состав которых входят инвалиды Отечественной войны II группы, если в семье при одном трудоспособном имеются дети п возрасте до 16 лет;

г) хозяйства, имеющие о своем составе инвалидов Отечественной войны I или II группы и двух трудоспособных членов семьи при наличии пяти и более детей в возрасте до 16 лет.

Для других хозяйств, в состав которых входят инвалиды войны и труда I и II групп инвалидности, сумма налога понижается наполовину, а при отсутствии трудоспособных эти хозяйства полностью освобождаются от налога.

Льготы для хозяйств инвалидов труда предоставляются хозяйствам, и состав которых входят граждане, работавшие по найму и ставшие инвалидами труда, отнесенными органами социального обеспечения к I или II группе инвалидности.

В случае смерти инвалида предоставленная хозяйству льгота сохраняется до конца года.

Статья 15. От уплаты налога освобождаются колхозники и единоличники в возрасте — мужчины 60 лет и старше, женщины—55 лет и старше, если в хозяйстве не принимают участия личным трудом другие трудоспособные члены семьи.

Статья 16. Освобождаются от уплаты налога:

а) учителя сельских начальных, неполных средних школ и средних школ (в том числе учителя этих школ, перешедшие на пенсию); директора, заместители директоров по учебно-воспитательной части, воспитатели и инструкторы по труду детских домов, находящихся в сельской местности;

б) агрономы, зоотехники, гидротехники, землеустроители, мелиораторы, ветеринарные врачи и фельдшеры, медицинские врачи, средний медицинский персонал, государственные санитарные инспектора, имеющие специальное

образование и работающие по специальности в предприятиях, учреждениях и организациях, находящихся в сельской местности:

в) директора, заместители директоров по политической части, технические руководители, инженеры, техники, агрономы, старшие механики к механики машинно-тракторных станций, межрайонных

мастерских капитального ремонта сельскохозяйственных машин, а также совхозов, конных заводов и государственных плодопитомников, находящихся в сельской местности.

Указанная льгота предоставляется при условии:

если граждане, перечисленные в настоящей статье Закона, являются главой семьи;

если в хозяйстве нет рабочего скота и имеется не более одной коровы, одной головы молодняка крупного рогатого скота, не считая молодняка отела текущего года. одной свиньи старше шести месяцев и трех овец и коз старше года с приплодом, а при отсутствии коровы или свиньи — не более пяти голов овец и коз старше года с приплодом, а в районах Крайнего Севера и в отдаленных местностях, приравненных к этим районам, если поголовье скота, находящегося в личной собственности, не превышает количества, предусмотренного Уставом сельскохозяйственной артели для колхозного двора данного района;

если в хозяйстве размер земельного участка не превышает нормы, установленной Правительством СССР.

Статья 17. Хозяйства граждан, переселяющихся в установленном порядке, освобождаются от уплаты налога на сроки в соответствии с постановлениями Совета Министров СССР.

Статья 18. Хозяйства, пострадавшие от стихийных бедствий (гибель посевов сельскохозяйственных культур, многолетних плодовых насаждений или основного имущества вследствие градобития, наводнения, урагана, ливня, пожара, землетрясения, обвала и оползня, падеж крупного скота), могут освобождаться полностью или частично от уплаты сельскохозяйственного налога исполнительными комитетами районных Советов депутатов трудящихся, в зависимости от размеров понесенного ущерба.

В таком же порядке могут освобождаться полностью или частично от уплаты налога хозяйства в случаях смерти или длительной тяжелой болезни основного работника в семье.

Исполнительным комитетам районных Советов депутатов трудящихся предоставляется право в отдельных случаях уменьшать размер налога, за счет исключения площади многолетних насаждений, на которой урожай погиб от весенних заморозков в текущем году.

Статья 19. При предоставлении льгот по сельскохозяйственному налогу к числу нетрудоспособных относятся:

а) инвалиды, отнесенные органами социального обеспечения к I и II группам инвалидности;

б) калеки, не могущие принимать участие в полевых и других работах.

При предоставлении льгот члены семьи — мужчины 60 лет и старше, женщины 55 лет к старше и дети до 16 лет, достигшие этого возраста в текущем календарном году, а также военнослужащие и учащиеся учебных заведений со сроком обучения не менее года в числе трудоспособных не учитываются.

Статья 20. Совету Министров СССР предоставляется право в целях стимулирования развития отдельных отраслей народного хозяйства и в других необходимых случаях устанавливать дополнительные льготы по сельскохозяйственному налогу.

Статья 21. Сумма налога, исчисленного с хозяйства в соответствии со статьями 3 в 12 настоящего Закона, уплачивается в следующие сроки:

к 1 марта — 20 процентов, к 1 июня — 20 процентов, к 1 сентября — 30 процентов и к 1 ноября — 30 процентов от годовой суммы налога.

V. Ответственность за неуплату налога и порядок рассмотрения жалоб на неправильное обложение налогом

Статья 22. Плательщики, своевременно не обложенные налогом, привлекаются к уплате налога не более чем за два предшествующих года. Пересмотр неправильно произведенного обложения допускается также не более чем за два предшествующих года.

Статья 23. В случае привлечения плательщиков к налогу за предшествующие годы в порядке статьи 22 настоящего Закона уплата налога производится равными долями в два срока: через месяц по вручении платежного извещения и через три месяца после первого срока.

Статья 24. В случаях неуплаты налога в установленные сроки в отношении недоимщиков применяются меры взыскания:

а) за просрочку платежа налога взимается пеня в размере 0,2 процента за каждый день просрочки;

б) по истечении срока уплаты налога составляется опись имущества недоимщика и дело о неуплате налога передается в

народный суд. по решению которого производится изъятие имущества неплательщика и количество, необходимом для погашения недоимок;

в) при наличии неоднократных случаев неплатежа налога недоимщики привлекаются к уголовной ответственности.

Статья 25. Жалобы на неправильное обложение налогом подаются заведующему районным финансовым отделом и месячный срок со дня вручения платежного извещения.

Решение заведующего районным финансовым отделом может быть в 10-дневный срок обжаловано в краевой (областной) финансовый отдел или в Министерство финансов республики, не имеющей областного деления.

Статья 26. Подача заявлений и жалоб не приостанавливает уплаты и взыскания налога.

В тех случаях, когда вынесено решение в пользу плательщика, неправильно взысканные суммы и изъятые имущество должны быть возвращены в 10-дневный срок.

В случае невозможности возвратить имущество вследствие его продажи, должна быть возмещена его стоимость в размере сумм, фактически вырученных от реализации.

XVI з'їзд КП(б)У (25 - 28 січня 1949 р.)

(Витяги)

XVI з'їзд КП(б)У вважає головним завданням у колгоспному будівництві дальше організаційно-господарське зміцнення сільськогосподарської артілі і примноження громадської власності колгоспів, вчасне виконання зобов'язань колгоспів і колгоспників перед державою та поліпшення добробуту колгоспників. З'їзд зобов'язує партійні організації забезпечити повне виконання завдань, намічених історичною постановою Ради Міністрів СРСР і Центрального Комітету ВКП(б) «Про план полезахисних лісонасаджень, впровадження травопільних сівозмін, будівництва ставів і водойм для забезпечення високих і сталих урожаїв у степових і лісостепових районах європейської частини СРСР». Перетворення в життя цього плану виведе наше сільське господарство па шлях високих і сталих урожаїв, зробить працю колгоспників високопродуктивною і забезпечить достаток сільськогосподарських продуктів у нашої країні.

З'їзд зобов'язує партійні, радянські та сільськогосподарські органи забезпечити дострокове виконання і перевиконання державного плану створення захисних лісонасаджень в усіх областях і районах

республіки. Зосередити увагу на своєчасному вирощуванні садивного матеріалу в державних, колгоспних та радгоспних лісових розсадниках, поліпшити догляд за посадками й посилити охорону лісонасаджень.

Вважати головним завданням партійних і радянських організацій, сільськогосподарських органів, усіх колгоспів, радгоспів і МТС всемірне підвищення врожайності та збільшення валового збору сільськогосподарських культур. Необхідно звернути особливу увагу на підвищення врожайності таких найважливіших зернових культур, як озима і яра пшениця, зернобобові, кукурудза, просо, гречка, і таких технічних культур, як цукрові буряки, бавовник, кок-сагіз, соняшник, льон, коноплі, махорка, тютюн, хміль, а також лікарські та ефіроолійні культури.

Надаючи особливо важливого значення своєчасному проведенню весняної сівби 1949 р., з'їзд вимагає від партійних і радянських організацій та сільськогосподарських органів забезпечити зразкову підготовку до весняних польових робіт кожного колгоспу, МТС, радгоспу і на основі масового соціалістичного змагання провести весняну сівбу в стислі й кращі строки.

Добитись того, щоб у кожному колгоспі й радгоспі проводилось нагромадження вологи на полях шляхом затримання снігу, талих вод, раннього весняного боронування зябу та чорних парів і вчасного обробітку посівів. Широко проводити підживлення посівів озимих культур мінеральними й органічними добривами.

З'їзд пропонує запровадити правильні травопільні польові й кормові сівозміни в 1949 р. у 5500 колгоспах і в 1950 р. закінчити запровадження правильних сівозмін в усіх колгоспах та радгоспах республіки. Рішуче посилити освоєння запроваджених травопільних сівозмін.

Взяти під особливий контроль насінництво багаторічних трав, організувати в кожному колгоспі й радгоспі вирощування насіння багаторічних бобових та злакових трав у кількості, потрібній для повного освоєння травопільних сівозмін.

Збільшити нагромадження і поліпшити зберігання та використання гною та інших місцевих добрив, організувати широке застосування торфу і вирощування люпину на добриво. Правильно і повно використати мінеральні добрива, особливо під цукрові буряки й бавовник, для підживлення зернових, технічних культур і багаторічних трав.

Необхідно в 1949 р. значно збільшити площу лушення стерні, особливо в південних та лісостепових районах, і надалі добитися лушення стерні після всіх колосових культур.

Починаючи з 1949 р., проводити оранку тільки плугами з передплужниками на всій площі, що йде під озимі, зяб і чорні пари. Забезпечити підняття зябу під всю площу ярих культур і оранку чорних парів під посів озимих культур. Повністю механізувати обробіток міжрядь усіх технічних та просапних культур.

Забезпечити посів озимих і ярих зернових культур добірним насінням селекційних, районованих, пристосованих до місцевих умов, сортів. Підвищити агротехніку насінних ділянок з тим, щоб кожний колгосп і радгосп повністю забезпечували себе власним високоякісним насінням.

Необхідно підвищити врожайність ярої пшениці, розміщувати цю культуру по кращих попередниках.

Значно збільшити виробництво такої високоврожайної культури, як кукурудза. Вжити заходів до того, щоб кукурудзу сіяли всі колгоспи республіки. Для підвищення врожайності забезпечити посів кукурудзи на всій площі квадратно-гніздовим способом.

Збільшити виробництво зернобобових культур. Розширити посіви гороху, сочевиці, квасолі, значно підвищити врожайність цих культур

Вважаючи, що для партійних, радянських і сільськогосподарських органів бурякосіючих районів найважливішим завданням є підвищення врожайності цукрових буряків, з'їзд вимагає забезпечити виконання й перевиконання встановленого на 1949 р. завдання по врожайності цукрових буряків. Для цього треба посів та обробіток цієї культури провести в кращі агротехнічні строки й посилити боротьбу з шкідниками й хворобами цукрових буряків.

З'їзд надає особливо важливого значення розвитку такої цінної технічної культури, як бавовник, і зобов'язує партійні і радянські організації та сільськогосподарські органи забезпечити значне розширення посівних площ бавовнику, проводити вчасний і якісний догляд за ним, широко впроваджувати механізований міжрядний обробіток з тим, щоб одержати високий урожай бавовни.

Значно розширити посівні площі картоплі, особливо літніх посадок на півдні республіки. Збільшити і поліпшити асортимент овочевих та баштанних культур, всемірно підвищити їх урожайність. Забезпечити дальший розвиток навколо промислових центрів — Донбасу, Харкова, Києва, Одеси, Дніпропетровська, Запоріжжя,

Миколаєва, Львова та інших великих міст — картопляно-овочевих і тваринницьких баз.

Враховуючи, що використання заплавлних земель має велике народногосподарське значення у підвищенні врожайності та збільшенні валового збору картоплі, овочів та інших культур, з'їзд зобов'язує партійні організації забезпечити широке використання в кожній області й районі заплавлних земель для посіву картоплі, овочевих та інших цінних культур.

Для одержання гарантованих високих урожаїв зернових, технічних та інших сільськогосподарських культур на півдні України широко розвивати в Ізмаїльській, Одеській, Миколаївській, Херсонській, Сталінській, Запорізькій, Дніпропетровській і Ворошиловградській областях зрошування земель за рахунок повного використання наявлних зрошувальних систем та будівництва нових.

Добитись безумовного виконання планів посадки нових садів та виноградників, вирощування садивного матеріалу, поліпшення догляду за садами й виноградниками і значно підвищити їх урожайність. Забезпечити виконання планів насадження цитрусових та інших субтропічних культур в Ізмаїльській, Одеській, Херсонській, Миколаївській, Вінницькій, Запорізькій та Закарпатській областях.

З'їзд вважає центральним завданням партійних організацій республіки всемірний розвиток громадського тваринництва, збільшення поголів'я всіх видів худоби, поліпшення її породності й підвищення її продуктивності по виходу м'яса, молока, вовни та одержанню приплоду молодняка. Особливу увагу звернути на розвиток свинарства, збільшити вирощування і відгодівлю свиней. Добитись того, щоб у 1949 р. кожний колгосп мав не менше чотирьох ферм і виконав установлений мінімум маточного поголів'я по великій рогатій худобі й свинях. Широко розвивати птахівництво, кролівництво, бджільництво, рибництво, шовківництво та інші галузі сільського господарства.

Інтереси якнайшвидшого піднесення громадського тваринництва вимагають створення міцної кормової бази. Необхідно вже в 1949 р. впорядкувати і всіляко поліпшити наявні вигони, пасовища, луки, в усіх колгоспах запровадити кормові сівоzmіни. Поряд з збільшенням площ під багаторічними травами розширити посів таких високоврожайних кормових культур, як суданка, вико-вівсяна суміш, кормові буряки, гарбузи, та інші.

Вважати зовсім неправильним, що в багатьох колгоспах худоба випасається па не поліпшених низькопродуктивних пасовищах і не одержує необхідної підгодівлі зеленими й соковитими кормами,

внаслідок чого найбільш сприятливий літній період не використовується для підвищення продуктивності тваринництва.

Необхідно найближчим часом, насамперед у колгоспах, де нема лук і добрих природних пасовищ, перевести худобу на стійлове утримання. В усіх колгоспах широко запровадити зелений конвеєр і забезпечити протягом усього літа достатню годівлю худоби зеленими й соковитими кормами.

Враховуючи позитивний досвід передових колгоспів, рекомендувати всім колгоспам організувати бригади або ланки по кормодобуванню, поклавши на них сівбу й обробіток культур, посіяних у кормовій сівозміні, на площах зеленого конвеєра та прифермських ділянках, а також догляд за луками, проведення збирання сіна на закріплених площах природних сіножатей, закладення силосу, насінництво кормових коренеплодів, силосних культур, однорічних і багаторічних трав для зеленого конвеєра.

З'їзд вимагає від науково-дослідних інститутів і дослідних станцій різко поліпшити роботу по створенню нових машин, виведенню високоврожайних сортів сільськогосподарських культур, поліпшенню породності худоби та підвищенню її продуктивності, по виробленню заходів, які б забезпечили одержання високих і сталих урожаїв та піднесення громадського тваринництва.

XVI з'їзд КП(б)У підкреслює, що найважливішою умовою дальшого організаційно-господарського зміцнення колгоспів та збільшення їх громадського багатства є найсуворіше додержання Статуту сільськогосподарської артілі, правильна організація і оплата праці. Партійні, радянські й сільськогосподарські організації повинні вести непримиренну боротьбу з порушеннями Статуту сільськогосподарської артілі, до кінця ліквідувати хиби в організації та оплаті праці, всемірно зміцнювати виробничі бригади, покінчити з знеособою у використанні землі, робочої худоби та реманенту.

Основним завданням машинно-тракторних станцій є підвищення врожайності сільськогосподарських культур в обслуговуваних колгоспах, дальше поліпшення використання машинно-тракторного парку, підвищення якості тракторних робіт і виконання їх в агротехнічні строки, передбачувані договорами МТС з колгоспами, вчасне збирання врожаю і виконання планів здачі натуроплати за роботи МТС.

Відзначаючи, що радгоспи України ще не вижили до кінця хиб, вказаних у рішенні лютого пленуму ЦК ВКП(б) (як-от: надмірна спеціалізація та однобічний напрям господарства, слабкий розвиток тваринництва в зернових радгоспах і радгоспах технічних культур, а в

тваринницьких радгоспах — недостатній розвиток галузей рільництва), з'їзд вимагає усунути ці хиби і забезпечити всебічний розвиток радгоспів.

XVI з'їзд КП(б)У зобов'язує обкоми й райкоми КП(б)У, виконкоми обласних і районних Рад депутатів трудящих, Управління в справах сільського й колгоспного будівництва при Раді Міністрів УРСР різко поліпшити керівництво та контроль за будівництвом на селі. Організувати в колгоспах виробництво місцевих будівельних матеріалів і будівельних деталей та виробів. Забезпечити сільське й колгоспне будівництво кваліфікованими інженерно-технічними працівниками, повністю укомплектувати будівельні бригади та виробничі підприємства постійними кадрами колгоспників.

З'їзд вимагає від партійних і радянських організацій приділити серйозну увагу планомірному благоустроєві і озелененню сіл. Добитись того, щоб у найближчі 2—3 роки в кожному селі й колгоспі були клуб або будинок-читальня, будинок правління колгоспу, будинок сільськогосподарської культури, лазня, перукарня, медична амбулаторія з родильним відділенням, дитячі ясла, дитячий садок. Прискорити будівництво господарських будівель, особливо тваринницьких, які б відповідали запитам розвитку громадського тваринництва.

Завдання дальшого піднесення сільського господарства вимагають поліпшення керівництва сільським господарством з боку партійних, радянських організацій, Міністерства сільського господарства УРСР і Міністерства радгоспів УРСР та їх органів на місцях.

Зобов'язати обкоми й райкоми КП(б)У, виконкоми обласних і районних Рад депутатів трудящих, Міністерство сільського господарства УРСР, Міністерство радгоспів УРСР посилити організаційну роботу в колгоспах, радгоспах та МТС по підготовці до Всесоюзної сільськогосподарської виставки, зосередивши головну увагу на тому, щоб у соціалістичне змагання за право участі у Всесоюзній сільськогосподарській виставці включились широкі маси колгоспників і працівників сільського господарства.

Вважати необхідною організацію в Києві Республіканської постійно діючої сільськогосподарської виставки для показу досягнень передовиків сільського господарства, колгоспів, радгоспів, МТС і науково-дослідних закладів УРСР.

Колгоспні і сільські партійні організації повинні очолити боротьбу колгоспників та всіх працівників сільського господарства за повне виконання історичного рішення лютневого пленуму ЦК ВКП(б)

і інших постанов партії і уряду, спрямованих на дальше піднесення сільського господарства. Шляхом, всемірного зміцнення громадського господарства, правильного поєднання особистих інтересів колгоспників з громадськими інтересами колгоспів добитись достатку продуктів, підвищити матеріальний і культурний рівень життя колгоспників. Приділити увагу підвищенню продуктивності праці на основі широкого впровадження методів роботи передовиків і досягнень радянської науки. Колгоспні первинні партійні організації повинні всемірно боротись за зміцнення дисципліни, кращу організацію праці, вчасно ставити перед правлінням й перед усіма колгоспниками основні завдання розвитку громадського господарства в колгоспах і добиватись повного їх виконання.

З'їзд підкреслює, що тепер, коли основна маса трудящих селян західних областей стала на колгоспний шлях і в багатьох районах завершена суцільна колективізація,— головне завдання партійних організацій полягає в тому, щоб забезпечити організаційно-господарське зміцнення цих колгоспів.

Сільське господарство західних областей тепер озброюється потужною технікою, створюються всі можливості для широкого використання досягнень передової радянської агробіологічної науки, для швидкого піднесення врожайності всіх культур і розвитку громадського тваринництва. Щоб використати техніку і всі можливості, закладені в колгоспному ладі, треба посилити роботу по вихованню кадрів з місцевого населення. Необхідно ще більше підвищити класову пильність, посилити боротьбу з куркульством, своєчасно викривати й присікти його підривну роботу, спрямовану проти колгоспного будівництва, ще сильніше об'єднувати й згуртовувати бідняцько-середняцькі маси селянства навколо заходів партії і Радянської держави. Поліпшити політичну роботу серед трудящих, прилучаючи широкі маси робітників, селян та інтелігенцію західних, Ізмаїльської та Закарпатської областей до ще активнішої участі в соціалістичному будівництві.

ПЛЕНУМ ЦК КОМПАРТІЇ УКРАЇНИ

Київ. 19—20 березня 1958 р.

ПОСТАНОВА ПЛЕНУМУ**ПРО ПІДСУМКИ ЛЮТНЕВОГО ПЛЕНУМУ ЦК КПРС І ЗАВДАННЯ КОМУНІСТИЧНОЇ ПАРТІЇ УКРАЇНИ ПО ДАЛЬШОМУ РОЗВИТКУ КОЛГОСПНОГО ЛАДУ І РЕОРГАНІЗАЦІЇ МТС**

Заслухавши і обговоривши доповідь тов. Підгорного М. В. «Про підсумки лютневого пленуму ЦК КПРС і завдання Комуністичної партії України по дальшому розвитку колгоспного ладу і реорганізації МТС», пленум ЦК КП України вважає, що постанова лютневого пленуму ЦК КПРС є цілком правильною, своєчасною і має велике політичне, народногосподарське значення для дальшого розвитку соціалістичного сільського господарства і всієї країни. В цих документах на основі узагальнення практики колгоспного будівництва в СРСР знайшло своє дальше збагачення і розвиток марксистсько-ленінське вчення про будівництво комунізму. Рішення лютневого пленуму ЦК КПРС знаменують собою новий етап в розвитку колгоспного ладу, в практичному здійсненні історичних рішень ХХ з'їзду партії.

Пленум ЦК КП України відмічає, що перетворення в життя рішення лютневого пленуму ЦК КПРС, яке являє собою новий революційний захід в дальшому розвитку продуктивних сил сільського господарства, сприятиме зміцненню союзу робітничого класу з селянством, матиме вирішальне значення у здійсненні історичного завдання — наздогнати і випередити США по виробництву продуктів тваринництва на душу населення.

Рішення пленуму ЦК КПРС «Про дальший розвиток колгоспного ладу і реорганізацію машинно-тракторних станцій» викликало нове піднесення політичної і трудової активності трудящих. Розроблені партією заходи по реорганізації МТС знайшли гарячу підтримку і одностайне схвалення робітниками, колгоспниками, працівниками МТС і радгоспів, інтелігенцією республіки, які вбачають в цих документах новий прояв турботи Комуністичної партії про економічну могутність нашої соціалістичної Батьківщини. Трудящі України, як і всього Радянського Союзу, в ході всенародного обговорення вносять багато цінних пропозицій, спрямованих на дальше зміцнення колгоспного ладу, створення достатку сільськогосподарських продуктів в країні, зростання добробуту нашого народу.

Пленум ЦК КП України п о с т а н о в л я є :

15.Тези доповіді «Про дальший розвиток колгоспного ладу і реорганізацію машинно-тракторних станцій», розроблені Центральним

Комітетом. КППС, повністю схвалити.

16. Доручити Президії ЦК КП України, врахувавши пропозиції, викладені в доповіді тов. Підгорного М. В., обмін думками на пленумі ЦК КП України, а також пропозиції трудящих, остаточно опрацювати заходи по реорганізації МТС і дальшому організаційно-господарському зміцненню колгоспів та внести їх на розгляд ЦК КППС і союзного уряду.

17. Зобов'язати обкоми і райкоми партії, облвиконками і райвиконками передачу техніки колгоспам і реорганізацію машинно-тракторних станцій провести організовано, не проявляючи зайвої поспішності, з урахуванням конкретних умов і особливостей кожного району і колгоспу.

Вважати важливішим завданням партійних організацій і радянських органів — правильно використати на вирішальних ділянках колгоспного виробництва кадри, які вивільняються в зв'язку з реорганізацією машинно-тракторних станцій. Необхідно перш за все зміцнити склад голів економічно слабих колгоспів за рахунок більш підготовлених і досвідчених працівників, зокрема директорів МТС, головних агрономів, головних зоотехніків та інших спеціалістів. На чолі кожного колгоспу повинні стояти працівники, які добре знають сучасну сільськогосподарську техніку і економіку колгоспного виробництва, здатні кваліфіковано розбиратися не тільки в поточних справах, але і в питаннях перспективного розвитку виробництва.

Партійним організаціям і радянським органам особливу увагу звернути на збереження кадрів механізаторів та створення їм необхідних умов для роботи в колгоспах. Поповнити склад бригадирів виробничих бригад досвідченими організаторами і спеціалістами сільського господарства.

18. Зобов'язати обкоми, міськкоми, райкоми партії, первинні партійні організації і радянські органи підняти рівень керівництва сільським господарством, посилити організаторську і масово-політичну роботу безпосередньо в колгоспах, бригадах, на фермах, серед механізаторів, забезпечити найактивнішу участь партійних, комсомольських і радянських організацій, працівників сільського господарства і всіх трудящих в боротьбі за дальше піднесення усіх галузей сільськогосподарського виробництва.

Обкоми і райкоми партії повинні зміцнити первинні партійні організації колгоспів за рахунок механізаторів і спеціалістів, подавати їм повсякденну практичну допомогу, підняти їх роль і відповідальність за стан справ у колгоспах, розвиток економіки, своєчасне і повне виконання колгоспами всіх зобов'язань перед

державою.

19.Пленум ЦК КП України звертає увагу партійних організацій, радянських і сільськогосподарських органів на те, що реорганізація МТС повинна сприяти ще кращому проведенню весняної сівби, завершенню зимівлі худоби та інших робіт в колгоспах. На основі високопродуктивного використання техніки необхідно домогтися своєчасного і високоякісного проведення всіх сільськогосподарських робіт з тим, щоб 1958 р. став роком нового могутнього піднесення колгоспного виробництва і зміцнення громадського господарства колгоспів, здешевлення сільськогосподарської - продукції, підвищення матеріального добробуту і культурного рівня колгоспного селянства.

Пленум ЦК КП України запевняє ЦК КПРС, що партійні організації, колгоспники і колгоспниці, працівники МТС (РТС) і радгоспів республіки з честю виконають історичні рішення лютого пленуму ЦК КПРС і докладуть всіх зусиль до того, щоб в 1958 р. виростити високий урожай, підвищити продуктивність тваринництва, збільшити виробництво зерна, цукрових буряків, картоплі, овочів, м'яса, молока та інших сільськогосподарських продуктів в кожному колгоспі і радгоспі і тим самим внести свій гідний вклад у виконання історичних рішень XX з'їзду КПРС.

Друкуються за текстом протокольного запису, що зберігається в партархіві Інституту історії партії при ЦК Компартії України, ф. і, оп. 13, спр. 1995, арк. 9—11.

XX з'їзд Компартії України (1959 р.)
(Витяги)

В контрольних цифрах розвитку народного господарства СРСР на 1959—1965 рр. і рішеннях грудневого пленуму ЦК КПРС визначено програму дальшого піднесення сільського господарства, щоб в повному достатку забезпечити населення продуктами харчування, а промисловість — сировиною.

XX з'їзд Комуністичної партії України вважає найголовнішим завданням в розвитку сільського господарства республіки дальше збільшення виробництва зерна, технічних культур і продуктів тваринництва, а також розвиток садівництва і виноградарства.

В найближчі роки валовий збір зерна в республіці треба довести не менш як до 2,1 млрд. пудів, насамперед за рахунок підвищення врожайності.

Вирішальна роль у збільшенні виробництва зерна і створенні міцної кормової бази для тваринництва належатиме кукурудзі. В зв'язку з цим слід розширити посіви цієї культури з таким розрахунком, щоб на кінець семирічки площі під кукурудзою довести до 9—10 млн. га; добитися значного підвищення її врожайності. Винятково великі завдання стоять перед республікою по збільшенню виробництва цукрових буряків, валовий збір їх повинен зрости до 40 млн. т на рік. Треба також підвищити валові збори сояшника, льонувовгунця, конопель, картоплі, овочевих та інших сільськогосподарських культур.

В галузі тваринництва головним завданням у наступному семиріччі повинно бути різке збільшення поголів'я і підвищення продуктивності всіх видів худоби і птиці. В 1965 р. виробництво м'яса в забійній вазі має бути доведено не менш як до 3,9 млн. т, молока — до 26 млн. т, вовни — до 38 тис. т, яєць — до 10,5 млрд. штук.

Першочерговою і невідкладною справою є збільшення виробництва м'яса на основі прискореного розвитку громадського тваринництва в колгоспах і радгоспах. У відповідь на історичні рішення грудневого пленуму ЦК КПРС у колгоспах і радгоспах республіки з кожним днем шириться боротьба за виробництво м'яса в значно більших розмірах, ніж передбачається семирічним планом, з тим, щоб швидше вирішити всенародне завдання — наздогнати США по виробництву продукції тваринництва на душу населення. XX з'їзд КП України, схвалюючи цю ініціативу, закликає всіх колгоспників і колгоспниць, працівників РТС і радгоспів, партійні і радянські органи ще ширше розгорнути соціалістичне змагання за те, щоб у найближчі 5

років довести виробництво м'яса на 100 га земельних угідь в середньому по республіці не менш як до 101 ц в забійній вазі замість 91,5 ц, як це передбачається контрольними цифрами розвитку народного господарства.

Щоб розв'язати ці завдання, необхідно впроваджувати в колгоспах і радгоспах науково обгрунтовану систему ведення господарства і далі поліпшувати спеціалізацію сільськогосподарського виробництва, підносити рівень механізації та електрифікації, удосконалювати і всемірно підвищувати продуктивність праці, широко застосовувати досягнення науки і передового досвіду. Треба добиватись дальшого організаційно-господарського зміцнення колгоспів, неухильно здійснюючи принцип матеріальної заінтересованості працівників сільського господарства у збільшенні виробництва сільськогосподарської продукції.

У вирішенні великих завдань дальшого розвитку сільськогосподарського виробництва треба підвищити роль радгоспів як провідних соціалістичних підприємств у сільському господарстві, добитись такого стану, щоб у найближчі роки всі радгоспи республіки стали рентабельними і високотоварними господарствами.

Компартія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. Т. другий (1941 -1976 рр.)- К.: 1977.- С-616-617.

ПОСТАНОВА ПЛЕНУМУ
ПРО ПІДСУМКИ СІЧНЕВОГО ПЛЕНУМУ ЦК КПРС
1961 РОКУ І ЗАХОДИ ПО ДАЛЬШОМУ РОЗВИТКУ
СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНСЬКОЇ РСР (Київ.
26—28 січня 1961 р.)
(Витяги)

Пленум ЦК КП України постановляє :

20. Прийняти до керівництва і неухильного виконання рішення січневого пленуму ЦК КПРС, в яких визначено головні напрями і конкретні завдання дальшого розвитку сільського господарства країни в інтересах підвищення добробуту народу.

21. Пленум ЦК КП України вважає найважливішим завданням партійних, радянських, сільськогосподарських і заготівельних органів, колгоспів і радгоспів, всіх працівників сільського господарства республіки забезпечення безперервного зростання виробництва сільськогосподарських продуктів, маючи на увазі, щоб зростаючі потреби населення в продуктах землеробства і тваринництва задовольнялись повністю, а виробництво цих продуктів завжди випереджало попит радянських людей.

Довести в найближчі роки закупки зерна щороку до 700 млн. пудів, м'яса — до 2 800 тис. *т*, молока — до 12 500 тис. *т*.

Доручити Президії ЦК КП України і Раді Міністрів УРСР разом з обкомами і облвиконкомом, виходячи з конкретних умов, визначити на найближчі роки обсяг виробництва і продажу державі зерна, м'яса, молока та інших сільськогосподарських продуктів по областях.

Вже в 1961 р. довести закупки зерна в республіці до 650—700 млн. пудів, м'яса — до 1 700 тис. *т* і молока — до 6 712 тис. *т*.

22. Доручити Держплану УРСР, Міністерству сільського господарства і раднаргоспам, обкомам і райкомам партії, облвиконкомом і райвиконкомом розробити і здійснити конкретні заходи по збільшенню виробництва зерна, технічних культур, овочів, картоплі, м'яса, молока і інших продуктів сільського господарства з тим, щоб найближчим часом ліквідувати допущене відставання. Розробку заходів здійснити знизу, починаючи з бригад, ферм, колгоспів, радгоспів при широкій участі колгоспників, робітників радгоспів, спеціалістів сільського господарства.

При цьому головна увага повинна бути звернута на виявлення і використання наявних в кожному господарстві можливостей і

резервів, на розповсюдження і впровадження досягнень науки і досвіду передовиків, новаторів виробництва. Досвід передовиків повинен бути прикладом, маяком, який вказує правильний шлях до забезпечення високого рівня виробництва сільськогосподарських продуктів у кожній бригаді, на фермі, у кожному колгоспі і радгоспі.

23.Пленум ЦК КП України вважає найголовнішим завданням партійних організацій республіки в землеробстві — добитися різкого збільшення виробництва зерна і довести вже в 1961 р. валовий збір всіх зернових культур у колгоспах, радгоспах та інших державних господарствах не менш як до 2,1—2,2 млрд. пудів.

24.Найважливішим резервом піднесення виробництва зерна на Україні є різке збільшення валових зборів кукурудзи за рахунок значного підвищення врожайності цієї культури на всій площі посіву.

Пленум одностайно схвалює і приймає до неухильного виконання поставлене січневим пленумом ЦК КПРС завдання про виділення у колгоспах і радгоспах в найбільш сприятливих районах республіки кращих площ в розмірі не менше 3 млн. га з тим, щоб на цих площах одержати не менш як по 50 ц зерна кукурудзи в повній стиглості в середньому з гектара і тим самим тільки за рахунок цього зібрати 900 млн. пудів зерна.

Схвалити пропозиції обкомів партії та облвиконкомів про вирощування в 1961 р. врожаю сухого зерна кукурудзи в середньому не менше 50 ц з гектара на такій площі по областях:

	(тис. га)		24
Вінницька	230	Полтавська	0
Волинська	20	Ровенська	30
			13
Дніпропетровська	330	Сталінська	0
Житомирська	60	Станіславська	35
Закарпатська	24	Сумська	80
Запорізька	231	Тернопільська	10
			0
			23
Київська	90	Харківська	5
Кіровоградська	240	Херсонська	20
Луганська	40	Хмельницька	12
			0
Львівська	40	Черкаська	15
			0
Миколаївська	180	Чернівецька	35
Одеська	270	Чернігівська	70

Пленум ЦК КП України закликає всіх колгоспників, робітників радгоспів, спеціалістів сільського господарства, комуністів, комсомольців і молодь широко розгорнути всенародний похід за високий врожай кукурудзи. Одержання 50 ц зерна кукурудзи з гектара на площі не менше 3 млн. га— справа цілком реальна і для цього в нашій республіці є всі умови. Це яскраво підтверджує багаторічний досвід багатьох передових кукурудзоводів, ланок, бригад, колгоспів і ряду районів, які одержують по 80— 100 і більше ц з гектара на великих площах посіву.

Виходячи з того, що вирощування високого врожаю кукурудзи цілком залежить від чіткої організації справи, високої агротехніки і комплексної механізації, зобов'язати обкоми і райкоми партії, облвиконкоми і райвиконкоми:

— організувати в колгоспах і радгоспах ланки і бригади по вирощуванню високого врожаю кукурудзи, включити в них, крім механізаторів, кращих колгоспників і робітників радгоспів, що знають і люблять справу вирощування цієї культури. Закріпити за ланками і бригадами по вирощуванню високих врожаїв кукурудзи потрібну кількість добре відремонтованих тракторів, сівалок, культиваторів та інших машин і знарядь... // Радянська Україна. 1959, 17 липня.

ПЛЕНУМ ЦК КОМПАРТІЇ УКРАЇНИ

Київ. 23—24 липня 1970 р.

(Витяги)

Пленум розглянув питання про підсумки липневого (1970 р.) пленуму ЦК КПРС і завдання Комуністичної партії України по дальшому розвитку сільського господарства.

ПОСТАНОВА ПЛЕНУМУ

ПРО ПІДСУМКИ ЛИПНЕВОГО (1970 р.) ПЛЕНУМУ ЦК КПРС І ЗАВДАННЯ КОМУНІСТИЧНОЇ ПАРТІЇ УКРАЇНИ ПО ДАЛЬШОМУ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

Заслухавши і обговоривши доповідь тов. П. Ю. Шелеста «Про підсумки липневого (1970 р.) пленуму ЦК КПРС і завдання Комуністичної партії України по дальшому розвитку сільського господарства», пленум ЦК КП України відмічає, що в рішеннях липневого пленуму ЦК КПРС накреслено розгорнуту програму прискореного піднесення сільського господарства, визначено конкретні шляхи дальшого зміцнення його матеріальної бази та технічного переозброєння. Рішення пленуму мають виключно важливе значення для розвитку економіки нашої країни, підвищення добробуту

трудящих.

Партія послідовно здійснює лінію на інтенсифікацію сільськогосподарського виробництва. Завдяки самовідданій праці робітничого класу збільшився випуск техніки та іншої промислової продукції для сільського господарства. В поточній п'ятирічці зросли поставки колгоспам і радгоспам республіки тракторів, зернозбиральних комбайнів, автомобілів та інших машин. Мінеральних добрив поставлено в 1,8 разу більше, ніж у попередні чотири роки. Зросли капіталовкладення в сільське господарство. Введено в дію 378 тис. гектарів зрошуваних і 449 тис. гектарів осушених земель.

В результаті повсякденної організаторської і політичної роботи партійних організацій, радянських і господарських органів, наполегливої праці колгоспників, робітників радгоспів, спеціалістів досягнуто дальшого піднесення сільського господарства. Середньорічне виробництво валової продукції сільського господарства в республіці зросло порівняно з попереднім п'ятиріччям на 15%. Валовий збір зерна в середньому за рік досяг 32,6 млн. т, врожайність зернових підвищилась майже на 4 ц і становить 20,9 ц з га. Збільшилось виробництво соняшнику, цукрових буряків, картоплі, овочів, фруктів та інших культур. Закупки м'яса зросли на 37%, молока — на 35, яєць — на 43%. Зміцнюється економіка колгоспів і радгоспів, підвищується добробут колгоспників і працівників радгоспів, широко ведеться будівництво житла, об'єктів виробничого і культурно-побутового призначення на селі.

В той же час пленум ЦК КІІ України відмічає, що наявні резерви і можливості збільшення виробництва продукції сільського господарства для більш повного задоволення потреб населення і промисловості використовуються ще не повністю. В ряді господарств неефективно використовується земля, техніка, органічні і мінеральні добрива, недостатня увага приділяється піднесенню культури землеробства, врожайність сільськогосподарських культур залишається низькою. Не скрізь ведеться наполеглива робота по зміцненню кормової бази, поліпшенню племінної справи, впровадженню передової технології і комплексної механізації тваринницьких ферм. Деякі колгоспи і радгоспи не виконують встановлених планів продажу державі сільськогосподарської продукції.

Окремі партійні комітети і первинні партійні організації допускають недоліки в організаційній та виховній роботі, недостатньо використовують велику мобілізуючу силу соціалістичного змагання,

миряться з фактами безгосподарності.

Пленум ЦК КП України, одностайно підтримуючи висновки і пропозиції, викладені в доповіді Генерального секретаря ЦК КПРС тов. Л. І. Брежнєва «Чергові завдання партії в галузі сільського господарства», **п о с т а н о в л я є :**

25. Схвалити рішення липневого (1970 р.) пленуму ЦК КПРС і прийняти їх до керівництва та неухильного виконання. Вважати головним завданням партійних, радянських, господарських органів, керівників і спеціалістів колгоспів та радгоспів республіки забезпечення прискореного розвитку сільського господарства на основі всемірного зміцнення його матеріально-технічної бази, комплексної механізації виробничих процесів, хімізації та меліорації земель.

Пленум ЦК КП України зобов'язує обкоми і райкоми партії, первинні партійні організації, радянські та господарські органи, керівників колгоспів і радгоспів розробити і здійснити заходи по дальшому піднесенню ефективності сільськогосподарського виробництва, мобілізації внутрішніх резервів для підвищення врожайності всіх культур і продуктивності тваринництва.

26. Пленум ЦК КП України вважає, що швидкий розвиток зернового господарства, як основи сільськогосподарського виробництва, є й надалі найважливішим завданням партійних організацій, радянських, сільськогосподарських органів, колгоспів і радгоспів. Необхідно забезпечити виконання розроблених листопадним (1967 р.) пленумом ЦК КП України заходів по піднесенню культури землеробства, впровадженню найурожайніших сортів, освоєнню сівозмін, розширенню посівів зернових культур на зрошуваних землях і на цій основі добитися в наступній п'ятирічці підвищення врожайності в колгоспах і радгоспах як мінімум на 4—5 ц зерна з кожного гектара. Довести середньорічний валовий збір зерна в цілому по республіці до 40 млн. *т*.

Необхідно значно підвищити врожайність і валові збори цукрових буряків, соняшнику, картоплі, овочів, фруктів, винограду, льону, конопель, тютюну та інших культур.

Зобов'язати Держплан УРСР, Міністерство сільського господарства УРСР, Міністерство радгоспів УРСР, Міністерство харчової промисловості УРСР, об'єднання «Укрсільгосптехніка», обкоми, міськкоми і райкоми партії, облвиконкоми і райвиконкоми, керівників колгоспів і радгоспів поліпшити виробництво і використання місцевих добрив. У кожному господарстві побудувати необхідну кількість гноєсховищ. Комплексно механізувати процеси

виробництва, транспортування і внесення органічних добрив. Організувати для цього випуск і поставку колгоспам та радгоспам високопродуктивних машин.

27. Міністерству сільського господарства УРСР, Міністерству радгоспів УРСР, Міністерству харчової промисловості УРСР, обкомам, міськкомам, райкомам партії, облвиконкомам і райвиконкомам, керівникам колгоспів і радгоспів забезпечити виконання завдань завершального року п'ятирічки і встановлених на 1971—1975 рр. державних планів закупок зерна, цукрових буряків, соняшнику, льоноволокна, картоплі, овочів, плодів, ягід, винограду, м'яса, молока, яєць, вовни та інших продуктів сільського господарства.

Пленум ЦК КП України звертає увагу партійних, радянських, сільськогосподарських органів на необхідність при доведенні твердих планів закупок всебічно враховувати резерви і можливості кожного господарства. Добиватися, щоб усі колгоспи і радгоспи, які виробляють товарне зерно, райони і області протягом п'ятирічки продали понад план не менше 35% зерна.

28. Пленум ІДК КП України вимагає від партійних, радянських, сільськогосподарських органів, керівників колгоспів і радгоспів посилити організаторську роботу по здійсненню заходів по дальшому розвитку тваринництва, схвалених квітневим (1970 р.) пленумом ЦК КП України, забезпечити різке збільшення виробництва м'яса, молока, яєць, вовни. Особливу увагу звернути на підвищення продуктивності, зростання поголів'я всіх видів худоби і птиці. Досягти такого рівня виробництва продуктів тваринництва, щоб кожний колгосп і радгосп продавав щороку державі не менше 8—10% продукції понад план. Всемірно розширювати виробництво продуктів тваринництва на промисловій основі в спеціалізованих господарствах, здійснити будівництво комплексів по виробництву м'яса, молока і яєць.

Необхідно значно зміцнити кормову базу, збільшити вирощування всіх кормових культур, особливо багатих на білок, для потреб громадського тваринництва, а також худоби колгоспників і робітників радгоспів. Розширити роботи по створенню культурних пасовищ. Поліпшити насінництво багаторічних трав.

Зобов'язати Міністерство сільського господарства УРСР, Міністерство радгоспів УРСР, Міністерство заготівель УРСР, обкоми партії і облвиконкоми забезпечити виконання встановлених ЦК КП України і Радою Міністрів УРСР завдань по нарощуванню потужностей державних комбікормових підприємств та будівництву міжколгоспних і радгоспних комбікормових заводів. Поліпшити якість комбікормів. Збільшити виробництво м'ясо-кісткового і рибного

борошна, сухих молочних відвіюк, кормових дріжджів, вітамінів, антибіотиків та інших домішок.

29. Міністерству меліорації і водного господарства УРСР, Міністерству сільського господарства УРСР, Міністерству радгоспів УРСР, Міністерству харчової промисловості УРСР, партійним і радянським органам добиватися безумовного виконання планів будівництва і введення в дію меліоративних систем. Значно підвищити якість будівельних робіт. Проводити і далі спорудження ділянок зрошення на місцевому стоці за рахунок коштів господарств при шефській допомозі промислових підприємств і будов. Поліпшити використання зрошуваних і осушених земель. Посилити роботи по боротьбі з ерозією ґрунтів і полезахисному лісорозведенню.

30. Держплану УРСР, Міністерству будівництва підприємств важкої індустрії УРСР, Міністерству промислового будівництва УРСР, Міністерству монтажних і спеціальних будівельних робіт УРСР, керівникам підприємств хімічної промисловості здійснити заходи по нарощуванню виробничих потужностей на підприємствах з тим, щоб у 1975 р. довести виробництво мінеральних добрив до 18 млн. *т*, хімічних засобів захисту рослин — до 98 тис. *т*. Підвищувати якість добрив, збільшувати виробництво гранульованих комплексних, висококонцентрованих туків. Поліпшити організацію перевезення, зберігання і використання добрив.

31. Пленум ЦК КП України підкреслює, що всемірна інтенсифікація і технічне переозброєння сільського господарства є вирішальним фактором його прискороного розвитку.

Партійним організаціям і керівникам підприємств тракторного і сільськогосподарського машинобудування спрямовувати зусилля колективів на краще використання виробничих потужностей для збільшення випуску сільськогосподарської техніки. Прискорити організацію виробництва більш досконалих машин і механізмів, звернувши особливу увагу на поліпшення їх якості, надійності і довговічності. Забезпечити поставку необхідних комплексів машин і механізмів для механізації робіт у тваринництві.

Міністерству промислового будівництва УРСР, Міністерству будівництва підприємств важкої індустрії УРСР, Міністерству монтажних і спеціальних будівельних робіт УРСР, обкомам партії та облвиконкомам, партійним організаціям і керівникам підприємств, залучених до виготовлення тракторів Т-150 і сільськогосподарських машин до них, прискорити створення необхідних потужностей та забезпечити своєчасний випуск цієї техніки.

Схвалити ініціативу колективів промислових підприємств і

будівельних організацій, які за рахунок використання внутрішніх резервів випускають додатково сільськогосподарські машини, устаткування, запасні частини, будівельні матеріали та конструкції, проводять будівництво виробничих і побутових об'єктів в колгоспах і радгоспах. Держплану УРСР разом з відповідними міністерствами і відомствами залучати до виробництва машин, агрегатів, вузлів і запасних частин для потреб сільського господарства на основі кооперування підприємства усіх галузей промисловості, незалежно від їх відомчого підпорядкування.

Партійним, радянським і сільськогосподарським органам добиватися високопродуктивного використання тракторів, автомобілів, сільськогосподарських машин, зміцнення ремонтної бази в колгоспах і радгоспах, об'єднаннях «Сільгосптехніки». Розширити підготовку і вжити заходів до закріплення кадрів сільських механізаторів, створювати їм необхідні виробничі і побутові умови.

32.Пленум ЦК КП України зобов'язує Держплан УРСР, Держбуд УРСР, Міністерство сільського будівництва УРСР, Укрміжколгоспбуд, Міністерство сільського господарства УРСР, Міністерство радгоспів УРСР, Міністерство меліорації і водного господарства УРСР, Міністерство заготівель УРСР, об'єднання «Укрсільгосптехніки» вжити заходів до зміцнення виробничої бази будівельних організацій на селі, забезпечувати їх необхідною технікою та кваліфікованими кадрами. Значно поліпшити проектування і підвищити якість будівництва. Широко залучати до будівництва на селі інші міністерства та відомства.

Вважати за необхідне розширити в наступній п'ятирічці виробничо-технічну базу промисловості по переробці сільськогосподарських продуктів. Поліпшити використання наявних виробничих потужностей, а також організацію приймання, зберігання і переробки сировини.

33.Пленум ЦК КП України вимагає від Міністерства сільського господарства УРСР, Міністерства радгоспів УРСР, Міністерства харчової промисловості УРСР, керівників господарств партійних, радянських і господарських органів докорінно поліпшити економічну роботу, забезпечити високу рентабельність усіх галузей колгоспного і радгоспного виробництва, випереджаючи темпи зростання продуктивності праці, посилити режим економії, вести рішучу боротьбу з безгосподарністю.

Необхідно вдосконалювати спеціалізацію сільськогосподарського виробництва, забезпечити дальшу концентрацію та інтенсифікацію кожної галузі, раціональне використання землі, засобів виробництва,

трудових ресурсів.

34. Міністерству сільського господарства УРСР, Академії наук УРСР, Південному відділенню ВАСГШЛ розробити і здійснити заходи по дальшому розвитку сільськогосподарської науки та піднесенню її ролі в інтенсифікації виробництва. Зосередити зусилля вчених та спеціалістів на виведенні і впровадженні у виробництво високопродуктивних сортів сільськогосподарських культур і порід тварин, розробці для різних зон республіки найбільш прогресивних технологій та конструюванні нової техніки для комплексної механізації виробничих процесів, дослідженнях в галузі економіки сільськогосподарського виробництва. Розробити дійові заходи боротьби з шкідниками і хворобами рослин і тварин.

35. Зобов'язати обкоми, міськкоми, райкоми партії, первинні партійні організації забезпечити підвищення рівня політичної і організаторської роботи серед трудівників села, посилити контроль за виконанням рішень партії і уряду по дальшому розвитку сільськогосподарського виробництва і вимогливість до кадрів за додержання партійної та державної дисципліни. Постійно зміцнювати і підвищувати боєздатність первинних партійних організацій колгоспів і радгоспів, забезпечити правильну розстановку комуністів на вирішальних ділянках та авангардну роль кожного члена партії на виробництві. Підвищувати роль спеціалістів сільського господарства як організаторів і технологів виробництва.

Партійним, комсомольським і профспілковим організаціям всемірно посилювати мобілізуючу роль соціалістичного змагання, вдосконалювати його форми і методи, широко застосовувати моральні стимули, розвивати творчу енергію і політичну активність трудящих, спрямовувати її на виконання виробничих завдань, які стоять перед кожним колективом. Активну участь у цій справі покликані брати преса, радіо, телебачення, культурно-освітні заклади.

Пленум ЦК КП України висловлює впевненість в тому, що працівники сільського господарства, всі трудящі республіки, виконуючи рішення липневого пленуму ЦК КПРС, забезпечать дальше збільшення виробництва продуктів сільського господарства, примножать свій вклад у створення матеріально-технічної бази комунізму в нашій країні, новими трудовими перемогами зустрінуть XXIV з'їзд Комуністичної партії Радянського Союзу.

Друкується за текстом газети «Радянська Україна» № 173, 28 липня 1970 р.

ПОСТАНОВА ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНСЬКОЇ РСР
Про земельну реформу (Витяги)
(Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР), 1991, N 10, ст.100)

Земельна реформа є складовою частиною економічної реформи, здійсненої в Україні у зв'язку з переходом економіки держави до ринкових відносин. Завданням цієї реформи є перерозподіл земель з одночасною передачею їх у приватну та колективну власність, а також у користування підприємствам, установам і організаціям з метою створення умов для рівноправного розвитку різних форм господарювання на землі, формування багатокладної економіки, раціонального використання та охорони земель. (Прембула в редакції Закону N 3180-12 від 05.05.93)

Верховна Рада Української Радянської Соціалістичної Республіки
п о с т а н о в л я є:

1. Оголосити з 15 березня 1991 року всі землі Української РСР об'єктом земельної реформи.

2. Здійснення земельної реформи покласти на обласні, районні, міські, селищні і сільські Ради народних депутатів і Раду Міністрів Української РСР.

Доручити Раді Міністрів Української РСР в межах існуючих штатів вирішити питання про створення відповідного органу для здійснення земельної реформи.

3. Місцевим Радам народних депутатів, Раді Міністрів Української РСР до 15 березня 1991 року:

провести інвентаризацію земель усіх категорій, визначивши ділянки, що використовуються не за цільовим призначенням, нерационально або способами, які призводять до зниження родючості ґрунтів, їх хімічного і радіоактивного забруднення, погіршення екологічної обстановки;

здійснити реєстрацію громадян, які бажають організувати селянське (фермерське) господарство, розширити особисте підсобне господарство, займатися індивідуальним садівництвом, одержати в користування земельні ділянки для городництва, сінокосіння і випасання худоби;

провести облік і аналіз клопотань підприємств, установ, організацій про надання їм земель для ведення підсобного сільського господарства, колективного садівництва і городництва;

розглянути обґрунтування потреб у земельних ділянках підприємств, установ і організацій, які за станом на 1 листопада 1990 року мали у користуванні ділянки для сільськогосподарських і несільськогосподарських цілей.

4. Зобов'язати місцеві Ради народних депутатів:

на підставі матеріалів інвентаризації земель та відповідно до статті 27 Земельного кодексу Української РСР (561-12) вирішити питання про припинення права користування ділянками, що використовуються не за цільовим призначенням, з порушенням встановлених вимог, а також нераціонально, і передачу їх до складу земель запасу для наступного надання у першочерговому порядку громадянам для організації селянських (фермерських) господарств, ведення особистого підсобного господарства, садівництва, городництва;

з урахуванням потреб у земельних ділянках громадян, підприємств, установ і організацій розробити пропозиції про перерозподіл земель у встановленому законом порядку та розглянути їх на засіданнях постійних депутатських комісій та сесіях Рад народних депутатів.

5. Передачу земель у приватну та колективну власність, а також надання їх у користування громадянам, підприємствам, установам і організаціям у ході земельної реформи та закріплення їх прав власності або користування землею здійснювати в порядку, встановленому Земельним кодексом України (561-12).

(Положення пункту 6 втрачають чинність, як такі, що не відповідають Конституції України (є неконституційними) в частині щодо втрати громадянами, підприємствами, установами і організаціями після закінчення строку оформлення права власності або права користування землею раніше наданого їм права користування земельною ділянкою на підставі Рішення Конституційного Суду N 5-рп/2005 (v005p710-05) від 22.09.2005)

6. Встановити, що громадяни, підприємства, установи й організації, які мають у користуванні земельні ділянки, надані їм до введення у дію Земельного кодексу Української РСР, повинні до 15 березня 1994 року оформити право власності або право користування землею. Після закінчення вказаного строку раніше надане їм право користування земельною ділянкою втрачається.

7. Раді Міністрів Української РСР:

виділити відповідні кошти і матеріально-технічні ресурси, необхідні для проведення земельної реформи;

забезпечити підготовку у вищих учбових закладах і технікумах республіки необхідної кількості спеціалістів-землевпорядників з метою задоволення потреби у них місцевих Рад народних депутатів, землевпорядних та природоохоронних органів.

8. Доручити комісіям Верховної Ради Української РСР з питань агропромислового комплексу, з питань відродження і соціального розвитку села та з питань економічної реформи і управління народним господарством забезпечити контроль за здійсненням земельної реформи.

Стаття 13. Земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу. Від імені Українського народу права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, визначених цією Конституцією.

Кожний громадянин має право користуватися природними об'єктами права власності народу відповідно до закону.

Власність зобов'язує. Власність не повинна використовуватися на шкоду людині і суспільству.

Держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, соціальну спрямованість економіки. Усі суб'єкти права власності рівні перед законом.

Стаття 14. Земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави.

Право власності на землю гарантується. Це право набувається і реалізується громадянами, юридичними особами та державою виключно відповідно до закону.

Стаття 41. Кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності.

Право приватної власності набувається в порядку, визначеному законом.

Громадяни для задоволення своїх потреб можуть користуватися об'єктами права державної та комунальної власності відповідно до закону.

Ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Право приватної власності є непорушним.

Примусове відчуження об'єктів права приватної власності може бути застосоване лише як виняток з мотивів суспільної необхідності, на підставі і в порядку, встановлених законом, та за умови попереднього і повного відшкодування їх вартості. Примусове відчуження таких об'єктів з наступним повним відшкодуванням їх

вартості допускається лише в умовах воєнного чи надзвичайного стану.

Конфіскація майна може бути застосована виключно за рішенням суду у випадках, обсязі та порядку, встановлених законом.

Використання власності не може завдавати шкоди правам, свободам та гідності громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію і природні якості землі.

Голова Верховної Ради Української РСР Л. КРАВЧУК
м. Київ, 18 грудня 1990 року N 563-ХІІ

ЗАКОН УКРАЇНИ

Про колективне сільськогосподарське підприємство

(Витяги)

(Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, N 20, ст.272)

Цей Закон визначає правові, економічні, соціальні та організаційні умови діяльності колективного сільськогосподарського підприємства.

Закон спрямований на забезпечення повної самостійності зазначеного підприємства, реалізацію його можливостей як суб'єкта господарювання, визначає його права і обов'язки у здійсненні господарської діяльності.

Закон гарантує недопустимість втручання держави у здійснення господарських функцій колективного сільськогосподарського підприємства, обмеження його права та інтересів з боку органів державної влади. Закон забезпечує рівні права колективних сільськогосподарських підприємств з державними підприємствами, фермерськими господарствами, іншими суб'єктами господарювання.

Розділ І

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Стаття 1. Колективне сільськогосподарське підприємство як суб'єкт господарювання

1. Колективне сільськогосподарське підприємство (надалі - підприємство) є добровільним об'єднанням громадян у самостійне підприємство для спільного виробництва сільськогосподарської продукції та товарів і діє на засадах підприємництва та самоврядування.

2. Підприємство є юридичною особою, має поточні та вкладні (депозитні) рахунки в установах банку та може мати печатки.

3. Підприємства можуть на добровільних засадах об'єднуватися в спілки (об'єднання), бути засновниками акціонерних товариств, які діють на основі своїх статутів.

Стаття 2. Законодавство, що регулює діяльність сільськогосподарського підприємства

Діяльність підприємства регулюється цим Законом, Господарським кодексом України (436-15), Цивільним кодексом України (435-15), Земельним кодексом України (2768-14) та іншими актами законодавства України.

Стаття 3. Створення та державна реєстрація підприємства

1. Підприємство створюється за бажанням громадян на добровільних засадах на їх загальних зборах. Створення підприємства не обумовлюється будь-якими рішеннями державних, господарських та інших органів.

2. Підприємство вважається створеним і набуває прав юридичної особи з дня його державної реєстрації.

Державна реєстрація підприємства проводиться у порядку, встановленому законом для державної реєстрації юридичних осіб.

3. Відмова в державній реєстрації може бути оскаржена в судовому порядку.

Стаття 4. Статут підприємства

Підприємство діє на основі статуту.

У статуті підприємства вказуються найменування підприємства, його місцезнаходження, предмет і цілі діяльності, порядок вступу до підприємства і припинення членства в ньому, принципи формування спільної власності та права членів щодо неї, порядок розподілу прибутку, отриманого від операцій із цінними паперами, загальні права та обов'язки членів підприємства; передбачаються органи самоврядування, порядок їх формування та компетенція, права та обов'язки підприємства і його членів щодо використання й охорони земель, водних та інших природних ресурсів, виробничо-господарської, фінансової і трудової діяльності, питання оплати та охорони праці, соціальні гарантії, умови і порядок реорганізації та ліквідації підприємства.

Статут підприємства може містити й інші положення, що не суперечать законодавству України.

Стаття 5. Членство в підприємстві

Членство в підприємстві ґрунтується на праві добровільного вступу до членів підприємства і безперешкодного виходу із складу його членів.

Членами підприємства можуть бути громадяни, які досягли 16-річного віку, визнають і виконують його статут.

Стаття 6. Основні завдання підприємства

Основними завданнями підприємства є виробництво товарної продукції рослинництва і тваринництва, а також її переробка та інші види діяльності, спрямовані на задоволення інтересів членів підприємства, трудового колективу і всього населення України.

Р о з д і л П

ВЛАСНІСТЬ ПІДПРИЄМСТВА ТА ЙОГО ЧЛЕНІВ

Стаття 7. Об'єкти і суб'єкти права власності у підприємстві

1. Об'єктами права колективної власності підприємства є земля, інші основні та оборотні засоби виробництва, грошові та майнові внески його членів, вироблена ними продукція, одержані доходи, майно, придбане на законних підставах. Об'єктами права власності підприємства є також частки у майні та прибутках міжгосподарських підприємств та об'єднань, учасником яких є підприємство.

Майно у підприємстві належить на праві спільної часткової власності його членам.

2. Суб'єктом права власності у підприємстві є підприємство як юридична особа, а його члени - в частині майна, яку вони одержують при виході з підприємства.

Стаття 8. Права підприємства

1. Підприємство самостійно володіє, користується і розпоряджається належними йому об'єктами власності.

2. Право колективної власності здійснюють загальні збори членів підприємства, збори уповноважених або створений ними орган управління підприємства, якому передано окремі функції по господарському управлінню колективним майном.

3. Право власності підприємства охороняється законом. Належне йому майно може бути передано державним, кооперативним та іншим підприємствам, організаціям і громадянам за рішенням загальних зборів членів підприємства або зборів уповноважених.

4. Збитки, заподіяні підприємству його членами та іншими громадянами, державними підприємствами, установами, організаціями, іноземними організаціями, іншими юридичними особами, підлягають відшкодуванню на загальних підставах.

5. Страхування належного підприємству майна та інших цінностей здійснюється на добровільних засадах на умовах і в порядку, встановлених законодавством України.

Стаття 9. Пайовий фонд майна членів підприємства

1. До пайового фонду майна членів підприємства включається вартість основних виробничих і оборотних фондів, створених за рахунок діяльності підприємства, цінні папери, акції, гроші та відповідна частка від участі в діяльності інших підприємств і організацій. Уточнення складу і вартості пайового фонду майна членів підприємств, у тому числі реорганізованих, проводиться за методикою, що затверджується Кабінетом Міністрів України.

Право членів підприємства на пайовий фонд майна залежить від їх трудового внеску. Члену підприємства щорічно нараховується частина прибутку залежно від частки у пайовому фонді, яку за його бажанням може бути виплачено або зараховано у збільшення частки в пайовому фонді. Ці відносини регулюються статутом підприємства.

2. Пай є власністю члена підприємства. Право розпоряджатися своїм паєм за власним розсудом член підприємства набуває після припинення членства в підприємстві. Пай може успадковуватися відповідно до цивільного законодавства України та статуту підприємства.

3. У разі виходу з підприємства його члени мають право на пай натурою, грошми або цінними паперами відповідно до розміру та структури пайового фонду або в іншій, за згодою сторін, формі. Спори, що виникають при здійсненні цього права, розглядаються судом.

Розділ III

ЗЕМЛЯ ТА ЇЇ ВИКОРИСТАННЯ

Стаття 10. Землі підприємства

1. Земля може належати підприємству на праві колективної власності, а також може бути надана у постійне або тимчасове користування, в тому числі на умовах оренди.

Право власності або право постійного користування землею посвідчується державними актами, а право тимчасового користування землею, в тому числі на умовах оренди, оформляється договором.

2. Право підприємства на земельну ділянку зберігається при входженні його до складу агропромислових об'єднань, комбінатів, агрофірм та інших формувань.

3. Право підприємства на земельну ділянку або її частину може бути припинено в порядку і на підставах, встановлених Земельним кодексом України (2768-14).

4. Члену підприємства, який побажав вийти з його складу для організації фермерського господарства, земельна ділянка надається із земель запасу, а в разі їх відсутності - із земель підприємства, придатних для сільськогосподарського виробництва, в частині, що припадає на одного члена колективу.

5. При банкрутстві підприємства землі загального користування (внутрігосподарські шляхи, полезахисні лісосмуги та інші ґрунтозахисні насадження, гідротехнічні споруди тощо) передаються у відання відповідних місцевих рад.

Звернення стягнення на земельну ділянку за претензіями кредиторів може бути здійснено за рішенням суду лише у разі відсутності у боржника іншого майна, на яке може бути звернуто стягнення.

Стаття 11. Права власників земельних ділянок і землекористувачів

Власники земельних ділянок і землекористувачі мають право:

самостійно господарювати на землі;

власності на вироблену сільськогосподарську продукцію і доходи від її реалізації;

використовувати у встановленому порядку для потреб господарства наявні на земельній ділянці загальнопоширені корисні копалини, торф, лісові угіддя, водні об'єкти, а також експлуатувати інші корисні властивості землі;

зводити житлові, виробничі, культурно-побутові та інші будівлі і споруди за погодженням з сільською, селищною, міською радою. Зведення на орендованій земельній ділянці приміщень виробничого і невиробничого призначення, у тому числі житла, орендарі погоджують з сільською, селищною, міською, районною радою, іншим орендодавцем;

власності на посіви і посадки сільськогосподарських культур і насаджень; одержати від нового власника землі, землекористувача або місцевої ради компенсацію за підвищення родючості ґрунтів у разі вилучення чи добровільної відмови від земельної ділянки.

Власники землі мають право надавати належну їм земельну ділянку або її частину у тимчасове користування, в тому числі на умовах оренди, у випадках і в порядку, передбачених земельним законодавством.

Стаття 12. Обов'язки власників земельних ділянок і землекористувачів

Власники земельних ділянок і землекористувачі зобов'язані:
забезпечувати використання землі відповідно до цільового призначення та умов її надання;

ефективно використовувати землю відповідно до проекту внутрігосподарського землеустрою, підвищувати родючість ґрунтів, застосовувати природоохоронні технології виробництва, не допускати погіршення екологічної обстановки на території в результаті своєї господарської діяльності;

здійснювати комплекс заходів щодо охорони земель, передбачених статтею 84 Земельного кодексу України (561-12);

своєчасно вносити земельний податок або орендну плату за землю;

не порушувати права власників інших земельних ділянок і землекористувачів, у тому числі орендарів;

зберігати геодезичні знаки, протиерозійні споруди, мережі зрошувальних і осушувальних систем;

дотримувати режиму санітарних зон і територій, що особливо охороняються;

додержувати правил добросусідства;

дозволяти власникам і користувачам земельних ділянок прохід до доріг загального користування, а також для спорудження або ремонту межових знаків та споруд;

не чинити перешкод у проведенні до суміжної земельної ділянки необхідних комунікацій;

вживати заходів до недопущення можливості стоку дощових і стічних вод, проникнення отрутохімікатів та мінеральних добрив на суміжну земельну ділянку.

Р о з д і л V

ПРАЦЯ І СОЦІАЛЬНИЙ РОЗВИТОК ПІДПРИЄМСТВА

Стаття 19. Організація та оплата праці

1. Трудові відносини членів підприємства регулюються цим Законом і статутом підприємства, а громадян, які працюють за трудовим договором або контрактом, - законодавством про працю України.

2. Підприємство самостійно визначає форми, системи і розміри оплати праці його членів та інших працівників.

3. Оплата праці здійснюється залежно від кількості та якості трудового внеску кожного члена підприємства і зумовлюється кінцевими результатами.

4. Розмір доходу не обмежується. Оплата праці може провадитися як грошми, так і натурою.

5. Підприємство має право вільного найму працівників.

6. Оплата праці найманих працівників визначається за погодженням сторін, але не може бути нижчою за встановлений державою мінімальний рівень заробітної плати (мінімальний рівень оплати праці за професійно-кваліфікаційними групами працівників) і не залежить від кінцевих результатів господарювання.

Стаття 20. Охорона праці

1. Підприємство забезпечує дотримання встановлених правил і норм охорони праці, техніки безпеки, вимог виробничої санітарії та безпеки дорожнього руху.

2. Підприємство несе відповідно до законів України матеріальну відповідальність за шкоду, заподіяну членам підприємства, а також особам, які працюють у ньому за трудовим договором або контрактом, за каліцтво та інші ушкодження здоров'я, пов'язані з виконанням ними своїх трудових обов'язків.

Стаття 21. Соціальні та трудові гарантії

Підприємство дбає про поліпшення умов праці та побуту своїх членів, а також осіб, які працюють у ньому за трудовим договором.

Підприємство гарантує своїм працівникам належні умови праці, забезпечує регламентований робочий тиждень, дні щотижневого відпочинку, щорічні відпустки.

Члени підприємства мають рівні права з працівниками державних підприємств щодо мінімального рівня оплати праці, її індексації, умов і розмірів соціального страхування, пенсійного забезпечення, охорони материнства і дитинства, соціального захисту одиноких громадян і громадян похилого віку, інвалідів, багатодітних сімей та одиноких матерів, ветеранів праці.

Р о з д і л VI

САМОВРЯДУВАННЯ ТА ПРЕДСТАВНИЦЬКІ ОРГАНИ

Стаття 22. Самоврядування в підприємстві

Самоврядування в підприємстві забезпечується на основі права членів підприємства брати участь у вирішенні всіх питань його діяльності, виборності та підзвітності виконавчо-розпорядчих органів, обов'язковості рішень, прийнятих більшістю, для всіх членів підприємства.

Стаття 23. Органи самоврядування

1. Вищим органом самоврядування у підприємстві є загальні збори його членів або збори уповноважених. У період між зборами справами підприємства керує правління. Повноваження загальних зборів (зборів уповноважених) і правління визначаються статутом підприємства.

2. Загальні збори (збори уповноважених):

приймають статут підприємства, вносять до нього зміни та доповнення;

вирішують питання про обрання правління, його голови та ревізійної комісії підприємства;

приймають рішення про реорганізацію і ліквідацію підприємства, про його участь в акціонерних товариствах, корпораціях, асоціаціях, концернах та інших об'єднаннях;

вирішують інші важливі питання діяльності підприємства.

Стаття 24. Гарантії самоврядування

Демократичність самоврядування у підприємстві забезпечується додержанням закріпленої в його статуті системи організаційно-управлінських і процедурно-правових норм.

Стаття 25. Представницькі органи

Для організаційно-правового забезпечення економічної самостійності підприємства та охорони його прав, узагальнення досвіду роботи та представлення інтересів підприємства у відносинах з органами державної влади можуть створюватися його представницькі органи.

Президент України Л. КРАВЧУК
м. Київ, 14 лютого 1992 року N 2114-XII

ДЕРЖАВНИЙ КОМІТЕТ УКРАЇНИ ПО ЗЕМЕЛЬНИХ
РЕСУРСАХ

Н А К А З

N 130 від 30.12.99

м. Київ

vd991230 vn130

Про затвердження рекомендацій щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки

Згідно з дорученням Кабінету Міністрів України від 22.12.99 до N 26601/1 на виконання Указу Президента України від 3 грудня 1999

р. N 1529 (1529/99) "Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки" Н А К А З У Ю: 1. Затвердити:

1.1. Рекомендації щодо спрощення процедури виходу членів колективних сільськогосподарських підприємств зі складу господарств з належними їм земельними частками (паями) (додаток 1).

1.2. Рекомендації щодо виділення єдиним масивом земельних ділянок груп власників земельних часток (паїв) (додаток 2).

1.3. Рекомендації щодо визначення вартості землевпорядних робіт при реформуванні колективних сільськогосподарських підприємств (додаток 3).

1.4. Рекомендації щодо створення поблизу населених пунктів із земель запасу та резервного фонду громадських пасовищ для випасання худоби (додаток 4).

1.5. Рекомендації щодо розширення особистих підсобних господарств за рахунок земельних часток (паїв) без створення юридичної особи (додаток 5).

2. Зазначені рекомендації довести до відома і керівництва в роботі Уряду Автономної Республіки Крим, обласних, Київської та Севастопольської міських, районних державних адміністрацій, Республіканського комітету Автономної Республіки Крим по земельних ресурсах, обласних, Київського і Севастопольського міських управлінь земельних ресурсів.

3. Рекомендації, зазначені в п. 1.5 цього наказу, вступають в дію після внесення змін і доповнень до Земельного кодексу України (561-12).

4. Контроль за виконанням наказу покласти на заступника голови Комітету Кулініча В.В.

Голова Комітету А.С. Даниленко

Рекомендації щодо спрощення процедури виходу членів колективних сільськогосподарських підприємств зі складу господарств з належними їм земельними частками (паями)

1. Загальні положення

1.1. Рекомендації розроблено відповідно до Указу Президента України від 3 грудня 1999 р. N 1529 (1529/99) "Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки" з метою забезпечення всім членам колективних сільськогосподарських підприємств права вільного виходу з цих підприємств із належними їм

земельними частками (паями) та створення на їх основі приватних (приватно-орендних) підприємств, селянських (фермерських) господарств, господарських товариств, сільськогосподарських кооперативів, інших суб'єктів господарювання, заснованих на приватній власності.

1.2. Рекомендації визначають порядок виходу членів колективних сільськогосподарських підприємств із належними їм земельними частками (паями).

2. Порядок розгляду та затвердження проектів реформування колективних сільськогосподарських підприємств та схем поділу земель колективної власності на земельні частки (паї)

2.1. З метою спрощення процедури виходу членів колективних сільськогосподарських підприємств з належними їм земельними частками (паями) на кожне підприємство розробляється проект реформування цього підприємства або схема поділу земель колективної власності на земельні частки (паї).

2.2. Проекти реформування колективних сільськогосподарських підприємств розробляються відповідно до Тимчасових методичних рекомендацій щодо формування землеволодінь і землекористувань недержавних сільськогосподарських підприємств в процесі реструктуризації існуючих господарств, схвалених науково-технічною радою Держкомзему України 30 жовтня 1997 року (п0002219-97). Схеми поділу земель колективної власності на земельні частки (паї) розробляються відповідно до Методичних рекомендацій щодо порядку передачі земельної частки (паю) в натурі із земель колективної власності членам колективних сільськогосподарських підприємств і організацій, затверджених наказом Держкомзему, Мінсільгосппроду України та Української академії аграрних наук від 04.06.96

№ 47/172/48 (v0047219-96) (із змінами, внесеними згідно з наказом Держкомзему, Мінсільгосппроду та УААН від 03.03.98 № 23/65/30 (v0023219-98).

2.3. Проекти реформування колективних сільськогосподарських підприємств або схеми поділу земель колективної власності на земельні частки (паї) розглядаються та схвалюються загальними зборами (зборами уповноважених) членів цих підприємств та затверджуються на сесіях сільських, селищних, міських, районних у містах рад.

У випадках зміни складу сільськогосподарських угідь, пов'язаної з консервацією малопродуктивних або сильно деградованих ріллі та багаторічних насаджень, переведення меліорованих земель в богарні, проекти реформування колективних сільськогосподарських

підприємств розглядаються і затверджуються на сесіях районних рад після позитивного схвалення сільськими, селищними або міськими радами.

2.4. Проекти реформування колективних сільськогосподарських підприємств і схеми поділу земель колективної власності на земельні частки (паї), затверджені в порядку, вказаному у п. 2.3., та заяви членів колективних сільськогосподарських підприємств, які мають право на земельну частку (пай), є підставою для прийняття рішення сільськими, селищними, міськими, районними у містах радами або їх виконавчими органами про відведення в натурі земельних ділянок, а також видачі державних актів на право приватної власності на землю.

3. Порядок виходу членів колективних сільськогосподарських підприємств із належними їм земельними частками (паями)

3.1. Члени колективних сільськогосподарських підприємств, які мають право на земельну частку (пай), подають заяви до сільської, селищної, міської, районної у містах ради про виділення в натурі (на місцевості) земельної частки (паю). У заяві вказується цільове призначення земельної ділянки та умови її використання.

3.2. До заяви додається сертифікат на право на земельну частку (пай).

3.3. Сільська, селищна, міська, районна у містах рада або її виконавчий орган у дводенний термін розглядає заяви і доручає місцевому державному органу земельних ресурсів внести пропозиції щодо виділення в натурі (на місцевості) земельної частки (паю).

3.4. Місцевий державний орган земельних ресурсів у двадцятиденний термін вносить пропозиції щодо виділення в натурі (на місцевості) земельної частки (паю) та перенесення її меж в натуру (на місцевість) на підставі проекту реформування колективного сільськогосподарського підприємства або схеми поділу земель колективної власності на земельні частки (паї).

3.5. Сільська, селищна, міська, районна у містах рада або її виконавчий орган у восьмиденний термін приймає рішення про відведення в натурі (на місцевості) земельної ділянки в розмірі земельної частки (паю), видачу державного акта на право приватної власності на землю.

3.6. Організацію робіт по виділенню в натурі земельних ділянок в розмірі земельних часток (паїв) та оформлення державних актів на право приватної власності на землю здійснюють місцеві державні органи земельних ресурсів.

3.7. Рішення про відмову щодо виділення земельної частки (паю) в натурі, а також залишення заяви громадянина без розгляду більше місяця можуть бути оскаржені в суді.

Рекомендації щодо виділення єдиним масивом земельних ділянок групі власників земельних часток (паїв)

1. Рекомендації щодо виділення єдиним масивом земельних ділянок групі власників земельних часток (паїв) розроблено відповідно до Указу Президента України від 3 грудня 1999 р. № 1529 (1529/99) "Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки".

2. Рекомендації визначають порядок виділення єдиним масивом земельних ділянок групі власників земельних часток (паїв), які звернулися із заявами про відведення земельних ділянок в натурі з метою спільного використання або надання в оренду цих ділянок.

3. Власники земельних часток (паїв) звертаються із заявами про виділення єдиним масивом земельних ділянок в натурі для спільного використання або надання в оренду цих ділянок до сільської, селищної, міської, районної у містах ради.

4. До заяв додаються сертифікати на право на земельну частку (пай).

5. Сільська, селищна, міська, районна у містах рада або її виконавчий орган у дводенний термін доручає місцевому державному органу земельних ресурсів внести пропозиції щодо формування єдиного масиву земельних ділянок групи власників земельних часток (паїв).

6. Місцевий державний орган земельних ресурсів відповідно до проекту реформування колективного сільськогосподарського підприємства або схеми поділу земель колективної власності на земельні частки (паї) у двадцятиденний термін вносить пропозиції відповідній раді або її виконавчому органу щодо формування єдиного земельного масиву.

7. На підставі внесених пропозицій місцевого державного органу земельних ресурсів сільська, селищна, міська, районна у містах рада або її виконавчий орган у восьмиденний термін приймає рішення про виділення земельної ділянки в натурі єдиним масивом та дає доручення місцевому державному органу земельних ресурсів визначити цю ділянку в натурі (на місцевості).

8. На виділену земельну ділянку єдиним масивом в натурі складається акт перенесення на місцевості її зовнішніх меж та

кадастровий план, який зберігається в місцевому державному органі земельних ресурсів. Копії цих документів передаються сільській, селищній, міській, районній у містах раді, яка здійснює реєстрацію договорів оренди, орендарю, а також власникам земельних часток (паїв).

9. Рішення про відмову щодо виділення єдиним масивом земельних ділянок групі власників земельних часток (паїв), а також залишення заяв громадян без розгляду більше місяця можуть бути оскаржені в суді.

Рекомендації щодо визначення вартості землевпорядних робіт при реформуванні колективних сільськогосподарських підприємств

1. Рекомендації щодо визначення вартості землевпорядних робіт при реформуванні колективних сільськогосподарських підприємств розроблені відповідно до Указу Президента України від 3 грудня 1999 р. № 1529 (1529/99) "Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки".

2. Рекомендації встановлюють склад землевпорядних робіт та визначення їх вартості при реформуванні колективних сільськогосподарських підприємств.

3. Землевпорядні роботи включають:

3.1. Підготовчі роботи.

3.2. Проектні роботи.

3.3. Виготовлення технічної документації для складання державних актів на право приватної власності на землю членам колективних сільськогосподарських підприємств.

3.4. Складання державних актів на право приватної власності на землю членам колективних сільськогосподарських підприємств.

4. Підготовчі роботи включають:

4.1. Збір, систематизацію і аналіз земельно-облікових та статистичних матеріалів.

4.2. Вивчення і аналіз попередньої проектно-технічної документації, зокрема:

- проекту роздержавлення земель;

- технічної документації по складанню державних актів на право колективної власності на землю;

- технічної документації по паюванню земель;

- матеріалів ґрунтових обстежень.

4.3. Обстеження земель колективних сільськогосподарських підприємств з метою:

- визначення площ, необхідних для створення системи полезахисних лісових смуг, будівництва протиерозійних гідротехнічних споруд, водоохоронних насаджень тощо;
- визначення площ деградованих, малопродуктивних і забруднених орних земель, а також сіножатей, пасовищ, багаторічних насаджень та меліорованих земель, які необхідно трансформувати в менш продуктивні;

4.4. Уточнення складу земельних угідь та їх площ за результатами обстежень;

4.5. Уточнення площ і фактичного використання земель запасу і резервного фонду, а також розробка пропозицій (при необхідності) по перерозподілу їх місця знаходження в обмін на рівновеликі (у вартісному виразі) земельні ділянки колективної власності.

4.6. Вибір земельних ділянок із земель запасу та резервного фонду придатних за місцем знаходженням, ґрунтовим покривом, геоморфологічними умовами для створення громадських пасовищ.

4.7. Уточнення за матеріалами обстеження грошової оцінки земель, що підлягають паюванню, а також вартості та розміру земельної частки (паю) з урахуванням змін, що відбулися у складі угідь та їх площах.

5. Проектні роботи включають розробку проекту реформування колективного сільськогосподарського підприємства відповідно до Тимчасових методичних рекомендацій щодо формування землеволодінь і землекористувань недержавних сільськогосподарських підприємств в процесі реструктуризації існуючих господарств, схвалених науково-технічною радою Держкомзему України 30 жовтня 1997 року (п0002219-97), або розробку Схеми поділу земель колективної власності на земельні частки (паї) відповідно до Методичних рекомендацій щодо порядку передачі земельної частки (паю) в натурі із земель колективної власності членам колективних сільськогосподарських підприємств і організацій, затверджених спільним наказом Держкомзему України, Мінсільгоспроду України та Української академії аграрних наук 04.06.96 N 47/172/48 (v0047219-96) (із змінами, внесеними згідно з наказом Держкомзему, Мінсільгоспроду та УААН від 03.03.98 N 23/65/30 (v0023219-98).

6. Виготовлення технічної документації зі складання державного акта на право приватної власності на землю здійснюється згідно з Інструкцією про порядок складання, видачі, реєстрації і зберігання державних актів на право приватної власності на землю, право

колективної власності на землю, право власності на землю і право постійного користування землею, договорів на право тимчасового користування землею (в тому числі на умовах оренди) та договорів оренди землі, затвердженою наказом Держкомзему України від 04.05.99 N 43 (z0354-99).

Рекомендації щодо створення поблизу населених пунктів із земель запасу та резервного фонду громадських пасовищ для випасання худоби

1. Загальні положення

1.1. Рекомендації щодо створення поблизу населених пунктів із земель запасу та резервного фонду громадських пасовищ для випасання худоби (далі - громадських пасовищ) розроблено відповідно до Указу Президента України від 3 грудня 1999 р. N 1529 (1529/99) "Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки".

1.2. Рекомендації встановлюють порядок створення громадських пасовищ за рахунок земель запасу та резервного фонду.

2. Порядок створення громадських пасовищ

2.1. Громадяни, які виявили бажання здійснювати випас своєї худоби на громадських пасовищах, подають заяви до сільської, селищної, міської, районної у містах ради із зазначенням виду і кількості тварин та бажаного місцезнаходження пасовища.

2.2. Сільська, селищна, міська, районна у містах рада або її виконавчий орган у дводенний термін розглядає заяви і доручає місцевому державному органу земельних ресурсів внести пропозиції щодо формування громадських пасовищ.

2.3. Місцевий державний орган земельних ресурсів у двадцятиденний термін вносить пропозиції щодо формування громадських пасовищ та перенесення їх меж в натуру (на місцевість) на підставі проекту реформування колективного сільськогосподарського підприємства або схеми поділу земель колективної власності на земельні частки (паї).

2.4. Сільська, селищна, міська, районна у містах рада або її виконавчий орган в восьмиденний термін приймає рішення про створення громадських пасовищ на землях запасу або резервного фонду та надає доручення місцевому державному органу земельних ресурсів здійснити землепорядні роботи відповідно до чинного законодавства.

2.5. Організація спільного використання громадських пасовищ громадянами здійснюється через уповноважену особу, яка обирається об'єднанням цих громадян.

2.6. Рішення про відмову громадянам у наданні земельних ділянок для створення громадських пасовищ, а також залишення без розгляду заяв більше місяця можуть бути оскаржені в суді.

Рекомендації щодо розширення особистих підсобних господарств за рахунок земельних часток (паїв) без створення юридичної особи

1. Загальні положення

1.1. Рекомендації щодо розширення особистих підсобних господарств за рахунок земельних часток (паїв) без створення юридичної особи розроблено відповідно до Указу Президента України від 3 грудня 1999 р. N 1529 (1529/99) "Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки".

1.2. Рекомендації встановлюють порядок оформлення права власності на землю при розширенні особистих підсобних господарств за рахунок земельних часток (паїв) без створення юридичної особи.

2. Порядок оформлення права власності на землю при розширенні особистих підсобних господарств за рахунок земельних часток (паїв)

2.1. Громадяни, які бажають розширити особисті підсобні господарства за рахунок земельних часток (паїв) без створення юридичної особи, подають заяви до сільської, селищної, міської, районної у містах ради.

2.2. До заяви додається сертифікат на право на земельну частку (пай).

2.3. Сільська, селищна, міська, районна у містах рада або її виконавчий орган у дводенний термін розглядає заяви і доручає місцевому державному органу земельних ресурсів внести пропозиції щодо розширення особистих підсобних господарств за рахунок земельних часток (паїв).

2.4. Місцевий державний орган земельних ресурсів у двадцятиденний термін вносить пропозиції щодо розширення особистих підсобних господарств за рахунок земельних часток (паїв) та перенесення їх меж в натурі (на місцевість) на підставі проекту реформування колективного сільськогосподарського підприємства або схеми поділу земель колективної власності на земельні частки (паї).

2.5. Сільська, селищна, міська, районна у містах рада або її виконавчий орган в восьмиденний термін приймає рішення про виділення земельної частки або її частини в натурі для ведення особистого підсобного господарства, без створення юридичної особи.

2.6. Землевпорядні роботи по виділенню земельної частки або її частини в натурі для особистого підсобного господарства та виготовлення державного акта на право приватної власності на землю виконують державні та інші землевпорядні організації відповідно до чинного законодавства.

2.7. Рішення про відмову виділення земельної частки або її частини в натурі для розширення особистого підсобного господарства, а також залишення заяви громадянина без розгляду більше одного місяця можуть бути оскаржені в суді.

ЗАКОН УКРАЇНИ Про порядок виділення в натурі (на місцевості) земельних ділянок власникам земельних часток (паїв) (Витяги)
(Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, N 38, ст.314)

Цей Закон визначає організаційні та правові засади виділення власникам земельних часток (паїв) земельних ділянок у натурі (на місцевості) із земель, що належали колективним сільськогосподарським підприємствам, сільськогосподарським кооперативам, сільськогосподарським акціонерним товариствам на праві колективної власності, а також порядок обміну цими земельними ділянками.

Стаття 1. Особи, які мають право на земельну частку (пай)

Право на земельну частку (пай) мають:

колишні члени колективних сільськогосподарських підприємств, сільськогосподарських кооперативів, сільськогосподарських акціонерних товариств, у тому числі створених на базі радгоспів та інших державних сільськогосподарських підприємств, а також пенсіонери з їх числа, які отримали сертифікати на право на земельну частку (пай) у встановленому законодавством порядку;

громадяни - спадкоємці права на земельну частку (пай), посвідченого сертифікатом;

громадяни та юридичні особи України, які відповідно до законодавства України набули право на земельну частку (пай);

громадяни України, евакуйовані із зони відчуження, відселені із зони безумовного (обов'язкового) або зони гарантованого добровільного відселення, а також громадяни України, що самостійно переселилися з територій, які зазнали радіоактивного забруднення, і які на момент евакуації, відселення або самостійного переселення були членами колективних або інших сільськогосподарських підприємств, а також пенсіонери з їх числа, які проживають у сільській місцевості.

Громадянам, зазначеним в абзаці п'ятому частини першої цієї статті, земельні ділянки в натурі (на місцевості) виділяються із земель запасу чи резервного фонду в розмірі земельної частки (паю) члена сільськогосподарського підприємства, розташованого на території відповідної ради. У разі відсутності на території відповідної ради необхідних площ земель запасу чи резервного фонду земельна ділянка за їх згодою може бути виділена в натурі (на місцевості) меншого розміру або за рахунок земель запасу чи резервного фонду, розташованих на території іншої ради в межах області.

Право особи на земельну частку (пай) може бути встановлено в судовому порядку.

Стаття 2. Документи, що посвідчують право на земельну частку (пай)

Основним документом, що посвідчує право на земельну частку (пай), є сертифікат на право на земельну частку (пай), виданий районною (міською) державною адміністрацією.

Документами, що посвідчують право на земельну частку (пай), також є:

свідоцтво про право на спадщину;

посвідчені у встановленому законом порядку договори купівлі-продажу, дарування, міни, до яких додається сертифікат на право на земельну частку (пай);

рішення суду про визнання права на земельну частку (пай).

Документом, що посвідчує право на земельну частку (пай) громадян України, зазначених в абзаці п'ятому частини першої статті 1 цього Закону, є трудова книжка члена колективного або іншого сільськогосподарського підприємства чи нотаріально засвідчена виписка з неї.

Стаття 3. Підстави для виділення земельних ділянок у натурі (на місцевості) власникам земельних часток (паїв)

Підставами для виділення земельних ділянок у натурі (на місцевості) власникам земельних часток (паїв) є рішення відповідної сільської, селищної, міської ради чи районної державної адміністрації.

Особи, власники сертифікатів на право на земельну частку (пай), які виявили бажання одержати належну їм земельну частку (пай) в натурі (на місцевості), подають до відповідної сільської, селищної, міської ради чи районної державної адміністрації заяву про виділення їм земельної частки (паю) в натурі (на місцевості).

Земельна частка (пай) виділяється її власнику в натурі (на місцевості), як правило, однією земельною ділянкою. За бажанням власника земельної частки (паю) йому можуть бути виділені в натурі (на місцевості) дві земельні ділянки з різним складом сільськогосподарських угідь (рілля, багаторічні насадження, сінокоси або пасовища).

У разі подання заяв про виділення земельних часток (паїв) у натурі (на місцевості) більшістю власників земельних часток (паїв) у межах одного сільськогосподарського підприємства відповідна сільська, селищна, міська рада чи районна державна адміністрація приймає рішення про розробку проекту землеустрою щодо організації території земельних часток (паїв).

Стаття 4. Особливості виділення в натурі (на місцевості) земельних ділянок єдиним масивом у спільну власність власникам земельних часток (паїв)

Особам, які мають право на виділення їм у натурі (на місцевості) двох чи більше земельних часток (паїв) із земель, що перебувають у користуванні одного сільськогосподарського підприємства, земельні ділянки за їх бажанням виділяються єдиним масивом.

Громадянам (подружжю) та іншим особам, які подали до відповідної сільської, селищної, міської ради чи районної державної адміністрації спільну заяву чи клопотання, підписані кожним із них, про виділення в натурі (на місцевості) належних їм земельних часток (паїв) єдиним масивом, виділяється одна земельна ділянка у спільну власність.

Стаття 5. Повноваження сільських, селищних, міських рад та районних державних адміністрацій щодо виділення в натурі (на місцевості) земельних ділянок власникам земельних часток (паїв)

Сільські, селищні, міські ради та районні державні адміністрації в межах їх повноважень щодо виділення земельних часток (паїв) у натурі (на місцевості):

розглядають заяви власників земельних часток (паїв) щодо виділення їм в натурі (на місцевості) земельних ділянок і видачі документів, що посвідчують право власності на земельну ділянку;

приймають рішення щодо виділення земельних часток (паїв) у натурі (на місцевості);

уточняють списки осіб, які мають право на земельну частку (пай);

уточняють місце розташування, межі і площі сільськогосподарських угідь, які підлягають розподілу між власниками земельних часток (паїв);

укладають із землевпорядними організаціями договори на виконання робіт із землеустрою щодо виділення земельних часток (паїв) у натурі (на місцевості) та виготовлення відповідної документації із землеустрою, якщо такі роботи виконуються за рахунок місцевого бюджету; { Абзац шостий частини першої статті 5 із змінами, внесеними згідно із Законом N 497-VIII (497-19) від 02.06.2015 }

сприяють в укладанні договорів на виконання землевпорядними організаціями робіт із землеустрою щодо виділення земельних часток (паїв) у натурі (на місцевості), якщо такі роботи виконуються за рахунок осіб, які мають право на земельну частку (пай), або за рахунок коштів підприємств, установ та організацій, що орендують земельні частки (паї), проектів технічної допомоги тощо; { Абзац сьомий

частини першої статті 5 із змінами, внесеними згідно із Законом N 497-VIII (497-19) від 02.06.2015 }

надають землевпорядним організаціям уточнені списки осіб, які мають право на земельну частку (пай);

розглядають та погоджують проекти землеустрою щодо організації території земельних часток (паїв);

організують проведення розподілу земельних ділянок між особами, які мають право на виділення їм земельних часток (паїв) у натурі (на місцевості), в порядку, визначеному цим Законом;

оформляють матеріали обміну земельними частками (паями), проведеного за бажанням їх власників до моменту видачі державних актів на право власності на земельну ділянку;

приймають рішення про видачу документів, що посвідчують право власності на земельну ділянку, власникам земельних часток (паїв).

Сільські, селищні, міські ради приймають рішення щодо виділення в натурі (на місцевості) земельних ділянок власникам земельних часток (паїв) у межах населених пунктів, а районні державні адміністрації - за межами населених пунктів.

Стаття 6. Надання землевпорядним організаціям документів і матеріалів, необхідних для виконання робіт із землеустрою щодо виділення земельних часток (паїв) у натурі (на місцевості)

Органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, державні та інші землевпорядні організації зобов'язані безоплатно надавати в установленому законодавством порядку землевпорядним організаціям, які уклали договори на виконання робіт із землеустрою щодо виділення земельних часток (паїв) у натурі (на місцевості), наявні у них геодезичні та картографічні матеріали і документи, необхідні для виконання цих робіт.

Стаття 7. Розробка і затвердження проекту землеустрою щодо організації території земельних часток (паїв)

Проект землеустрою щодо організації території земельних часток (паїв) розробляється суб'єктами господарювання, які мають у своєму складі сертифікованих інженерів-землевпорядників, погоджується відповідною сільською, селищною, міською радою чи районною державною адміністрацією і затверджується на зборах більшістю власників земельних часток (паїв) у межах земель, що перебувають у користуванні одного сільськогосподарського підприємства, та оформляється відповідним протоколом.

{ У проекті землеустрою щодо організації території земельних часток (паїв) визначаються місце розташування земельних ділянок, їх

межі та площі сільськогосподарських угідь, що підлягають розподілу між власниками земельних часток (паїв), їх цільове призначення, дії обмежень (обтяжень) у використанні земельних ділянок, у тому числі земельних сервітутів.

У разі необхідності в проектах землеустрою щодо організації території земельних часток (паїв) здійснюється перерахунок розміру в умовних кадастрових гектарах та вартості земельної частки (паю).

Із площі земельних ділянок, що підлягають розподілу, виключаються:

деградовані, малопродуктивні, а також техногенно забруднені сільськогосподарські угіддя, що підлягають консервації;

заболочені землі;

землі, на яких розміщені розвідані родовища корисних копалин загальнодержавного значення, запаси яких затверджені у встановленому законодавством порядку;

інші землі, які недоцільно використовувати для сільськогосподарських потреб.

Проект землеустрою щодо організації території земельних часток (паїв) зберігається у відповідній сільській, селищній, міській раді за місцем проживання більшості власників земельних часток (паїв) та в районному відділі земельних ресурсів.

Стаття 8. Особливості проведення державної землевпорядної експертизи документації із землеустрою щодо виділення земельних часток (паїв) у природі (на місцевості)

Документація із землеустрою щодо виділення земельних часток (паїв) у природі (на місцевості) власникам земельних часток (паїв) включає:

проект землеустрою щодо організації території земельних часток (паїв);

технічну документацію із землеустрою щодо встановлення (відновлення) меж земельної ділянки в природі (на місцевості).

Державній землевпорядній експертизі підлягає вибірково до 20 відсотків документації із землеустрою щодо виділення земельних часток (паїв) у природі (на місцевості).

Державна землевпорядна експертиза документації із землеустрою здійснюється до моменту розподілу земельних ділянок між власниками земельних часток (паїв) у строк, що не перевищує 20 днів.

Стаття 9. Розподіл земельних ділянок між власниками земельних часток (паїв)

Розподіл земельних ділянок у межах одного сільськогосподарського підприємства між власниками земельних

часток (паїв), які подали заяви про виділення належних їм земельних часток (паїв) у натурі (на місцевості), проводиться відповідною сільською, селищною, міською радою чи районною державною адміністрацією за місцем розташування земельних ділянок на зборах власників земельних часток (паїв) згідно з проектом землеустрою щодо організації території земельних часток (паїв).

Розподіл земельних ділянок між власниками земельних часток (паїв) у межах одного сільськогосподарського підприємства проводиться за згодою не менш як двох третин власників земельних часток (паїв), а за її відсутності - шляхом жеребкування.

Результат розподілу земельних ділянок між власниками земельних часток (паїв) у межах одного сільськогосподарського підприємства оформляється відповідним протоколом, що підписується власниками земельних часток (паїв), які взяли участь у їх розподілі. До протоколу про розподіл земельних ділянок між власниками земельних часток (паїв) додаються проект землеустрою щодо організації території земельних часток (паїв), список осіб, які взяли участь у їх розподілі.

Протокол про розподіл земельних ділянок між власниками земельних часток (паїв) затверджується відповідною сільською, селищною, міською радою чи районною державною адміністрацією і є підставою для прийняття рішення щодо виділення земельних часток (паїв) у натурі (на місцевості) та видачі державних актів на право власності на земельну ділянку власникам земельних часток (паїв).

Матеріали щодо розподілу земельних ділянок між власниками земельних часток (паїв) зберігаються у відповідній сільській, селищній, міській раді за місцем проживання більшості власників земельних часток (паїв) та в районному відділі земельних ресурсів.

Стаття 10. Забезпечення гласності щодо виділення земельних ділянок у натурі (на місцевості) власникам земельних часток (паїв)

Для забезпечення гласності щодо виділення власникам земельних часток (паїв) земельних ділянок у натурі (на місцевості) сільська, селищна, міська рада та районна державна адміністрація в межах своїх повноважень зобов'язані:

забезпечити розміщення в загальнодоступних місцях населених пунктів, у яких проживають власники земельних часток (паїв), оголошення про проведення зборів власників земельних часток (паїв) з питання розподілу земельних ділянок за два тижні до їх проведення. В оголошенні має міститися інформація про дату, місце і час проведення зборів власників земельних часток (паїв) та їх місце роботи, прізвище, номер службового телефону посадової особи, в якій можна отримати

інформацію щодо проведення розподілу земельних ділянок між власниками земельних часток (паїв);

оприлюднити список осіб, які мають право на отримання земельної частки (паю) в натурі (на місцевості), шляхом розміщення його в загальнодоступних місцях за 10 днів до початку проведення розподілу земельних ділянок.

Стаття 11. Особливості встановлення меж земельних ділянок у натурі (на місцевості) власникам земельних часток (паїв)

Встановлення меж земельних ділянок у натурі (на місцевості) власникам земельних часток (паїв) здійснюється на підставі проектів землеустрою щодо організації території земельних часток (паїв) або технічної документації із землеустрою щодо встановлення (відновлення) меж земельної ділянки в натурі (на місцевості).

Земельні ділянки, які будуть використовуватися їх власниками, самостійно закріплюються межовими знаками встановленого зразка кожна окремо.

Земельні ділянки, які їх власники або інші особи будуть використовувати єдиним масивом, закріплюються межовими знаками встановленого зразка лише по окружній межі єдиного масиву.

Стаття 12. Оформлення державних актів на право власності на земельну ділянку власникам земельних часток (паїв)

Оформлення державних актів на право власності на земельну ділянку власникам земельних часток (паїв) здійснюється землевпорядною організацією, яка виконала землевпорядні роботи щодо виділення земельних часток (паїв) у натурі (на місцевості).

Власнику однієї чи більше земельної частки (паю) в межах земель, що перебувають у користуванні одного сільськогосподарського підприємства, видається один державний акт на право власності на земельну ділянку.

Власникам земельних часток (паїв), яким земельні ділянки виділені в натурі (на місцевості) єдиним масивом, видається державний акт на право власності на земельну ділянку, який посвідчує їх право спільної часткової власності чи спільної сумісної власності.

Стаття 13. Використання нерозподілених (невитребуваних) земельних ділянок

Нерозподілені (невитребувані) земельні ділянки за рішенням відповідної сільської, селищної, міської ради чи районної державної адміністрації можуть передаватися в оренду для використання за цільовим призначенням на строк до моменту отримання їх власниками державних актів на право власності на земельну ділянку, про що зазначається у договорі оренди земельної ділянки, а власники

земельних часток (паїв) чи їх спадкоємці, які не взяли участь у розподілі земельних ділянок, повідомляються про результати проведеного розподілу земельних ділянок у письмовій формі, у разі якщо відоме їх місцезнаходження.

Стаття 14. Обмін земельними ділянками

У разі якщо власник земельної ділянки, яка знаходиться всередині єдиного масиву, що використовується спільно власниками земельних ділянок чи іншими особами для ведення товарного сільськогосподарського виробництва, виявляє бажання використовувати належну йому земельну ділянку самостійно, він може обміняти її на іншу земельну ділянку на межі цього або іншого масиву.

Обмін земельними ділянками здійснюється за згодою їх власників відповідно до закону та посвідчується нотаріально.

Сільські, селищні, міські ради та районні державні адміністрації в межах своїх повноважень сприяють обміну земельними ділянками.

Стаття 15. Прикінцеві положення

1. Цей Закон набирає чинності з дня його опублікування.

2. Кабінету Міністрів України у шестимісячний строк з дня набрання чинності цим Законом:

розробити та затвердити методику розподілу земельних ділянок між власниками земельних часток (паїв) (122-2004-п);

розробити рекомендації щодо обміну земельними ділянками, одержаними власниками земельних часток (паїв) у натурі (на місцевості) (v0288219-03);

привести свої нормативно-правові акти у відповідність із цим Законом;

забезпечити приведення міністерствами, іншими центральними органами виконавчої влади їх нормативно-правових актів у відповідність із цим Законом.

Президент України Л. КУЧМА
м. Київ, 5 червня 2003 року N 899-IV

ЗЕМЕЛЬНИЙ КОДЕКС УКРАЇНИ (Витяги)

Розділ I Загальна частина

Глава 1 Основні положення

Стаття 1. Земля - основне національне багатство

1. Земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави.

2. Право власності на землю гарантується.

3. Використання власності на землю не може завдавати шкоди правам і свободам громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію і природні якості землі.

Стаття 2. Земельні відносини

1. Земельні відносини - це суспільні відносини щодо володіння, користування і розпорядження землею.

2. Суб'єктами земельних відносин є громадяни, юридичні особи, органи місцевого самоврядування та органи державної влади.

3. Об'єктами земельних відносин є землі в межах території України, земельні ділянки та права на них, у тому числі на земельні частки (паї).

Стаття 3. Регулювання земельних відносин

1. Земельні відносини регулюються Конституцією України, цим Кодексом, а також прийнятими відповідно до них нормативно-правовими актами.

2. Земельні відносини, що виникають при використанні надр, лісів, вод, а також рослинного і тваринного світу, атмосферного повітря, регулюються цим Кодексом, нормативно-правовими актами про надра, ліси, води, рослинний і тваринний світ, атмосферне повітря, якщо вони не суперечать цьому Кодексу.

Стаття 4. Земельне законодавство та його завдання

1. Земельне законодавство включає цей Кодекс, інші нормативно-правові акти у галузі земельних відносин.

2. Завданням земельного законодавства є регулювання земельних відносин з метою забезпечення права на землю громадян, юридичних осіб, територіальних громад та держави, раціонального використання та охорони земель.

Стаття 5. Принципи земельного законодавства

Земельне законодавство базується на таких принципах:

а) поєднання особливостей використання землі як територіального базису, природного ресурсу і основного засобу виробництва;

б) забезпечення рівності права власності на землю громадян, юридичних осіб, територіальних громад та держави;

в) невтручання держави в здійснення громадянами, юридичними особами та територіальними громадами своїх прав щодо володіння, користування і розпорядження землею, крім випадків, передбачених законом;

г) забезпечення раціонального використання та охорони земель;

г) забезпечення гарантій прав на землю;

д) пріоритету вимог екологічної безпеки.

Глава 3 Повноваження органів виконавчої влади в галузі земельних відносин

Стаття 13. Повноваження Кабінету Міністрів України в галузі земельних відносин

До повноважень Кабінету Міністрів України в галузі земельних відносин належить:

а) розпорядження землями державної власності в межах, визначених цим Кодексом;

б) реалізація державної політики у галузі використання та охорони земель;

в) викуп земельних ділянок для суспільних потреб у порядку, визначеному законом;

г) координація проведення земельної реформи;

г) розроблення і забезпечення виконання загальнодержавних програм використання та охорони земель;

д) організації ведення державного земельного кадастру, державного контролю за використанням і охороною земель та здійснення землеустрою;

е) встановлення порядку проведення моніторингу земель;

е¹) внесення до Верховної Ради України пропозицій щодо встановлення та зміни меж районів, міст;

е) вирішення інших питань у галузі земельних відносин відповідно до закону.

Стаття 14. Повноваження центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища, у галузі земельних відносин

До повноважень центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища, у галузі земельних відносин належить:

а) участь у розробленні загальнодержавних і регіональних програм використання та охорони земель;

б) участь у формуванні державної політики в галузі охорони та раціонального використання земель;

в) організація моніторингу земель;

г) вирішення інших питань у галузі земельних відносин відповідно до закону.

Стаття 14¹. Повноваження центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони навколишнього природного середовища, у галузі земельних відносин

До повноважень центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони навколишнього природного середовища, у галузі земельних відносин належить:

а) участь у реалізації загальнодержавних і регіональних програм використання та охорони земель;

б) участь у розробці проектів нормативно-правових актів у галузі охорони земель та відтворення родючості ґрунтів;

в) здійснення державної екологічної експертизи землекористування;

г) внесення пропозицій щодо формування державної політики в галузі охорони та раціонального використання земель;

г) здійснення міжнародного співробітництва з питань охорони земель;

д) вирішення інших питань у галузі земельних відносин відповідно до закону.

Стаття 14². Повноваження центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику із здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів, у галузі земельних відносин

До компетенції центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику із здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів, у галузі земельних відносин, належить здійснення державного контролю за додержанням органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями всіх форм власності, громадянами України, іноземцями та особами без громадянства, а також іноземними юридичними особами вимог законодавства про використання та охорону земель щодо:

консервації деградованих і малопродуктивних земель;

збереження водно-болотних угідь;

виконання екологічних вимог при наданні у власність і користування, в тому числі в оренду, земельних ділянок;

здійснення заходів щодо запобігання забрудненню земель хімічними і радіоактивними речовинами, відходами, стічними водами;

додержання режиму використання земель природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення;

додержання екологічних нормативів з питань використання та охорони земель;

установлення та використання водоохоронних зон і прибережних захисних смуг, а також додержання режиму використання їх територій;

вирішення інших питань, визначених законами України та покладених на нього актами Президента України.

Стаття 15. Повноваження центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері земельних відносин

До повноважень центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері земельних відносин, належать:

а) здійснення нормативно-правового забезпечення у сфері земельних відносин;

б) забезпечення проведення земельної реформи;

в) розробка та забезпечення реалізації загальнодержавних, регіональних програм використання та охорони земель;

г) забезпечення здійснення землеустрою, моніторингу земель і державного контролю за використанням та охороною земель;

г) забезпечення проведення державної експертизи документації із землеустрою у випадках та порядку, визначених законом, ведення та адміністрування Державного земельного кадастру, охорони земель, реформування земельних відносин;

д) розроблення економічного механізму регулювання земельних відносин;

е) участь у розробленні заходів щодо розвитку ринку земель;

є) міжнародне співробітництво в галузі земельних відносин;

ж) вирішення інших питань, визначених законами України та покладених на нього актами Президента України.

Стаття 15¹. Повноваження центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері земельних відносин

До повноважень центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері земельних відносин, належить:

а) внесення в установленому порядку пропозицій щодо розпорядження землями державної та комунальної власності, встановлення меж області, району, міста, району в місті, села і селища, регулювання земельних відносин;

б) участь у розробленні та виконанні державних, галузевих, регіональних та місцевих програм з питань регулювання земельних відносин, раціонального використання земель, їх відтворення та охорони, встановлення меж області, району, міста, району в місті, села і селища, у проведенні моніторингу земель, територіальному плануванні;

в) організація проведення робіт, пов'язаних із реалізацією земельної реформи;

г) проведення відповідно до законодавства моніторингу земель та охорони земель;

г) ведення та адміністрування Державного земельного кадастру;

д) участь у державному регулюванні планування територій;

е) проведення державної експертизи землепорядної документації;

є) здійснення заходів щодо вдосконалення порядку ведення обліку і підготовки звітності з регулювання земельних відносин, використання та охорони земель, формування екомережі;

є⁻¹) розпорядження землями державної власності в межах, визначених цим Кодексом;

ж) вирішення інших питань, визначених законами України та покладених на нього актами Президента України.

Стаття 15². Повноваження центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері здійснення державного нагляду (контролю) в агропромисловому комплексі, у сфері земельних відносин

До повноважень центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері здійснення державного нагляду (контролю) в агропромисловому комплексі, у сфері земельних відносин, належить організація та здійснення державного нагляду (контролю) за дотриманням земельного законодавства, використанням та охороною земель усіх категорій і форм власності, у тому числі за:

веденням державного обліку і реєстрацією земель, достовірністю інформації про наявність та використання земель;

виконанням умов зняття, збереження і використання родючого шару ґрунту під час проведення гірничодобувних, геологорозвідувальних, будівельних та інших робіт, пов'язаних із порушенням ґрунтового покриву, своєчасним проведенням

рекультивації порушених земель в обсягах, передбачених відповідним робочим проектом землеустрою;

дотриманням вимог земельного законодавства при набутті права власності на земельні ділянки за договорами купівлі-продажу, міни, дарування, застави та іншими цивільно-правовими угодами;

дотриманням органами державної влади, органами місцевого самоврядування, юридичними та фізичними особами вимог земельного законодавства та встановленого порядку набуття і реалізації права на землю;

дотриманням правил, установленого режиму експлуатації протиерозійних, гідротехнічних споруд, збереженням захисних насаджень і межових знаків;

проведенням землеустрою, виконанням заходів, передбачених проектами землеустрою, зокрема за дотриманням власниками та користувачами земельних ділянок вимог, визначених у проектах землеустрою;

розміщенням, проектуванням, будівництвом та введенням в експлуатацію об'єктів, що негативно впливають або можуть вплинути на стан земель;

здійсненням заходів, передбачених відповідними робочими проектами землеустрою, стосовно захисту земель від водної і вітрової ерозії, селів, підтоплення, заболочення, засолення, солонцювання, висушування, ущільнення та інших процесів, що призводять до погіршення стану земель, а також щодо недопущення власниками та користувачами земельних ділянок псування земель шляхом їх забруднення хімічними та радіоактивними речовинами і стічними водами, засмічення промисловими, побутовими та іншими відходами, заростання чагарниками, дрібноліссям та бур'янами;

дотриманням строків своєчасного повернення тимчасово зайнятих земельних ділянок та обов'язковим виконанням заходів щодо приведення їх у стан, придатний для використання за призначенням;

дотриманням порядку визначення та відшкодування втрат сільськогосподарського та лісогосподарського виробництва;

використанням земельних ділянок відповідно до цільового призначення;

дотриманням вимог земельного законодавства органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування з питань передачі земель у власність та надання у користування, у тому числі в оренду, зміни цільового призначення, вилучення, викупу, продажу земельних ділянок або прав на них на конкурентних засадах;

вирішенням інших питань, визначених законами України та покладених на нього актами Президента України.

Стаття 16. Повноваження Ради міністрів Автономної Республіки Крим у галузі земельних відносин

До повноважень Ради міністрів Автономної Республіки Крим у галузі земельних відносин належить:

а) розпорядження землями державної власності в межах, визначених цим Кодексом;

б) участь у розробленні та забезпеченні виконання загальнодержавних і республіканських програм з питань використання та охорони земель;

в) координація здійснення землеустрою і державного контролю за використанням та охороною земель;

г) підготовка висновків щодо надання або вилучення (викупу) земельних ділянок;

г) викуп земельних ділянок для суспільних потреб у порядку, визначеному законом;

д) здійснення контролю за використанням коштів, що надходять у порядку відшкодування втрат сільськогосподарського і лісогосподарського виробництва, пов'язаних із вилученням (викупом) земельних ділянок;

д¹) внесення до Кабінету Міністрів України пропозицій щодо встановлення та зміни меж районів, міст;

е) вирішення інших питань у галузі земельних відносин відповідно до закону.

Стаття 17. Повноваження місцевих державних адміністрацій у галузі земельних відносин

До повноважень місцевих державних адміністрацій у галузі земельних відносин належить:

а) розпорядження землями державної власності в межах, визначених цим Кодексом;

б) участь у розробленні та забезпеченні виконання загальнодержавних і регіональних (республіканських) програм з питань використання та охорони земель;

в) координація здійснення землеустрою та державного контролю за використанням та охороною земель;

г) підготовка висновків щодо надання або вилучення (викупу) земельних ділянок;

г) викуп земельних ділянок для суспільних потреб у межах, визначених законом;

д) підготовка висновків щодо встановлення та зміни меж сіл, селищ, районів, районів у містах та міст;

е) здійснення контролю за використанням коштів, що надходять у порядку відшкодування втрат сільськогосподарського і лісогосподарського виробництва, пов'язаних із вилученням (викупом) земельних ділянок;

є) координація діяльності державних органів земельних ресурсів;

є¹) внесення до Кабінету Міністрів України пропозицій щодо встановлення та зміни меж районів, міст у порядку, визначеному законом;

ж) вирішення інших питань у галузі земельних відносин відповідно до закону.

Стаття 17¹. Повноваження державних органів приватизації у галузі земельних відносин

Державні органи приватизації здійснюють продаж земельних ділянок, на яких розташовані об'єкти, які підлягають приватизації.

Розділ II ЗЕМЛІ УКРАЇНИ

Глава 4 Склад та цільове призначення земель України

Стаття 18. Склад земель

1. До земель України належать усі землі в межах її території, в тому числі острови та землі, зайняті водними об'єктами, які за основним цільовим призначенням поділяються на категорії.

2. Категорії земель України мають особливий правовий режим.

3. Україна за межами її території може мати на праві державної власності земельні ділянки, правовий режим яких визначається законодавством відповідної країни.

Стаття 19. Категорії земель

1. Землі України за основним цільовим призначенням поділяються на такі категорії:

а) землі сільськогосподарського призначення;

б) землі житлової та громадської забудови;

в) землі природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення;

г) землі оздоровчого призначення;

г) землі рекреаційного призначення;

д) землі історико-культурного призначення;

е) землі лісогосподарського призначення;

є) землі водного фонду;

ж) землі промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та іншого призначення.

2. Земельні ділянки кожної категорії земель, які не надані у власність або користування громадян чи юридичних осіб, можуть перебувати у запасі.

Стаття 20. Встановлення та зміна цільового призначення земельних ділянок

1. Віднесення земель до тієї чи іншої категорії здійснюється на підставі рішень органів державної влади, Верховної Ради Автономної Республіки Крим, Ради міністрів Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування відповідно до їх повноважень.

Зміна цільового призначення земельних ділянок здійснюється за проектами землеустрою щодо їх відведення.

2. Зміна цільового призначення земельних ділянок державної або комунальної власності провадиться Верховною Радою Автономної Республіки Крим, Радою міністрів Автономної Республіки Крим, органами виконавчої влади або органами місцевого самоврядування, які приймають рішення про затвердження проектів землеустрою щодо відведення земельних ділянок та передачу цих ділянок у власність або надання у користування відповідно до повноважень, визначених статтею 122 цього Кодексу.

3. Зміна цільового призначення земельних ділянок приватної власності здійснюється за ініціативою власників земельних ділянок.

Зміна цільового призначення земельних ділянок приватної власності провадиться:

щодо земельних ділянок, розташованих у межах населеного пункту, - сільською, селищною, міською радою;

щодо земельних ділянок, розташованих за межами населених пунктів, - районною державною адміністрацією, а щодо земельних ділянок, розташованих за межами населених пунктів, що не входять до території району, або в разі якщо районна державна адміністрація не утворена, - Радою міністрів Автономної Республіки Крим, обласною державною адміністрацією.

Проект землеустрою щодо відведення земельної ділянки приватної власності, цільове призначення якої змінюється, розробляється на замовлення власника земельної ділянки без надання дозволу Радою міністрів Автономної Республіки Крим, органу виконавчої влади, органу місцевого самоврядування на його розроблення.

Проект землеустрою щодо відведення земельної ділянки розробляється в порядку, встановленому законом.

Проект землеустрою щодо відведення земельної ділянки погоджується в порядку, встановленому статтею 186¹ цього Кодексу.

Рада міністрів Автономної Республіки Крим, орган виконавчої влади або орган місцевого самоврядування у місячний строк з дня отримання проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки, погодженого в порядку, встановленому статтею 186¹ цього Кодексу, приймає рішення про затвердження проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки та зміну її цільового призначення.

Відмова Ради міністрів Автономної Республіки Крим, органу виконавчої влади чи органу місцевого самоврядування у зміні цільового призначення земельної ділянки або залишення клопотання без розгляду можуть бути оскаржені до суду.

5. Види використання земельної ділянки в межах певної категорії земель (крім земель сільськогосподарського призначення та земель оборони) визначаються її власником або користувачем самостійно в межах вимог, встановлених законом до використання земель цієї категорії, з урахуванням містобудівної документації та документації із землеустрою.

Земельні ділянки сільськогосподарського призначення використовуються їх власниками або користувачами виключно в межах вимог щодо користування землями певного виду використання, встановлених статтями 31, 33-37 цього Кодексу.

Земельні ділянки, що належать до земель оборони, використовуються виключно згідно із Законом України "Про використання земель оборони".

6. Зміна цільового призначення особливо цінних земель допускається лише для розміщення на них об'єктів загальнодержавного значення, доріг, ліній електропередачі та зв'язку, трубопроводів, осушувальних і зрошувальних каналів, геодезичних пунктів, житла, об'єктів соціально-культурного призначення, об'єктів, пов'язаних з видобуванням корисних копалин, нафтових і газових свердловин та виробничих споруд, пов'язаних з їх експлуатацією, а також у разі відчуження земельних ділянок для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності, віднесення земель, зазначених у пунктах "а" і "б" частини першої статті 150 цього Кодексу, до земель природно-заповідного фонду та іншого природоохоронного призначення, земель історико-культурного призначення.

Віднесення особливо цінних земель державної чи комунальної власності, визначених у пунктах "а" і "б" частини першої статті 150 цього Кодексу, до земель інших категорій здійснюється за погодженням з Верховною Радою України.

Погодження матеріалів місця розташування об'єкта, що передбачається розмістити на земельній ділянці особливо цінних

земель державної чи комунальної власності із зміною її цільового призначення, здійснюється за погодженням з Верховною Радою України в порядку, визначеному статтею 151 цього Кодексу.

7. Зміна цільового призначення земельних ділянок природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення, історико-культурного, лісогосподарського призначення, що перебувають у державній чи комунальній власності, здійснюється за погодженням з Кабінетом Міністрів України.

Стаття 21. Наслідки порушення порядку встановлення та зміни цільового призначення земель

Порушення порядку встановлення та зміни цільового призначення земель є підставою для:

а) визнання недійсними рішень органів державної влади, Верховної Ради Автономної Республіки Крим, Ради міністрів Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування про надання (передачу) земельних ділянок громадянам та юридичним особам;

б) визнання недійсними угод щодо земельних ділянок;

в) відмови в державній реєстрації земельних ділянок або визнання реєстрації недійсною;

г) притягнення до відповідальності відповідно до закону громадян та юридичних осіб, винних у порушенні порядку встановлення та зміни цільового призначення земель.

Глава 5 Землі сільськогосподарського призначення

Стаття 22. Визначення земель сільськогосподарського призначення та порядок їх використання

1. Землями сільськогосподарського призначення визнаються землі, надані для виробництва сільськогосподарської продукції, здійснення сільськогосподарської науково-дослідної та навчальної діяльності, розміщення відповідної виробничої інфраструктури, у тому числі інфраструктури оптових ринків сільськогосподарської продукції, або призначені для цих цілей.

2. До земель сільськогосподарського призначення належать:

а) сільськогосподарські угіддя (рілля, багаторічні насадження, сіножаті, пасовища та перелоги);

б) несільськогосподарські угіддя (господарські шляхи і прогони, полезахисні лісові смуги та інші захисні насадження, крім тих, що віднесені до земель лісогосподарського призначення, землі під господарськими будівлями і дворами, землі під інфраструктурою оптових ринків сільськогосподарської продукції, землі тимчасової консервації тощо).

3. Землі сільськогосподарського призначення передаються у власність та надаються у користування:

а) громадянам - для ведення особистого селянського господарства, садівництва, городництва, сінокосіння та випасання худоби, ведення товарного сільськогосподарського виробництва, фермерського господарства;

б) сільськогосподарським підприємствам - для ведення товарного сільськогосподарського виробництва;

в) сільськогосподарським науково-дослідним установам та навчальним закладам, сільським професійно-технічним училищам та загальноосвітнім школам - для дослідних і навчальних цілей, пропаганди передового досвіду ведення сільського господарства;

г) несільськогосподарським підприємствам, установам та організаціям, релігійним організаціям і об'єднанням громадян - для ведення підсобного сільського господарства;

г) оптовим ринкам сільськогосподарської продукції - для розміщення власної інфраструктури.

5. Землі сільськогосподарського призначення не можуть передаватися у власність іноземцям, особам без громадянства, іноземним юридичним особам та іноземним державам.

Стаття 23. Пріоритетність земель сільськогосподарського призначення

1. Землі, придатні для потреб сільського господарства, повинні надаватися насамперед для сільськогосподарського використання.

2. Визначення земель, придатних для потреб сільського господарства, провадиться на підставі даних державного земельного кадастру.

3. Для будівництва промислових підприємств, об'єктів житлово-комунального господарства, залізниць і автомобільних шляхів, ліній електропередачі та зв'язку, магістральних трубопроводів, а також для інших потреб, не пов'язаних з веденням сільськогосподарського виробництва, надаються переважно несільськогосподарські угіддя або сільськогосподарські угіддя гіршої якості.

4. Лінії електропередачі і зв'язку та інші комунікації проводяться головним чином вздовж шляхів, трас тощо.

Стаття 24. Земельні ділянки державних і комунальних сільськогосподарських підприємств, установ та організацій

1. Державним і комунальним сільськогосподарським підприємствам, установам та організаціям надаються земельні ділянки із земель державної і комунальної власності у постійне користування

для науково-дослідних, навчальних цілей та ведення товарного сільськогосподарського виробництва.

2. Державні і комунальні сільськогосподарські підприємства, установи і організації можуть орендувати земельні ділянки, що перебувають у власності громадян та юридичних осіб.

3. У разі ліквідації державного чи комунального підприємства, установи, організації землі, які перебувають у їх постійному користуванні, за рішенням відповідного органу виконавчої влади або органу місцевого самоврядування переводяться до земель запасу або надаються іншим громадянам та юридичним особам для використання за їх цільовим призначенням, а договори оренди земельних ділянок припиняються.

Стаття 25. Приватизація земель державних і комунальних сільськогосподарських підприємств, установ та організацій

1. При приватизації земель державних і комунальних сільськогосподарських підприємств, установ та організацій земельні ділянки передаються працівникам цих підприємств, установ та організацій, працівникам державних та комунальних закладів освіти, культури, охорони здоров'я, розташованих на території відповідної ради, а також пенсіонерам з їх числа з визначенням кожному з них земельної частки (паю).

2. Рішення про приватизацію земель державних і комунальних сільськогосподарських підприємств, установ та організацій приймають органи виконавчої влади або органи місцевого самоврядування відповідно до їх повноважень за клопотанням працівників цих підприємств, установ та організацій.

3. Землі у приватну власність особам, зазначеним у частині першій цієї статті, передаються безоплатно.

4. Площа земель, що передаються у приватну власність, становить різницю між загальною площею земель, що перебували у постійному користуванні сільськогосподарських підприємств, установ та організацій, і площею земель, які залишаються у державній чи комунальній власності (лісогосподарського призначення, водний фонд, резервний фонд).

5. Особи, зазначені у частині першій цієї статті, мають гарантоване право одержати свою земельну частку (пай), виділену в натурі (на місцевості).

6. Громадянам України із числа депортованих осіб, які поселилися в сільській місцевості, державою забезпечується безкоштовна передача у власність землі сільськогосподарського призначення в розмірі земельного паю, визначеного для цієї

місцевості, за рахунок земель запасу та резервного фонду в разі їх наявності.

7. При обчисленні розміру земельної частки (паю) враховуються сільськогосподарські угіддя, які перебували у постійному користуванні державних та комунальних сільськогосподарських підприємств, установ та організацій, за винятком земель, що залишаються у державній та комунальній власності. Загальний розмір обчисленої для приватизації площі сільськогосподарських угідь поділяється на загальну кількість осіб, зазначених у частині першій цієї статті.

8. Вартість і розміри в умовних кадастрових гектарах земельних часток (паїв) працівників відповідних підприємств, установ і організацій та пенсіонерів з їх числа є рівними.

Розміри земельних ділянок, що виділяються для працівників державних та комунальних закладів, підприємств і організацій культури, освіти та охорони здоров'я та пенсіонерів з їх числа, які проживають у сільській місцевості або селищах міського типу, не можуть перевищувати норм безоплатної передачі земельних ділянок громадянам, встановлених законом для ведення особистого селянського господарства.

9. Внутрігосподарські шляхи, господарські двори, полезахисні лісосмуги та інші захисні насадження, гідротехнічні споруди, водойми тощо можуть бути відповідно до цього Кодексу передані у власність громадян, сільськогосподарських підприємств, установ та організацій, що створені колишніми працівниками державних і комунальних сільськогосподарських підприємств, установ та організацій.

10. Органи виконавчої влади або органи місцевого самоврядування у процесі приватизації створюють резервний фонд земель за погодженням його місця розташування з особами, зазначеними в частині першій цієї статті у розмірі до 15 відсотків площі усіх сільськогосподарських угідь, які були у постійному користуванні відповідних підприємств, установ та організацій.

11. Резервний фонд земель перебуває у державній або комунальній власності і призначається для подальшого перерозподілу та використання за цільовим призначенням.

Стаття 26. Використання земельних ділянок з меліоративними системами

Земельні ділянки, одержані громадянами внаслідок приватизації земель державних та комунальних сільськогосподарських підприємств, на яких розташовані та функціонують меліоративні системи, використовуються спільно на підставі угоди. У разі

відсутності згоди щодо спільного використання зазначених земельних ділянок питання вирішується в судовому порядку.

Стаття 27. Збереження права на землю сільськогосподарських підприємств, установ та організацій, особистих селянських і фермерських господарств

Сільськогосподарські підприємства, установи та організації, особисті селянські і фермерські господарства, які об'єднуються в асоціації та інші організаційно-правові форми, зберігають право на свої земельні ділянки, якщо інше не передбачено договором.

Стаття 28. Земельні ділянки сільськогосподарських підприємств

1. Сільськогосподарським підприємствам, установам та організаціям, крім державних і комунальних, землі сільськогосподарського призначення можуть належати на праві власності.

2. Право власності на землю цих підприємств може набуватися шляхом внесення до статутного капіталу земельних ділянок їх засновників та придбання земельних ділянок за договорами купівлі-продажу, ренти, дарування, міни, іншими цивільно-правовими угодами.

3. Реалізація права власності на землю зазначеними сільськогосподарськими підприємствами здійснюється відповідно до закону.

Стаття 29. Визначення місця розташування земельних ділянок громадян при ліквідації сільськогосподарських підприємств, установ та організацій

1. При ліквідації сільськогосподарських підприємств, установ та організацій переважне право на отримання земельних ділянок поруч з населеними пунктами мають власники земельних часток (паїв), які проживають у цих населених пунктах.

2. Місце розташування земельних ділянок визначається з урахуванням вимог раціональної організації території і компактності землекористування відповідно до землевпорядних проектів, які затверджуються зборами власників земельних часток (паїв).

Стаття 30. Розподіл несільськогосподарських угідь при ліквідації сільськогосподарських підприємств

1. При ліквідації сільськогосподарських підприємств несільськогосподарські угіддя, що перебували у їх власності, розподіляються відповідно до установчих документів цих підприємств або за згодою власників земельних часток (паїв). У разі недосягнення згоди це питання вирішується в судовому порядку.

2. Земельні ділянки державної і комунальної власності, які перебували у користуванні сільськогосподарських підприємств, установ та організацій, що ліквідуються, включаються до земель запасу або передаються у власність чи користування відповідно до цього Кодексу.

Стаття 31. Землі фермерського господарства

1. Землі фермерського господарства можуть складатися із:

- а) земельної ділянки, що належить на праві власності фермерському господарству як юридичній особі;
- б) земельних ділянок, що належать громадянам - членам фермерського господарства на праві приватної власності;
- в) земельної ділянки, що використовується фермерським господарством на умовах оренди.

2. Громадяни - члени фермерського господарства мають право на одержання безоплатно у власність із земель державної і комунальної власності земельних ділянок у розмірі земельної частки (паю).

Стаття 32. Приватизація земельних ділянок членами фермерських господарств

1. Громадянам України - членам фермерських господарств передаються безоплатно у приватну власність надані їм у користування земельні ділянки у розмірі земельної частки (паю) члена сільськогосподарського підприємства, розташованого на території відповідної ради.

2. Дія частини першої цієї статті не поширюється на громадян, які раніше набули права на земельну частку (пай).

Стаття 33. Земельні ділянки особистих селянських господарств

1. Земельні ділянки, призначені для ведення особистого селянського господарства, можуть передаватися громадянами у користування юридичним особам України і використовуватися ними для ведення товарного сільськогосподарського виробництва, фермерського господарства без зміни цільового призначення цих земельних ділянок.

Стаття 34. Землі для сінокосіння і випасання худоби

1. Громадяни можуть орендувати земельні ділянки для сінокосіння і випасання худоби.

2. Органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування можуть створювати на землях, що перебувають у власності держави чи територіальної громади, громадські сіножаті і пасовища.

Стаття 35. Земельні ділянки для садівництва

1. Громадяни України із земель державної і комунальної власності мають право набувати безоплатно у власність або на умовах оренди земельні ділянки для ведення індивідуального або колективного садівництва.

2. Іноземці та особи без громадянства, а також юридичні особи, можуть мати земельні ділянки для ведення індивідуального або колективного садівництва на умовах оренди.

3. Земельні ділянки, призначені для садівництва, можуть використовуватись для закладання багаторічних плодових насаджень, вирощування сільськогосподарських культур, а також для зведення необхідних будинків, господарських споруд тощо.

4. До земель загального користування садівницького товариства належать земельні ділянки, зайняті захисними смугами, дорогами, проїздами, будівлями і спорудами загального користування. Землі загального користування садівницького товариства безоплатно передаються йому у власність за клопотанням вищого органу управління товариства до відповідного органу виконавчої влади чи органу місцевого самоврядування на підставі документації із землеустрою, за якою здійснювалося формування земельних ділянок або технічної документації із землеустрою щодо встановлення (відновлення) меж земельної ділянки в натурі (на місцевості).

5. Приватизація земельної ділянки громадянином - членом садівницького товариства здійснюється без згоди на те інших членів цього товариства.

6. Використання земельних ділянок садівницьких товариств здійснюється відповідно до закону та статутів цих товариств.

Стаття 36. Земельні ділянки для городництва

1. Громадянам або їх об'єднанням із земель державної або комунальної власності можуть надаватися в оренду земельні ділянки для городництва.

2. На земельних ділянках, наданих для городництва, закладання багаторічних плодових насаджень, а також спорудження капітальних будівель і споруд не допускається.

3. На земельних ділянках, наданих для городництва, можуть бути зведені тимчасові споруди для зберігання інвентарю та захисту від непогоди. Після закінчення строку оренди зазначеної земельної ділянки побудовані тимчасові споруди підлягають знесенню власниками цих споруд за їх рахунок.

Стаття 37. Право несільськогосподарських підприємств, установ та організацій на землю

1. Приватні несільськогосподарські підприємства, установи та організації можуть набувати у власність або оренду землі сільськогосподарського та іншого призначення для ведення підсобного господарства.

2. Державні та комунальні несільськогосподарські підприємства, установи та організації можуть набувати в оренду землі сільськогосподарського та іншого призначення для ведення підсобного господарства.

Розділ III ПРАВА НА ЗЕМЛЮ

Глава 14 Право власності на землю

Стаття 78. Зміст права власності на землю

1. Право власності на землю - це право володіти, користуватися і розпоряджатися земельними ділянками.

2. Право власності на землю набувається та реалізується на підставі Конституції України, цього Кодексу, а також інших законів, що видаються відповідно до них.

3. Земля в Україні може перебувати у приватній, комунальній та державній власності.

4. Особам (їх спадкоємцям), які мали у власності земельні ділянки до 15 травня 1992 року (з дня набрання чинності Земельним кодексом України), земельні ділянки не повертаються.

Стаття 79. Земельна ділянка як об'єкт права власності

1. Земельна ділянка - це частина земної поверхні з установленими межами, певним місцем розташування, з визначеними щодо неї правами.

2. Право власності на земельну ділянку поширюється в її межах на поверхневий (грунтовий) шар, а також на водні об'єкти, ліси і багаторічні насадження, які на ній знаходяться, якщо інше не встановлено законом та не порушує прав інших осіб.

3. Право власності на земельну ділянку розповсюджується на простір, що знаходиться над та під поверхнею ділянки на висоту і на глибину, необхідні для зведення житлових, виробничих та інших будівель і споруд.

Стаття 79¹. Формування земельної ділянки як об'єкта цивільних прав

1. Формування земельної ділянки полягає у визначенні земельної ділянки як об'єкта цивільних прав. Формування земельної ділянки передбачає визначення її площі, меж та внесення інформації про неї до Державного земельного кадастру.

2. Формування земельних ділянок здійснюється:

у порядку відведення земельних ділянок із земель державної та комунальної власності;

шляхом поділу чи об'єднання раніше сформованих земельних ділянок;

шляхом визначення меж земельних ділянок державної чи комунальної власності за проектами землеустрою щодо впорядкування територій населених пунктів, проектами землеустрою щодо впорядкування території для містобудівних потреб, проектами землеустрою щодо приватизації земель державних і комунальних сільськогосподарських підприємств, установ та організацій;

шляхом інвентаризації земель державної чи комунальної власності у випадках, передбачених законом;

за проектами землеустрою щодо організації території земельних часток (паїв).

3. Сформовані земельні ділянки підлягають державній реєстрації у Державному земельному кадастрі.

4. Земельна ділянка вважається сформованою з моменту присвоєння їй кадастрового номера.

5. Формування земельних ділянок (крім випадків, визначених у частинах шостій - сьомій цієї статті) здійснюється за проектами землеустрою щодо відведення земельних ділянок.

6. Формування земельних ділянок шляхом поділу та об'єднання раніше сформованих земельних ділянок, які перебувають у власності або користуванні, без зміни їх цільового призначення здійснюються за технічною документацією із землеустрою щодо поділу та об'єднання земельних ділянок.

7. Винесення в натуру (на місцевість) меж сформованої земельної ділянки до її державної реєстрації здійснюється за документацією із землеустрою, яка стала підставою для її формування.

8. У разі встановлення (відновлення) меж земельних ділянок за їх фактичним використанням у зв'язку з неможливістю виявлення дійсних меж, формування нових земельних ділянок не здійснюється, а зміни до відомостей про межі земельних ділянок вносяться до Державного земельного кадастру.

9. Земельна ділянка може бути об'єктом цивільних прав виключно з моменту її формування (крім випадків суборенди, сервітуту щодо частин земельних ділянок) та державної реєстрації права власності на неї.

10. Державна реєстрація речових прав на земельні ділянки здійснюється після державної реєстрації земельних ділянок у Державному земельному кадастрі.

11. Державна реєстрація прав суборенди, сервітуту, які поширюються на частину земельної ділянки, здійснюється після внесення відомостей про таку частину до Державного земельного кадастру.

12. Межі суміжних земельних ділянок приватної власності можуть бути змінені їх власниками без формування нових земельних ділянок за технічною документацією із землеустрою щодо встановлення (відновлення) меж земельної ділянки в натурі (на місцевості).

Стаття 80. Суб'єкти права власності на землю

Суб'єктами права власності на землю є:

- а) громадяни та юридичні особи - на землі приватної власності;
- б) територіальні громади, які реалізують це право безпосередньо або через органи місцевого самоврядування, - на землі комунальної власності;
- в) держава, яка реалізує це право через відповідні органи державної влади, - на землі державної власності.

Стаття 81. Право власності на землю громадян

1. Громадяни України набувають права власності на земельні ділянки на підставі:

- а) придбання за договором купівлі-продажу, ренти, дарування, міни, іншими цивільно-правовими угодами;
- б) безоплатної передачі із земель державної і комунальної власності;
- в) приватизації земельних ділянок, що були раніше надані їм у користування;
- г) прийняття спадщини;
- г) виділення в натурі (на місцевості) належної їм земельної частки (паю).

2. Іноземці та особи без громадянства можуть набувати права власності на земельні ділянки несільськогосподарського призначення в межах населених пунктів, а також на земельні ділянки несільськогосподарського призначення за межами населених пунктів, на яких розташовані об'єкти нерухомого майна, що належать їм на праві приватної власності.

3. Іноземці та особи без громадянства можуть набувати права власності на земельні ділянки відповідно до частини другої цієї статті у разі:

- а) придбання за договором купівлі-продажу, ренти, дарування, міни, іншими цивільно-правовими угодами;

б) викупу земельних ділянок, на яких розташовані об'єкти нерухомого майна, що належать їм на праві власності;

в) прийняття спадщини.

4. Землі сільськогосподарського призначення, прийняті у спадщину іноземцями, а також особами без громадянства, протягом року підлягають відчуженню.

Стаття 82. Право власності на землю юридичних осіб

1. Юридичні особи (засновані громадянами України або юридичними особами України) можуть набувати у власність земельні ділянки для здійснення підприємницької діяльності у разі:

а) придбання за договором купівлі-продажу, ренти, дарування, міни, іншими цивільно-правовими угодами;

б) внесення земельних ділянок її засновниками до статутного капіталу;

в) прийняття спадщини;

г) виникнення інших підстав, передбачених законом.

2. Іноземні юридичні особи можуть набувати право власності на земельні ділянки несільськогосподарського призначення:

а) у межах населених пунктів у разі придбання об'єктів нерухомого майна та для спорудження об'єктів, пов'язаних із здійсненням підприємницької діяльності в Україні;

б) за межами населених пунктів у разі придбання об'єктів нерухомого майна.

3. Спільні підприємства, засновані за участю іноземних юридичних і фізичних осіб, можуть набувати право власності на земельні ділянки несільськогосподарського призначення у випадках, визначених частинами першою та другою цієї статті, та в порядку, встановленому цим Кодексом для іноземних юридичних осіб.

4. Землі сільськогосподарського призначення, отримані в спадщину іноземними юридичними особами, підлягають відчуженню протягом одного року.

Стаття 83. Право власності на землю територіальних громад

1. Землі, які належать на праві власності територіальним громадам сіл, селищ, міст, є комунальною власністю.

2. У комунальній власності перебувають:

а) усі землі в межах населених пунктів, крім земельних ділянок приватної та державної власності;

б) земельні ділянки, на яких розташовані будівлі, споруди, інші об'єкти нерухомого майна комунальної власності незалежно від місця їх розташування.

3. Земельні ділянки державної власності, які передбачається використати для розміщення об'єктів, призначених для обслуговування потреб територіальної громади (комунальних підприємств, установ, організацій, громадських пасовищ, кладовищ, місць знешкодження та утилізації відходів, рекреаційних об'єктів тощо), а також земельні ділянки, які відповідно до затвердженої містобудівної документації передбачається включити у межі населених пунктів, за рішеннями органів виконавчої влади передаються у комунальну власність.

4. До земель комунальної власності, які не можуть передаватись у приватну власність, належать:

а) землі загального користування населених пунктів (майдани, вулиці, проїзди, шляхи, набережні, пляжі, парки, сквери, бульвари, кладовища, місця знешкодження та утилізації відходів тощо);

б) землі під залізницями, автомобільними дорогами, об'єктами повітряного і трубопровідного транспорту;

в) землі під об'єктами природно-заповідного фонду, історико-культурного та оздоровчого призначення, що мають особливу екологічну, оздоровчу, наукову, естетичну та історико-культурну цінність, якщо інше не передбачено законом;

г) землі лісогосподарського призначення, крім випадків, визначених цим Кодексом;

г) землі водного фонду, крім випадків, визначених цим Кодексом;

д) земельні ділянки, які використовуються для забезпечення діяльності органів місцевого самоврядування;

е) земельні ділянки, штучно створені в межах прибережної захисної смуги чи смуги відведення, на землях лісогосподарського призначення та природно-заповідного фонду, що перебувають у прибережній захисній смузі водних об'єктів, або на земельних ділянках дна водних об'єктів;

е) землі під об'єктами інженерної інфраструктури міжгосподарських меліоративних систем, які перебувають у комунальній власності.

5. Територіальні громади набувають землю у комунальну власність у разі:

а) передачі їм земель державної власності;

б) відчуження земельних ділянок для суспільних потреб та з мотивів суспільної необхідності відповідно до закону;

в) прийняття спадщини або переходу в їхню власність земельних ділянок, визнаних судом відумерлою спадщиною;

г) придбання за договором купівлі-продажу, ренти, дарування, міни, іншими цивільно-правовими угодами;

г) виникнення інших підстав, передбачених законом.

6. Територіальні громади сіл, селищ, міст можуть об'єднувати на договірних засадах належні їм земельні ділянки комунальної власності. Управління зазначеними земельними ділянками здійснюється відповідно до закону.

Стаття 84. Право власності на землю держави

1. У державній власності перебувають усі землі України, крім земель комунальної та приватної власності.

2. Право державної власності на землю набувається і реалізується державою через органи виконавчої влади відповідно до повноважень, визначених цим Кодексом.

4. До земель державної власності, які не можуть передаватись у приватну власність, належать:

а) землі атомної енергетики та космічної системи;

б) землі під державними залізницями, об'єктами державної власності повітряного і трубопровідного транспорту;

в) землі оборони;

г) землі під об'єктами природно-заповідного фонду, історико-культурного та оздоровчого призначення, що мають особливу екологічну, оздоровчу, наукову, естетичну та історико-культурну цінність, якщо інше не передбачено законом;

г) землі лісгосподарського призначення, крім випадків, визначених цим Кодексом;

д) землі водного фонду, крім випадків, визначених цим Кодексом;

е) земельні ділянки, які використовуються для забезпечення діяльності Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, інших органів державної влади, Національної академії наук України, державних галузевих академій наук;

е) земельні ділянки зон відчуження та безумовного (обов'язкового) відселення, що зазнали радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи;

ж) земельні ділянки, які закріплені за державними професійно-технічними навчальними закладами;

з) земельні ділянки, закріплені за вищими навчальними закладами державної форми власності;

і) земельні ділянки, що використовуються Чорноморським флотом Російської Федерації на території України на підставі міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України;

ї) землі під об'єктами інженерної інфраструктури загальнодержавних та міжгосподарських меліоративних систем, які перебувають у державній власності.

5. Держава набуває права власності на землю у разі:

а) відчуження земельних ділянок у власників з мотивів суспільної необхідності та для суспільних потреб;

б) придбання за договорами купівлі-продажу, дарування, міни, іншими цивільно-правовими угодами;

в) прийняття спадщини;

г) передачі у власність державі земельних ділянок комунальної власності територіальними громадами;

г) конфіскації земельної ділянки;

Стаття 85. Право власності на землю іноземних держав

Іноземні держави можуть набувати у власність земельні ділянки для розміщення будівель і споруд дипломатичних представництв та інших, прирівняних до них, організацій відповідно до міжнародних договорів.

Стаття 86. Спільна власність на земельну ділянку

1. Земельна ділянка може знаходитись у спільній власності з визначенням частки кожного з учасників спільної власності (спільна часткова власність) або без визначення часток учасників спільної власності (спільна сумісна власність).

2. Суб'єктами права спільної власності на земельну ділянку можуть бути громадяни та юридичні особи, а також держава, територіальні громади.

3. Суб'єктами права спільної власності на земельні ділянки територіальних громад можуть бути районні та обласні ради.

Стаття 87. Виникнення права спільної часткової власності на земельну ділянку

1. Право спільної часткової власності на земельну ділянку виникає:

а) при добровільному об'єднанні власниками належних їм земельних ділянок;

б) при придбанні у власність земельної ділянки двома чи більше особами за цивільно-правовими угодами;

в) при прийнятті спадщини на земельну ділянку двома або більше особами;

г) за рішенням суду.

Стаття 88. Володіння, користування та розпорядження земельною ділянкою, що перебуває у спільній частковій власності

1. Володіння, користування та розпорядження земельною ділянкою, що перебуває у спільній частковій власності, здійснюються за згодою всіх співвласників згідно з договором, а у разі недосягнення згоди - у судовому порядку.

2. Договір про спільну часткову власність на земельну ділянку укладається в письмовій формі і посвідчується нотаріально.

3. Учасник спільної часткової власності має право вимагати виділення належної йому частки із складу земельної ділянки як окремо, так і разом з іншими учасниками, які вимагають виділення, а у разі неможливості виділення частки - вимагати відповідної компенсації.

4. Учасник спільної часткової власності на земельну ділянку має право на отримання в його володіння, користування частини спільної земельної ділянки, що відповідає розміру належної йому частки.

5. Учасник спільної часткової власності відповідно до розміру своєї частки має право на доходи від використання спільної земельної ділянки, відповідає перед третіми особами за зобов'язаннями, пов'язаними із спільною земельною ділянкою, і повинен брати участь у сплаті податків, зборів і платежів, а також у витратах по утриманню і зберіганню спільної земельної ділянки.

6. При продажу учасником належної йому частки у спільній частковій власності на земельну ділянку інші учасники мають переважне право купівлі частки відповідно до закону.

Стаття 89. Спільна сумісна власність на земельну ділянку

1. Земельна ділянка може належати на праві спільної сумісної власності лише громадянам, якщо інше не встановлено законом.

2. У спільній сумісній власності перебувають земельні ділянки:

а) подружжя;

б) членів фермерського господарства, якщо інше не передбачено угодою між ними;

в) співвласників жилого будинку;

г) співвласників багатоквартирного будинку.

3. Володіння, користування та розпорядження земельною ділянкою спільної сумісної власності здійснюються за договором або законом.

4. Співвласники земельної ділянки, що перебуває у спільній сумісній власності, мають право на її поділ або на виділення з неї окремої частки, крім випадків, установлених законом.

5. Поділ земельної ділянки, яка є у спільній сумісній власності, з виділенням частки співвласника, може бути здійснено за умови

попереднього визначення розміру земельних часток, які є рівними, якщо інше не передбачено законом або не встановлено судом.

Стаття 90. Права власників земельних ділянок

1. Власники земельних ділянок мають право:

- а) продавати або іншим шляхом відчужувати земельну ділянку, передавати її в оренду, заставу, спадщину;
- б) самостійно господарювати на землі;
- в) власності на посіви і насадження сільськогосподарських та інших культур, на вироблену продукцію;
- г) використовувати у встановленому порядку для власних потреб наявні на земельній ділянці загальнопоширені корисні копалини, торф, лісові насадження, водні об'єкти, а також інші корисні властивості землі;
- г) на відшкодування збитків у випадках, передбачених законом;
- д) споруджувати жилі будинки, виробничі та інші будівлі і споруди.

2. Порушені права власників земельних ділянок підлягають відновленню в порядку, встановленому законом.

Стаття 91. Обов'язки власників земельних ділянок

1. Власники земельних ділянок зобов'язані:

- а) забезпечувати використання їх за цільовим призначенням;
- б) додержуватися вимог законодавства про охорону довкілля;
- в) своєчасно сплачувати земельний податок;
- г) не порушувати прав власників суміжних земельних ділянок та землекористувачів;
- г) підвищувати родючість ґрунтів та зберігати інші корисні властивості землі;
- д) своєчасно надавати відповідним органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування дані про стан і використання земель та інших природних ресурсів у порядку, встановленому законом;
- е) дотримуватися правил добросусідства та обмежень, пов'язаних з встановленням земельних сервітутів та охоронних зон;
- е) зберігати геодезичні знаки, протиерозійні споруди, мережі зрошувальних і осушувальних систем;
- ж) за свій рахунок привести земельну ділянку у попередній стан у разі незаконної зміни її рельєфу, за винятком здійснення такої зміни не власником земельної ділянки, коли приведення у попередній стан здійснюється за рахунок особи, яка незаконно змінила рельєф.

2. Законом можуть бути встановлені інші обов'язки власників земельних ділянок.

Глава 15 Право користування землею

Стаття 92. Право постійного користування земельною ділянкою

1. Право постійного користування земельною ділянкою - це право володіння і користування земельною ділянкою, яка перебуває у державній або комунальній власності, без встановлення строку.

2. Права постійного користування земельною ділянкою із земель державної та комунальної власності набувають:

а) підприємства, установи та організації, що належать до державної та комунальної власності;

б) громадські організації інвалідів України, їх підприємства (об'єднання), установи та організації;

в) релігійні організації України, статuti (положення) яких зареєстровано у встановленому законом порядку, виключно для будівництва і обслуговування культових та інших будівель, необхідних для забезпечення їх діяльності;

г) публічне акціонерне товариство залізничного транспорту загального користування, утворене відповідно до Закону України "Про особливості утворення публічного акціонерного товариства залізничного транспорту загального користування";

г) заклади освіти незалежно від форми власності;

д) співвласники багатоквартирного будинку для обслуговування такого будинку та забезпечення задоволення житлових, соціальних і побутових потреб власників (співвласників) та наймачів (орендарів) квартир та нежитлових приміщень, розташованих у багатоквартирному будинку.

3. Право постійного користування земельними ділянками може вноситися державою до статутного капіталу публічного акціонерного товариства залізничного транспорту, утвореного відповідно до Закону України "Про особливості утворення публічного акціонерного товариства залізничного транспорту загального користування".

Стаття 93. Право оренди земельної ділянки

1. Право оренди земельної ділянки - це засноване на договорі строкове платне володіння і користування земельною ділянкою, необхідною орендареві для провадження підприємницької та іншої діяльності.

2. Земельні ділянки можуть передаватися в оренду громадянам та юридичним особам України, іноземцям і особам без громадянства, іноземним юридичним особам, міжнародним об'єднанням і організаціям, а також іноземним державам.

3. Не підлягають передачі в оренду земельні ділянки, штучно створені у межах прибережної захисної смуги чи смуги відведення, на землях лісогосподарського призначення та природно-заповідного фонду, розташованих у прибережній захисній смузі водних об'єктів, крім випадків, передбачених законом.

4. Строк оренди земельної ділянки не може перевищувати 50 років.

5. Право оренди земельної ділянки може відчужуватися, у тому числі продаватися на земельних торгах, а також передаватися у заставу, спадщину, вноситися до статутного капіталу власником земельної ділянки - на строк до 50 років, крім випадків, визначених законом.

6. Орендована земельна ділянка або її частина може за згодою орендодавця передаватися орендарем у володіння та користування іншій особі (суборенда).

7. Якщо орендарем земельної ділянки є ініціатор створення індустріального парку, така земельна ділянка або її частини передаються ним у суборенду учасникам індустріального парку відповідно до земельного законодавства України без попереднього погодження з орендодавцем, якщо це не суперечить договору оренди такої земельної ділянки.

8. Орендодавцями земельних ділянок є їх власники або уповноважені ними особи.

9. Відносини, пов'язані з орендою землі, регулюються законом.

10. У разі створення індустріального парку на землях державної чи комунальної власності земельна ділянка надається в оренду на строк не менше 30 років.

11. Строк оренди земельних ділянок сільськогосподарського призначення для ведення товарного сільськогосподарського виробництва, фермерського господарства, особистого селянського господарства не може бути меншим як 7 років.

12. Для ведення товарного сільськогосподарського виробництва, фермерського господарства, особистого селянського господарства строк оренди земельних ділянок сільськогосподарського призначення, які є земельними ділянками меліорованих земель і на яких проводиться гідротехнічна меліорація, не може бути меншим як 10 років.

Стаття 94. Право концесіонера на земельну ділянку

1. Для здійснення концесійної діяльності концесіонеру надаються в оренду земельні ділянки у порядку, встановленому цим Кодексом.

2. Види господарської діяльності, для яких можуть надаватися земельні ділянки у концесію, визначаються законом.

Стаття 95. Права землекористувачів

1. Землекористувачі, якщо інше не передбачено законом або договором, мають право:

- а) самостійно господарювати на землі;
- б) власності на посіви і насадження сільськогосподарських та інших культур, на вироблену продукцію;
- в) використовувати у встановленому порядку для власних потреб наявні на земельній ділянці загальнопоширені корисні копалини, торф, ліси, водні об'єкти, а також інші корисні властивості землі;
- г) на відшкодування збитків у випадках, передбачених законом;
- г) споруджувати жилі будинки, виробничі та інші будівлі і споруди.

2. Порушені права землекористувачів підлягають відновленню в порядку, встановленому законом.

Стаття 96. Обов'язки землекористувачів

1. Землекористувачі зобов'язані:

- а) забезпечувати використання землі за цільовим призначенням та за свій рахунок приводити її у попередній стан у разі незаконної зміни її рельєфу, за винятком випадків незаконної зміни рельєфу не власником такої земельної ділянки;
- б) додержуватися вимог законодавства про охорону довкілля;
- в) своєчасно сплачувати земельний податок або орендну плату;
- г) не порушувати прав власників суміжних земельних ділянок та землекористувачів;
- г) підвищувати родючість ґрунтів та зберігати інші корисні властивості землі;
- д) своєчасно надавати відповідним органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування дані про стан і використання земель та інших природних ресурсів у порядку, встановленому законом;
- е) дотримуватися правил добросусідства та обмежень, пов'язаних з встановленням земельних сервітутів та охоронних зон;
- е) зберігати геодезичні знаки, протиерозійні споруди, мережі зрошувальних і осушувальних систем.

2. Законом можуть бути встановлені інші обов'язки землекористувачів.

Стаття 97. Обов'язки підприємств, установ та організацій, що проводять розвідувальні роботи

1. Підприємства, установи та організації, які здійснюють геологознімальні, пошукові, геодезичні та інші розвідувальні роботи, можуть проводити такі роботи на підставі угоди з власником землі або за погодженням із землекористувачем.

2. Строки і місце проведення розвідувальних робіт визначаються угодою сторін.

3. Проведення розвідувальних робіт на землях заповідників, національних дендрологічних, ботанічних, меморіальних парків, поховань і археологічних пам'яток дозволяється у виняткових випадках за рішенням Кабінету Міністрів України.

4. Підприємства, установи та організації, які проводять розвідувальні роботи, зобов'язані відшкодувати власникам землі та землекористувачам усі збитки, в тому числі неoderжані доходи, а також за свій рахунок приводити займані земельні ділянки у попередній стан.

5. Спори, що виникають при проведенні розвідувальних робіт, вирішуються у судовому порядку.

Розділ IV НАБУТТЯ І РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВА НА ЗЕМЛЮ

Глава 19 Набуття права на землю громадянами та юридичними особами

Стаття 116. Підстави набуття права на землю із земель державної та комунальної власності

1. Громадяни та юридичні особи набувають права власності та права користування земельними ділянками із земель державної або комунальної власності за рішенням органів виконавчої влади або органів місцевого самоврядування в межах їх повноважень, визначених цим Кодексом або за результатами аукціону.

Набуття права власності громадянами та юридичними особами на земельні ділянки, на яких розташовані об'єкти, які підлягають приватизації, відбувається в порядку, визначеному частиною першою статті 128 цього Кодексу.

2. Набуття права на землю громадянами та юридичними особами здійснюється шляхом передачі земельних ділянок у власність або надання їх у користування.

3. Безоплатна передача земельних ділянок у власність громадян провадиться у разі:

а) приватизації земельних ділянок, які перебувають у користуванні громадян;

б) одержання земельних ділянок внаслідок приватизації державних і комунальних сільськогосподарських підприємств, установ та організацій;

в) одержання земельних ділянок із земель державної і комунальної власності в межах норм безоплатної приватизації, визначених цим Кодексом.

4. Передача земельних ділянок безоплатно у власність громадян у межах норм, визначених цим Кодексом, провадиться один раз по кожному виду використання.

5. Земельні ділянки, які перебувають у власності чи користуванні громадян або юридичних осіб, передаються у власність чи користування за рішенням органів виконавчої влади чи органів місцевого самоврядування лише після припинення права власності чи користування ними в порядку, визначеному законом.

Стаття 117. Передача земельних ділянок державної власності у комунальну власність чи земельних ділянок комунальної власності у державну власність

1. Передача земельних ділянок державної власності у комунальну власність чи навпаки здійснюється за рішеннями відповідних органів виконавчої влади чи органів місцевого самоврядування, які здійснюють розпорядження землями державної чи комунальної власності відповідно до повноважень, визначених цим Кодексом.

У рішенні органів виконавчої влади чи органів місцевого самоврядування про передачу земельної ділянки у державну чи комунальну власність зазначаються кадастровий номер земельної ділянки, її місце розташування, площа, цільове призначення, відомості про обтяження речових прав на земельну ділянку, обмеження у її використанні.

На підставі рішення органів виконавчої влади чи органів місцевого самоврядування про передачу земельної ділянки у державну чи комунальну власність складається акт приймання-передачі такої земельної ділянки.

Рішення органів виконавчої влади чи органів місцевого самоврядування про передачу земельної ділянки у державну чи комунальну власність разом з актом приймання-передачі такої земельної ділянки є підставою для державної реєстрації права власності держави, територіальної громади на неї.

2. До земель державної власності, які не можуть передаватися у комунальну власність, належать земельні ділянки, що використовуються Чорноморським флотом Російської Федерації на території України на підставі міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, земельні ділянки, на яких розташовані будівлі, споруди, інші об'єкти нерухомого майна державної власності, а також земельні ділянки, які

перебувають у постійному користуванні органів державної влади, державних підприємств, установ, організацій, крім випадків передачі таких об'єктів у комунальну власність.

3. До земель комунальної власності, які не можуть передаватися у державну власність, належать земельні ділянки, на яких розташовані будівлі, споруди, інші об'єкти нерухомого майна комунальної власності, а також земельні ділянки, які перебувають у постійному користуванні органів місцевого самоврядування, комунальних підприємств, установ, організацій, крім випадків передачі таких об'єктів у державну власність.

Стаття 118. Порядок безоплатної приватизації земельних ділянок громадянами

1. Громадянин, зацікавлений у приватизації земельної ділянки, яка перебуває у його користуванні, подає заяву до відповідного органу виконавчої влади або органу місцевого самоврядування, який передає земельні ділянки державної чи комунальної власності у власність відповідно до повноважень, визначених статтею 122 цього Кодексу. У разі якщо земельна ділянка державної власності розташована за межами населених пунктів і не входить до складу певного району, заява подається до Ради міністрів Автономної Республіки Крим.

2. Рішення органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування щодо приватизації земельних ділянок приймається у місячний строк на підставі технічних матеріалів та документів, що підтверджують розмір земельної ділянки.

3. Громадяни - працівники державних та комунальних сільськогосподарських підприємств, установ та організацій, а також пенсіонери з їх числа, зацікавлені в одержанні безоплатно у власність земельних ділянок, які перебувають у постійному користуванні цих підприємств, установ та організацій, звертаються з клопотанням про приватизацію цих земель до відповідного органу виконавчої влади або органу місцевого самоврядування, який передає земельні ділянки державної чи комунальної власності у власність відповідно до повноважень, визначених статтею 122 цього Кодексу.

4. Відповідний орган місцевого самоврядування або орган виконавчої влади в місячний термін розглядає клопотання і надає дозвіл підприємствам, установам та організаціям на розробку проекту приватизації земель.

5. Передача земельних ділянок у власність громадянам - працівникам державних та комунальних сільськогосподарських підприємств, установ та організацій, а також пенсіонерам з їх числа

проводиться після затвердження проекту приватизації земель у порядку, встановленому цим Кодексом.

6. Громадяни, зацікавлені в одержанні безоплатно у власність земельної ділянки із земель державної або комунальної власності для ведення фермерського господарства, ведення особистого селянського господарства, ведення садівництва, будівництва та обслуговування жилого будинку, господарських будівель і споруд (присадибної ділянки), індивідуального дачного будівництва, будівництва індивідуальних гаражів у межах норм безоплатної приватизації, подають клопотання до відповідного органу виконавчої влади або органу місцевого самоврядування, який передає земельні ділянки державної чи комунальної власності у власність відповідно до повноважень, визначених статтею 122 цього Кодексу. У клопотанні зазначаються цільове призначення земельної ділянки та її орієнтовні розміри. До клопотання додаються графічні матеріали, на яких зазначено бажане місце розташування земельної ділянки, погодження землекористувача (у разі вилучення земельної ділянки, що перебуває у користуванні інших осіб) та документи, що підтверджують досвід роботи у сільському господарстві або наявність освіти, здобутої в аграрному навчальному закладі (у разі надання земельної ділянки для ведення фермерського господарства). У разі якщо земельна ділянка державної власності розташована за межами населених пунктів і не входить до складу певного району, заява подається до Ради міністрів Автономної Республіки Крим, Верховній Раді Автономної Республіки Крим, Раді міністрів Автономної Республіки Крим, органам виконавчої влади або органам місцевого самоврядування, які передають земельні ділянки державної чи комунальної власності у власність відповідно до повноважень, визначених статтею 122 цього Кодексу, забороняється вимагати додаткові матеріали та документи, не передбачені цією статтею.

7. Відповідний орган виконавчої влади або орган місцевого самоврядування, який передає земельні ділянки державної чи комунальної власності у власність відповідно до повноважень, визначених статтею 122 цього Кодексу, розглядає клопотання у місячний строк і дає дозвіл на розроблення проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки або надає мотивовану відмову у його наданні. Підставою відмови у наданні такого дозволу може бути лише невідповідність місця розташування об'єкта вимогам законів, прийнятих відповідно до них нормативно-правових актів, генеральних планів населених пунктів та іншої містобудівної документації, схем землеустрою і техніко-економічних обґрунтувань використання та

охорони земель адміністративно-територіальних одиниць, проектів землеустрою щодо впорядкування територій населених пунктів, затверджених у встановленому законом порядку.

Проект землеустрою щодо відведення земельної ділянки розробляється за замовленням громадян суб'єктами господарювання, що є виконавцями робіт із землеустрою згідно із законом, у строки, що обумовлюються угодою сторін.

У разі якщо у місячний строк з дня реєстрації клопотання Верховна Рада Автономної Республіки Крим, Рада міністрів Автономної Республіки Крим, відповідний орган виконавчої влади або орган місцевого самоврядування, який передає земельні ділянки державної чи комунальної власності у власність відповідно до повноважень, визначених статтею 122 цього Кодексу, не надав дозволу на розроблення проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки або мотивовану відмову у його наданні, то особа, зацікавлена в одержанні безоплатно у власність земельної ділянки із земель державної або комунальної власності, у місячний строк з дня закінчення зазначеного строку має право замовити розроблення проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки без надання такого дозволу, про що письмово повідомляє Верховну Раду Автономної Республіки Крим, Раду міністрів Автономної Республіки Крим, відповідний орган виконавчої влади або орган місцевого самоврядування. До письмового повідомлення додається договір на виконання робіт із землеустрою щодо відведення земельної ділянки.

8. Проект землеустрою щодо відведення земельної ділянки погоджується в порядку, встановленому статтею 186¹ цього Кодексу.

9. Відповідний орган виконавчої влади або орган місцевого самоврядування, який передає земельні ділянки державної чи комунальної власності у власність відповідно до повноважень, визначених статтею 122 цього Кодексу, у двотижневий строк з дня отримання погодженого проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки (а в разі необхідності здійснення обов'язкової державної експертизи землевпорядної документації згідно із законом - після отримання позитивного висновку такої експертизи) приймає рішення про затвердження проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки та надання її у власність.

10. Відмова органу виконавчої влади чи органу місцевого самоврядування у передачі земельної ділянки у власність або залишення клопотання без розгляду можуть бути оскаржені до суду.

11. У разі відмови органу виконавчої влади чи органу місцевого самоврядування у передачі земельної ділянки у власність або

залишення заяви без розгляду питання вирішується в судовому порядку.

Стаття 119. Набуття права на земельну ділянку за давністю користування (набувальна давність)

1. Громадяни, які добросовісно, відкрито і безперервно користуються земельною ділянкою протягом 15 років, але не мають документів, які б свідчили про наявність у них прав на цю земельну ділянку, можуть звернутися до органу державної влади, Ради міністрів Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування з клопотанням про передачу її у власність або надання у користування. Розмір цієї земельної ділянки встановлюється у межах норм, визначених цим Кодексом.

2. Передача земельної ділянки у власність або у користування громадян на підставі набувальної давності здійснюється в порядку, встановленому цим Кодексом.

Стаття 120. Перехід права на земельну ділянку у разі набуття права на жилий будинок, будівлю або споруду

1. У разі набуття права власності на жилий будинок, будівлю або споруду, що перебувають у власності, користуванні іншої особи, припиняється право власності, право користування земельною ділянкою, на якій розташовані ці об'єкти. До особи, яка набула право власності на жилий будинок, будівлю або споруду, розміщені на земельній ділянці, що перебуває у власності іншої особи, переходить право власності на земельну ділянку або її частину, на якій вони розміщені, без зміни її цільового призначення.

2. Якщо жилий будинок, будівля або споруда розміщені на земельній ділянці, що перебуває у користуванні, то в разі набуття права власності на ці об'єкти до набувача переходить право користування земельною ділянкою, на якій вони розміщені, на тих самих умовах і в тому ж обсязі, що були у попереднього землекористувача.

3. У разі переходу права власності на будинок або його частину від однієї особи до іншої за договором довічного утримання право на земельну ділянку переходить на умовах, на яких ця земельна ділянка належала попередньому землевласнику (землекористувачу).

4. У разі набуття права власності на жилий будинок, будівлю або споруду кількома особами право на земельну ділянку визначається пропорційно до часток осіб у праві власності жилого будинку, будівлі або споруди.

5. У разі набуття права власності на жилий будинок, будівлю або споруду фізичними або юридичними особами, які не можуть мати у

власності земельних ділянок, до них переходить право користування земельною ділянкою, на якій розташований жилий будинок, будівля або споруда, на умовах оренди.

6. Істотною умовою договору, який передбачає набуття права власності на жилий будинок, будівлю або споруду, є кадастровий номер земельної ділянки, право на яку переходить у зв'язку з набуттям права власності на ці об'єкти.

Укладення договору, який передбачає набуття права власності на жилий будинок, будівлю або споруду, що пов'язане з переходом права на частину земельної ділянки, здійснюється після виділення цієї частини в окрему земельну ділянку та присвоєння їй окремого кадастрового номера.

У разі набуття права власності на жилий будинок (крім багатоквартирного), який розташований на землях державної або комунальної власності, що перебувають у користуванні іншої особи, та необхідності поділу земельної ділянки площа земельної ділянки, що формується, не може бути меншою, ніж максимальний розмір земельних ділянок відповідного цільового призначення, визначених статтею 121 Земельного кодексу України (крім випадків, коли формування земельної ділянки в такому розмірі є неможливим).

Стаття 121. Норми безоплатної передачі земельних ділянок громадянам

1. Громадяни України мають право на безоплатну передачу їм земельних ділянок із земель державної або комунальної власності в таких розмірах:

а) для ведення фермерського господарства - в розмірі земельної частки (паю), визначеної для членів сільськогосподарських підприємств, розташованих на території сільської, селищної, міської ради, де знаходиться фермерське господарство. Якщо на території сільської, селищної, міської ради розташовано декілька сільськогосподарських підприємств, розмір земельної частки (паю) визначається як середній по цих підприємствах. У разі відсутності сільськогосподарських підприємств на території відповідної ради розмір земельної частки (паю) визначається як середній по району;

б) для ведення особистого селянського господарства - не більше 2,0 гектара;

в) для ведення садівництва - не більше 0,12 гектара;

г) для будівництва і обслуговування жилого будинку, господарських будівель і споруд (присадибна ділянка) у селах - не більше 0,25 гектара, в селищах - не більше 0,15 гектара, в містах - не більше 0,10 гектара;

г) для індивідуального дачного будівництва - не більше 0,10 гектара;

д) для будівництва індивідуальних гаражів - не більше 0,01 гектара.

2. Розмір земельних ділянок, що передаються безоплатно громадянину для ведення особистого селянського господарства, може бути збільшено у разі отримання в натурі (на місцевості) земельної частки (паю).

3. Розмір земельної ділянки, що передається безоплатно громадянину у власність у зв'язку з набуттям ним права власності на жилий будинок, не може бути меншим, ніж максимальний розмір земельної ділянки відповідного цільового призначення, встановлений частиною першою цієї статті (крім випадків, якщо розмір земельної ділянки, на якій розташований будинок, є меншим).

Стаття 122. Повноваження органів виконавчої влади, Верховної Ради Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування щодо передачі земельних ділянок у власність або у користування

1. Сільські, селищні, міські ради передають земельні ділянки у власність або у користування із земель комунальної власності відповідних територіальних громад для всіх потреб.

2. Верховна Рада Автономної Республіки Крим, обласні, районні ради передають земельні ділянки у власність або у користування з відповідних земель спільної власності територіальних громад для всіх потреб.

3. Районні державні адміністрації на їхній території передають земельні ділянки із земель державної власності, крім випадків, визначених частинами четвертою і восьмою цієї статті, у власність або у користування у межах сіл, селищ, міст районного значення для всіх потреб та за межами населених пунктів для:

а) ведення водного господарства;

б) будівництва об'єктів, пов'язаних з обслуговуванням жителів територіальної громади району (шкіл, закладів культури, лікарень, підприємств торгівлі тощо), з урахуванням вимог частини сьомої цієї статті;

в) індивідуального дачного будівництва.

4. Центральний орган виконавчої влади з питань земельних ресурсів у галузі земельних відносин та його територіальні органи передають земельні ділянки сільськогосподарського призначення державної власності, крім випадків, визначених частиною восьмою цієї статті, у власність або у користування для всіх потреб.

5. Обласні державні адміністрації на їхній території передають земельні ділянки із земель державної власності, крім випадків, визначених частинами третьою, четвертою і восьмою цієї статті, у власність або у користування у межах міст обласного значення та за межами населених пунктів, а також земельні ділянки, що не входять до складу певного району, або у випадках, коли районна державна адміністрація не утворена, для всіх потреб.

6. Київська та Севастопольська міські державні адміністрації у межах їхніх територій передають земельні ділянки із земель державної власності, крім випадків, визначених частинами четвертою і восьмою цієї статті, у власність або у користування для всіх потреб.

7. Рада міністрів Автономної Республіки Крим на території Автономної Республіки Крим передає земельні ділянки із земель державної власності, крім випадків, визначених частинами третьою, четвертою і восьмою цієї статті, у власність або у користування у межах сіл, селищ, міст, що не входять до складу певного району, та за межами населених пунктів для всіх потреб, а також погоджує передачу таких земель у власність або у користування районними державними адміністраціями на їхній території для будівництва об'єктів, пов'язаних з обслуговуванням жителів територіальної громади району (шкіл, закладів культури, лікарень, підприємств торгівлі тощо).

8. Кабінет Міністрів України передає земельні ділянки із земель державної власності у власність або у користування у випадках, визначених статтею 149 цього Кодексу, та земельні ділянки дна територіального моря, а також у користування земельні ділянки зони відчуження та зони безумовного (обов'язкового) відселення території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи.

9. Державні органи приватизації здійснюють продаж земельних ділянок, на яких розташовані об'єкти, які підлягають приватизації.

10. Земельні ділянки, що вилучаються, викуповуються або примусово відчужуються для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності, надаються у користування для таких потреб органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування, які прийняли рішення про їх вилучення, викуп або примусове відчуження для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності.

Стаття 123. Порядок надання земельних ділянок державної або комунальної власності у користування

1. Надання земельних ділянок державної або комунальної власності у користування здійснюється Верховною Радою Автономної

Республіки Крим, Радою міністрів Автономної Республіки Крим, органами виконавчої влади або органами місцевого самоврядування.

Рішення зазначених органів приймається на підставі проектів землеустрою щодо відведення земельних ділянок у разі:

надання земельної ділянки із зміною її цільового призначення;
формування нової земельної ділянки (крім поділу та об'єднання).

Надання у користування земельної ділянки, зареєстрованої в Державному земельному кадастрі відповідно до Закону України "Про Державний земельний кадастр", право власності на яку зареєстровано у Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно, без зміни її меж та цільового призначення здійснюється без складення документації із землеустрою.

Надання у користування земельної ділянки в інших випадках здійснюється на підставі технічної документації із землеустрою щодо встановлення меж земельної ділянки в натурі (на місцевості). У такому разі розроблення такої документації здійснюється на підставі дозволу, наданого Верховною Радою Автономної Республіки Крим, Радою міністрів Автономної Республіки Крим, органом виконавчої влади або органом місцевого самоврядування, відповідно до повноважень, визначених статтею 122 цього Кодексу, крім випадків, коли особа, зацікавлена в одержанні земельної ділянки у користування, набуває право замовити розроблення такої документації без надання такого дозволу.

Земельні ділянки державної та комунальної власності, на яких розташовані будівлі, споруди, інші об'єкти нерухомого майна, що перебувають у державній чи комунальній власності, передаються особам, зазначеним у пункті "а" частини другої статті 92 цього Кодексу, лише на праві постійного користування.

2. Особа, зацікавлена в одержанні у користування земельної ділянки із земель державної або комунальної власності за проектом землеустрою щодо її відведення, звертається з клопотанням про надання дозволу на його розробку до відповідного органу виконавчої влади або органу місцевого самоврядування, які відповідно до повноважень, визначених статтею 122 цього Кодексу, передають у власність або користування такі земельні ділянки.

У клопотанні зазначаються орієнтовний розмір земельної ділянки та її цільове призначення. До клопотання додаються графічні матеріали, на яких зазначено бажане місце розташування та розмір земельної ділянки, письмова згода землекористувача, засвідчена нотаріально (у разі вилучення земельної ділянки). Верховній Раді Автономної Республіки Крим, Раді міністрів Автономної Республіки

Крим, органам виконавчої влади або органам місцевого самоврядування, які передають земельні ділянки державної чи комунальної власності у користування відповідно до повноважень, визначених статтею 122 цього Кодексу, забороняється вимагати додаткові матеріали та документи, не передбачені цією статтею.

3. Відповідний орган виконавчої влади або орган місцевого самоврядування в межах їх повноважень у місячний строк розглядає клопотання і дає дозвіл на розроблення проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки або надає мотивовану відмову у його наданні. Підставою відмови у наданні такого дозволу може бути лише невідповідність місця розташування земельної ділянки вимогам законів, прийнятих відповідно до них нормативно-правових актів, а також генеральних планів населених пунктів, іншої містобудівної документації, схем землеустрою і техніко-економічних обґрунтувань використання та охорони земель адміністративно-територіальних одиниць, проектів землеустрою щодо впорядкування території населених пунктів, затверджених у встановленому законом порядку.

Забороняється відмова у наданні дозволу на розробку проекту землеустрою щодо відведення земельних ділянок, місце розташування об'єктів на яких погоджено відповідним органом виконавчої влади або органом місцевого самоврядування згідно із [статтею 151](#) цього Кодексу.

У разі якщо у місячний строк з дня реєстрації клопотання Верховна Рада Автономної Республіки Крим, Рада міністрів Автономної Республіки Крим, відповідний орган виконавчої влади або орган місцевого самоврядування, який передає земельні ділянки державної чи комунальної власності у користування відповідно до повноважень, визначених [статтею 122](#) цього Кодексу, не надав дозволу на розроблення документації із землеустрою або мотивовану відмову у його наданні, то особа, зацікавлена в одержанні у користування земельної ділянки із земель державної або комунальної власності, у місячний строк з дня закінчення зазначеного строку має право замовити розроблення документації із землеустрою без надання такого дозволу, про що письмово повідомляє Верховну Раду Автономної Республіки Крим, Раду міністрів Автономної Республіки Крим, відповідний орган виконавчої влади або орган місцевого самоврядування. До письмового повідомлення додається договір на виконання робіт із землеустрою щодо відведення земельної ділянки.

Умови і строки розроблення проектів землеустрою щодо відведення земельних ділянок визначаються договором, укладеним замовником з виконавцем цих робіт відповідно до типового договору.

Типовий договір на розроблення проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки затверджується Кабінетом Міністрів України.

4. Проект землеустрою щодо відведення земельної ділянки погоджується в порядку, встановленому статтею 186¹ цього Кодексу.

5. У разі якщо місце розташування об'єкта, розміри і межі земельної ділянки, що пропонується до вилучення (викупу), та умови вилучення (викупу) цієї ділянки погоджені згідно з вимогами статті 151 цього Кодексу, які під час розроблення проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки не змінилися, проект погодженню не підлягає.

6. Відповідний орган виконавчої влади або орган місцевого самоврядування у двотижневий строк з дня отримання проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки, а в разі необхідності здійснення обов'язкової державної експертизи землевпорядної документації згідно із законом - після отримання позитивного висновку такої експертизи приймає рішення про надання земельної ділянки у користування.

7. Якщо земельна ділянка надається у користування за погодженням з Верховною Радою України, погоджений проект землеустрою щодо відведення земельної ділянки подається до Ради міністрів Автономної Республіки Крим, обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій, які із своїми пропозиціями та позитивним висновком державної експертизи землевпорядної документації подають зазначений проект до Кабінету Міністрів України, який розглядає ці матеріали та подає їх до Верховної Ради України для прийняття відповідного рішення.

8. Якщо земельна ділянка надається у користування за рішенням Кабінету Міністрів України або за погодженням з Кабінетом Міністрів України, погоджений проект землеустрою щодо відведення земельної ділянки (крім проектів землеустрою щодо відведення у користування земельних ділянок зони відчуження та зони безумовного (обов'язкового) відселення території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи) подається відповідно до Ради міністрів Автономної Республіки Крим, обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій, які розглядають його і в місячний строк подають зазначений проект зі своїми пропозиціями та позитивним висновком державної експертизи землевпорядної документації до Кабінету Міністрів України для прийняття відповідного рішення.

Проекти землеустрою щодо відведення у користування земельних ділянок зони відчуження та зони безумовного (обов'язкового) відселення території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи, подаються до Кабінету Міністрів України центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері управління зоною відчуження та зоною безумовного (обов'язкового) відселення, разом із пропозиціями та позитивним висновком державної експертизи землепорядної документації.

9. Якщо земельна ділянка надається у користування Верховною Радою Автономної Республіки Крим, погоджений проект землеустрою щодо відведення земельної ділянки (а у разі необхідності здійснення обов'язкової державної експертизи землепорядної документації згідно із законом - після отримання позитивного висновку державної експертизи) подається до Ради міністрів Автономної Республіки Крим, яка розглядає його і в місячний строк подає зазначений проект із своїми пропозиціями до Верховної Ради Автономної Республіки Крим.

10. Рішенням про надання земельної ділянки у користування за проектом землеустрою щодо її відведення здійснюються:

затвердження проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки;

вилучення земельних ділянок у землекористувачів із затвердженням умов вилучення земельних ділянок (у разі необхідності);

надання земельної ділянки особі у користування з визначенням умов її використання і затвердженням умов надання, у тому числі (у разі необхідності) вимог щодо відшкодування втрат сільськогосподарського та лісогосподарського виробництва.

11. У разі надання земельних ділянок державної власності у постійне користування підприємствам, установам, організаціям комунальної власності одночасно здійснюється передача земельних ділянок державної власності у комунальну власність і навпаки.

12. На підставі рішення про передачу будівлі, споруди, іншого об'єкта нерухомого майна державної власності у комунальну власність приймається рішення про передачу у комунальну власність земельної ділянки, на якій розміщений об'єкт передачі.

На підставі рішення про передачу будівлі, споруди, іншого об'єкта нерухомого майна комунальної власності у державну власність, також передається у державну власність земельна ділянка, на якій розміщений об'єкт передачі.

13. Підставою відмови у затвердженні проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки може бути лише його невідповідність вимогам законів та прийнятих відповідно до них нормативно-правових актів. Зміна типу акціонерного товариства або перетворення акціонерного товариства в інше господарське товариство не є підставою для відмови у затвердженні проекту землеустрою або технічної документації із землеустрою.

14. Відмова органу виконавчої влади чи органу місцевого самоврядування у наданні земельної ділянки у користування або залишення клопотання без розгляду можуть бути оскаржені до суду.

Стаття 124. Порядок передачі земельних ділянок в оренду

1. Передача в оренду земельних ділянок, що перебувають у державній або комунальній власності, здійснюється на підставі рішення відповідного органу виконавчої влади або органу місцевого самоврядування згідно з їх повноваженнями, визначеними статтею 122 цього Кодексу, чи договору купівлі-продажу права оренди земельної ділянки (у разі продажу права оренди) шляхом укладення договору оренди земельної ділянки чи договору купівлі-продажу права оренди земельної ділянки.

2. Передача в оренду земельних ділянок, що перебувають у державній або комунальній власності, здійснюється за результатами проведення земельних торгів, крім випадків, встановлених частинами другою, третьою статті 134 цього Кодексу.

3. Передача в оренду земельних ділянок, що перебувають у державній або комунальній власності, громадянам, юридичним особам, визначеним частинами другою, третьою статті 134 цього Кодексу, здійснюється в порядку, встановленому статтею 123 цього Кодексу.

4. Передача в оренду земельних ділянок, що перебувають у власності громадян і юридичних осіб, здійснюється за договором оренди між власником земельної ділянки і орендарем. Підставою для укладення договору оренди може бути цивільно-правовий договір про відчуження права оренди.

Стаття 125. Виникнення права на земельну ділянку

Право власності на земельну ділянку, а також право постійного користування та право оренди земельної ділянки виникають з моменту державної реєстрації цих прав.

Стаття 126. Оформлення речових прав на земельну ділянку

Право власності, користування земельною ділянкою оформлюється відповідно до Закону України "Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень".

Глава 22 Припинення прав на землю

Стаття 140. Підстави припинення права власності на земельну ділянку

Підставами припинення права власності на земельну ділянку є:

- а) добровільна відмова власника від права на земельну ділянку;
- б) смерть власника земельної ділянки за відсутності спадкоємця;
- в) відчуження земельної ділянки за рішенням власника;
- г) звернення стягнення на земельну ділянку на вимогу кредитора;
- г) відчуження земельної ділянки з мотивів суспільної необхідності та для суспільних потреб;
- д) конфіскація за рішенням суду;
- е) невідчуження земельної ділянки іноземними особами та особами без громадянства у встановлений строк у випадках, визначених цим Кодексом.

Стаття 141. Підстави припинення права користування земельною ділянкою

Підставами припинення права користування земельною ділянкою є:

- а) добровільна відмова від права користування земельною ділянкою;
- б) вилучення земельної ділянки у випадках, передбачених цим Кодексом;
- в) припинення діяльності релігійних організацій, державних чи комунальних підприємств, установ та організацій;
- г) використання земельної ділянки способами, які суперечать екологічним вимогам;
- г) використання земельної ділянки не за цільовим призначенням;
- д) систематична несплата земельного податку або орендної плати;
- е) набуття іншою особою права власності на жилий будинок, будівлю або споруду, які розташовані на земельній ділянці;
- е) використання земельної ділянки у спосіб, що суперечить вимогам охорони культурної спадщини.

Стаття 142. Добровільна відмова від права власності або права постійного користування земельною ділянкою

1. Припинення права власності на земельну ділянку у разі добровільної відмови власника землі на користь держави або територіальної громади здійснюється за його заявою до відповідного органу.

2. Органи виконавчої влади або органи місцевого самоврядування у разі згоди на одержання права власності на земельну ділянку

укладають угоду про передачу права власності на земельну ділянку. Угода про передачу права власності на земельну ділянку підлягає нотаріальному посвідченню.

3. Припинення права постійного користування земельною ділянкою у разі добровільної відмови землекористувача здійснюється за його заявою до власника земельної ділянки.

4. Власник земельної ділянки на підставі заяви землекористувача приймає рішення про припинення права користування земельною ділянкою, про що повідомляє органи державної реєстрації.

Стаття 143. Підстави для примусового припинення прав на земельну ділянку

Примусове припинення прав на земельну ділянку здійснюється у судовому порядку у разі:

а) використання земельної ділянки не за цільовим призначенням;
б) неусунення допущених порушень законодавства (забруднення земель радіоактивними і хімічними речовинами, відходами, стічними водами, забруднення земель бактеріально-паразитичними і карантинно-шкідливими організмами, засмічення земель забороненими рослинами, пошкодження і знищення родючого шару ґрунту, об'єктів інженерної інфраструктури меліоративних систем, порушення встановленого режиму використання земель, що особливо охороняються, а також використання земель способами, які завдають шкоди здоров'ю населення) в строки, встановлені вказівками (приписами) центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері здійснення державного нагляду (контролю) в агропромисловому комплексі;

в) конфіскації земельної ділянки;

г) примусового відчуження земельної ділянки з мотивів суспільної необхідності;

г) примусового звернення стягнень на земельну ділянку по зобов'язаннях власника цієї земельної ділянки;

д) невідчуження земельної ділянки іноземними особами та особами без громадянства у встановлений строк у випадках, визначених цим Кодексом.

Стаття 144. Порядок припинення права користування земельними ділянками, які використовуються з порушенням земельного законодавства

1. У разі виявлення порушення земельного законодавства державний інспектор сільського господарства, державний інспектор з охорони довкілля складають протокол про порушення та видають особі, яка допустила порушення, вказівку про його усунення у 30-

денний строк. Якщо особа, яка допустила порушення земельного законодавства, не виконала протягом зазначеного строку вказівки державного інспектора щодо припинення порушення земельного законодавства, державний інспектор сільського господарства, державний інспектор з охорони довкілля відповідно до закону накладають на таку особу адміністративне стягнення та повторно видають вказівку про припинення правопорушення чи усунення його наслідків у 30-денний строк.

2. У разі неусунення порушення земельного законодавства у 30-денний строк державний інспектор сільського господарства, державний інспектор з охорони довкілля звертаються до відповідного органу виконавчої влади або органу місцевого самоврядування з клопотанням про припинення права користування земельною ділянкою.

3. Рішення органу виконавчої влади або органу місцевого самоврядування про припинення права користування земельною ділянкою може бути оскаржене землекористувачем у судовому порядку.

Стаття 145. Припинення права власності на земельну ділянку особи, якій земельна ділянка не може належати на праві власності

1. Якщо до особи переходить право власності на земельну ділянку, яка за цим Кодексом не може перебувати в її власності, ця ділянка підлягає відчуженню її власником протягом року з моменту переходу такого права.

2. У випадках, коли земельна ділянка цією особою протягом встановленого строку не відчужена, така ділянка підлягає примусовому відчуженню за рішенням суду.

3. Особа, до якої переходить право власності на земельну ділянку і яка не може набути право власності на землю, має право отримати її в оренду.

Стаття 146. Викуп земельних ділянок для суспільних потреб

Викуп земельних ділянок для суспільних потреб, які перебувають у власності фізичних та юридичних осіб, здійснюється у випадках та в порядку, встановлених законом.

Стаття 147. Примусове відчуження земельних ділянок з мотивів суспільної необхідності

Підстави та порядок примусового відчуження земельних ділянок з мотивів суспільної необхідності визначаються законом.

Стаття 148. Конфіскація земельної ділянки

Земельна ділянка може бути конфіскована виключно за рішенням суду у випадках, обсязі та порядку, встановлених законом.

Стаття 148¹. Перехід права власності на земельні ділянки, що перебувають у користуванні

1. До особи, яка набула право власності на земельну ділянку, що перебуває у користуванні іншої особи, з моменту переходу права власності на земельну ділянку переходять права та обов'язки попереднього власника земельної ділянки за чинними договорами оренди, суперфіцію, емфітевзису, земельного сервітуту щодо такої земельної ділянки.

2. У разі переходу права власності на земельну ділянку, що перебуває у постійному користуванні, від держави до територіальної громади або від територіальної громади до держави до набувача земельної ділянки переходять права та обов'язки власника земельної ділянки за правовідносинами постійного користування нею.

3. Особа, яка набула право власності на земельну ділянку, протягом одного місяця з дня набуття права власності на неї зобов'язана повідомити про це її користувачів із зазначенням:

кадастрового номера (за наявності), місця розташування та площі земельної ділянки;

найменування (для юридичних осіб), прізвища, ім'я, по батькові (для фізичних осіб) нового власника;

місця проживання (знаходження) нового власника, його поштової адреси;

платіжних реквізитів (у разі, якщо законом або договором передбачена плата за користування земельною ділянкою у грошовій формі).

Повідомлення надсилається користувачу земельної ділянки рекомендованим листом з повідомленням про вручення або вручається йому особисто під розписку.

Повідомлення про перехід права власності від держави до територіальної громади або навпаки підлягає опублікуванню у друкованих засобах масової інформації місцевої сфери розповсюдження із зазначенням кадастрового номера, місця розташування та площі земельної ділянки.

4. За згодою сторін договору оренди, суперфіцію, емфітевзису, земельного сервітуту чи застави до такого договору можуть бути внесені зміни із зазначенням нового власника земельної ділянки.

5. Вимоги цієї статті поширюються на випадки переходу повноважень від одного органу державної влади до іншого при розпорядженні земельними ділянками державної власності, які перебувають у їх постійному користуванні.

Стаття 149. Порядок вилучення земельних ділянок

1. Земельні ділянки, надані у постійне користування із земель державної та комунальної власності, можуть вилучатися для суспільних та інших потреб за рішенням органів державної влади, Ради міністрів Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування на підставі та в порядку, передбачених цим Кодексом.

2. Вилучення земельних ділянок провадиться за згодою землекористувачів на підставі рішень Кабінету Міністрів України, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, місцевих державних адміністрацій, сільських, селищних, міських рад відповідно до їх повноважень.

3. Сільські, селищні, міські ради вилучають земельні ділянки комунальної власності відповідних територіальних громад, які перебувають у постійному користуванні, для всіх потреб, крім особливо цінних земель, які вилучаються (викупляються) ними з урахуванням вимог статті 150 цього Кодексу.

4. Верховна Рада Автономної Республіки Крим, обласні, районні ради вилучають земельні ділянки спільної власності відповідних територіальних громад, які перебувають у постійному користуванні, для всіх потреб.

5. Районні державні адміністрації на їх території вилучають земельні ділянки державної власності (крім випадків, визначених частиною дев'ятою цієї статті), які перебувають у постійному користуванні, в межах сіл, селищ, міст районного значення для всіх потреб та за межами населених пунктів для:

а) сільськогосподарського використання;

б) ведення водного господарства;

в) будівництва об'єктів, пов'язаних з обслуговуванням жителів територіальної громади району (шкіл, лікарень, підприємств торгівлі, інфраструктури оптових ринків сільськогосподарської продукції тощо) з урахуванням вимог частини восьмої цієї статті.

6. Обласні державні адміністрації на їх території вилучають земельні ділянки державної власності, які перебувають у постійному користуванні, в межах міст обласного значення та за межами населених пунктів для всіх потреб, крім випадків, визначених частинами п'ятою, дев'ятою цієї статті.

7. Київська, Севастопольська міські державні адміністрації вилучають земельні ділянки державної власності, які перебувають у постійному користуванні, в межах їх територій для всіх потреб, крім випадків, визначених частиною дев'ятою цієї статті.

8. Рада міністрів Автономної Республіки Крим на території Автономної Республіки Крим вилучає земельні ділянки державної

власності, які перебувають у постійному користуванні, у межах сіл, селищ, міст та за їх межами для всіх потреб, крім випадків, визначених частинами п'ятою, дев'ятою цієї статті, а також погоджує вилучення таких земель районними державними адміністраціями на їх території для будівництва об'єктів, пов'язаних з обслуговуванням жителів територіальної громади району (шкіл, лікарень, підприємств торгівлі, інфраструктури оптових ринків сільськогосподарської продукції тощо).

9. Кабінет Міністрів України вилучає земельні ділянки державної власності, які перебувають у постійному користуванні, - ріллю, багаторічні насадження для несільськогосподарських потреб, ліси для нелісогосподарських потреб, а також земельні ділянки природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного призначення та суб'єктів господарювання залізничного транспорту загального користування у зв'язку з їх реорганізацією шляхом злиття під час утворення публічного акціонерного товариства залізничного транспорту загального користування відповідно до Закону України "Про особливості утворення публічного акціонерного товариства залізничного транспорту загального користування", крім випадків, визначених частинами п'ятою - восьмою цієї статті, та у випадках, визначених статтею 150 цього Кодексу.

10. У разі незгоди землекористувача з вилученням земельної ділянки питання вирішується в судовому порядку.

Стаття 150. Особливо цінні землі та порядок припинення прав на них

1. До особливо цінних земель відносяться:

а) у складі земель сільськогосподарського призначення: чорноземи нееродовані несолонцюваті на лесових породах; лучно-чорноземні незасолені несолонцюваті суглинкові ґрунти; темно-сірі опідзолені ґрунти та чорноземи опідзолені на лесах і глеюваті; бурі гірсько-лісові та дерново-буроземні глибокі і середньо глибокі ґрунти; дерново-підзолисті суглинкові ґрунти; коричневі ґрунти Південного узбережжя Криму, дернові глибокі ґрунти Закарпаття;

б) торфовища з глибиною залягання торфу більше одного метра і осушені незалежно від глибини;

в) землі, надані в постійне користування НВАО "Масандра" та підприємствам, що входять до його складу; землі дослідних полів науково-дослідних установ і навчальних закладів;

г) землі природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення, землі історико-культурного призначення.

2. Припинення права постійного користування земельними ділянками особливо цінних земель, визначених у пунктах "в" і "г" частини першої цієї статті, з підстави добровільної відмови від користування ними або шляхом їх вилучення здійснюється за погодженням з Верховною Радою України.

3. Погодження матеріалів вилучення (викупу) земельних ділянок особливо цінних земель, що перебувають у власності громадян і юридичних осіб, провадиться Верховною Радою України за поданням Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласної, Київської і Севастопольської міських рад.

Стаття 151. Порядок погодження питань, пов'язаних з викупом земельних ділянок для суспільних потреб або з мотивів суспільної необхідності

1. Юридичні особи, зацікавлені у викупі земельних ділянок, що перебувають у власності громадян чи юридичних осіб, для суспільних потреб та з мотивів суспільної необхідності, зобов'язані до початку проведення проектних робіт погодити з власниками землі, крім викупу земельних ділянок з підстав, що допускають можливість їх примусового відчуження з мотивів суспільної необхідності, і органами державної влади, Верховною Радою Автономної Республіки Крим, Радою міністрів Автономної Республіки Крим або органами місцевого самоврядування, згідно з їх повноваженнями, місце розташування об'єкта, розмір земельної ділянки та умови її викупу з урахуванням комплексного розвитку території, який би забезпечував нормальне функціонування на цій ділянці і прилеглих територіях усіх об'єктів та умови проживання населення і охорону довкілля.

2. Погодження матеріалів місць розташування об'єктів на особливо цінних землях, а також земельних ділянок для розміщення та обслуговування будівель і споруд дипломатичних представництв та консульських установ іноземних держав, представництв міжнародних організацій провадиться Верховною Радою України.

3. Погодження питань, пов'язаних з викупом земельних ділянок, крім тих, що передбачені частиною другою цієї статті, провадиться відповідно Кабінетом Міністрів України, Радою міністрів Автономної Республіки Крим, місцевими державними адміністраціями, міськими, селищними, сільськими радами згідно з їх повноваженнями щодо викупу цих ділянок.

4. У разі викупу земельних ділянок під об'єкти містобудування, розміщення яких визначено містобудівною або землевпорядною документацією (генеральні плани населених пунктів, проекти детального планування, інша містобудівна документація, техніко-

економічні обґрунтування використання та охорони земель адміністративно-територіальних утворень, проекти землеустрою щодо впорядкування територій населених пунктів тощо), погодження місця розташування об'єкта не проводиться.

5. Юридичні особи, зацікавлені у викупі земельних ділянок, звертаються з клопотанням про погодження місця розташування об'єкта до відповідної сільської, селищної, міської, районної, обласної ради, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, місцевої державної адміністрації. Клопотання щодо погодження місця розташування об'єкта за рахунок земель, викуп яких провадиться Кабінетом Міністрів України та Верховною Радою Автономної Республіки Крим, подається відповідно до Ради міністрів Автономної Республіки Крим, обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій.

6. До клопотання додаються:

а) обґрунтування необхідності викупу та/або відведення земельної ділянки;

б) зазначене на відповідному графічному матеріалі бажане місце розташування об'єкта з орієнтовними розмірами земельної ділянки;

в) нотаріально засвідчена письмова згода землевласника (землекористувача) на викуп земельної ділянки (її частини) (крім викупу земельної ділянки (її частини) з підстав, що допускають можливість її примусового відчуження з мотивів суспільної необхідності) із зазначенням розмірів передбаченої для викупу земельної ділянки та умов її викупу;

г) копія установчих документів.

7. Типова форма клопотання про погодження місця розташування об'єкта затверджується Кабінетом Міністрів України.

8. Відповідний орган виконавчої влади, Верховна Рада Автономної Республіки Крим, Рада міністрів Автономної Республіки Крим або орган місцевого самоврядування згідно із своїми повноваженнями у тижневий строк з дня реєстрації клопотання направляє:

оригінал клопотання з додатками до центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері земельних відносин, за місцем розташування земельної ділянки;

копію клопотання та додатків до нього до структурного підрозділу районної державної адміністрації у сфері містобудування та архітектури, а якщо місто не входить до території певного району, - до виконавчого органу міської ради у сфері містобудування та архітектури, а в разі, якщо такий орган не утворений, - до органу

виконавчої влади Автономної Республіки Крим з питань містобудування та архітектури чи структурного підрозділу обласної державної адміністрації з питань містобудування та архітектури.

Органи, зазначені в абзацах другому і третьому цієї частини, протягом десяти днів з дня одержання клопотання надають відповідному органу виконавчої влади, Верховній Раді Автономної Республіки Крим, Раді міністрів Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування висновок про погодження місця розташування об'єкта або про відмову в такому погодженні.

9. Якщо викуп земельних ділянок провадиться за погодженням з Верховною Радою України, відповідні органи державної влади, Верховна Рада Автономної Республіки Крим, Рада міністрів Автономної Республіки Крим або органи місцевого самоврядування готують свої висновки і подають матеріали погодження місця розташування об'єкта до Кабінету Міністрів України, який розглядає ці матеріали і подає їх до Верховної Ради України для прийняття відповідного рішення.

10. Якщо викуп земельних ділянок здійснюється Верховною Радою Автономної Республіки Крим, матеріали погодження місця розташування об'єкта подаються до Ради міністрів Автономної Республіки Крим, яка розглядає ці матеріали і в місячний строк подає свої пропозиції до Верховної Ради Автономної Республіки Крим.

11. Після отримання висновків, зазначених у частині восьмій цієї статті, про погодження місця розташування об'єкта та рішення Верховної Ради України (у разі необхідності) відповідний орган державної влади, Верховна Рада Автономної Республіки Крим, Рада міністрів Автономної Республіки Крим або орган місцевого самоврядування згідно із своїми повноваженнями у двотижневий строк розглядає матеріали погодження місця розташування об'єкта та надає дозвіл на розроблення проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки або мотивоване рішення про відмову.

12. Спори, пов'язані з погодженням місць розташування об'єктів, вирішуються в судовому порядку.

Розділ V ГАРАНТІЇ ПРАВ НА ЗЕМЛЮ

Глава 23 Захист прав на землю

Стаття 152. Способи захисту прав на земельні ділянки

1. Держава забезпечує громадянам та юридичним особам рівні умови захисту прав власності на землю.

2. Власник земельної ділянки або землекористувач може вимагати усунення будь-яких порушень його прав на землю, навіть

якщо ці порушення не пов'язані з позбавленням права володіння земельною ділянкою, і відшкодування завданих збитків.

3. Захист прав громадян та юридичних осіб на земельні ділянки здійснюється шляхом:

а) визнання прав;

б) відновлення стану земельної ділянки, який існував до порушення прав, і запобігання вчиненню дій, що порушують права або створюють небезпеку порушення прав;

в) визнання угоди недійсною;

г) визнання недійсними рішень органів виконавчої влади або органів місцевого самоврядування;

г) відшкодування заподіяних збитків;

д) застосування інших, передбачених законом, способів.

Стаття 153. Гарантії права власності на земельну ділянку

1. Власник не може бути позбавлений права власності на земельну ділянку, крім випадків, передбачених цим Кодексом та іншими законами України.

2. У випадках, передбачених цим Кодексом та іншими законами України, допускається викуп земельної ділянки. При цьому власникові земельної ділянки відшкодовується її вартість.

3. Колишній власник земельної ділянки, яка викуплена для суспільних потреб, має право звернутися до суду з позовом про визнання недійсним чи розірвання договору викупу земельної ділянки та відшкодування збитків, пов'язаних з викупом, якщо після викупу земельної ділянки буде встановлено, що земельна ділянка використовується не для суспільних потреб.

Стаття 154. Відповідальність органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування за порушення права власності на землю

1. Органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування без рішення суду не мають права втручатись у здійснення власником повноважень щодо володіння, користування і розпорядження належною йому земельною ділянкою або встановлювати непередбачені законодавчими актами додаткові обов'язки чи обмеження.

2. Органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування несуть відповідальність за шкоду, заподіяну їх неправомірним втручанням у здійснення власником повноважень щодо володіння, користування і розпорядження земельною ділянкою.

Стаття 155. Відповідальність органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування за видання актів, які порушують права власників земельних ділянок

1. У разі видання органом виконавчої влади або органом місцевого самоврядування акта, яким порушуються права особи щодо володіння, користування чи розпорядження належною їй земельною ділянкою, такий акт визнається недійсним.

2. Збитки, завдані власникам земельних ділянок внаслідок видання зазначених актів, підлягають відшкодуванню в повному обсязі органом, який видав акт.

Глава 31 Землеустрій

Стаття 181. Поняття землеустрою

Землеустрій - це сукупність соціально-економічних та екологічних заходів, спрямованих на регулювання земельних відносин та раціональної організації території адміністративно-територіальних одиниць, суб'єктів господарювання, що здійснюються під впливом суспільно-виробничих відносин і розвитку продуктивних сил.

Стаття 182. Мета землеустрою

Мета землеустрою полягає в забезпеченні раціонального використання та охорони земель, створенні сприятливого екологічного середовища та поліпшенні природних ландшафтів.

Стаття 183. Завдання землеустрою

Основними завданнями землеустрою є:

а) реалізація політики держави щодо науково обґрунтованого перерозподілу земель, формування раціональної системи землеволодіння і землекористувань з усуненням недоліків у розташуванні земель, створення екологічно сталих ландшафтів і агросистем;

б) інформаційне забезпечення правового, економічного, екологічного і містобудівного механізму регулювання земельних відносин на національному, регіональному, локальному, господарському рівнях шляхом розробки пропозицій по встановленню особливого режиму і умов використання земель;

в) встановлення на місцевості меж адміністративно-територіальних одиниць, територій з особливим природоохоронним, рекреаційним і заповідним режимами, меж земельних ділянок власників і землекористувачів;

г) здійснення заходів щодо прогнозування, планування, організації раціонального використання та охорони земель на національному, регіональному, локальному і господарському рівнях;

г) організація територій сільськогосподарських підприємств із створенням просторових умов, що забезпечують еколого-економічну оптимізацію використання та охорони земель сільськогосподарського призначення, впровадження прогресивних форм організації управління землекористуванням, удосконалення співвідношення і розміщення земельних угідь, системи сівозмін, сінокосо- і пасовищезмін;

д) розробка системи заходів по збереженню і поліпшенню природних ландшафтів, відновленню і підвищенню родючості ґрунтів, рекультивациі порушених земель і землюванню малопродуктивних угідь, захисту земель від ерозії, підтоплення, висушення, зсувів, вторинного засолення і заболочення, ущільнення, забруднення промисловими відходами і хімічними речовинами та інших видів деградації, по консервації деградованих і малопродуктивних земель, попередженню інших негативних явищ;

е) організація територій несільськогосподарських підприємств, організацій і установ з метою створення умов ефективного землекористування та обмежень і обтяжень у використанні земель.

Стаття 184. Зміст землеустрою

Землеустрій передбачає:

а) встановлення (відновлення) на місцевості меж адміністративно-територіальних одиниць, землеволодінь і землекористувань;

б) розробку загальнодержавної і регіональних програм використання та охорони земель;

в) складання схем землеустрою, розроблення техніко-економічних обґрунтувань використання та охорони земель відповідних адміністративно-територіальних одиниць;

г) обґрунтування встановлення меж територій з особливими природоохоронними, рекреаційними і заповідними режимами;

д) складання проектів відведення земельних ділянок;

е) встановлення в натурі (на місцевості) меж земельних ділянок;

ж) складання проектів землеустрою, що забезпечують еколого-економічне обґрунтування сівозмін, упорядкування угідь, а також розроблення заходів щодо охорони земель;

з) розроблення іншої землевпорядної документації, пов'язаної з використанням та охороною земель;

и) здійснення авторського нагляду за реалізацією заходів, передбачених документацією із землеустрою;

і) проведення топографо-геодезичних, картографічних, ґрунтових, геоботанічних та інших обстежень і розвідувань земель.

Стаття 185. Організація та порядок здійснення землеустрою

1. Землеустрій здійснюється суб'єктами господарювання, що є виконавцями робіт із землеустрою згідно із законом, за рахунок коштів Державного бюджету України, бюджету Автономної Республіки Крим і місцевих бюджетів, а також коштів громадян та юридичних осіб.

2. Землеустрій здійснюється відповідно до закону.

Стаття 186. Погодження і затвердження документації із землеустрою

1. Схеми землеустрою і техніко-економічні обґрунтування використання та охорони земель адміністративно-територіальних одиниць погоджуються територіальним органом центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері земельних відносин, органом виконавчої влади Автономної Республіки Крим у сфері охорони культурної спадщини, структурним підрозділом відповідної обласної, Київської чи Севастопольської міської державної адміністрації у сфері охорони культурної спадщини, територіальним органом центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері лісового господарства, а на території Автономної Республіки Крим - органом виконавчої влади Автономної Республіки Крим з питань лісового господарства, територіальним органом центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері розвитку водного господарства, а на території Автономної Республіки Крим - органом виконавчої влади Автономної Республіки Крим з питань водного господарства, органом виконавчої влади Автономної Республіки Крим у сфері охорони навколишнього природного середовища, структурним підрозділом відповідної обласної, Київської чи Севастопольської міської державної адміністрації у сфері охорони навколишнього природного середовища, структурним підрозділом відповідної районної, Київської чи Севастопольської міської державної адміністрації у сфері містобудування та архітектури, а якщо місто не входить до території певного району - виконавчим органом відповідної міської ради у сфері містобудування та архітектури, а в разі якщо такий орган не утворений - органом виконавчої влади Автономної Республіки Крим з питань містобудування та архітектури чи структурним підрозділом відповідної обласної державної адміністрації з питань містобудування та архітектури.

У разі розроблення схеми землеустрою і техніко-економічного обґрунтування використання та охорони земель району така документація із землеустрою додатково погоджується відповідними сільськими, селищними, міськими радами та районною державною адміністрацією.

Схема землеустрою і техніко-економічне обґрунтування використання та охорони земель району затверджуються районною радою.

Схеми землеустрою і техніко-економічні обґрунтування використання та охорони земель села, селища, міста затверджуються відповідною сільською, селищною або міською радою.

Схеми землеустрою і техніко-економічні обґрунтування використання та охорони земель зони відчуження та зони безумовного (обов'язкового) відселення території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи, затверджуються центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері управління зоною відчуження та зоною безумовного (обов'язкового) відселення.

2. Проекти землеустрою щодо встановлення (зміни) меж адміністративно-територіальних одиниць погоджуються сільськими, селищними, міськими, районними радами, районними державними адміністраціями, за рахунок території яких планується здійснити розширення таких меж. У разі розширення меж адміністративно-територіальної одиниці за рахунок території, що не входить до складу відповідного району, або якщо районна рада не утворена, проект погоджується Радою міністрів Автономної Республіки Крим, обласною державною адміністрацією.

У разі встановлення меж міст проект також погоджується Верховною Радою Автономної Республіки Крим, обласною радою.

Рішення Верховної Ради України, Верховної Ради Автономної Республіки Крим, органу місцевого самоврядування про встановлення (зміну) меж адміністративно-територіальної одиниці одночасно є рішенням про затвердження проектів землеустрою щодо встановлення (зміни) меж адміністративно-територіальної одиниці.

Проекти землеустрою щодо встановлення (зміни) меж районів у містах погоджуються з відповідною районною у місті радою, районною у місті державною адміністрацією (у разі їх утворення).

3. Проекти землеустрою щодо організації і встановлення меж територій природно-заповідного фонду та іншого природоохоронного призначення, оздоровчого, рекреаційного, історико-культурного, лісгосподарського призначення, земель водного фонду та водоохоронних зон, обмежень у використанні земель та їх режимоутворюючих об'єктів погоджуються в обов'язковому порядку територіальним органом центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері земельних відносин, та структурним підрозділом відповідної районної, Київської чи

Севастопольської міської державної адміністрації у сфері містобудування та архітектури, а якщо місто не входить до території певного району - виконавчим органом відповідної міської ради у сфері містобудування та архітектури, а також органом виконавчої влади Автономної Республіки Крим у сфері охорони культурної спадщини, структурним підрозділом відповідної обласної, Київської чи Севастопольської міської державної адміністрації у сфері охорони культурної спадщини (щодо проектів, за якими здійснюється встановлення меж територій історико-культурного призначення), територіальним органом центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері лісового господарства, а на території Автономної Республіки Крим - органом виконавчої влади Автономної Республіки Крим з питань лісового господарства (щодо проектів, за якими здійснюється встановлення меж територій лісгосподарського призначення), територіальним органом центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері розвитку водного господарства, а на території Автономної Республіки Крим - органом виконавчої влади Автономної Республіки Крим з питань водного господарства (щодо проектів, за якими здійснюється встановлення меж територій земель водного фонду та водоохоронних зон), центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони навколишнього природного середовища (у разі наявності територій чи об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного значення, земель оздоровчого, рекреаційного призначення, земель водного фонду та водоохоронних зон), органом виконавчої влади Автономної Республіки Крим у сфері охорони навколишнього природного середовища, структурним підрозділом відповідної обласної, Київської чи Севастопольської міської державної адміністрації у сфері охорони навколишнього природного середовища (у разі наявності територій чи об'єктів природно-заповідного фонду місцевого значення). Проекти землеустрою щодо організації і встановлення меж територій природно-заповідного фонду та іншого природоохоронного призначення, лісгосподарського призначення, земель водного фонду та водоохоронних зон, обмежень у використанні земель та їх режимоутворюючих об'єктів у зоні відчуження та зоні безумовного (обов'язкового) відселення території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи, погоджуються центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері управління зоною відчуження та зоною безумовного (обов'язкового) відселення.

Проекти землеустрою щодо організації і встановлення меж територій природно-заповідного фонду та іншого природоохоронного призначення, оздоровчого, рекреаційного, історико-культурного, лісгосподарського призначення, земель водного фонду та водоохоронних зон, обмежень у використанні земель та їх режимоутворюючих об'єктів погоджуються з власниками, користувачами земельних ділянок, які включаються до території природно-заповідного фонду, іншого природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення, лісгосподарського призначення, земель водного фонду та водоохоронних зон, обмежень у використанні земель та їх режимоутворюючих об'єктів без їх вилучення, крім випадків, коли обмеження безпосередньо встановлені законом або прийнятими відповідно до нього нормативно-правовими актами.

Проекти землеустрою щодо організації і встановлення меж територій природно-заповідного фонду та іншого природоохоронного призначення, оздоровчого, рекреаційного, історико-культурного, лісгосподарського призначення, земель водного фонду та водоохоронних зон, обмежень у використанні земель та їх режимоутворюючих об'єктів затверджуються їх замовниками.

4. Проекти землеустрою щодо приватизації земель державних сільськогосподарських підприємств, установ та організацій погоджуються рішенням загальних зборів працівників цих підприємств, установ та організацій (іншими суб'єктами, визначеними законодавством), територіальним органом центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері земельних відносин, і затверджуються районними державними адміністраціями.

Проекти землеустрою щодо приватизації земель комунальних сільськогосподарських підприємств, установ та організацій погоджуються рішенням загальних зборів працівників цих підприємств, установ та організацій (іншими суб'єктами, визначеними законодавством), територіальним органом центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері земельних відносин, у районі (місті) і затверджуються відповідними сільськими, селищними, міськими радами.

5. Проекти землеустрою щодо організації території земельних часток (паїв) погоджуються відповідною сільською, селищною, міською радою (у разі розташування земельних ділянок у межах населеного пункту) чи районною державною адміністрацією, а в разі якщо районна державна адміністрація не утворена - Радою міністрів Автономної Республіки Крим, обласною державною адміністрацією (у

разі розташування земельних ділянок за межами населених пунктів) і затверджуються на зборах більшістю власників земельних часток (паїв) у межах земель, що перебувають у власності (користуванні) такого сільськогосподарського підприємства, що оформляється відповідним протоколом.

6. Проекти землеустрою щодо відведення земельних ділянок погоджуються в порядку, встановленому статтею 186¹ цього Кодексу, і затверджуються Верховною Радою Автономної Республіки Крим, Радою міністрів Автономної Республіки Крим, органами виконавчої влади або органами місцевого самоврядування відповідно до повноважень, визначених статтею 122 цього Кодексу.

7. Проекти землеустрою щодо впорядкування території для містобудівних потреб погоджуються у порядку, встановленому статтею 186¹ цього Кодексу, та затверджуються:

у разі якщо проект передбачає впорядкування для містобудівних потреб території, розташованої в межах населених пунктів, - відповідними сільськими, селищними, міськими радами;

у разі якщо проект передбачає впорядкування для містобудівних потреб території, розташованої за межами населених пунктів, - районною державною адміністрацією, а у разі якщо районна державна адміністрація не утворена - Радою міністрів Автономної Республіки Крим, обласною державною адміністрацією.

8. Проекти землеустрою, що забезпечують еколого-економічне обґрунтування сівозміни та впорядкування угідь, не підлягають погодженню і затверджуються замовниками таких проектів.

9. Проекти землеустрою щодо впорядкування території населених пунктів погоджуються в порядку, встановленому статтею 186¹ цього Кодексу, та затверджуються відповідними сільськими, селищними, міськими радами.

10. Робочі проекти землеустрою підлягають погодженню територіальним органом центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері земельних відносин, органом виконавчої влади Автономної Республіки Крим у сфері охорони навколишнього природного середовища, структурним підрозділом відповідної обласної, Київської чи Севастопольської міської державної адміністрації у сфері охорони навколишнього природного середовища.

Робочі проекти землеустрою, що передбачають заходи з будівництва об'єктів та споруд, погоджуються також структурним підрозділом відповідної районної, Київської чи Севастопольської міської державної адміністрації у сфері містобудування та архітектури, а якщо місто не входить до території певного району - виконавчим

органом відповідної міської ради у сфері містобудування та архітектури, а в разі якщо такий орган не утворений - органом виконавчої влади Автономної Республіки Крим з питань містобудування та архітектури чи структурним підрозділом відповідної обласної державної адміністрації з питань містобудування та архітектури.

Робочі проекти землеустрою затверджуються замовниками таких проєктів.

11. Технічна документація із землеустрою щодо встановлення меж частини земельної ділянки, на яку поширюється право суборенди, сервітуту, погоджується землевласником та землекористувачем і затверджується особою, яка набуває право суборенди або сервітуту.

12. Технічна документація із землеустрою щодо поділу та об'єднання земельних ділянок погоджується:

у разі якщо поділ, об'єднання земельних ділянок здійснюється її користувачем - власником земельних ділянок, а щодо земельних ділянок державної або комунальної власності - органом виконавчої влади, Верховною Радою Автономної Республіки Крим, Радою міністрів Автономної Республіки Крим, органом місцевого самоврядування, уповноваженими розпоряджатися земельними ділянками відповідно до повноважень, визначених статтею 122 цього Кодексу;

у разі поділу, об'єднання земельної ділянки, що перебуває у заставі, - заставодержателем;

у разі поділу, об'єднання власником земельної ділянки, що перебуває у користуванні, - землекористувачем.

Технічна документація із землеустрою щодо поділу та об'єднання земельних ділянок затверджується замовником.

13. Технічна документація із землеустрою щодо інвентаризації земель погоджується територіальним органом центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері земельних відносин, і затверджується замовником технічної документації.

У разі якщо на підставі матеріалів інвентаризації здійснюються формування земельних ділянок за рахунок земель державної та комунальної власності, визначення їх угідь, а також віднесення таких земельних ділянок до певних категорій, технічна документація із землеустрою щодо інвентаризації земель погоджується в порядку, встановленому статтею 186⁻¹ цього Кодексу.

Віднесення особливо цінних земель, визначених пунктами "а" і "б" частини першої статті 150 цього Кодексу, до земель інших категорій за матеріалами інвентаризації заборонено.

14. Технічна документація із землеустрою щодо встановлення (відновлення) меж земельної ділянки в натурі (на місцевості) погодженню не підлягає і затверджується:

Верховною Радою Автономної Республіки Крим, Радою міністрів Автономної Республіки Крим, органами виконавчої влади або органами місцевого самоврядування відповідно до повноважень, визначених статтею 122 цього Кодексу, у разі якщо земельна ділянка перебуває у державній або комунальній власності;

власником земельної ділянки, у разі якщо земельна ділянка перебуває у приватній власності.

15. Оригінал відповідної документації із землеустрою подається розробником для погодження територіальному органу центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері земельних відносин, а іншим органам виконавчої влади, органам місцевого самоврядування та іншим суб'єктам, які здійснюють погодження документації із землеустрою, - копії такої завіреної розробником документації.

16. Верховна Рада Автономної Республіки Крим, Рада міністрів Автономної Республіки Крим, органи виконавчої влади або органи місцевого самоврядування, інші суб'єкти, визначені цією статтею, зобов'язані протягом десяти робочих днів з дня одержання документації із землеустрою безоплатно надати або надіслати рекомендованим листом з повідомленням розробнику свої висновки про її погодження або про відмову в такому погодженні з обов'язковим посиланням на закони та прийняті відповідно до них нормативно-правові акти, що регулюють відносини у відповідній сфері. Строк дії цих висновків є необмеженим.

17. Підставою для відмови у погодженні документації із землеустрою може бути лише невідповідність її положень вимогам законів та прийнятих відповідно до них нормативно-правових актів, документації із землеустрою або містобудівної документації.

18. Верховній Раді Автономної Республіки Крим, Раді міністрів Автономної Республіки Крим, органам виконавчої влади, органам місцевого самоврядування, іншим суб'єктам, визначеним цією статтею, при погодженні та затвердженні документації із землеустрою забороняється вимагати:

додаткові матеріали та документи, не включені до складу документації із землеустрою, встановленого Законом України "Про землеустрій";

надання погодження документації із землеустрою будь-якими іншими органами виконавчої влади, органами місцевого

самоврядування, підприємствами, установами та організаціями, погодження яких не передбачено цією статтею;

проведення будь-яких обстежень, експертиз та робіт.

Кожен орган виконавчої влади, орган місцевого самоврядування, Верховна Рада Автономної Республіки Крим, Рада міністрів Автономної Республіки Крим, інший суб'єкт, визначений цією статтею, розглядає та погоджує документацію із землеустрою самостійно та незалежно від погодження документації із землеустрою іншими органами.

19. Документація із землеустрою подається для проведення державної експертизи землевпорядної документації у випадках та порядку, встановлених Законом України "Про державну експертизу землевпорядної документації".

20. Погодження документації із землеустрою здійснюється за місцем розташування земель (земельних ділянок) територіальними органами центральних органів виконавчої влади, утвореними у районі, місті обласного, республіканського значення (Автономної Республіки Крим), містах Києві та Севастополі, або міжрегіональним територіальним органом, у разі якщо повноваження його поширюються на декілька адміністративно-територіальних одиниць.

У разі відсутності територіальних органів центральних органів виконавчої влади, зазначених в абзаці першому цієї частини, погодження документації із землеустрою здійснюється територіальним органом центральних органів виконавчої влади, утвореним в Автономній Республіці Крим, області, а в разі їх відсутності - відповідним центральним органом виконавчої влади безпосередньо.

Стаття 186¹. Повноваження органів виконавчої влади в частині погодження проектів землеустрою щодо відведення земельних ділянок

1. Проект землеустрою щодо відведення земельних ділянок усіх категорій та форм власності (крім земельних ділянок зони відчуження та зони безумовного (обов'язкового) відселення території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи) підлягає обов'язковому погодженню з територіальним органом центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері земельних відносин.

Проект землеустрою щодо відведення земельних ділянок зони відчуження та зони безумовного (обов'язкового) відселення території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи, підлягає обов'язковому погодженню з центральним

органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері земельних відносин.

2. Проект землеустрою щодо відведення земельної ділянки у межах населеного пункту або земельної ділянки за межами населеного пункту, на якій розташовано об'єкт будівництва або планується розташування такого об'єкта (крім проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки зони відчуження або зони безумовного (обов'язкового) відселення території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи), подається також на погодження до структурних підрозділів районних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій у сфері містобудування та архітектури, а якщо місто не входить до території певного району, - до виконавчого органу міської ради у сфері містобудування та архітектури, а в разі, якщо такий орган не утворений, - до органу виконавчої влади Автономної Республіки Крим з питань містобудування та архітектури чи структурного підрозділу обласної державної адміністрації з питань містобудування та архітектури.

3. Проект землеустрою щодо відведення земельної ділянки:

природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення, земельної ділянки, розташованої на території чи в межах об'єкта природно-заповідного фонду або в межах прибережної захисної смуги, підлягає також погодженню з органом виконавчої влади Автономної Республіки Крим у сфері охорони навколишнього природного середовища, структурним підрозділом обласної, Київської чи Севастопольської міської державної адміністрації у сфері охорони навколишнього природного середовища, а земельної ділянки, розташованої у зоні відчуження або зоні безумовного (обов'язкового) відселення території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи, - з центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері охорони навколишнього природного середовища;

розташованої на території пам'яток культурної спадщини національного значення, їх охоронних зон та охоронюваних археологічних територіях, підлягає також погодженню з центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони культурної спадщини;

розташованої на території земель історико-культурного призначення, пам'яток культурної спадщини місцевого значення, їх охоронних зон, в історичних ареалах населених місць та інших землях історико-культурного призначення, крім випадків, зазначених в абзаці

третьому цієї частини, підлягає також погодженню з органом виконавчої влади Автономної Республіки Крим у сфері охорони культурної спадщини, відповідним структурним підрозділом обласної, Київської чи Севастопольської міської державної адміністрації у сфері охорони культурної спадщини;

лісогосподарського призначення підлягає також погодженню з центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері лісового господарства, а на території Автономної Республіки Крим - з органом виконавчої влади Автономної Республіки Крим з питань лісового господарства;

водного фонду підлягає також погодженню з центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері розвитку водного господарства, а на території Автономної Республіки Крим - з органом виконавчої влади Автономної Республіки Крим з питань водного господарства.

4. Розробник подає на погодження до органу, визначеного в частині першій цієї статті, за місцем розташування земельної ділянки оригінал проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки, а до органів, зазначених у частинах другій і третій цієї статті, - завірені ним копії проекту, а щодо земельної ділянки зони відчуження або зони безумовного (обов'язкового) відселення території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи, розробник подає оригінал проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки на погодження до центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері земельних відносин, а до органів, зазначених у частині третій цієї статті, - завірені ним копії проекту.

5. Органи, зазначені в частинах першій - третій цієї статті, зобов'язані протягом десяти робочих днів з дня одержання проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки або копії такого проекту безоплатно надати або надіслати рекомендованим листом з повідомленням розробнику свої висновки про його погодження або про відмову в такому погодженні з обов'язковим посиланням на закони та прийняті відповідно до них нормативно-правові акти, що регулюють відносини у відповідній сфері.

6. Підставою для відмови у погодженні проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки може бути лише невідповідність його положень вимогам законів та прийнятих відповідно до них нормативно-правових актів, документації із землеустрою або містобудівній документації.

У разі якщо проект землеустрою щодо відведення земельної ділянки підлягає обов'язковій державній експертизі землевпорядної документації, погоджений проект подається замовником або розробником до центрального органу виконавчої влади, що здійснює реалізацію державної політики у сфері земельних відносин, або його територіального органу для здійснення такої експертизи.

7. Органам, зазначеним у частинах першій - третій цієї статті, при погодженні проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки забороняється вимагати:

додаткові матеріали та документи, не включені до проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки відповідно до статті 50 Закону України "Про землеустрій";

надання погодження проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки будь-якими іншими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями;

проведення будь-яких обстежень, експертиз та робіт.

Кожен орган здійснює розгляд та погодження проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки самостійно та незалежно від погодження проекту іншими органами, зазначеними у частинах першій - третій цієї статті, у визначений законом строк.

8. У висновку про відмову погодження проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки органами, зазначеними в частинах першій - третій цієї статті, має бути надано вичерпний перелік недоліків проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки та розумний строк для усунення таких недоліків (який за письмовим проханням розробника проекту може бути продовжений).

Органами, зазначеними в частинах першій - третій цієї статті, може бути відмовлено у погодженні проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки лише у разі, якщо не усунено недоліки, на яких було наголошено у попередньому висновку. Не можна відмовити у погодженні проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки з інших причин чи вказати інші недоліки.

Повторна відмова не позбавляє права розробника проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки усунути недоліки проекту та подати його на погодження.

ЗАКОН УКРАЇНИ

Про державну підтримку сільського господарства України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004, N 49, ст.527) (ВИТЯГИ)

Розділ I ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Стаття 1. Цілі та сфера застосування Закону

1.1. Цей Закон визначає основи державної політики у бюджетній, кредитній, ціновій, регуляторній та інших сферах державного управління щодо стимулювання виробництва сільськогосподарської продукції та розвитку аграрного ринку, а також забезпечення продовольчої безпеки населення.

1.2. Цей Закон не регулює питання, визначені Земельним кодексом України (2768-14).

1.3. Основи державної політики підтримки страхування сільськогосподарської продукції регулюються Законом України "Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою" (4391-17).

Стаття 2. Визначення термінів

Для цілей цього Закону терміни вживаються у такому значенні:

2.1. Аграрна біржа - юридична особа, створена згідно із Законом України "Про товарну біржу" (1956-12), яка підпадає під регулювання норм такого закону і статей 279-282 Господарського кодексу України (436-15) (з урахуванням особливостей, визначених цим Законом) та надає послуги суб'єктам господарювання з укладення біржових договорів (контрактів) щодо сільськогосподарської продукції, товарних деривативів, базовим активом яких є сільськогосподарська продукція, іпотечних сертифікатів та іпотечних закладних, а також з проведення розрахунково-клірингової діяльності за ними.

2.2. Аграрний ринок - сукупність правовідносин, пов'язаних з укладенням та виконанням цивільно-правових договорів щодо сільськогосподарської продукції.

2.3. Базовий актив - вартісний вираз права на придбання або продаж окремого об'єкта державного цінового регулювання на строкових умовах.

2.4. Біржовий рахунок - пасивно-активний рахунок, відкритий у розрахунково-кліринговій системі біржі.

2.5. Державна аграрна інтервенція - продаж або придбання сільськогосподарської продукції на організованому аграрному ринку з метою забезпечення цінової стабільності.

Державна аграрна інтервенція поділяється на товарну та фінансову.

Товарна інтервенція - продаж сільськогосподарської продукції при зростанні цін на організованому аграрному ринку понад максимальний рівень, що здійснюється з метою досягнення рівня рівноваги, у тому числі шляхом продажу товарних деривативів.

Фінансова інтервенція - придбання сільськогосподарської продукції при падінні спотових цін на організованому аграрному ринку нижче мінімального рівня, яка здійснюється з метою досягнення рівня рівноваги, у тому числі шляхом придбання товарних деривативів.

2.5-1. Державний інтервенційний фонд - фонд, який формується Аграрним фондом за рахунок фінансових інтервенцій, заставних, форвардних і ф'ючерсних закупівель та використовується для здійснення товарних інтервенцій з метою забезпечення цінової стабільності.

2.6. Заставна закупівля - зарахування до державного інтервенційного фонду об'єкта державного цінового регулювання - предмета застави у разі, коли бюджетна позика та/або плата за її використання не були погашені у строк, передбачений договором.

2.7. Маркетинговий період - період, який розпочинається з місяця, у якому починає поставлятися (продаватися) окремий вид продукції рослинництва відповідного врожаю, та закінчується останнім числом місяця, що передує місяцю, в якому починає поставлятися (продаватися) такий самий вид продукції рослинництва наступного врожаю. Для інших видів сільськогосподарської продукції маркетинговий період дорівнює одному бюджетному (фінансовому) року.

З метою фінансового та бюджетного планування маркетинговий період має бути кратним повному календарному місяцю.

2.8. Місцеві потреби - потреби територіальної громади в обсягах сільськогосподарської продукції для їх споживання бюджетними установами та організаціями, утримання яких здійснюється за рахунок коштів місцевого бюджету у межах власних або делегованих повноважень такої територіальної громади.

2.9. Моніторинг аграрного ринку - система регулярних спостережень на аграрному ринку, що здійснюється протягом маркетингового періоду шляхом збирання, оброблення, аналізу та висвітлення інформації про ціни попиту і обсяги товарних пропозицій на сільськогосподарську продукцію та продукти її переробки з метою характеристики поточного стану ринку, прогнозування та підготовки пропозицій.

2.10. Негайна поставка (далі - спот) - поставка товару на організованому аграрному ринку на умовах, що передбачають передання у власність або розпорядження такого товару контрагенту протягом п'яти робочих днів, наступних за днем укладення відповідного цивільно-правового договору, при виконанні таким контрагентом його умов.

2.11. Обставини непереборної сили - обставини, що виникли внаслідок прийняття рішень законодавчого або нормативно-правового характеру, обов'язкових для суб'єктів аграрного ринку згідно із законодавством, або ті, що виникли внаслідок стихійного лиха, у тому числі пожежі, повені, посухи, заморозків, граду, землетрусу, військових дій або суспільних збурень, а також з інших обставин, які не могли бути керованими стороною договору (контракту), включаючи втрату врожаю або його частини внаслідок несприятливих погодних умов, раптового припинення поставки води, тепла, електроенергії, нафтопродуктів чи газу, не пов'язаного з несплатою їх вартості.

2.12. Організований аграрний ринок - сукупність правовідносин, пов'язаних з укладенням та виконанням цивільно-правових договорів, предметом яких є сільськогосподарська продукція, за стандартизованими умовами та реквізитами біржових договорів (контрактів) і правилами Аграрної біржі.

2.13. Продовольча безпека - захищеність життєвих інтересів людини, яка виражається у гарантуванні державою безперешкодного економічного доступу людини до продуктів харчування з метою підтримання її звичайної життєвої діяльності.

2.14. Ризики організованого аграрного ринку - ризики невиконання умов біржових договорів (контрактів), які поділяються на системні та стандартні:

а) системний аграрний ризик - ризик масового невиконання умов біржових договорів (контрактів), що виникає внаслідок дії обставин непереборної сили, який неможливо забезпечити як біржовими гарантіями, так і заходами державного цінового регулювання, визначеними цим Законом;

б) стандартний аграрний ризик - ризик, що не є системним та забезпечується системою біржових гарантій та/або заходами державного цінового регулювання.

Зазначена класифікація ризиків використовується виключно для цілей цього Закону.

2.15. Сільськогосподарська продукція (сільськогосподарські товари) - товари, зазначені у групах 1-24 УКТ ЗЕД (2371а-14) згідно із Законом України "Про Митний тариф України" (2371-14), якщо при

цьому такі товари (продукція) вирощуються, відгодовуються, виловлюються, збираються, виготовляються, виробляються, переробляються безпосередньо виробником цих товарів (продукції), а також продукти обробки та переробки цих товарів (продукції), якщо вони були придбані або вироблені на власних або орендованих потужностях (площах).

До сільськогосподарської продукції (товарів) також належать відходи, отримані при виробництві сільськогосподарської продукції (товарів), визначених у групах 1-24 УКТ ЗЕД (2371а-14) згідно із Законом України "Про Митний тариф України" (2371-14), а саме: органічні добрива (гній, перегній, пташиний послід, а також полова, бадилля тощо), суміші органічних та мінеральних добрив, у яких частка органічних добрив становить більше 50 відсотків від загальної ваги таких сумішей, а також усе біологічне паливо та енергія, отримані при переробці та утилізації сільськогосподарської продукції (товарів) та їх відходів (біогаз, біодизель, етанол, тверде біопаливо, у виробництві якого була використана сільськогосподарська продукція (її відходи) в розмірі більше 50 відсотків від усієї використаної продукції, електрична енергія, пар, гаряча вода тощо).

Норми цього пункту не поширюються на виробників підакцизних товарів, крім підприємств первинного виноробства, які поставляють виноматеріали (код УКТ ЗЕД 2204 29 - 2204 30) (2371а-14).

2.16. Дериватив - стандартний документ, що відповідає визначенню, наведеному у Податковому кодексі України (2755-17).

2.17. Торгова (біржова) сесія - період часу, який розпочинається від моменту відкриття біржових торгів та закінчується моментом їх закриття.

2.18. Торгова секція - частина Аграрної біржі, де об'єктом біржової торгівлі виступають товарні деривативи (крім форварду) або об'єкти державного цінового регулювання, призначені для їх експорту.

2.19. Умови поставки - умови, визначені у договорах (контрактах), згідно з якими сторони мають право використовувати відомі міжнародні звичаї, рекомендації, правила міжнародних органів та організацій, якщо це не заборонено прямо або у виключній формі цим та іншими законами України.

Якщо товар продається або придбається на Аграрній біржі, то базисом поставки такого товару для цілей визначення його ціни вважається франко-склад. 2.22. Ціна пропозиції - ціна, офіційно заявлена продавцем (товаровиробником), яка зумовлює безвідкличну пропозицію продажу заявленого товару.

2.23. Ціна попиту - ціна, офіційно заявлена покупцем, яка зумовлює безвідкличну пропозицію придбати заявлений товар на 2.24. Ціна рівноваги (фіксінг) - ціна, яка встановлюється внаслідок досягнення рівноваги між ціною пропозиції та ціною попиту і зазначається у зареєстрованому біржовому договорі (контракті).

2.25. Термін "контролюючий орган" для цілей розділу VI цього Закону вживається у значенні, визначеному в Податковому кодексі України (2755-17).

МІНІСТЕРСТВО АГРАРНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ Н А К А З

Про затвердження Положення про моніторинг ґрунтів на землях сільськогосподарського призначення
(ВИТЯГИ)

З метою реалізації Законів України "Про охорону земель", (962-15) "Про державний контроль за використанням та охороною земель" (963-15) та на виконання постанови Кабінету Міністрів України від 26 грудня 2003 року № 2041 (2041-2003-п) "Про внесення змін до Положення про моніторинг земель" Н А К А З У Ю:

1. Затвердити Положення про моніторинг ґрунтів на землях сільськогосподарського призначення, що додається.

2. Департаменту ринків продукції рослинництва та розвитку насінництва (Лаврик О.М.):

2.1. Забезпечити подання цього наказу на державну реєстрацію до Міністерства юстиції України.

2.2. Довести положення цього наказу до відома Міністерства охорони навколишнього природного середовища України, Державного комітету України по земельних ресурсах та Української академії аграрних наук.

3. Контроль за виконанням наказу покласти на першого заступника Міністра Мельника С.І.

Міністр В. А. Слаута

ПОГОДЖЕНО:

Державний комітет України по земельних ресурсах В.о. Голови М.Ю. Гарбуз

Міністерство охорони навколишнього природного середовища Міністр С.В. Поляков

Державний комітет України по водному господарству Голова
В.А. Сташук

Українська академія аграрних наук В.о. президента В.П.Ситник
ЗАТВЕРДЖЕНО

Наказ Міністерства аграрної політики України 26.02.2004 N

51

Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 29 березня
2004 р. за N 383/8982

ПОЛОЖЕННЯ

про моніторинг ґрунтів на землях
сільськогосподарського призначення

1. Загальні положення

1.1. Це Положення розроблене з метою реалізації положень Земельного кодексу України (2768-14), Законів України "Про охорону земель" (962-15) і "Про державний контроль за використанням та охороною земель" (963-15), з урахуванням вимог постанов Кабінету Міністрів України від 30 березня 1998 року N 391 (391-98-п) "Про затвердження Положення про державну систему моніторингу довкілля", від 20 серпня 1993 року N 661 (661-93-п) "Про затвердження Положення про моніторинг земель", а також на виконання постанови Кабінету Міністрів України від 26 грудня 2003 року N 2041 (2041-2003-п) "Про внесення змін до Положення про моніторинг земель".

1.2. Система моніторингу ґрунтів на землях сільськогосподарського призначення є складовою частиною державної системи моніторингу довкілля і являє собою систему спостережень, збирання, оброблення, передавання, збереження та аналізу інформації про зміни показників якісного стану ґрунтів, їх родючості, розроблення науково обґрунтованих рекомендацій щодо прийняття рішень про відвернення та ліквідацію наслідків негативних процесів.

1.3. Об'єктами моніторингу ґрунтів є землі сільськогосподарського призначення (рілля, багаторічні насадження, сіножаті, пасовища, перелоги, землі тимчасової консервації).

1.4. Моніторинг ґрунтів на землях сільськогосподарського призначення проводиться відповідно до загальнодержавної та регіональних програм моніторингу ґрунтів.

1.5. Створення і функціонування системи моніторингу ґрунтів базуються на принципах:

узгодженості нормативно-правового, організаційно-методичного та метрологічного забезпечення проведення спостережень, аналітичних досліджень та опрацювання даних, використання єдиних

засобів інформаційного та програмного забезпечення, єдиної системи класифікації та кодування адміністративно-географічної, ґрунтової і еколого-агрохімічної інформації;

науково обґрунтованого узгодження пропозицій щодо розроблення та впровадження програм із збереження, відтворення та охорони родючості ґрунтів;

використання даних дистанційного зондування, сучасних геоінформаційних технологій для геокодування в міжнародній системі координат з метою інтеграції, узагальнення та комплексного аналізу еколого-агрохімічної інформації;

наукового обґрунтування рекомендацій щодо прийняття рішень про відвернення та ліквідацію наслідків негативних процесів;

інформаційної взаємодії між суб'єктами державної системи моніторингу земель;

єдиного методичного керівництва.

2. Основна мета та завдання моніторингу ґрунтів на землях сільськогосподарського призначення

2.1. Моніторинг ґрунтів на землях сільськогосподарського призначення проводиться з метою своєчасного виявлення змін стану ґрунтів, їх оцінки, відвернення наслідків негативних процесів, розроблення науково обґрунтованих систем землеробства і агротехнологій.

2.2. Моніторинг ґрунтів на землях сільськогосподарського призначення передбачає виконання таких завдань:

проведення спостережень, збір, аналіз і опрацювання інформації щодо якісного стану ґрунтів (розвиток ґрунтової ерозії, стан структури ґрунту, підкислення, засолення, солонцюватість, заболочення ґрунтів, динаміка вмісту гумусу і елементів живлення), забруднення ґрунтів важкими металами, радіонуклідами, залишковими кількостями пестицидів та іншими токсичними речовинами;

здійснення комплексного аналізу агроєкологічної ситуації на землях сільськогосподарського призначення, оцінки та прогнозу можливих змін стану родючості ґрунтів з урахуванням природних і антропогенних факторів, еколого-меліоративного стану зрошуваних і осушуваних земель;

розроблення і впровадження науково обґрунтованих рекомендацій щодо прийняття рішень про відвернення та ліквідацію наслідків негативних процесів та заходів щодо забезпечення відтворення родючості ґрунтів;

визначення зон виробництва сільськогосподарської продукції для виготовлення продуктів для дитячого та дієтичного харчування;

створення та ведення інформаційних банків даних про стан ґрунтів на землях сільськогосподарського призначення та інформаційно-аналітичної системи для розроблення заходів у сфері охорони родючості ґрунтів;

надання (на договірній основі) землевласникам, землекористувачам та суб'єктам оціночної діяльності у сфері оцінки земель інформації про сучасний стан ґрунтів;

участь у здійсненні природно-сільськогосподарського, еколого-економічного, протиерозійного та інших видів районування (зонування) земель;

підготовка та видання щорічної (періодичної) доповіді про стан ґрунтів на землях сільськогосподарського призначення.

2.3. Моніторинг ґрунтів на землях сільськогосподарського призначення проводить Міністерство аграрної політики України у взаємодії з іншими виконавцями: Міністерством охорони навколишнього природного середовища України, Держкомземом України, Держводгоспом України та науково-дослідними установами УААН землеохоронного профілю.

2.4. Залежно від територіального поширення та завдань здійснюються національний, регіональний і локальний моніторинги ґрунтів:

національний - охоплює землі сільськогосподарського призначення в Україні;

регіональний - охоплює землі сільськогосподарського призначення в межах фізико-географічних і адміністративних одиниць, великих масивів зрошення та осушення;

локальний - проводиться на території окремих землеволодін та землекористувачів.

3. Порядок проведення моніторингу ґрунтів на землях сільськогосподарського призначення

3.1. Моніторинг ґрунтів на землях сільськогосподарського призначення здійснюється шляхом:

аналізу та узагальнення архівного (базового) фонду даних;

ґрунтово-агрохімічного та еколого-меліоративного (суцільних і вибіркових) обстежень ґрунтів, агрохімічної паспортизації земель сільськогосподарського призначення;

функціонування мережі стаціонарних ділянок та польових дослідів, на яких ведуться спеціальний, кризовий та науковий моніторинг ґрунтів і забезпечуються комплексні дослідження, контроль за властивостями ґрунтів, розроблення прогностичних моделей та ґрунтозахисних технологій;

використання даних дистанційного зондування та глобальної системи визначення місцезнаходження досліджуваних ділянок.

3.2. Агрохімічна паспортизація орних земель проводиться раз у 5 років, сіножатей, пасовищ і багаторічних насаджень - через кожні 5-10 років, а також на бажання землевласника, землекористувача, при зміні власника земель сільськогосподарського призначення.

3.3. Дані агрохімічної паспортизації земельних ділянок надаються у вигляді агрохімічного паспорту, форму та порядок ведення якого встановлює Міністерство аграрної політики України.

3.4. Проведення моніторингу ґрунтів на землях сільськогосподарського призначення здійснюється в такому порядку:

проведення ґрунтово-агрохімічного обстеження та агрохімічної паспортизації земельних ділянок;

проведення вибіркового еколого-меліоративних обстежень ґрунтів на зрошуваних і осушуваних землях;

проведення комплексних та спеціальних спостережень на стаціонарних контрольних ділянках за станом ґрунтів з метою вивчення процесів трансформації та міграції біогенних і хімічних речовин у ґрунтах, а також розроблення прогностичних моделей;

ведення польових дослідів, на яких забезпечуються комплексні дослідження властивостей ґрунтів, їх родючості (з урахуванням кількості та якості рослинницької продукції), ефективності застосування мінеральних добрив, хімічних меліорантів та інших агрохімікатів, а також розробляються ґрунтозахисні технології;

створення та ведення інформаційних банків даних про стан ґрунтів на землях сільськогосподарського призначення та інформаційно-аналітичної системи для розроблення науково обґрунтованих рекомендацій щодо прийняття рішень про відвернення та ліквідацію наслідків негативних процесів, планування ґрунтозахисних та інших заходів у сфері охорони родючості ґрунтів;

проведення комплексного аналізу та оцінки змін якісного стану ґрунтів на землях сільськогосподарського призначення;

виявлення негативних явищ і кризових територій, обґрунтування, планування заходів щодо їх усунення та підвищення родючості ґрунтів;

підготовка доповіді про стан ґрунтів на землях сільськогосподарського призначення.

3.5. Результати моніторингу ґрунтів та агрохімічної паспортизації земель сільськогосподарського призначення використовуються в процесі регулювання правових основ земельних відносин, при проведенні економічної та грошової (нормативної та експертної)

оцінки земель, визначенні розмірів плати за землю, плануванні заходів щодо відтворення родючості ґрунтів та підвищення урожайності сільськогосподарських культур, коригуванні агротехнологій, проведенні еколого-агрохімічного районування (зонування) території, визначенні зон виробництва сільськогосподарської продукції для виготовлення продуктів для дитячого та дієтичного харчування, розробленні рекомендацій щодо раціонального та екологічно безпечного застосування агрохімікатів.

4. Виконавці моніторингу ґрунтів на землях сільськогосподарського призначення та їхні повноваження

4.1. Система моніторингу ґрунтів на землях сільськогосподарського призначення базується на використанні існуючих організаційних структур суб'єктів системи моніторингу і функціонує на основі єдиного організаційного, нормативного, науково-методичного, метрологічного та інформаційно-аналітичного забезпечення.

4.2. До складу виконавців моніторингу ґрунтів на землях сільськогосподарського призначення відповідно до визначених завдань належать:

Міністерство аграрної політики України, Міністерство охорони навколишнього природного середовища України, Держкомзем України, Держводгосп України та УААН.

4.3. Комплекс робіт щодо організації та проведення моніторингу ґрунтів на землях сільськогосподарського призначення здійснюється на основі програм моніторингу ґрунтів, які розробляються і затверджуються згідно з чинним законодавством.

4.4. Центрдержродючість здійснює:

науково-методичне керівництво ведення моніторингу ґрунтів разом з Національним науковим центром "Інститут ґрунтознавства та агрохімії ім. О.Н.Соколовського", науковим центром "Агроекологія", Інститутом землеустрою Держкомзему України, Інститутом гідротехніки і меліорації УААН та іншими науково-дослідними установами УААН землеохоронного профілю;

організацію та контроль проведення державними проектно-технологічними центрами охорони родючості ґрунтів і якості продукції Автономної Республіки Крим і областей (регіональні центри "Облдержродючість") ґрунтово-агрохімічного обстеження ґрунтів (суцільного і вибіркового), агрохімічної паспортизації земель сільськогосподарського призначення;

створення та ведення національного інформаційного банку даних про стан ґрунтів на землях сільськогосподарського призначення та

єдиної інформаційно-аналітичної системи "Родючість ґрунтів на землях сільськогосподарського призначення України". Система розробляється за участю науково-дослідних установ УААН землекористування профілю і призначена для розроблення науково обґрунтованих рекомендацій щодо прийняття рішень про відвернення та ліквідацію наслідків негативних процесів шляхом інтеграції, узагальнення та комплексного аналізу даних засобами уніфікованої технології створення і ведення розподілених баз даних, картографування еколого-агрохімічної інформації з використанням географічних інформаційних систем;

підготовку та видання щорічної (періодичної) доповіді про стан ґрунтів на землях сільськогосподарського призначення.

4.5. Регіональні центри "Облдержродючість" при проведенні моніторингу ґрунтів на землях сільськогосподарського призначення здійснюють:

польові та аналітичні дослідження, збір та опрацювання даних щодо ґрунтового-агрохімічного обстеження земель, агрохімічної паспортизації земельних ділянок; моніторингу ґрунтів мережі стаціонарних контрольних ділянок;

наукові польові досліді з вивчення властивостей ґрунтів, їх родючості, ефективності агроміліоративних заходів щодо зниження радіоактивного забруднення ґрунтів і продукції рослинництва, застосування мінеральних добрив, хімічних меліорантів та інших агрохімікатів, розроблення ґрунтозахисних технологій;

систематичний контроль за якісним станом ґрунтів та розроблення проектно-технологічної документації щодо відновлення родючості ґрунтів;

створення регіональних інформаційних банків даних якісного стану ґрунтів на землях сільськогосподарського призначення та інформаційних систем, за допомогою яких проводиться збір, аналіз матеріалів моніторингу, розроблення регіональних програм охорони родючості ґрунтів з метою розроблення науково обґрунтованих рекомендацій щодо прийняття рішень про запобігання негативним процесам, визначення кризових територій для планування ґрунтозахисних та інших заходів у сфері охорони родючості ґрунтів;

узагальнення та подання Центрдержродючості інформації, отриманої при проведенні моніторингу ґрунтів;

надання на договірній основі інформаційно-консультативних послуг землекористувачам, землевласникам та суб'єктам оціночної діяльності у сфері оцінки земель інформації про сучасний стан ґрунтів.

5. Взаємовідносини між виконавцями моніторингу ґрунтів на землях сільськогосподарського призначення

5.1. Організаційна взаємодія виконавців моніторингу ґрунтів на землях сільськогосподарського призначення на всіх рівнях здійснюється на основі:

актів чинного законодавства;

угод, укладених між усіма виконавцями моніторингу, про спільну діяльність у галузі охорони земель.

5.2. Взаємовідносини виконавців моніторингу ґрунтуються на:

взаємній інформаційній підтримці рішень у галузі охорони та відтворення родючості ґрунтів і раціонального використання земель сільськогосподарського призначення;

відповідальності за повноту, своєчасність і достовірність наданої інформації згідно з угодами про спільну діяльність;

інформаційному обміні для інтеграції та узагальненні інформації про стан родючості ґрунтів на землях сільськогосподарського призначення згідно з угодами про спільну діяльність.

6. Фінансування заходів з моніторингу ґрунтів на землях сільськогосподарського призначення

6.1. Фінансування заходів з моніторингу ґрунтів на землях сільськогосподарського призначення проводиться за рахунок державного та місцевих бюджетів з видатків на фінансування заходів з охорони земель, їх докорінного поліпшення і відновлення родючості ґрунтів, а також інших джерел.

6.2. Фінансування заходів з агрохімічної паспортизації земель сільськогосподарського призначення проводиться за рахунок державного бюджету з видатків, передбачених на їх фінансування, за рахунок землевласників, землекористувачів та інших джерел фінансування.

6.3. Агрохімічні обстеження земель, що проводяться регіональними центрами "Облдержродючість" на замовлення землевласників, землекористувачів, а також надання консалтингових послуг суб'єктам оціночної діяльності у сфері оцінки земель фінансуються замовниками.

Начальник Департаменту ринків продукції рослинництва та розвитку насінництва О.М.Лаврик

Наукове видання

Коріненко Павло Степанович

**ПРАВОВІ ЗАСАДИ АГРАРНОЇ ПОЛІТИКИ В
УКРАЇНІ (др. пол. XX - початку XXI ст.).
ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ**

Монографія

Підписано до друку 30.01.2018.

Формат 60x 84/16. Гарнітура Times New Roman.

Папір офсетний 80 г/м². Друк електрографічний.

Умов.-друк. арк. 17,11. Обл.-вид. арк. 17,6

Тираж 300 примірників. Замовлення № 01/18/1-268.

Видавець та виготувач:

ФОП Осадца Ю.В

м. Тернопіль, вул. Винниченка, 9/7

тел. (0352) 40-08-12, (0352) 40-00-63, (097) 988-53-23

*Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої
справи до державного
реєстру видавців, виготівників і
розповсюджувачів видавничої продукції
серія ТР № 46 від 07 березня 2013 р.*